

Türkiye İnsan Hakları Yayınları (32)

ISBN: 975-7217-39-5

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri,
Tel: (312) 222 44 06 • Ankara

İnsan Hakları Derneği (İHD) ve
Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)
kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türk Medeni Yasasına göre
kurulmuş, hükümet dışı ve bağımsız bir kuruluştur.

Statüsü 30 Aralık 1990 tarihli ve 20741 sayılı
Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi	3
Konferansa Sunulan Bildiriler	
Yoksulluk, Zorunlu Göç ve Sokakta Çalışan Çocuklar/ Betül ALTUNTAŞ	23
Kıyamet Romanları/ Ömer TÜRKES	37
Yoksulluk, Çocuklar ve Sağlık/ Şükrü HATUN	51
Yoksun, Çünkü.../ Şehmuz DİKEN	73
Yoksulluk Yardım Müslümanlık/ Abdurrahman ARSLAN	80
İstanbul Sokaklarında Çalışan ve Yaşayan Çocuklar/ Abdullah KARATAY	92
Toplum Merkezleri ve Yoksulluk/ Deniz HAYAT	112
Yoksullukla Mücadele, Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Yardımlar/ Kasım KARATAŞ	120
Yoksulluk ve Hasta Hakları/ Mustafa SÜTLAŞ	139
Sosyal ve İktisadi Haklar, Yoksulluk ve Sendikalar/ Ahmet MAKAL	147
Sendikalar ve Sosyal Hak Kavramı/ Elif AKGÜL	151
Türkiye'de Yabancıların Kaçak Çalışmaları Üstüne Bir Tartışma/ Kuvvet LORDOĞLU	166
Yoksulluk, Çocuk, Çocuk Hakları/ Kıvılcım TURANLI	177
İnsan Hakları ve Yoksulluk/ Şinasi HAZNEDAR	188
Üretim, Zenginlik ve Tavşanlı İstimlak Köylüsü/ Tevfik GÜNEŞ	196
Kadınların Yoksullukla Başetme Yolları/ Filiz KARDAM- İlknur YÜKSEL ALYANAK	209
Yoksulluk ve Seks İşçileri/ Fügen YILDIRIM	224
Bir Ulusal Sosyal Kalkınma Modeli Önerisi, Anadolu Bahçesi Projesi/ Güven TUNÇ	231

Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk: Yoksulluğun Varlığının ve Düzeyinin Toplumsal Cinsiyet Boyutunun Ölçülmesi İçin Veri Gereksinimi/ Gülfer DİKBAYIR	240
Köyden Kente Göç, Yoksulluk ve Kadın/ Mehtap GÜNEŞ	253
Ora'da Kadın Olmak/ Müjgan HALİS	260
Kadın, İntihar ve Yoksulluk/ M. Sabit ATAÇ	270
Kadın ve Yoksulluk/ Seher DEMİR	277
Kadın Yoksulluğu Nasıl Anlaşılmalı?/ Sibel KALAYCIOĞLU	286
Yoksulluğa Karşı Bir Strateji Olarak Enformel Sektörde Kadınların Çalışması ve Kadınlara Yönelik Sosyal Koruma Modelleri/ Şenay GÖKBAYRAK	295
Yoksulluk ve İnsan Hakları/ Yüksel SELEK	311
Sivil Toplum Örgütlerinin Kadın Yoksulluğunun Giderilmesindeki Rolü/ Zuhal ARNAZ	319

düşünmemizi sağlayan tartışmalar yürütüldü. Yoksulluğa yönelik farklı kaygılar, ilgiler ile insan hakları kaygıları, ilgileri arasında zenginleştirici karşılaşmalar, buluşmalar sağlandı. Bunun için, bütün Konferans katılımcılarına teşekkür borçluyuz.

ÖNSÖZ

Yoksulluk sorununu 2002'deki Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nın konusu olarak saptarken, bazı tereddütler taşıyorduk. Bu sorunun, dünya çapında yaygın, gitgide derinleşen ve yakıcı bir insanlık sorunu olduğuna dair herhangi bir şüphe ve tereddütümüz elbette yoktu. Bu sorun artık kimse tarafından görmezden gelinmiyor, hatta bizzat dünyada yoksulluğu çoğaltan ve vahimleştiren kapitalist sistemin iktisadi ve mali ortak aklını temsil eden uluslararası kuruluşların bile gündeminde yer alıyordu. Birçok resmi, özel ve sivil kuruluş, farklı ilgiler, kaygılar ve önceliklerle yoksulluk konusunda pratik yardım, eğitim...) ya da akademik (araştırma, anket, konferans...) faaliyet yürütmekteydi.

Konferans hazırlıklarını yürütürken bizim tereddütümüz, bu türden çalışmaların rutin bir tekrarıyla sınırlı kalmak ve yoksulluk sorununu, **insan hakları sorunlarıyla bağlantılı olarak ve insan hakları bakış açısından ele almak açısından** yeterince özgül, yeterince derinlikli bir çalışma ortaya çıkaramama riskiyle ilgiliydi. Yoksulluğa ilişkin söz konusu yoğun gündemin bir tekrarını yapmayı istemiyorduk. Yoksulluğa ilişkin tartışma gündeminin içeriğini, özgül olarak, insan hakları sorunsalıyla ilişkilendiren bir tartışmayı arıyorduk. Sorunu böyle bir odaklanmayla ele almanın, insan hakları savunucuları için olduğu kadar, konuya değişik uzmanlık bakış açılarından yaklaşanlar için de ufuk açıcı olacağına inanıyorduk.

Konferans çalışmalarının, bu tereddütümüzü boşa çıkardığını sanırız söyleyebiliriz. Yoksulluk sorununun değişik boyutları ile insan haklarının kavramsal çerçevesi ve insan hakları duyarlılığı arasındaki ilişkiyi derinlemesine

HÜSNÜ ÖNDÜL
İHD Genel Başkanı

YAVUZ ÖNEN
TİHV Başkanı

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ KONFERANSI

1998 yılından beri düzenli olarak toplanmakta olan Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansının genel amacı, Türkiye insan hakları savunucularının, insan hakları kavramının ve hareketinin bazı sorunlarını tartışması ve bu tartışmanın temelinde de, geleceğe yönelik bazı belirlemeleri yapması için bir platform oluşturmaktır. Konferans, İHD ve TİHV'in düzenleyici olarak görev almasına karşın, özerk ve kalıcı bir yapı geliştirmiştir.

Türkiye insan hakları hareketi, bir yandan yakıcı ve acil olarak eyleme geçmeyi gerektiren bir gündemin baskısı altında bulunurken, bir yandan da insan haklarını kavramsal açıklığa ve düşünsel zenginliğe ulaştırma ihtiyacını hissediyor. Kavramsal açıklık, düşünsel sağlamlık, gündeme ve sorunlara müdahale edebilmenin bir koşulu olmaktan öte, ona teslim olmamanın bir güvencesidir.

Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansının yol gösterici ilkeleri şöyledir:

Genel İlkeler

1. Konferansımız, insan haklarını, insan onurunu her insanda gerçekleştirmeyi amaçlayan eylem ilkeleri ve bu ilkelere dayanan normlar olarak tanımlanmaktadır.

1.1 İnsan haklarının bütünselliği, devredilemezliği ve insan türünün her üyesinin haklarda ve insan onuruna sahip olmada eşitliği, insan hakları hareketi için vazgeçilemez ilkelerdir.

1.2 İnsan hakları aktivistlerinin faaliyetlerini belirleyen en üstün ilkeler insan haklarıdır.

1.3 Devletlerin yasaları ve hükümetlerin uygulamaları, insan hakları ilke ve normlarına göre belirlenmeli ve değerlendirilmelidir.

2. Konferansımız, insan haklarının, yalnızca hukuksal ve siyasal düzenlemelerin değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da belirleyici olması gerektiği ilkesini vurgulamaktadır. İnsan hakları savunucuları, global düzeydeki ve devletlerdeki bütün gelişmeleri, insan haklarına etkileri bakımından değerlendirmek ve tutumlarını bu bakımdan belirlemekle yükümlüdür.

3. Konferansımız, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi bakımından, uluslararası ve iç barış ile demilitarizasyonun ve yeryüzünün çevresel koşullarının etkin korunmasının temel önkoşulları olduğunu kabul etmektedir.

YOKSULLUK VE İNSAN HAKLARI NİHAİ RAPOR VE SONUÇ BİLDİRGESİ

Yoksulluk konusu, son beş-on yıllık dönemde bütün dünyada, politik, sosyal ve bilimsel-akademik gündemde geniş yer kaplıyor.

Bunun nedeni esas olarak elbette yoksulluğun olağanüstü yakıcı bir sorun halini almış olmasıdır.

Yapısal ve görel yoksulluğun ötesinde *mutlak* yoksulluk, yani hayatta kalabilmek için asgari kaynaklardan yoksun olma durumu, dünya nüfusunun ciddi bir kesimini tehdit eder durumdadır ve bu tehdit büyüme eğilimindedir.

Bu durum, herşeyden önce, “*insanlık durumu*” açısından kabul edilemez niteliği nedeniyle, bir insan hakkı sorunudur.

İnsanlık toplumunun bir parçasının, açıkça *ölümcül* bir yoksulluk altında yaşıyor olması, hele, hiç değilse hayata kalabilmenin asgari koşullarını sağlayacak kaynaklara “insanlık olarak” sahip olduğu da varsayılıyorsa, geçiştirilebilecek bir sorun değildir. Bu gerçeğin farkında olmaksızın, “insanlık”tan söz edilemez. İnsan hakları felsefesinin temelinde yatan, *iradesi, hakları ve onuru olan bir varlık olarak insan* anlayışı, yaşamsal bir açlık sorununun kronikleştiği ve bundan

muzdarip insan kitlelerinin görmezden gelinebildiği bir dünyada, kendisiyle barışık olamaz.

Öte yandan yoksulluk sorunu, bu yanıyla, hiçbir ek söze gerek yok, doğrudan doğruya bir *yaşam hakkı sorunudur*.

Yoksulluğun, mutlaka hayatta kalmayı imkansızlaştıran bir tehdit düzeyine erişmediğinde de, bir insan hakkı sorunu olarak karşımızda durduğuna dikkat çekmemiz gerekir.

Görelî yoksulluk olarak tanımlanan yoksulluk hallerinin birçok durumu, bu yoksulluğu çeken insanların *özdeğer duygularını* tahrip eden, onların kendilerini *hak sahibi özneler* olarak, *yurttaşlar* olarak, *insan* olarak algılamalarını güçleştiren bir sosyal ve psikolojik ortam yaratır.

Yoksulluk durumunun, yoksulları fiilen hak sahibi özneler olma statüsünden bununla birlikte insanlık sıfatından dışlayan etkileri, insan hakkı sorunudur. İnsan hakları duyarlılığının yaygınlaşması ve meşrulaşması açısından, öncelikli bir insan hakkı sorunudur.

Bu bakımdan, sosyal ve iktisadi hakların, temel bir insan hakkı olarak öne çıkarılması gerekmektedir.

Yoksullukla *mücadele*, ya da yoksullukla *başetme*, ya da yoksulluğu *telafi etme* yöntemlerinin yerleşik yöntemlerinin ve kurumsal yapılarının, somut insan gruplarına sağladığı yararları, -varsın bunlar geçici nitelikte olsun-, kötülemek ya da tümüyle anlamsız saymak, abartılı, belki *sinik*, belki de sorumsuz bir tutum olabilir. Ancak sözkonusu yöntemlerle ve kurumsal yapılarla yürütülen “yardım” ve “esirgeme” faaliyetlerinin bizzat kendisi de, yoksulların o özdeğer duygusunu, kendini hak sahibi özne (İnsan) olarak algılama kapasitesini teşvik etmemekte, hatta kimi durumda tersine bu kapasiteyi daha da aşındıran, yoksulların tabiyet ve acz duygusunu pekiştiren etkiler yaratabilmektedir.

İnsan hakları açısından, bu, sorunun hiçbir zaman gözardı edilmemesi gereken bir boyutu olacaktır.

Konferansta yoksulluk konusu dört ana başlık altında ele alınmıştır:

Yoksulluk ve dışlama/dışlanma

Bu çalışma grubunda tartışılan konular ise; Yoksulluğun toplumsal yapıları ve yoksulluğun toplumsal ve politik konumlandırılışının, yoksulları dışlayıcı, tecrit edici bir etkisi vardır. Bu etki zaman zaman, kriminalize edici (potansiyel suçlu olarak damgalayan) boyutlara varabilmektedir. Bu, kimi insanları (geniş insan topluluklarını), “insanlık” tanımıyla kastedilenin dışına çıkartan, insanlıktan dışlayan bir anlayışın yerleşmesine yol açmaktadır. İnsan hakları etiği açısından, “insanlık” anlayışı ve onun kapsamı, ihmal edilmez bir değerdir. Yoksulluğun “yoğunlaşmış” bir insan hakları ihlali olmanın ötesinde, insan haklarına olan duyarlılığın altını kemiren bu etkisi, insan hakları mücadelesinin yerleşik gövdesine nasıl lehimlenebilir? İnsan hakları savunucuları, bu problemi değişik platformlarda nasıl, hangi araçlarla, nasıl bir dille anlatabilirler? Konuları bu çalışma grubunun tartışma alt başlıklarını oluşturmuştur.

Kolaylaştırıcı: Mithat SANCAR

Katılımcılar: Betül ALTUNTAŞ, Kadir CANGIZBAY, Muhsin BİLAL, Nilgün TOKER, Ömer TÜRKES, Ömer LAÇİNER, Ruken ŞENGÜL, Suavi AYDIN, Şükrü HATUN, Şeyhmus DİKEN ve Yılmaz ENSAROĞLU

Yoksullukla mücadele yolları ve insan hakları

“Yoksullukla mücadele” kampanyalarının birçok yerleşik biçimi, insan onurunu zedeleyen ianeci, “himmet edici” anlayışlara dayanıyor – ya da en azından etkisi öyledir. Öte yandan, sınırlı da olsa yardım ve dayanışma girişimlerini “sinik” bir tutumla karşılamak da problemlili olsa gerektir. İnsan hakları bakış açısından, yoksullukla mücadele ve başetme yollarını nasıl görüyoruz?

Kolaylaştırıcı: Sezai BERBER

Katılımcılar: Abdurrahman ASLAN, Abdullah KARATAY, Deniz HAYAT, Kasım KARATAŞ, Levent AYAŞLIOĞLU, Mustafa SÜTLAŞ, Necmi ERDOĞAN, Yeşim ORUÇ ve Sevil ATAÜZ

İnsan haklarının bir koşulu olarak sosyal ve iktisadi haklar

Sosyal ve iktisadi haklarının, insan hakları kataloğu içerisindeki yeri nasıl tanımlanmalı?

Bir uçta, onları “ikincil” haklar olarak gören liberal bakış var. Diğer uçta, onları temel hakların olmazsa olmaz koşulu olarak gören, liberalizme eleştirel bakış. Bu “dogmatik” tartışmanın ötesinde, temel insan hakları argümantasyonu ile sosyal ve iktisadi haklar arasındaki bağ insan hakları savunucularınca nasıl tartışılabilir, farklı platformlarda nasıl güçlü bir şekilde izah edilebilir? Konuları grupta değişik yönleriyle ele alınmıştır.

Kolaylaştırıcı: Tanıl BORA

Katılımcılar: Ahmet MAKAL, Ayşe BUĞRA, Elif AKGÜL, Kuvvet LORDOĞLU, Kıvılcım TURANLI, Neşe ŞAHİN, Şükran SONER, Şinasi HAZNEDAR, Tefik GÜNEŞ ve Yasemin ÖZDEK

Kadınlar ve yoksulluk

Dünyanın her yerinde kadınlar, yoksulluğu özel bir ağırlıkla yaşıyorlar. Ezilmişliklerini pekiştiren, “çeşitlendiren” özel sorumluluklar altında kalıyorlar. Öte yandan yoksullukla başetmeye yönelik “özel” inisiyatifler geliştiriyorlar. Nitekim uluslararası kuruluşların yoksullara yardım programları da kadınlar özellikle gözetilerek hazırlanmakta.

Bu durum, *kadının insan hakları* perspektifinden tartışmaya açılmalıdır, anlayışından hareket edilerek tartışmalar sürdürülmüştür.

Kolaylaştırıcı: Filiz KARDAM

Katılımcılar: Alev ÖZKAZANÇ, Aksu BORA, Fügen YILDIRIM, Güven TUNÇ, Gülfer DİKBAYIR, Mehtap GÜNEŞ, Melik Zafer YILDIZ, Müjgan HALİS, Nühket SİRMAN, Sabih ATAÇ, Seher DEMİR, Sibel KALAYCIOĞLU, Şenay GÖKBAYRAK, İlknur YÜKSEL ALYANAK, Yüksel SELEK ve Zuhul ARNAZ

1. Yoksulluk ve Dışlama/Dışlanma

İnsanlık tarihinin hep tanıdığı bir olgu olan yoksulluk, yeni zamanlarda niceliksel ve niteliksel dönüşüme uğramıştır. Yoksulluğun niteliksel dönüşümünü belirleyen merkezi bileşen dışlamadır. Bu nedenle dışlama, çağımızda yoksulluğu anlamak, açıklamak ve yoksullukla mücadele edebilmek için başvurulacak anahtar kavram durumundadır. Bu kavram, aynı zamanda, yoksulluk ile insan hakları arasındaki bağlantıyı bütün yönleriyle kurmak, kavramak ve kavramsallaştırmak bakımından da en uygun hareket noktası olarak görünmektedir. Çünkü yoksulluk teriminin bizzat kendisi dışlamayı içermektedir. Yoksulluk, “yok”u ve “yokluk”u ifade eder. Bu açıdan bakıldığında, geçmişte daha çok insanların belli nesne ve araçlardan yoksun olması anlamında yoksulluk, günümüzde esas olarak bizzat insan olma niteliklerinden yoksunluk şeklinde tezahür etmektedir. Üstelik bu olgu doğal ve nötrmüş gibi sunulmakta ve gözlerden, zihinlerden uzak tutulmak istenmektedir. Bu itibarla, yoksulluğun günümüzde “yok etme” ve “yok-sayma” mekanizmaları üzerinden işlediği söylenebilir.

Dışlama/dışlanma kavramının açılımını bu mekanizmalardan hareketle üç kategori halinde düşünmek mümkündür. Yoksulluğun yolaçtığı dışlama formları olarak adlandırabileceğimiz bu kategoriler, “*hayattan dışlama/dışlanma*”, “*manevi dışlama/dışlanma*”, “*siyasal/toplumsal ve kültürel dışlama/dışlanma*” olarak sıralanabilir.

Hayattan Dışlama/Dışlanma

Yoksulluğun en doğrudan sonucu açlıktır ve açlık, bir yandan kelimenin en ilkel anlamında hayatın dışına atılmayı ifade eden ölüme yol açarken, diğer yandan hayatın çeşitli alanlarından ve anlamlarından uzaklaştırılma sonucunu doğuracak şekilde insan biyolojisinin kalıcı hasarlara uğramasına neden olur. Bu durumdan en yakıcı biçimde etkilenenler çocuklardır. Günümüzde çocuk ölümlerinin en önemli nedeni olan yoksulluk, aynı zamanda çocukların bedensel ve zihinsel kapasitelerine zarar vererek yoksulluğun süregelenleşmesine, kalıcılığın ve meşrulaştırılmasına yol açmaktadır.

Yoksulluğun beden ve zihin üzerindeki bu tahrip edici etkisi, her şeyden önce bizzat insan yaşamına yönelik doğrudan bir saldırdır. Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde kitlesel ölümlerin nedeni olan yoksulluk, bu anlamda, insanı

yaşamın dışına atmakta, yok etmektedir. Bunun yaşam hakkının ağır bir ihlali olduğu açıktır. Geleneksel insan hakları literatüründe en dar tanımıyla yaşam hakkı, insan yaşamına keyfi olarak son verilmesinin mutlak anlamda yasak olması biçiminde anlaşılır. Salt bu tanımdan hareket edildiğinde bile, genel olarak yoksulluğa, özel olarak açlığa bağlı ölümlerin, bunlar önlenemez durumlar olduklarından, yaşam hakkının kitlesel ihlaline vücut verdikleri açıktır. İnsanlığın ürettiği ortak zenginliğin, yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldıracığı konusunda en ufak bir şüphe bulunmadığına göre, bu olguların kapitalist ekonomik sistemin bir tercihi olduğu konusunda da tereddüt edilemez. Geçmişte yoksulluğun temel nedeni kıtlık iken, bugün yoksullaşmanın temel nedeni üretim fazlalığıdır, başka deyişle bolluktur. Bu vakta, yoksulluğun zenginliğin paylaşımı sorunundan öte, belirli bir insan grubunun insan olmanın dışına itilmesinden kaynaklandığını ve bu şekilde yaşandığını/yaşatıldığını gösterir.

Kapitalist dünya ekonomisi, dünya nüfusunun önemli bir kısmını yoksulluğa mahkum ederken, bir yandan da insanları tüketime kısıktarak yoksulluğun dışlayıcı etkisini daha yakıcı hale getirecek mekanizmalar yaratmaktadır. İnsan varlığının ve üretiminin tamamen değişim değeri üzerinden tanımlanması, bizzat insan varlığını nesneleştirerek, bu dışlama mekanizmalarını derinleştirmekte ve pekiştirmektedir.

Manevi Dışlama/Dışlanma

Yoksulluk, benlik saygısını ve dolayısıyla insan onurunu tahrip eder. Bu nedenle hem insanın kendi kendini tanımlamasında hem de diğer insanların onu tanımlamasında bir değer yitimine yol açar. Yoksul insanın değersiz kılınmasının, değersizleştirilmesinin en önemli sonucu kendi kendini dışlama mekanizmalarının ortaya çıkmasıdır. Değerlerin yokluğu, hiçleştirilmenin ve giderek nihilizmin kaynağıdır. Bu nihilizm temelinde egemen sistemin dışladığı alanlara yöneltilen yoksullar, ahlaksal olarak da değersizleştirilmekte ve “aşağı” türden, toplumun ortak değer dünyasında mahkum edilmiş olan işlere zorlanmakta ve “tehlikeli sınıflar”, “riskli gruplar” gibi toplumsal kategoriler içinde tanımlanmaktadır.

Yoksulluğun yol açtığı yoksunluklar, yoksulluğun yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bu yeniden üretim döngüsü aynı zamanda gayri-meşru faaliyet alanlarının ihtiyaç duyduğu insan kaynağını yaratır.

Dışlanmanın genelleşmesi, insanların dışlanmamak için başkalarını dışlamasına yol açar. Dışlanmalar arasındaki derecelenme, grupların egemen sistemin ve kesimlerin müttefiki olmasını kolaylaştırır. Böylece, dışlananlar, ya kendi kimliklerinden vazgeçerek, kendilerini başka kimliklerde tanımlamaya başlar ya da sahip oldukları kimliğin en dar ve irrasyonel unsurlarına sarılırlar.

Siyasal/Toplumsal ve Kültürel Dışlama/Dışlanma

Yoksulluğun dışlayıcı etkisi kamusal yaşamda, geniş kesimlerin politikadan uzaklaşması, hatta giderek politika karşıtı bir tutuma savrulması olarak yansır. Bunun en açık tanımı “yurttaşlık krizi”dir. Bu kriz, yoksulluk üzerinden dışlananların, yurttaşlığa ilişkin haklarla bağlarını tahrip eder. Yurttaşlık krizinin bir diğer sonucu, yoksulların kamusal yaşamın yanısıra, kamusal hizmetler alanının da dışında bırakılmasıdır. Bu ise, modern devletin en büyük vaadi olan fırsat eşitliğinin hükümsüz kılındığının tescilidir.

Yoksulların kamusal alanın dışına itilmesi, onların görünmez kılınması için birtakım farklı dışlama mekanizmalarının doğmasına yol açmıştır. Mekansal dışlama bu mekanizmaların en önemlilerindedir. Böylece, ya yoksullar görülme-yecek bir biçimde kentlerin dışına itiliyorlar ya da yoksul olmayanlar yoksulları görmeyecekleri yeni kentsel mekanlar yaratıyorlar. Bu durum, karşılıklı bir izolasyon sürecinin giderek daha derin ve yaygın bir biçimde yaşandığı yeni, parçalanmış yaşamlar doğurmakta ve doğrudan insan oluşun temel bileşenlerinden olan toplumsal tahribine yol açmaktadır. Böyle olunca da, insanlar toplumsal hayatı paylaşmaktan doğan insani yükümlülüklerine yabancılaşmakta ve giderek birbirlerine karşı duyarsızlaşmaktadır.

Yoksulluğun ve yoksulların ötekileştirilme yoluyla görünmez kılınması, onların zihinlerden ve tahayyüllerden de dışlanmasına yol açıyor. Ekonomik ve siyasal dışlanmanın zihinlerdeki meşruiyetinin yaratılması ise, birtakım ideolojik ve kültürel mekanizmalarla gerçekleşiyor. Bir yandan, bu türden bir dışlamayı, yok saymayı meşru kılacak yeni kavramlar yaratılarak, gerçeklik önüne ideolojik bir perde çekiliyor, diğer yandan ise kavramların içi boşaltılarak ya da toplumsal durumları “açıklayan” yeni kavramlar yaratılarak, somut olgunun tanınması imkansız hale getiriliyor. Dışlama, yok sayma sürecinin en çarpıcı örnekleri, edebiyat ve sanatta karşımıza çıkıyor. Bugün edebi ve sanatsal ürünlerde maddi hayat dışta bırakılıyor ve yapay kimlikler üzerinden “yeni hayat”lar kurgulanıyor. Bu

yeni hayatlarda ne maddi hayatın açık sorunları vardır ne de toplumsal olarak dışlanan insanlar. Böylece, edebi/sanatsal dünya, gerçekliği yok sayarak, dışlayıcı değer yargılarını pekiştiren, hatta dışlananların varlığını bile tartışılır hale getiren bir kültürel ortam yaratıyor.

Kapitalizmin geldiği aşamada üretim kültüründen tüketim kültürüne geçişle birlikte ortaya çıkan ve emeği değersizleştiren bu kültürel ortam, yoksulluğu değer-dışı, dolayısıyla insani olmayan bir yere yerleştirerek, bu olguyu tümüyle insani dünya dışında bırakıyor. Böylece yoksulluğun insanı ilgilendiren bir problem olarak tanımlanmamasını sağlayacak bir dil ve düşünme biçimi yaratılıyor.

Zihinlerden, tahayyüllerden, kavramlardan ve en önemlisi dilden dışlanmanın giderek pekiştirildiği bir dünya, bütün postmodern çokkültürlülük ve fark edebiyatına karşın ve belki de bu söylemin gerçekliği örtmesi üzerinden değerler tek tipçi bir biçimde tesis edildiği, totaliter öğeler taşıyan bir dünya olmaya gidiyor. Tek tipçi bir bakış açısı, yeni dışlama ve yok sayma mekanizmaları yaratıyor. Ayrıca dışlananların bir biçimde yok edildiği toplumsal ortam, aslında farklılıktan yoksunlaşarak tektipçi bir evren haline dönüşüyor ve böylece bizzat insani yaşamın kendisine dışlayıcı, dışarıda bırakıcı nitelik atfedilmiş oluyor.

Tüm bu dışlama mekanizmaları sonucunda yoksulluk, insanı özne olmaktan çıkarıp nesneleşmesi sonucunu doğuruyor ve yeni zamanların ideolojisi bu nesneleştirme yoluyla yoksulluğun tümüyle insani alanın dışında, neredeyse doğaya ait bir olgu olarak görülmesini sağlayacak bir körlük yaratmayı hedefliyor. Bu anlamı, yoksulluğun, insani bir durum olarak algılanmasının önlenmek istemesidir. Bunun sonucunda; yoksullar, sanki insan olmayı hak etmeyen kişilermiş gibi sunulmaya; toplumsal alan, insan olmayı hak edenlerle yoksullar arasındaki ilişkiler ağı olarak kurulmaya ve giderek yoksulların varoluşu, insanla diğer canlılar arasındaki ilişkiye benzer bir hale sokulmaya çalışılıyor.

Yoksulluğun yol açtığı dışlamanın yanısıra, egemen sistemin tektipçi bakış açısı nedeniyle dışladığı grupların da dışlanma nedeniyle yoksullaşması söz konusudur ki, bu olgu özellikle ülkemizde yoksulluk ve dışlamanın birbirine özdeş hale gelmesine neden olmuştur. Türkiye'ye özgü zorunlu göç, yerinden etme gibi siyasal dışlama mekanizmaları, yeni yoksulların yaratılmasına yol açmış ve bu durum toplumsal yaşamın tektipçi bir değer üzerinden yeniden tesis edilmesi şeklindeki totaliter çabanın en önemli besleyicisi olmuştur.

Kapitalist üretim tarzlarındaki teknolojik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan değişimin insani olanı insana karşı hale getirmesiyle pekişen bu dışlama mekanizmaları, yoksulluğun yaşamın her alanından dışlanmasına yol açmaktadır. O halde yoksulluğu, maddi kaynaklardan yoksunluğun ve ekonomik süreçlerin dışında olmanın çok ötesinde, insanlığın ortak mirasının insanlığa karşı kullanılması durumu olarak görmek gerekiyor. Yoksullukla mücadele, insana ve insani olana sarılma bilinciyle, tam da bu duruma müdahale etme iradesi olarak görülmelidir. Çünkü gelinen nokta insanı yok etmeye yönelmiştir.

İnsanlığın büyük bir bölümünün insan-dışılığa itildiği yeni zamanlar, insan hakları kavramının içinin boşaltıldığı ve dolayısıyla dünyanın büyük kısmı için insan haklarının kullanılamaz hale geldiği bir dönemdir. Bu nedenle insana ait olanı yeniden tanımlayacak, insan onurunu merkeze alarak ayrıcalıkları tasfiye edecek yeni bir insan hakları söylemi geliştirilmelidir. Günümüzde yoksulluğun yalnızca bir paylaşım sorunu olmadığı, insansal bir sorun haline geldiği her seferinde vurgulamak, bunun, zenginliğin paylaşımı sorunundan öte, yoksulların yeniden hak öznesi kılınması sorunuyla karşı karşıya olduğumuzu hatırlatma içindir. O halde hakkın, yoksulluğu yok etmek amacıyla, bütünsel insan üzerinden yeni bir tanımını yapmak gerekir. İnsan haklarını dışlamayı önleyecek bir biçimde yeniden düşünmenin yolu, insan hakları kavramının dönüştürücü yönünün, eşitlik, adalet ve özgürlük taleplerini merkeze alan yönünün yeniden canlandırılmasından geçer. İnsan haklarının toplumsal yaşamı dönüştürücü yönünü canlandırmak, aynı zamanda inayet kültüründen çıkmayı, gerçek bir dayanışma kültürü yaratmayı sağlayacak yeni bir hak söylemi geliştirilmesi demektir.

2 Yoksullukla Mücadele Yolları ve İnsan Hakları

Yoksullukla Mücadele Yolları ve İnsan Hakları grubu, hakim neoliberal zihniyet ve politikaların toplumsal eşitsizlikleri ve yoksulluğu derinleştirdiğini, yoksulluğun insanlık onurunu ihlal eden bir durum olduğunu ve yoksullukla mücadelenin insan hakları mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Grup, bu çerçevede, aşağıdaki noktalara dikkat çekmiştir:

- Uluslararası ilişkilerde sivil siyasal haklara -görece de olsa- gösterilen duyarlılık, sosyal haklar için gösterilmemektedir. Sözgelimi geliştirdiği siyasal kriterler malum olan AB sosyal haklar konusunda sessiz kalabilmektedir. Sivil siyasal haklar için geliştirilen normlar, sosyal haklar için geliştirilmemiştir. Öte yandan,

Türkiye'deki insan hakları hareketi şimdiye kadar, kaçınılmaz olarak sivil siyasal haklara öncelik vermiştir. Ancak "ikinci kuşak" olarak tanımlanan hakların insan hakları söylemi ve hareketi içinde merkezi bir konum alması gerekmektedir. Bu açıdan, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Konvansiyonu ve uygulamalarının insan hakları örgütleri tarafından yakından izlenmesi gerekmektedir.

- Yoksulların yaşamsal, acil gereksinimlerinin karşılanabilmesi açısından kısmi, parçacı, geçici önlemlerin rolü azımsanmamalıdır. Ancak, yoksullukla mücadele "risk yönetimine" de indirgenemez. Yoksulluk bir dizi politikanın arzu edilmeyen sonucu olmayıp, yapısal dinamiklerin ürettiği bir gerçekliktir. Bu yüzden de yoksullukla mücadele risk yönetimi olarak değil, yoksulluğu üreten toplumsal mekanizmaların dönüşmesi perspektifinden yürütülmelidir. Sosyal hizmetler ve yoksullukla mücadele eden kurum ve örgütlerin (Toplum Merkezleri, Halkevleri vb.) işlevleri bu perspektif üzerinden tanımlanmalı ve yürütülmelidir.

- Yoksulluk her şeyden önce özne olamamak halidir. Yoksullukla mücadele, yoksulları ilgiye, korunmaya muhtaç "zavallılar" olarak tasarlayan ve yardım ve bağışla sınırlı olan "projeler"le değil, yoksulların kendilerinin "eyleyici", "yapabilir" kılınması ile mümkündür. Yoksullar pasif, "alıcı", üzerinde egemenlik kurulabilir "muhtaç kişiler" olmak yerine, "kendi hayatının yazarı olan" failer olabilmelidirler. Yani yoksullukla mücadele, onları eyleyici kılan yöntemlerle gerçekleşmelidir. Yoksulların dahil olmadığı, etkin bir biçimde katılmadıkları mücadele yollarıyla sonuç alınmaz. Yoksullukla ilgili kurum ve örgütlerin faaliyetleri, yoksulların kendi talep ve istekleri üzerine kurulu ve onların kendi girişimlerini ve örgütlenmelerini destekleyici, onları aktif hale getirmeye yönelik şekilde olmalıdır.

- Sosyal güvenlik, hizmet ve yardım sisteminin kapsamının ve tanımının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sosyal yardım mekanizmalarının sağladığı olanakların keyfi ve "lütuf" olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Bu çerçevede, asgari ve sistematik gelir desteği gibi sosyal destek sistemlerinin mevcut kaynaklarla da gerçekleştirilebileceği kaydedilmiştir.

- Neo-liberal politikalar sürdükçe devletin koruyucu hizmetlerinde azalma ve ailelerin geleneksel yardımlaşma ve dayanışma kapasitelerinde gerileme devam edecektir. Bunun sonucu olarak da, özellikle çocuklar ve kadınlar gelecekte 'sorunlarla' daha çok anılacaklardır. Bu nedenle, sokakta yaşayan ve madde bağımlı

lı olan çocuklar, sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar ve boşanan, işsiz kalan ve terk edilen kadınlar artık salt kriz zamanlarının geçici olguları olarak anılmamalıdır. Dolayısıyla, bu kesimler için oluşturulan Çocuk ve Gençlik Merkezleri, Toplum Merkezleri ile Kadın Konuk Evleri toplumun okul kadar olağan merkezleri olarak kabul edilmeli ve sayıca arttırılmalıdır. Bu bakımdan, devletin sosyal işlevleri sürekli gündemde tutulmalı ve ayrıca, sivil inisiyatiflerin daha etkin kılınması sağlanmalıdır.

- Yoksulluk, sağlıklı yaşama hakkının ihlal edilmesidir. Grup, sağlıksızlık ile yoksulluk arasındaki döngüsel ilişkiye dikkat çekmiş ve yoksulların, başka şeylerin yanı sıra, sağlıklı yaşam hakkından yoksun bırakıldıklarına işaret etmiştir. Sağlığın ticarileşmesi küresel bir eğilim olarak güç kazanmakta ve bu eğilim sağlıklı bir hak olmaktan çıkarmaktadır. Sağlık hizmeti tüm yurttaşlara, temel ve eşit bir hak olarak sunulmalıdır.

- Yoksulluğun ekonomik boyutu ele alınırken kullanılan "ekonomik büyüme", "kalkınma", "kişi başına düşen ulusal gelir" vb. kavram ve tanımlamaların oluşturduğu dilin kapsamı ve sınırları içinde kalmak yoksulluğun irdelenmesi ve çözümlenmesinde kısıtlılıklara yol açmaktadır. Yoksulluk ve yoksullar basit istatistikî kategoriler olarak, rakamlara ve figürlere indirgenemez. Bununla birlikte, yoksulluğu belgeleyecek verilerin toplanması, yorumlanması ve paylaşılmasının yoksullukla mücadelede çok önemli bir dayanak olacağı da göz önünde tutulmalıdır.

- Yoksulluğun yarattığı sembolik ve duygusal şiddette dikkat çekilmiş, buna insan hakları örgütlerinin ve toplumun geniş kesimlerinin duyarlılık göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Yoksullar bir yandan dışlanır ve görünmezleştirilirken, öte yandan da medyaya "malzeme" olmaktadır. Özellikle yoksullukla ilgili televizyon programlarında yoksulluğun ve yoksulların sunuluş tarzı ciddi bir sembolik şiddet özelliği göstermektedir. Bu da başlı başına bir insan hakları ihlalidir.

- Yoksullukla mücadele adına yürütülen çalışmalar yerel yönetimler ve yerel inisiyatiflerin etkin katılımlarıyla daha da sonuç alıcı olabilecektir.

- Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin uygulamasının insan hakları örgütleri ve diğer STK'lar tarafından izlenmesi özellikle önemlidir.

- Zaten kendisi görünmezleşen yoksulluğun içinde daha da görünmez bir konumda olan kır yoksulluğunun gündeme alınması gereklidir.

3 İnsan Haklarının Bir Koşulu Olarak Sosyal ve İktisadi Haklar

İnsan haklarının tarihsel gelişimi içinde “ikinci kuşak haklar” olarak ortaya çıkmış olan sosyal ve iktisadi haklar, güçlü yaptırım mekanizmalarıyla güvence lenmedikleri için, pratikte (birinci kuşak insan hakları olarak tanımlanan) negatif özgürlük haklarının gerisinde, ikincil konumda kalmışlardır. Kapitalist globalleşme sürecinin eşitsizlikleri ve dışlayıcı ayrımları derinleştiren işleyişi ve neoliberal ideolojinin hegemonyası, sosyal ve iktisadi hakları, ikincilleştirmenin ötesinde inkar etme noktasına gelmiştir.

Bu nedenle, öncelikle, sosyal ve iktisadi haklarının geçerliliğini ve *aslılığını* savunmak durumundayız. Sosyal ve iktisadi haklar, bütünsel bir insan hakları çerçevesinde, bugün hususen meşrulaştırılmaları gerekmiyor görünen negatif özgürlük haklarıyla eş ağırlıklı haklardır.

Dünyada milyonlarca insanı tehdit eden yoksulluk sorunu, sosyal ve iktisadi hakların, diğer temel insan haklarının ve kişi haklarının kullanılması için koşul niteliğinde olduğunu kanıtlamıştır ve gün be gün kanıtlamaktadır. Örneğe, dizginsiz serbest piyasa egemenliği altında “kanun önünde eşitlik” ilkesinin altı oyulmakta, hatta angarya ve kölelik gibi aşıldığı zannedilen “ilkel” hak ihlalleri hortlamakta, ; kitlesel kronik açlık tehdidi altında “yaşama hakkı” ilkesi, “öldürülmeme hakkı” ile sınırlı bir sinizme dönüşmektedir.

Sosyal ve iktisadi hakların savunusu, mülkiyet hakkı ile İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinde anılan diğer temel haklar arasındaki çelişkiyi de billurlaştırılmaktadır. Bu yanıla sosyal ve iktisadi haklar, insan haklarının geliştirilmesine dönük tarihsel gelişmede ve bu hakların içeriklendirilmesine dönük ideolojik ve siyasal mücadelede önemli bir uğraktır. Sosyal ve iktisadi haklar meselesi, gerek insan haklarının kişi/özneleri esas alan yorumu ile kollektif özneleri gözetilen yorumu arasındaki, gerekse insan hakları ile yurttaş hakları arasındaki gerilimleri de işaretlemektedir.

İnsan haklarının tarihsel gerçekleşme ve kurumsallaşma çerçevesini oluşturan ulus-devlet yapılarındaki aşınmanın beraberinde getirdiği sorunların tartışılmasında, çözümlenmesinde, bu gerilimler eksen çizicidir.

Ulus-devletlerin aşınması, vatandaşlık haklarının altını oymakta, bu demektir ki geniş kitlelerin topluma katılma, bir kamusal varlığa dahil olmalarını imkansızlaştırmaktadır. Yoksulluğa bağlı ekonomik zorunlu göçle ortaya çıkan, her zaman hukuken değilse bile fiilen “vatansız” statüsündeki mülteci ve kaçak işçi kitleleri, başlıbaşına, bu ağır sorunun yakıcı bir örneğidir. Dolayısıyla, vatandaşlık hak ve hukukunun, ulus-devletin ayrımcı/izole edici çerçevesini aşan içerici, evrenselci bir ruhla; sosyal ve iktisadi hakların işaret ettiği “topluma katılma/toplumsallaşma/toplumsal dayanışma” ihtiyacını odak alan bir perspektifle, evrensel düzeyde yeniden tanımlanmasına gerek olduğu kesindir.

Bu bağlamda çalışma hakkı, ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, ücretli izin hakkı gibi çalışmaya dayalı hakların vatandaşlık perspektifinden çıkarılıp evrensel özellikleri ile yeniden tanımlanmalıdır. Bu hakların sağlanması "ulus-devlet" çerçevesinden çok daha geniş bir anlama oturtulmalıdır. Ancak bu şekilde hızla hareket eden sermaye hareketleri karşısında kısmen düzenli bir işgücü piyasası olanaklarına kavuşmak mümkün olabilir. Ulus-devlet anlayışı içinde çalışma hakkına bağlı istismaların önlenmesi benzer ikincil hakların eşitliği ölçüsünde sağlanacağı açıktır.

Sosyal ve iktisadi hakları talep eden siyasal mücadelelerin kaçınılmazlığı açık olmakla beraber, bütün insan hakları gibi bu hakların da talebe bağlı olmasının meşruiyet ve gereklilik ifade ettikleri vurgulanmalıdır. Keza sosyal ve iktisadi haklar, salt sendikal hareketin bir iştilgal sahası, işçi sınıfı mücadelesine özgü bir alan olarak düşünülemez. “Sınıflar-altı” veya “deklase” olarak da terimleştirilen, açlık sınırı veya altında yaşayan ve her düzeyde toplumdaki dışlanan en alt gelir gruplarını gözönüne aldığımızda, sosyal ve iktisadi hakları, talebe bağlı olarak ve işçiliği/istihdamı varsayan bir tanım aralığında düşünmenin yetersizliği açıktır.

Bu nokta, mutlak yoksulluğun, eşitsizlik ve sömürden öte bir ivedilik boyutunun olduğu; bunun da sisteme bağlı uzun vadeli çözümlerle beraber ama onlardan da önce kısa vadeli hafifletici önlemleri zorunlu kıldığı tespitiyle beraber düşünülmalıdır. Açlık sınırı ve altında yaşayan her yoksul vatandaşa aylık bir asgari geçim parası bağlanmasını, güncel ve somut bir sosyal ve iktisadi hak talebi olarak öne sürüyoruz. Söz konusu “asgari gelir”in malî yükü, Türkiye bütçesinin ağır kriz koşullarında dahi karşılayabileceği bir ölçektir. Bunun faydası, insanların hayatta kalmasını sağlamakla sınırlı değildir. Bunun kamusal nitelik-

li ve sürekli bir gelir olarak kurumsallaşması, sosyal yardım ilişkisini, iyilikseverlik ve hayır faaliyetlerinin, yani ahlakın alanından çıkararak haklar alanına taşıyacaktır. Bu da insan hakları perspektifinden başlı başına önemlidir. Zira sosyal yardımın ahlaki alanda mahsur kalması, hem yardımı muhtaçlar açısından tesadüfi, öngörülemez, yardım verenler açısından ise keyfi kılmakta; hem de yardımın sadaka biçiminde verilmesi, yardım alanların benlik saygısını ve insan onurunu zedelemekte, onların “insanlıktan dışlanmış” konumunu yeniden üretmektedir. Keza ataerki egemenlik ilişkileri de bu “sadaka hukuku” çerçevesinde yeniden üretilmektedir. Asgari sosyal yardımın bir hak kategorisi ve kamusal bir güvence halini alması, sosyal yardımın, gönüllü kuruluşlara veya “sivil topluma” ihale edilemeyecek kamusal bir sorumluluk konusu olduğunun benimsenmesi bakımından da önemlidir.

Sosyal ve iktisadi hakların “verilme” ve kullanılma biçimlerinde hayati önemde bir boyut, bunların, paternalist ilişkilerin egemenliğinden kurtarılmasıdır.

Sosyal ve iktisadi haklar başlığı altında yer alan hak kategorilerinin özgül nitelikleriyle belirtilmesine ve hatırlatılmasına da, hem genelde hem yoksulluk bağlamında, ihtiyaç vardır. Özellikle ilerleyen özelleştirmeyle yoksulların elinden alınmakta olan ve mevcut yapılanmasıyla yoksulluğu yeniden üretmekte olan eğitim hakkını, bir temel hak olarak vurgulamak gerekmektedir. Yoksulluğun en ağır veçhelerinden biri olarak çocuk yoksulluğunun, çocuk ticareti, çocuk köleliği, çocuk fuhuşu, sokak çocukları, çocuk askerler gibi en utanç verici istismarcı sonuçlarının, çocukların yaşam hakkını sistemli olarak tehdit ettiği ortadadır. Bu ölümcül istismarın, eğitim hakkının fiilen geçersizleşmesi ve çocukların okuyamaması ile doğrudan ilişkisi vardır. Eğitim hakkı talebiyle birlikte, eğitimin içeriğinin, insan hakları bilincini geliştirecek biçimde düzenlenmesi talebi de öne sürülmelidir.

Çocuklar konusunda, insan hakları bağlamında çocukları “korunmaya muhtaç” kategorisinden hak sahibi özne kategorisine taşınmayı tartışan yaklaşımlara da dikkat çekilmiştir.

Sosyal ve iktisadi hakların savunusu tümüyle sendikalara terkedilemese de, sendikaların bu hakların savunulmasında ağırlıklı bir rolü vardır. Bu rol, tarihsel kökenleri dışında; sendikaların güç yitirmelerine karşılık, hala en örgütlü ve yaptırım gücüne sahip kuruluşlar olmalarıyla bağlantılıdır. Bunun yanı sıra, sen-

dikaların varlığı ve üyelerine sağladığı haklar, diğer toplum kesimleri için de korunması gereken sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Ancak, sendikalar değişen dünya ve Türkiye koşullarında, yerleşik bakış açılarını genişletebilmeli, istihdam-dışı yoksulları da gözeten bir örgütlenmeyi düşünebilmeli, bunun yanında sadece kendi üye tabanlarında değil, kendi özgül alanlarıyla ilgili olarak bütün topluma yönelik sosyal hak bilincini yükseltici çalışmalara yönelmelidirler. Bu çerçevede, sendikalar ile insan hakları hareketi arasında özellikle eğitim çalışmalarına dönük daha verimli bir işbirliğinin sağlanması, her iki hareket açısından yararlı sonuçlar doğuracaktır.

Bununla da ilgili olarak, sendikalar ile insan hakları hareketi arasında özellikle eğitim çalışmalarına dönük daha verimli bir işbirliğinin aranması gerektiği belirtilmiştir.

4 Kadınlar ve Yoksulluk

‘Kadınlar ve Yoksulluk Çalışma Grubu’, kadın yoksulluğunu, kadının içinde yaşadığı iktisadi, sosyal ve kültürel örüntüler ve toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinde ele almış ve aşağıdaki temel noktalar üzerinde durmuştur.

Yoksulluğun ve varolan hiyerarşilerin derinleşmesi açısından küreselleşme önemli değişikliklere yol açan bir süreçtir. Küreselleşme ve neo-liberal politikalar toplumlarda mevcut her türlü eşitsizliği derinleştirmekte ve keskinleştirmektedir.

Neo-liberal politikaların yol açtığı yapısal değişiklikler çerçevesinde bölüşüm mekanizmaları değişmekte, sosyal devlet politikalarından vazgeçilmesi, özelleştirilen temel hizmetler ve üretim süreçleri sonucunda geniş bir işçi kitlesi istihdam dışına düşmekte, gelir dağılımı adaletsizliği artmakta, toplumun gitgide daha geniş kesimlerini içeren bir yoksullaşma yaşanmaktadır.

Devletin geri çekilme sürecinde toplumla devlet arasındaki, yazılı olan ya da olmayan mutabakat ve uyumların bozulması, “himayeci”, “baba devlet” anlayışı egemenliğinin kırılmaya başlaması, diğer toplumsal kurumlarda da var olan ataerki iktidar mekanizmalarının değişmesine yol açmaktadır. Bu değişim, bir taraftan hane içindeki iktidar ilişkilerini etkilerken, bir taraftan da hanelerin yoksulluk sınırı altına düşmeden ayakta kalabilmelerinin önemli bir boyutu olan

karşılıklı destek ve yardımlaşma örüntülerinde dağılma ve yıpranmalara yol açmaktadır.

Hanenin geçimini sağlayan ve karar verici konumda olan hane reisi erkeğin işsiz kalması ve kendisinden beklenen toplumsal rolü yerine getirememesi, erkeğin iktidarını sarsarken, bu durum hanedeki tüm bireyler açısından da koruma mekanizmalarının dışına düşmek ve dışlanmak anlamına gelmektedir. Yeni, farklı ve güçlü sosyal koruma mekanizmalarının yaratılmadığı koşullarda ataerkil değişimin kadın ve çocuklar açısından güçlenme ve özgürleşme anlamına gelmesi zordur; kadın, önemli sınırlılıklar ve engeller ile kuşatılmıştır. Hatta, aile içinde iktidar ilişkisindeki konumu sarsılan erkek daha da baskıcı olmaya ve şiddete yönelebilmektedir.

Öte yanda, küreselleşme ve onun getirdiği değişiklikler tüm dünyada ülkelerin kendine özgü sosyal ve ekonomik koşulları ve dünya iktisadi düzeninde onlara verilen roller çerçevesinde farklılıklar göstermekte, bunun yanı sıra militarizm, göç, etnik ve dinsel çatışmalar, yaşanan sorunların daha da derinleşmesine yol açmaktadır.

Çalışma grubunda, ülkemizde derinleşen yoksulluğun nedenleri arasında temelde, iş ve istihdam olanaklarının azalması; reel ücretlerde düşme ve yedek işgücünün artması; daha çok hizmetler alanında gelişme gösteren enformel sektörün ekonomik yapımızdaki belirleyiciliği; sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere yapılan yatırımların azalması; tüketim ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması ile daha belirginleşen sınıfsal kutuplaşma; konut sahibi olma olanaklarının giderek yitirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Bölgesel ve etnik farklılıklar, afetler ve savaş koşullarının da yoksulluğun derinleşmesine neden olduğu vurgusu yapılmıştır. Son yıllarda, ülkemizde, Güneydoğu bölgesinde, yoksulluk ve savaşın birleştiği koşullarda artan kadın intiharları bu durumun kadınlar üzerindeki dramatik etkisinin bir sonucu olarak ele alınmıştır.

Yoksulluğu derinleştiren iktisadi ve sosyal gelişmelerin kadınlar açısından ne anlama geldiği üzerinde duran grubumuz, kadınların yoksul ve yoksun olma durumlarını aşağıdaki noktalardan hareketle değerlendirmiştir:

Gelirden, iş olanaklarından yoksun olmak, istihdamda yer alındığı koşullarda daha çok güvencesiz olarak, düşük statülü ve düşük ücretli, esas olarak da en-

formel sektörde çalışmak ya da tarımda ücretsiz aile işçiliği, en temel gereksinimlerden özellikle temiz sudan, barınmadan, sağlık hizmetlerinden dışlanma. (Kadın yoksulluğunun sağlıkta patlaması, grubumuzda özellikle vurgulanan bir nokta olmuştur.)

Çok az sayıda kadının üzerine kayıtlı mülk olması durumu, eğitimsizlik, düşük bilgi, beceri düzeyi, aile-içi karşılıksız emek; çocuk, yaşlı, hasta bakımından sorumlu olma, karar alma mekanizmalarından dışlanma, savaş, afet, kriz durumlarında yaşanan zor koşullardan daha çok etkilenmeye açık olma, kültürel, sosyal yaşamdan yoksunluk, şiddet, cinsel istismara açıklık, korumasızlık, yaşam hakkının tehdit altında olmasına varan durumlar, özgüvenin olmaması, emeğini ve gelirini önemsememe, sistem dışı işlerde çalışmanın yol açtığı, belli bir sınıfa aidiyetten ve örgütlülüğünden yoksunluk, geleceğe yönelik belirsizlik, kendi yaşamını ilgilendiren planların başkalarınca yapılar olması, ruhsal yoksulluk. Bu durumda kadın, düşük ücrete, güvencesizliğe, aile-içi ya da toplumsal şiddete ve tacize, seks işçiliği sonucu damgalanmaya razı olmakta ve toplumsal ağların dışına düşmektedir. Kadın, kimliğinin hiçbir unsurunu yerine getiremeyeceği duygusuyla, geleceğe (ve çocuklarına) hiçbir yatırım yapamama gerçeğiyle yüz yüze geldiğinde, muazzam bir ruhsal, bedensel, kimliksel bedel ödemekte, yaşamdan vazgeçme, hatta intihar noktasına varabilmektedir.

Grup, yoksullara destek olmak amacıyla ortaya çıkan çeşitli programları da ele almış, bunları genel perspektifleri, çözüm önerileri ve kadına yaklaşımları açısından değerlendirerek bazı saptamalarda bulunmuştur:

Destek programlarında, kısa dönemli pratik çözümler hedeflenmekte, bunlar da genellikle yardımseverliğe dayalı ya da 'pansumancı' olarak nitelendirilebilecek stratejilerin kullanılmasına yol açmaktadır.

Bu yardımlar himayeci, ataerkil devlet ve cemaat örgütlenmeleriyle sürdürülmektedir. Ayrıca, küreselleşme sonucu yeni yeni ortaya çıkan ve devletin vazgeçtiği görevleri tam da ne olduğunu anlamadan üstlenen STK'lar aracılığıyla yürütülmeye çalışılmaktadır. Devlet ya da yerel yönetimlerden gelen yardımlar genellikle onur kırıcı, keyfi ve yetersiz olmaktadır. Cemaat örgütleri geleneksel kimlik hiyerarşilerini koruyarak kendi belirledikleri kısıtlı alanlarda faaliyet göstermektedir. Kadının ekonomik ve sosyal alanda güçlenmesini sağlamak üzere oluşturulan gönüllü projelerin ise sürdürülebilirlik, demokratik katılım ve denetim mekanizmaları açısından çeşitli sorunları vardır.

En önemli nokta, bu yardımların bireyin maruz kaldığı çeşitli iktidarların sorulanmasını hak sayan insan hakları perspektifinden değil, insanları üretim ve yeniden üretim fonksiyonlarına indirgeyen gelişmeci bir bakış açısından ele alınmış olmasıdır. Bu bakış açısı;

-Kadını başta hane ve aile olmak üzere içinde bulunduğu topluluk için ifa ettiği işleve göre tanımlamakta, onun birey olarak insan haklarını göz ardı etmektedir.

-Yoksulluğun iktidarla olan ilişkisini kurmamakta, iktidar ilişkilerinin, kadın, erkek, genç, çocuk tüm bireylerin insan haklarının yaşama geçmesini engellediğini gündeme getirmemektedir.

Bu çerçevede içinde ele alınan yardımlar, yoksulu güçlendirici, dönüşümü hedefleyen stratejik perspektiften yoksundurlar. Çünkü;

Bu sürecin ana aktörü kadın olmakta, kadın da hanenin refahından sorumlu bir araç olarak görülmektedir.

Bu yoksulluğu görünür kılan tek araç olan medya da, kamyon arkalarında itişen, birbirlerini ezen kadın ve çocukları teşhir etmekte, yoksulun toplum tarafından bir kez daha dışlanmasına yol açmaktadır.

Bütün bu saptamalardan yola çıkan '*Kadın ve Yoksulluk*' grubu, yoksulluğa karşı mücadele biçimlerinin de en başta toplumsal cinsiyet ilişkilerini göz önünde bulundurması gerektiğini vurgulamıştır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin de iktidar ilişkilerini düzenleyen, toplumsal kimlikleri tanımlayan bir kavram olduğunu bir kez daha belirtelim. İkinci olarak, yoksulluğu önlemeye yönelik müdahalelerin, insan haklarının taşıyıcısının birey olduğu ilkesinden yola çıkarak, bir sosyal hak olarak ve bir kamu hizmeti biçiminde yerine getirilmesi gerekmektedir. Kadınların bu hakları kullanmasının önündeki engelleri ortadan kaldırmaya yönelik mekanizmaların da geliştirilmesi sağlanmalıdır. Bu mekanizmalar farklı gereksinimlere duyarlı, insan onuruna saygılı, güçlendirici, dönüştürücü, kadınların özerk bireyler olarak toplumsal yaşama katılımlarını sağlayıcı olmalıdır.

Kamunun mevcut sosyal güvenlik aygıtının bu destekleri verebilecek yapısal değişiklikleri ve politikaları yaşama geçirebilmesi kadınların kendi talepleri etrafında kurdukları ve yönettikleri örgütlerle gerçekleştirilebilir.

Yoksulluğu önlemek için genel olarak sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal hizmetler alanında yapılabilecekler konusundaki önerilerin diğer çalışma gruplarının raporlarında gündeme getirileceği varsayımından hareket eden, grup acil olarak iyileştirilmesi gerekli görülen bazı alanları şöyle belirlemiştir:

Yeşil kart kapsamının genişletilmesi, kadına yönelik istihdam garantili meslek eğitimi programlarının geliştirilmesi, var olan Toplum Merkezleri'nin kadını güçlendirici eğitimlerinin çeşitlendirilmesi; kreş ve gündüz bakımevi faaliyetlerinin geliştirilmesi.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan yapılan yardımların dağıtılma mekanizmalarının iyileştirilmesi; bu fonun kaynaklarının artırılması; dağıtımların bölgesel, yerel eşitsizliklere duyarlı kılınması,

Tarımda bağımsız çalışanlarla ilgili sosyal sigorta yasasında erkek ve kadın açısından yaş ve aile reisliğine bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizliğin (sigortalılık koşulu olarak erkeğin 18, kadının ise 22 yaşında ve aile reisi olma gerekliliğinin) giderilmesi; 18 yaşını doldurmuş tüm erkek ve kadınların zorunlu sigorta kapsamına dahil edilmesi,

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi, şiddet mağdurlarına yönelik sığınma evlerinin devletin ayıracağı mali kaynakla kadın kuruluşlarının denetiminde yaygınlaştırılması ve bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması,

Grupta bu acil önlemlerin dışında daha uzun dönemde gerçekleştirilebilecek, sürdürülebilir ve dönüştürücü stratejiler olarak aşağıdaki konular üzerinde durulmuştur:

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun mali ve insan kaynağı açısından güçlendirilmesi; yapısının demokratikleştirilmesi, Toplum Merkezleri'nin kadınları güçlendirici tüm faaliyetlerinin çeşitlendirilerek, özellikle risk bölgelerinde uç birimlere kadar yaygınlaştırılması, yerel yönetimlerle sivil toplum kuruluşlarının Toplum Merkezleri'nde doğal ortak olarak görülmesi, çalışan çalışmayan farkı gözetilmeksizin tüm nüfusun yurttaş olarak sosyal güvence kapsamına alınması, istatistikî veri üreten yoksulluk araştırmalarında toplumsal cinsiyet boyutunun öne çıkmasının sağlanması.

YOKSULLUK, ZORUNLU GÖÇ ve SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Betül ALTUNTAŞ

*'onlar da fakir olsalar da
fakirliğin ne olduğunu anlasalar'*

Aysel (13 yaş), kağıt mendil satıcısı

Sokakta çalışan çocuklar sorunu, yalnızca çok sayıda çocuğun yasadışı çalışması, toplumsal çerçevenin ve toplum kurumlarının dışında kalmaları nedeniyle değil, yaptıkları işlerin ve sokakta bulunma koşullarının çoğu zaman ihmal, istismar ve sömürüye dayalı olması nedeniyle değerlendirilmesi gereken karmaşık bir sorundur. Çocuklar, toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel nedenlerle çalıştırılmakta ya da sokağa mecbur kılınmaktadır. Çocukların neden sokaklarda çalıştırıldıkları ya da sokağa mecbur kılındıklarının kavranması ise ancak bu olguyu destekleyen, besleyen politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel nedenlerin kavranması ile mümkündür.

UNICEF'in sokak çocukları projesi (1990) kapsamında yapılan değerlendirmede, dünyada 100 milyon çocuğun sokaklarda bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların 50 milyonunun Latin Amerika, 30 milyonunun Asya ülkelerinde ve 20 milyonunun ise Afrika'da olduğu düşünülmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1999 verilerine göre, Türkiye'de 6-17 yaşları arasında 16 milyon 88 bin çocuktan %10.2'si (1 milyon 635 bin) ailelerinin geçimini sağlamak ya da katkıda bulunmak için sokaklarda çalışmaktadır. Ekonomik faaliyette bulunan çocukların oranı % 10.2, 6-17 yaş grubundaki çocukların toplam istihdam içerisindeki oranı % 7.5'dir. Ancak çalışan çocuklar konusundaki veriler çok farklıdır. Ayşegül Dikenli (Radikal Gazetesi'nden aktaran Peker, 2002) 6-14 yaşları arasındaki yaklaşık 12 milyona ulaşan çocuğun

% 32,4'ünün (3,9 milyon) "sokak"ta veya herhangi bir işyerinde çalıştığını belirtmiştir. Rakamlar ne denli farklı olursa olsun, Türkiye'de yaygın bir çocuk istihdamının olduğu açıktır.

Konuya ilişkin UNESCO (1995)'nin verilerine göre; sokakta çalışan çocukların aileleri, genellikle yoksul ve aile içi problemleri olan ailelerdir. Büyük ölçüde kırsal alandan ve komşu ülkelerdeki azınlık etnik gruplardan ailelerdir ve geldikleri toplumun slumlarında (gecekondu alanları) yaşamaktadırlar. Kendi ülkelerinin ekonomik gelişim düzeylerinin altında yaşayan politik veya bölgesel azınlıklardır. Bu aileler, az ya da çok kimliklerini ve sosyal yaşantılarına ilişkin alışkanlıklarını yitirmektedirler. Genellikle, yoksulluk sorunun kökenini oluşturmada ancak ekonomik politikalar sorunun boyutlarını belirlemektedir.

Sokakta bulunan çocuklar sorunu toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel nedenler üzerine temellenmektedir. Aptekar (1994: 199), sorunun nedenlerini açıklayan birkaç hipoteze vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki kentsel yoksulluk, ikincisi aile istismarı (terk eden, istismar ve ihmal eden aile) ve sonuncusu da kentleşme ve göç hareketleridir. Bununla birlikte, farklı kültürlerde sorunun boyutları farklılaştığı gibi yukarıda ifade edilen faktörler de ülkelerin sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarına göre farklılaşabilmektedir. Son on yıl içinde Türkiye'de sokakta çalışan çocukların gerek sayısal olarak artması gerekse kişisel gelişimlerini etkileyecek türde iş çeşitlerinin çoğalmasını anlamlaştırmak, elbette ki yoksullaştırıcı iktisadi politikaların ve zorunlu göç süreçlerinin birlikte değerlendirilmesi ile mümkündür.

Kentsel Yoksulluk:

Sokakta çalışan çocuklar sorununun son on yıl içinde artarak büyümesinde, dünya ölçeğindeki yapısal dönüşümün önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. 1970'lerle birlikte az gelişmiş ülke ekonomilerinin, yapısal uyum ve istikrar politikaları ile hızla liberalizasyonu yaşanırken bu tür programlar genellikle yüksek işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksullukla sonuçlanmıştır. İzlenen neo-liberal politikaların ise yapısal olarak daha dezavantajlı grupları (kadınlar, çocuklar, azınlıklar ve göçmenler) doğrudan etkilediği söylenebilir (Standing ve Tokman, 1991). Ekonomilerin üretici temeli aşınmış, toplumun mütevazı kesimlerine dönük 'sosyal amaçlı' harcamalar

budanmış, devletin ekonomiyi yönetme ve yönlendirme kapasitesi yok olmuş, ekonomilerin yönetim mercileri bütünüyle emperyalist merkezlere kaymış ve bütün bunlar piyasa ekonomisinin başarısı sayılmıştır (Başkaya, 1997:5).

İş güvencesi kurumunun ortadan kalkması, emek piyasasının bölünmesi, istihdam koşullarının daralması ve yaygınlaşan işsizlik, varolan istihdamın enformel sektörde yoğunluk kazanması (kadın ve çocuk emeğinin kullanımı), emek örgütlerinin güç kaybı, reel ücretlerde düşüş, esneklik, esnek üretim sistemleri gibi emeğin ve üretimin yeni örgütlenme biçimleri ile iş gücü piyasasına hakim olan deregulasyon ve özelleştirme politikaları yoksullaşma sürecini hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır.

Neo-liberal iktisadi politikalar, gelir ve servet dağılımında, yaşam standartlarında varolan uçurumları büyütürken aynı zamanda tam da ideolojik arka planına uygun olarak, 'dünya sisteminin sürekliliğini sağlamak için gereklilikten olmayan insan' söylemi ile kutuplaşmayı arttırmıştır. Bu söylem, kitleleri, ulusları, bölgeleri, kıtaları marjinalleştirmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bile yoksulluk sosyal bir afet olmaya başlamış, dünya ölçeğinde gelir eşitsizliği dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Dünya Bankası 1995 yılı raporunda, 'gelecek yıllarda zenginlerle yoksullar arasındaki eşitsizliğin daha da artması yoksulluğun şiddetlenmesi çok muhtemeldir' ve 'ülkeler arasında olduğu kadar farklı bölgeler arasında da olan eşitsizlik, dünya ekonomisinin hatırı sayılır bir karakteristiği olmaya devam edecektir' vurgusuyla bunu açıkça kabul etmektedir.

BM Kalkınma Programı Beşeri Gelişmeler Dünya Raporu (1996)'na göre; 1978'de gelişmiş ülkelerde kişi başına gelir ortalaması 8500-9000 dolara yakınken gelişmekte olan ülkelerde (buna en yoksullar dahil değil) 1500 dolar civarındaydı. Oysa 1990'lara gelindiğinde gelişmişler için rakam 23.000 doları geçmesine rağmen diğerlerinde 2500 dolarda kalmıştır. 1960 ile 1991 arasında dünya nüfusunun en yüksek % 20'sinin dünya geliri içindeki payı % 70'den % 85'e çıkmıştır. En düşük % 20 ise dünya gelirinin ancak % 1.4'ünü almaktadır. Türkiye'de 13 milyon kişi günde 2 dolarla, 1,5 milyon kişi ise günde 1 doların altında geçinmektedir (BM İnsani Gelişme Raporu: 2002).

Sokakta bulunan çocuklar sorunu, gelişmiş ülkelerde de yaşanmasına, özellikle 1990'larla birlikte büyümesine ve her geçen gün evsizlerin ve sokakta yaşayanların sayısının artmasına rağmen genel olarak dünya ölçeğinde varolan krizin sonuçlarını daha derinden yaşayan az gelişmiş ülkelerin sorunudur.

Üçüncü dünyanın kentleri, sokakta bulunan çocuklar için çalışma ve yaşam alanları olmuştur (Dünya Kalkınma Raporu, 1991; UNICEF, 1992; Rosa, de Sousa ve Ebrahim, 1992 Ojanuga,1990; Silva, 1991; Filipinler Ün.,1992; Mid-Term Review Project Document, 1990; Pallana B.E ve H. Simab, 1994; Ranasinghe, 1994; Atauz 1997; Karatay, 1999a;1999b; Altuntaş, 2002).

Zorunlu Göç :

Göç, insanların tek başına veya tüm aile bireyleri ile birlikte bir yerden başka bir yere gitmelerini ifade eder. Bu mekan değişiklerinin sebepleri olarak sosyal bilim literatüründe 'iten' ve 'çeken' (Keleş, 1993:47) faktörlerden söz edilir. Kentin istihdam çekiciliğinden kaynaklanan nedenler kadar yerleşilen yerin imkansızlıklarından kaynaklanan topraksızlık gibi nedenler de bulunabilir. Burada göç eden aile üyelerinin kendi koşulları hakkında düşünme ve karar verme süreci yani iradesi vardır. Dolayısıyla göç eden açısından, bu süreç gönüllüdür ve yaşanan süreç de gönüllü göç sürecidir. Yine göç süreciyle ilgili olarak sosyal bilimciler savaşlar, doğal afetler gibi olağandışı koşullarda ortaya çıkan ve göç edenlerin iradelerinin işlemesine imkan bulunmayan, çeşitli kuvvetlerin etkilemesi ve zorlaması sonucu oluşan zorunlu göç sürecini tanımlarlar. Devletin çeşitli sosyal, ekonomik ve güvenlik vb. konularda aldığı kararların yerine getirilmesi aşamasında nüfusta oluşan hareketlilik zorunlu göçü ifade eder.

Türkiye'de sokakta çalışan çocukların büyük kentlerin önemli bir sorunu olarak kabul edilmesi ise büyük oranda 1990'lı yıllarla birlikte yaşanan zorunlu göç süreçleri sonrası çocukların gerek sayı olarak artması gerekse kişisel gelişimlerini engelleyecek türde iş çeşitlerinin ortaya çıkması ile birlikte gerçekleşmiştir. Zorunlu göçü yaşayan aileler için yoksulluk süregelenleşirken, kente tutunamayan 'yeni yoksullar' tartışmaları bu grup üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda yaşanan bu yeni göç dalgasının geçmişte yaşanan göçlerden en temel farkı zorunlu olmasıdır, dolayısıyla bu göç süreci hazırlıksız yaşanmıştır. Göç eden insanlar, göç edecekleri yerleri seçme şansları olmaksızın yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Göç- Der (2002)'in raporuna göre, 1989-1999 yılları arasında 3438 kırsal yerleşim birimi boşaltılmış 4 - 4,5 milyon insan yerinden edilmiştir. Bu insanlar Türkiye ortalamasının en altında bir yaşamı Diyarbakır, Van, Batman gibi illerin şehir merkezlerinde ya da İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin gibi metropollerde gettolaşma benzeri

yerleşim alanları oluşturarak sürdürmek zorunda kalmışlardır. Zorunlu göç, hem demografik ve çevresel bakımdan hem de siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan radikal bir altüst oluş ve kapsamlı bir tahribata neden olmuştur.

Doğup büyüdüleri yerlerden istekleri dışında koparılmış, yerlerinden yurtlarından edilmiş, yakın zaman önce yaşadıkları 'cinnet' in (baskınlar, silahlı tarama, ev-köy-otlak yakma, gıda ambargosu, 'faili meçhul' ler, gözaltında kayıplar...) etkilerinden hala kurtulamamış (Sır ve Arkadaşları,1998), yaşadıkları travma tamamen görmezden gelinmiş, bu yeni 'yersiz-yurtsuz' bırakılmışların yoksullukları ve yoksunlukları gerek sosyal gerekse siyasi konumlanışları nedeniyle daha fazla hissedilmiştir.

Bu göçler herhangi bir yasal zemin üzerine gerçekleştirilmediği için, göç ettiren yeni gelinen yerde hiçbir yaşam alanı hazırlamamış, olayın siyasi boyutları nedeniyle kamusal otorite, göçün sosyal maliyetini karşılamaya yanaşmamıştır. Üstelik zorunlu göçün yaşandığı dönemin, neo-liberal ekonomi politikaların var kılınmaya çalışıldığı konjonktüre denk gelmesi, dolayısıyla devletin gerek yerel yönetimlere olan desteğinin gerekse sosyal koruma olanaklarının zayıflatılması sürecin daha tahripkar yaşanmasına neden olmuştur.

Öte yandan 1980 sonrası gecekonduların yapım sürecinin ticarileşmesi, büyük kentlerde yoksul kitle için arsa sağlayıp yapı gereçlerini bulan ve gecekonduların yapısını yaparak bunları satışa çıkaran 'gecekondular firmaları'nın türemesi, kitleler halinde kentlere yığılan yoksul insanların, barınak sorununu önceki göç süreçlerinde yaşananlardan daha zor kılmıştır. Türkiye büyük sermayesinin özellikle 1990'lardan sonra kentsel alanlara yönelerek perakende tüketim, arsa spekülasyonu, orta ve büyük burjuvaziye dönük (lüks) konut üretimi, iş ve alışveriş merkezleri, eğlence ve turizm yatırımları, özel sağlık, eğitim kurumları vb. üzerinden rant elde etme eğilimi (Değirmen, 2000) barınma sorununu göç edenler açısından, içinden çıkılmaz bir hale getirmiş, pek çoğu için kentin çeperlerinde (gecekondular alanlarında) yerleşim olanağı olamamış ve kentin merkezindeki derme çatma yapılanmalar ya da naylon korunaklar ve çadırlar yaşam alanı olmuştur. Dolayısıyla yaşanan son dönem göç diğerlerinden farklı olarak tedrici uyum olanaklarından yoksun kalmış, yumuşak ve bütünleştirici (Işık ve Pınarcıoğlu: 2001) olmaktan uzak, gergin ve dışlayıcı (Işık ve Pınarcıoğlu: 2001) olmuştur.

Kuşkusuz sokakta çocuk çalışması ile yoksulluk ve göç arasındaki bağlantı gözden kaçmamalıdır. Göç, geçmiş birikim, sermaye veya beceri yoksunluğu ile birleşince kente tutunamama anlamına gelmektedir. Kente tutunamayan aileler için yerel çözümlerden birisi de ağırlıklı olarak çocuk çalıştırılması olmuştur. Türkiye'de konuya ilişkin yapılan hemen her çalışmada sorunun boyutlarının büyümesi anlamında göç, özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan zorunlu göçte vurgu yapılmakla birlikte sorunun çözümü noktasında bu gerçeklik gözden kaçırılmaktadır. Bugün İstanbul, Ankara, İzmir başta olmak üzere Mersin, Adana, Diyarbakır gibi Türkiye metropollerini, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'lu sokakta çalışan çocukların en yaygın olduğu kentler olmuştur (Atauz, 1997; Karatay, 1999a, 1999b; Altuntaş, 2002). Türkiye'de yaşanan sokakta çalışan çocuklar sorununun ana belirleyicisinin, olağanüstü göç (Atauz,1997; Karatay, 1999a, 1999b; Altuntaş, 2002) ve büyük kentlere hazırlıksız akan insan kitlelerinin kent imkanları içinde istihdam edilememesi olduğu söylenebilir.

'İstemli ya da zorunlu hangi koşullar altında yapılmış olursa olsun, uzun süreli göç olayında, yaşamın sürekliliğinden bir daha kolayına bağlanamayan büyük kopuşlar vardır. Ruhbilimsel yönden göç olgusunun asıl belirleyici yanını bu büyük kopuşlar ve yeniden bağlanamayışlar oluşturmaktadır. Göçmenin içine girdiği yeni toplumda, etnik ve ekonomik farklılıkları nedeniyle sürekli olarak dışlanması, yoksanması ve kuşkuyla karşılanması, kendisine karşı olan güven duygusunun hızla çözülmesine neden olabilmekte ve yoğun bir kimlik krizi ortaya çıkabilmektedir' (Teber, 1993).

Türkyılmaz ve arkadaşlarının (1997) İzmir, Aydın, Manisa, İçel, Adana ve Antalya'da yürüttüğü araştırmada yerli nüfusun yeni gelenleri potansiyel bir tehlike olarak değerlendirme oranı oldukça yüksek görünmektedir. Görüşülenlerin %21'i '*Kürtler buradan gitmeli, kendi memleketlerinde yaşmalıdır*', %6.9'u '*Burası bizim memleketimiz, rahatsız etmeye hakları yok*' yanıtını vermişlerdir. Somut sorulara verilen yanıtlar ise çok daha yüksek bir gerilim potansiyeli içermektedir. Aynı araştırmaya göre, yerli halkın %86.7'si Kürtlerin gelişiyile işsizliğin arttığını, %92.5'i yeni gecekondular bölgelerinin ortaya çıktığını, % 90.9'u altyapının yetersiz kaldığını, %82.3'ü mevcut doğal kaynakların tahrip olduğunu, %90.4'ü suç oranının her geçen gün arttığını, bu durumda sokakları ve diğer satış merkezlerini olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Yerli nüfus içinde araştırmaya katılanların %55.1'i kızı ya da oğlunun bir Kürt ile evlenmesine karşı olduğunu söylemekte, % 45.2'si onları

'çok kaba ve saldırgan' bulmakta, %57.3'ü konuşma ve davranışlarını anlamadığını belirtmekte, %28.4'ü onları *'tehlikeli ve korkutucu'* bulmakta, %10.6'sı tümünün *'terörist'* olduğunu düşünmekte, %42.6'sı çocuklarına kötü örnek olduklarını düşünmektedir.

İHD İstanbul Şubesi'nin 1993-1994 yıllarında değişik illerde göç eden aileler üzerinde yaptığı bir çalışmanın sonuçlarına göre; göç edenlerin çocuklarının % 53'ü okula gidememektedir; %89.1'ine ev verilmemiştir; %78.9'u Kürt olduğu gerekçesiyle işe alınmadığını, %88.7'si aynı nedenle yerleştiği yerde baskı gördüğünü belirtmektedir; %75.5'i ise kimliğinden dolayı göz altına alındığını bildirmektedir. Barut (2002)'un saptamalarına göre, zorunlu göç mağduru ailelerin yarısında hala korku ve tedirginlik yaşanırken, yetişkin nüfusun %35.6'sı potansiyel suçlu olarak görüldüklerine inanmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar içerisinde de bu duygunun yaygınlığı olduğu, *'Doğudan geldiğimiz için bizi terörist zannediyorlar', 'bizi canavar gibi görüyorlar'* ifadeleri ile tespit edilmiştir (Altuntaş, 2002). Bu krizi azaltmak için göçmenler göç edilen yerlerde ortak mahalleler kurmakta, farklı bir coğrafyada aynı değerlerle yaşama mücadelesi vermektedirler.

Barut (2002)'un tespitlerine göre, zorunlu göçerlerin yarısı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır, %6'sının hiç bir geliri yokken %40.5'i 100 milyon liranın altında bir gelire sahiptir. Aylık geliri 100 milyon ile 200 milyon arasında olanların oranı %45.5 ve 200 milyon ile 300 milyon arasında olanların oranı ise sadece %8'dir. Erkeklerin %29.3'ünün işsiz olduğu belirtilen araştırma sonuçlarına göre, yapılan işler, genellikle gündelik işler (%29.9), seyyar satıcılık (%22) ve diğer niteliksiz işlerdir (%11.4). Barut (2001) İstanbul'a göç edenlerin hemen hemen tamamının (%98.3) çevre uyumsuzluğu, dil, kültür farklılığı, potansiyel suçlu görülme gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını, sağlık (% 84.8), beslenme (% 79.8), barınma (% 54.9), düzenli iş bulamama- işsizlik (%91.6) ve eğitim (%49.5) ile ilgili sorunların var olduğunu belirlemiştir. Ailelerin yarısı, çevreyle uyum sorunu yaşadıklarını, %32.3'ü ise dil ve kültür farklılığı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ailelerin ancak %1'i devletin ve yerel yönetimlerin sosyal hizmetlerinden yararlanmaktadır.

'Hemen hemen hepsi göç sonrası kendini aşağılanmış, dışlanmış hissediyor. Hepsinde memleket özlemi, toprağa duyulan özlem, şehre uyum gösterememe

kişinin geriye dönüş isteğini güçlendiriyor. Daha yüksek düzeyde psikolojik sorunların gerekse yağma ve talan gibi ortaya çıkabilecek psiko- sosyal sorunların ortaya çıkmamasının temel nedeni akrabalık ilişkileri ve toplumsal dayanışmanın henüz üst düzeyde olmasıdır' (Barut, 2002).

Erder (1995)'in Türkiye'ye ilişkin saptamaları ise son derece önemlidir. Erder, göçle kente gelip yerleşenlerden başarı durumuna bağlı olarak üç temel grubun ortaya çıktığını tespit etmiştir. Yükselenler, izole olanlar ve yoksullaşanlar. İşte göç sonunda metaforik anlamıyla 'göçenler' bu yoksullaşan gruptakilerdir aslında. Erder (1995: 118)'e göre, *'yoksulluk- varsıllık çizgisinin bıçak sırtında gittiği bu ortamda, bazı haneler, hemşehrileri olsa bile, ilişki ağlarının dışında kalabilmektedir. Bu grup içinde yeni göç etmiş 'yoksullar', yetişkin yaşta hünersiz göç edenler; iş kazasına uğramış ve sakatlanmış hane reisleri; dullar; iş yaşamında başarısız olmuş ya da hemşehrilik ilişkilerinden dışlanmış haneler vardır. Bu arada Doğudan bugünlerde gelen Kürt göçünün de bu tür haneler yarattığı bir göç türü olduğunu belirtmekte yarar vardır. Doğudan yeni gelen göç dalgası eskisinden farklı olarak zincirleme göçün sağladığı esnek ve tedrici uyum olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Çok çocuklu ve hünersiz yetişkinlerin olduğu bu hanelerin mevcut hemşehrilik ilişkileri içine girmeleri çok daha zor olmakta ve bunlar da yalnızlığa terk edilebilmektedirler. Bu grubun varlığı kökene dayalı ilişkilerin seçiciliğini ve kentte yoksulluğun bazı gruplar için yerleşikleşme eğiliminde olduğunu göstermektedir.'*

Bu ise yoksulluk, işsizlik, vasıfsız yetişkinler ve kalabalık haneler anlamına gelmekte ve bu aileler için son çare ya da çaresizliğin çaresi çocukların çalıştırılması olmaktadır. Ya da artık toplu göç ile son dönem gelenler için yoksulluk yerleşikleşmektedir. Bir şeyler yerleşikleşirken başka bir şeyler de uçup gitmektedir. Modernleştikçe, kentleştikçe, bireyleştikçe, göçmenler için ortak geleneksel değerler savunulmaz şeyler olarak buharlaşmaktadır (Sinanlı, 2000: 83).

Cernea (1993, aktaran; Özbudun, 2000), zorunlu iç göç mağdurlarının yedi tipik boyutta yoksunlaşmayla karşı karşıya olduklarını belirtir: Topraksızlık, evsizlik, işsizlik, marjinalleşme, besin güvencesizliği, ölüm oranlarında artış ve toplumsal kopukluk. Oysa kent yoksulları, işsizler, göçmenler kentleşemeyen insan grupları içinde değerlendirilmekte, 'göçmüş' kabul edilmekte ve çözüm de

onların kente entegrasyonunda görülmektedir' (Sinanlı, 2000: 80). Berry ve Kim (1978), farklı kültürel etnik kimliğe sahip kişilerin yeni geldikleri toplumsal yapı içinde, özgün kültürel özelliklerini korumak istemeleri ile diğer grupla ilişki kurma durumuna göre, entegrasyon, asimilasyon, seperasyon ve marjinalleşme gibi dört tip davranış biçimleri geliştireceklerini belirtmektedir.

Sonuç olarak, şu saptamaları yapmak kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye'de yaşanan son dönem göç, hazırlıksız ve istem dışıdır bu ise göç sürecini yaşayanlar açısından tam anlamıyla sosyal bir yıkıma neden olmuştur. Köy, mezra boşaltmalarla yerinden edilenler için her şey bir iki hafta ve bu sürecin son günü bir kaç saat içinde olup bitmiş yüzyılların birikimi, becerisi, bilgisi üzerinden yükselerek şekillenen, evleri, toprakları, bağları, bahçeleri, hayvanları ve bunlara göre şekillenen ruhları bir anda koparılmıştır. Bir yandan ayakta kalabilme ve yeni yerleşim alanlarına tutunabilme mücadelesi, diğer yandan geldikleri yeni mekanların gereklerine ve niteliklerine uygun iş olanağının olmaması ya da tamamen işsizlikle karşı karşıya kalış, süregelen yoksulluk sadece mekan değişikliğini içermemiş, aynı zamanda değerlerde, yaşam ve çalışma tarzında da dönüşüme neden olmuştur.

Aile üyeleri arasındaki tutunum gevşemiş, bağlılık yok olmaya başlamıştır. Köyün, düzenli gelir olmasa da sunduğu yaşam olanaklarının yerini kentin kurumsallaşmamış emek piyasası almış ve her halükarda düzenli bir gelirin koşul olduğu bir yaşam seyrine dönüştürmüştür. Bu kurumsallaşmamış emek piyasası içinde erkekler iş bulma olanağı yakaladığı oranda çalışmaya başlarken bu olanaklar kadınlar için büyük ölçüde mümkün olamamıştır. Bu süreç sokaklarda çocuk çalıştırılmasının da itici gücü olmuştur. Kadınların eğitimsizliği kesin bir sonuç iken ailedeki geleneksel rollerin ve iktidar ilişkisinin değiştiği de bir o kadar önemli sonuç olarak görülmelidir.

'Kentteki aile yoksulluğu artık soğuramıyor. Yoksulluk gizlenemiyor, çıplak gözle görülebiliyor. Tarlabası merkezli göç sonucunda görülen önemli değişikliklerden birisi babalardaki otorite yitimidir. Babalar evin eski tanrıları artık 'göçmüştür', kadınlar yeni ortamda eski alışkanlıklarını ve düzeni sürdürmek için daha çok çalışmak zorunda kaldıkları için artık 'göçmüştür'. Çocuklar yeni dünyaya gözlerini serbest emek piyasasının içinde açtıkları için artık 'göçmüştür'' (Sinanlı, 2000:82).

'Sokakta çalışan çocuklar sorunu aysbergin görünen kısmıdır. Onun gerisinde aile sorunları, göç, yoksulluk, eğitimsizlik, çocuk istismarı, aile üyelerinin sağlık sorunları gibi sokaktaki insanların çıplak gözle göremediği etkenler vardır. Çocuğun sokakta çalışması tüm bu değişkenlerle ilişkilendiği oranda anlamlı bir bütünlük kazanacaktır. İşte bu nedenle sokakta çalışan çocuklar sorununu göç süreci ve kentte yaşayabilmek için geliştirilen geçim örüntüleri ana ayrımlarına tabi tutarak anlamaya çalışmak gerekir' (Sinanlı, 2000: 81).

Sonuç:

Sokakta çalışan çocuklar sorununun doğru anlamlandırılması ancak sorunun derinleşmesine neden olan süreçlerin doğru değerlendirilmesi ile mümkündür. Sorunla mücadele etme dinamiğinden hareket eden mevcut düzenlemeler ise sorunun nedenleri üzerinde odaklaşmaktan uzak, sonuçları noktasında müdahaleyi içermektedir. Kuşkusuz soruna bütünlükçü bakan değerlendirmelere, zorunlu göçün ekonomik ve sosyal maliyetinin göç ettiren tarafından üstlenilmesine, zorunlu göç mağdurlarının ihtiyaçlarına ve taleplerimize cevap verebilecek çözümlere ihtiyaç vardır. Sokakta çalışan çocuklara yönelik geliştirilen sosyal politika önlemlerinin odağına ise bu taleplerin yerleştirilmesi önem taşımaktadır.

Öte yandan içinde bulunduğumuz konjonktür sosyal politika ve sosyal devletin geleceği açısından paradoksal bir durum yaratmıştır. Bir yandan devletin sosyal yönünün küçültülmesi doğrultusundaki çabalara hız verilmekte, diğer yandan da güncel, tekil ve birbirinden kopuk yardım harcamaları arttırılmaya çalışılmaktadır. Sosyal devletin tüm kazanımlarının yok edilmeye çalışıldığı bir ortamda yoksullar, yönetenler tarafından artık açık şekilde ve öncelikle bir 'risk unsuru' olarak görülmeye başlanmıştır. Devlet sosyal yardım harcamalarına, sosyal devlet bağlamında olduğu gibi sosyal haklar çerçevesinde değil de açık biçimde olası bir sosyal patlamanın önlenmesinin araçlarından biri olarak yaklaşmaktadır. Bir yandan devletin sosyal yardım harcamaları artarken diğer yandan eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamalar kesintiye uğramakta, işsizlik yaygınlaşmaktadır. Üstelik yoksullukla mücadele adı altında yapılan yardımlar eğitime katkı, sağlık vb. türden yardımlar adı altında yapılmaktadır. Dolayısıyla temel hak kategorileri, aynı-nakdi yardım hizmetlerine dönüştürülmüştür. Sosyal refah alanında devletin sorumluluğunu

azaltmak üzere toplumsal girişimler teşvik edilmeye çalışılmakta ve sivil toplum söylemi neo- liberal ideolojinin bir uzantısı haline dönüştürülmektedir.

Bu makalenin konusunu da oluşturan sokakta çalışan çocuklar tartışmasında, salt çocuk odaklı olarak düşünmenin ve 'kurbanın suçlanması' (Blaming the Victim) olarak anılan ve yoksulların yoksullaşma nedenini kendi içindeki nedenlere, kapasite yetersizliğine bağlayan neo-liberal yaklaşım tarzlarının toplumsal sorumluluğu ve devletin bu konudaki yükümlülüklerini göz ardı ettiği açıktır. Yoksulluk sistemin derinleştiği eşitsizlikler üzerinde temellenmektedir. Aynı biçimde, 'tehlikeli sınıflar', 'riskli gruplar' gibi söylemlere yerleşen kavramların bizatihi kullanıldıkları biçimleriyle tehlikeli oldukları bu biçimiyle damgalayıcı ve dışlayıcı oldukları ve bu tür yaklaşım tarzlarının sorunun nedenlerini doğru tahlil etmekten çok, politik bir değerlendirme olarak tam da çözümsüzlüğü dayattığı düşünülmektedir. Neo-liberal ekonomi politikaların var kılınmaya çalışıldığı konjonktürde devletin sosyal harcamaları ve özellikle sosyal yardım faaliyetlerinin yoksulların yönetilmesinin araçları olduğu dolayısıyla, varsılların yoksullardan korunması anlamına geldiği gözden kaçırılmamalıdır.

Herkes için insani yaşam olanağı sağlayacak, sürekliliği olan bir gelir güvencesinin sağlandığı, tüm yurttaşların ücretsiz, eğitim, sağlık, barınma hakkından faydalandığı, aile ve çocuk hizmetlerinin eksiksiz gerçekleştiği, bölgeler arası eşitsizliğin giderildiği, bütünlükçü bir sosyal koruma ve sosyal güvenlik sisteminin sağlandığı oranda yoksullukla mücadele stratejileri anlam kazanacaktır. Kuşkusuz açlığın ve yoksulluğun giderilmesi anlamında, acil gereksinimlerin karşılanması önem taşımakla birlikte yoksullukla mücadele 'risk yönetimi' ne indirgenemez. Bu nedenle, yoksullukla mücadele risk yönetimi olarak değil, yoksulluğu üreten toplumsal mekanizmaların dönüşmesi perspektifinden yürütülmelidir. Yoksullukla mücadele eden kurum ve kuruluşların bu perspektif üzerinden işlevlerini yeniden tanımlamaları ve uygulamaları gerekmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

Altuntaş,B., (2001), 'Küreselleşme Söylemi ve Karşı Strateji Tartışmaları' **Sosyal Hizmet**, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Ocak, Şubat, Mart.

Altuntaş,B., (2002), 'Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar' (Yayınlanmamış Doktora Tezi) A.Ü Siyasal Bilgiler Fak. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

Aptekar,L., (1994), ' Street Children In The Developing World: A Review Of Their Condition' **Cross- Cultural Research**, Aug, Vol., 28, Issue 3.

Atauz,S., (1990), **Ankara ve Şanlıurfa'da Sokak Çocukları**, UNICEF Yayınları.

Atauz, S., (1997), **Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması**, Uluslararası Lions MD- 118 U Yönetim Çevresi.

Barut, M., (2002), **Zorunlu Göç Araştırması**, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği.

Başkaya, F., (1997), 'Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti', **Özgür Üniversite Forumu- Küreselleşme**, cilt,1, sayı,1.

Bequele, A.ve J. Boyden (1992), **Çocuk İstihdamıyla Mücadele**, ILO, Ankara

Berry, J.W., (1987), 'Comperative Studies of Aculturative Stress', **International Migration Review**, Volume XXI, No:3.

Cernea, M. M., (1993), ' Disaster Related Refugee Flows and Development-Caused Population Displacement', **Antropological Approaches to Resettlement, Policy, Practice and Theory, Boulder**, San Fransisco, Oxford: Westview Press (aktaran; Özbudun, S. (2000), 'Adı Konulmayan Olağanüstü Göç' **Bilim ve Siyaset**, Sonbahar, İstanbul).

Değirmen, U., (2000), '1990'lardaki Göçün Özgüllükleri', **Bilim ve Siyaset**, Sayı 1, İstanbul.

Erder, S.,(1995), 'Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları', **Toplum ve Bilim**, 66, Bahar.

Filipinler Üniversitesi, Endüstriyel İlişkiler Böl. (1992) 'Filipinler'de Çocuk İstihdamı: Orman Ürünleri ve Giyim Sanayii' A.BeQuele ve J. Boyden (eds) **Çocuk İstihdamıyla Mücadele**, ILO, Ankara.

Işık,O., Pınarcıoğlu,M., (2001) **Nöbetleşe Yoksulluk- Sultanbeyli Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kahraman,B., (2000) 'Göç Hikayesi' **Ütopiya**, sayı 11,Güz

Karatay, A., (1999a), 'Beyoğlu Bölgesinde Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri' 1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı, İstanbul Çocukları Vakfı.

Karatay, A., (1999b), 'İstanbul'un Sokakları ve Çalışan Çocuklar' 1. **İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı**, İstanbul Çocukları Vakfı.

Keleş,R.,(1993), **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Ojanuga, D., (1990), 'Kaduma Beggar Children: A Study Of Child Abuse and Neglect in Northern Nigeria', **Child Welfare**, 69.

Özbudun,S., (2000), 'Adı Konulmayan Olağanüstü Göç' Bilim ve Siyaset, Sonbahar, İstanbul.

Pallana, B. E., & Simab, H., (1994), 'Street Children in Afghanistan', (Ed) Rane, A. J. **Street Children A Challenge to the Social Work Profession**, Tata Institute of Social Sciences, Bombay.

Peker, M.,(2002), 'Çocuk İstihdamı Üzerine bir Deneme' www.fisek.org.tr (Mayıs)

Ranasinghe, P., (1994), 'Street Children in Sri Lanka', (Ed) Rane, A. J. **Street Children A Challenge to the Social Work Profession**, Tata Institute of Social Sciences, Bombay.

Rosa, C. S., de Sousa, R.,& Ebrahim,G., (1992), 'The Street Children of Recife: A Study of Their Background', **Journal of Tropical Pediatrics**, 38.

Sır, A., Bayram, Y., Özkan, M., (1998), 'Zorunlu İç Göç Yaşamış Bir Grupta Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine Bir Ön Çalışma', **Türk Psikiyatri Dergisi**, 9(3).

Standing,G.,V. Tokman (1991) (ed), **Towards Social Adjustment**, ILO, Geneva.

Silva, T.L. (Ed) (1991), 'Indonesia to Work with Family, Child and Peers in Its Efforts for Street Children', **Childhope Newsletter**, 1 (1/2), 3.

Keleş, R., (2000), **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara.

Mid-Term Review Project Document (1990), **Meeting the Needs of Street Children in the Philippines**, UNICEF.

Teber, S., (1993), **Göçmenlik Yaşantısı ve Kişilik Değişimi**, Ortadoğu Yay. Köln.

Türkyılmaz, A., Çay, A., Avşar, Z., Aksoy, M., (1998), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara.

UNESCO (1995), **Working with Street Children, Selected Case- Studies from Africa, Asia and Latin America**, Youth Plus, UNESCO Pub., International Catholic Child Bureau (ICCB)

UNICEF (1990), 'Children and Development in the 1990s', **A UNICEF Sourcebook**, Proceedings of the World Summit for Children, New York UN Children's Fund.

UNICEF (1992), Bangladesh Strategy Paper, 1993-1995

KIYAMET ROMANLARI...

Ömer TÜRKES

Gündelik hayatın içine karışan teknoloji ve teknoloji ürünlerinin yaygınlığı, cep telefonları, bilgisayarlar, İnternet'in büyüleyici etkisi, yüzlerce kanallı televizyonlar, özel kanallardan fıskıran çılgın magazin dünyası, 4x4'lerle dolup taşan otobanlar ve benzeri görüntüler, Türkiye'de sanki kopkoyu bir sefaletle hiç karşılaşılmamış ve sanki şimdilerde hiç yaşanmıyormuş duygusu uyandırıyor. Bugün tarih kitaplarından okuduğumuz modernleşmenin insanlara ödettiği ağır bedellerinin belleklerimizde bir karşılığı yok, çünkü geçmiş hakkındaki "bilimsel" bilgilerde geçmişin ruhunu, atmosferini, insanların acılarını hissetmemize yarayacak imgeler yer almıyorlar. Sayılar, istatistikler, köy ve köylülerin sayısı, tarım ürünlerinin fiyatları ve geçim standartları kaydedilmiş, insanların yeni yaşam tarzlarına duydukları tepkiler, çektikleri acılar, karşılaştıkları aşağılanmalar ve açlık sınırına dayanan yoksulluk, "bilimin" nesnesi olmamıştır. Bütün bunları kurgusal bir alana taşıyarak toplumun duygu ve düşüncelerini canlandıran romanlar da unutuldu artık. Bugün edebi metinlerin üreticilerini de içine alacak genişlikte, toplumun her kesiminde ekonomik krizin etkileri yine ağır biçimde yaşanırken roman kapılarının yoksullara kapanması egemen ideolojinin gücünü, entellektüelleri ve orta sınıfları kendisine eklememesi ve aydınlarla toplum arasındaki geleneksel ilişkinin kırılmasını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Osmanlı'da romanın ilk örneklerine baktığımızda, metinlerde ve roman kahramanlarında doğrudan bir sınıfsal aidiyet bulmak mümkün değildir. Bunda, o dönem toplum yapısında sınıfların açık ve keskin bir biçimde mevcut olmaması ve Osmanlı aydınlarının romana yükledikleri eğitici/öğretici anlamlar rol oynar. Üstelik roman, batılılaşma sorunu gibi bir meselenin tartışma alanı olarak, toplumsal hayattan çok batılılaşmaya eğilimli dar bir kesimin eleştirisini

hedeflemiştir. Bu kesimin meskeni ise konaklardır. Yani ilk romanlardaki karakterler İstanbul'un varlıklı insanlarıdır. Osmanlı yazarları, iyilik-kötülük çatışmasını doğu-batı karşıtlığını vurgulamak için simgeselleştirirken, iyilik-kötülük çifti bir yandan kadın vücudunda, diğer yandan zenginlik-yoksulluk karşıtlığında cisimlenmiştir. Rantiye alafranga tiplerin geleneklerden koparak yozlaşmalarının bedeli, yitirdikleri servetleridir. Ancak bir ceza olarak yoksulluk ile konakların hizmetkarları ve diğer halk kesimlerinin yoksulluğu birbirine benzemez. Zenginler ve yoksullar açısından çifte bir anlamı vardır yoksulluğun; doğuştan gelen yoksulluk, zaman zaman haset, kıskançlık, nefret gibi duygular yaratsa bile, yazarlar için ilahi bir ceza anlamında kullanılmaz, tersine genellikle yoksul insanlara yüklenen yüksek ahlaki değerler vurgulanmıştır. Sıklıkla olmasa da, bazı yazarların, şikayetçi olunan ekonomik bozukluğu -nedenlerine hiç inmeden- roman karakterleri özelinde cisimlendirdiğini söyleyebiliriz..

Osmanlı romanında yoksulluk ve sefalet manzaralarının çarpıcı bir hal alması ve yapısal sorunlara el atılması II. Meşrutiyet döneminde başlar. Servetlerini rüşvet, kayırma, zimmet ve baskı ile elde etmiş yönetici kesimin ihtişamlı yaşantısı, birbiri ardına gelen felaketler, savaşlar ve vergilerle yoksulluktan sefalet düşen halkın durumu ile keskin bir zıtlık halindedir. Tanzimat'tan devralınan ahlaki sorgulama da ihmal edilmez; para her şeyin, her türlü insani değer ölçüsü olmuştur. Meşrutiyet yazarları devlet ve toplum eleştirisini, bu yeni değerlerin toplumu yozlaştırıcı etkilerini işleyerek dile getirirler. Varlıklı ailelerle yoksul komşuları arasında insani münasebetlerin tükendiği, açıktan ölenin kapısının çalınmadığı, düşenin dostunun kalmadığı bir hayat, insani duyguları harekete geçirmek için mümkün olduğunca abartılmış, zenginlik ve yoksulluk karşıtlığı henüz kent içerisinde bir yarılmaya neden olmamış ve aynı mahallede her iki kesimden insan tipi yanyana tasvir edilmiştir. Yoksulluk görüntüleri en çok, yapılan işler (evlere temizliğe gitme, bohçacılık, vb.), giyecek, yiyecek, barınma ve ısınma sorunları üzerinden simgelenir. Cumhuriyet dönemine geçildiğinde bu temel simgeler, simge olmaklık halleriyle popüler romanların ham maddesine dönüşeceklerdir.

1923'ten 1980'e

Zenginlik-yoksulluk karşıtlığının "pembe" anlatımlarında, geçmişteki simgeler aynen korunmakla birlikte karşıtlar arasındaki uçurumun üzerine hayali bir köprü tesis edilir. Popüler edebiyat ürünlerinin olaylara ağırlık verip, değerler manzumesini toplumda kalıplaşmış yargılara yaptıkları göndermelerle

oluşturmaları; yazarların gurur, fedakarlık, hırs, çalışkanlık, kanaatkarlık gibi insani özelliklerin tasviri ile uğraşmaktansa, zenginlik-yoksulluk karşıtlığını alışageldik simgelere yüklemeleri; "fakir ama gururlu", "fakir ama namuslu" ya da "fakir ama çalışkan" tarzında -içinde bir aşağılamayı da barındıran- kadın ve erkek tiplerinin stereotipleşmesi ile sonuçlanır. Amerikan rüyasının bu yerli versiyonu, sinemanın toplumsal hayata ağırlığını koyması ile birlikte, 1970'lere kadar metinden (filmden) metine (filme) sayısız kez aktarılmıştır. Osmanlıdan başlayarak neredeyse 70 yıllık bir zaman diliminde, popüler romanların kadın-erkek ve zengin-yoksul çiftleri benzer konular etrafında tekrar tekrar canlandırılırken, değişen, zenginliği simgeleyen mekan ve eşyalardan başka bir şey değildir. Mesela uçakla yapılan Avrupa seyahatleri, telefon kullanımı, üstü açık otomobiller, yatlar, manikür ve pedikür yaptırmak, tenis ve binicilik faaliyetleri zenginlere özgü alışkanlıkların en önemlileridir. Yıllar ilerledikçe, yıkılan küçük evlerin yerlerinde yükselen apartmanlar ve apartmanları inşa eden müteahhitler de zenginlik göstergeleri arasına katılırlar. Yüksek mühendislik, avukatlık ve doktorluk eğitimi de geleceğe güvenle bakmanın ve seçkinliğin teminatıdır. Mekanlardaki ayrışma, zengin semtleri ile yoksul mahallelerinin farklılığı ile hemen belli eder kendisini. Aslında popüler romanlarda da "aynılar aynı yerde, ayrılar ayrı yerde"dir, ama yüksek insani değerler etrafındaki aşkın büyümesi birleştirir onları..!

Küçük üretimin egemen olduğu geç kapitalizmin koşullarında Türkiye'de uzun yıllar boyunca bir tüketim toplumu oluşmamış, sınıfsal dengesizlikler ifadesini aşırı tüketimde bulmamıştır. Belki de bu nedenle, popüler ideoloji bu yeni ekonomik oluşumu ahlaksızlığın kaynağı olarak görmez, ama şımarıkça tüketim bir ahlaksızlığı işaret eder. Zenginlerin sınıfsal aidiyetleri ve sahip oldukları maddi servetleri ile öğünmeleri ya da bu serveti sergilemeleri ayıplanırken, zengin kimliğinin -sevginin sahiciliğinin sınanması amacıyla gizlenmesi popüler romanların sevilen bir temasıdır. Buradan çıkarabileceğimiz yan anlamların, romanların -yoksullukla yüksek insani değerlerin birliği gibi temel fikriyatına aykırı düştüğü söylenebilir. Ancak, birbiriyle çelişik bir çok yan anlamın biraraya gelmesi ile vücut bulan popüler metinlerin kimi zaman sadece ilgi çekmek amacıyla kullandığı motifler varsa da, asıl olarak, çelişik olduğunu söylediğim yan anlamların toplumdaki çelişik duygu ve düşünceleri yansıttığı unutulmamalıdır.

Popüler romanların dışında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak toplumsal sorunları işlemeyi seçen güçlü bir edebi ve siyasi eğilim -yani

toplumculuk- için de zenginlik-yoksulluk karşıtlığı önemli bir malzeme olmuştur. Politik, toplumsal ve ekonomik gerçekliklerin şeyleşmiş dünyasında açıkça belli olmayan sınıfsal farklılıklar, kültürel alanda nispeten saydam ve gösterilebilir haldedir. Cumhuriyetin "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir millet" söyleminin altındaki eşitsizliği sergileme görevini edebiyat/roman üstlenirken meseleyi bütün çıplaklığıyla dile getirenler 1930'lu yıllardan sonra ortaya çıkan "toplumcu" yazarlar olmuş, zenginlik-yoksulluk karşıtlığı 60'lara kadar -en çok- "köy romanı" kanonu içerisinde ele alınmış ve söz konusu karşıtlık, bir önceki dönemin kötülük-iyilik çiftinin yerine geçen ezen-ezilen ilişkisinin simgesine dönüşmüştür. Yoksul halk ve onun yanındaki aydınının bir tarafta, zengin kesim ve siyasal iktidarın öte tarafta olduğu bir mücadelenin dile getirildiği özel bir alandır toplumcu romanlar.

Olup bitenlere, hastalıktan kırılan, bir lokma ekmek için dilenen, iş bulamayan yoksul insanlara, onların yaşadıkları bakımsız ve pis mahallelere, derme çatma evlere ve kentlerin gelişip bölünmesine gerçekçi ve eleştirel yaklaşımlarına rağmen, ilk dönem solcu yazarların kaleminden çıkma metinlerin pek azında -bugüne kalan- edebi bir güzellik bulabiliyoruz. Üstelik bu yazarların doğrudan para ekonomisini hedef aldıkları da söylenemez. Bu nedenle, toplumun kapitalistleşme sürecini, maddi ilişkilerin insan hayatlarını değiştirme dinamiğini ve ortaya çıkan yeni insan tiplerini yeterince canlandıramamışlardır. Elbette meseleyi doğru koyan yazarlar da yok değildir. Sait Faik, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Yaşar Kemal gibi zayıf, güçsüz, sinik ve yoksul insanların dünyasına sızmayı, o dünyanın işsiz, hasta, aç, küskün hayatlarını en canlı görüntülerle ve basit bir dille yansıtmayı, giderek maddi hayatın ezdiği dar gelirli ve yoksul insanların ayakta kalma savaşlarının, umutlarının, sessiz bir öfkeyle katlandıkları kaderlerinin sözcülüğünü üstlemeyi başarabilmiş yazarlar da vardır. 1950'li yılların Türkiye'sinde yoksulluk ve zenginliğin ifade ettiği anlam ve karşıtlıkları kimi zaman mekanda, kimi zaman tarlalarda, bazen fabrikalarda, hapishanelerde, Yeşilçam kapılarında ve yüksek tahsil etrafında, bireysel dramların ardındaki ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümleri ihmal etmeden ve fukaralık edebiyatına kaçmadan ortaya konmuştur. Maddi sorunlardan söz edilmesi doğrudan açıklıktan, sefaletten dem vurulması demek değildir, sosyal dengesizlik ve onun yarattığı acılar, karakterlerin bireysel kaderleri ve tutkularında çıkar ortaya. Yoksulluk, emeğin üzerindeki sömürünün zorunlu bir sonucudur artık.

60'lı yılların sonunda, gecekondular mahalleleri kentleri kuşatmış, arkasına devleti de alan zenginlerin baskı ve sömürsü altında, bu derme çatma evleri bile her an yitirme korkusu ile yaşayan yoksul insanlar, kentin değişmez bir parçası olmuşlardı. 60'lı yılların ikinci yarısı, Türkiye'de yeni bir siyasi hareketin, ifadesini TİP'te bulan sosyalist solun da yükseldiği bir dönem, TİP içinde ve dışında yer alan devrimci gençler içinse büyük kentlerdeki gecekondularda yaşayan yoksul insanlar önemli bir -potansiyel- müttefik görünümündeydi. Dahası, sınıf karşıtlıklarını zengin-yoksul karşıtlığı içinde işlemeye müsait bir alandı gecekondular. 70'lerin hemen öncesinde devrimcilerin halkla buluşmasının mekanı olan gecekondular semtleri, 70 sonrası romanın başlıca teması haline geldiler.

1960'tan 80'e kadar geçen süre içerisinde, sosyalist hareketin -1971'de kesintiye uğramasına rağmen- giderek yükselmesinin romanlara yansımada yoksulluk yerini yine korumuş, ne var ki, siyasi kullanımı içerisinde yoksulluk ve yoksulluğu ifadesi taşıyan kavramlar söylemselleşmiştir. "Gecekondular" der yazar, bir yoksulluk mekanı olduğunu bilirsiniz; "burjuvalar" nitelemesi zengin ve sömüren kesim bilgilerimizi çağırır, ama bu maddi yoksunluk ya da varsıllık durumunun roman kahramanlarının duygu ve düşüncelerini ne şekilde etkilediği, iş/fabrika hayatının kendisi, yaptıkları bu işlerle insanlar arasındaki ilişkiler ortaya dökülmez pek. Yazarların meselesi "fukaralık" edebiyatından daha öteye taşınmış, sınıfsal temeller ve devrimci gençlerin eylemleri edebiyatın merkezi olmuştur. Gecekonduların "şirin mi şirin" görüldüğü bu yeni dönemde, gecekondular mahalleleri ve gecekonduda yaşayan insanlar pek çok romanın kahramanıdır, ama ekonomik durum, yoksulluk ve yoksulların mekanları çarpıcı görüntüler taşımazlar... Toplumsal kaygılarla yazılan 12 Mart romanı, ağırlıklı olarak gerçekçidir, ancak çoğu kez politik bakış ile gerçek yer değiştirir. Bu romanları okurken son aşamada hep politik bakış belirleyicidir; yazarlar için gecekondular hayatı, üretilen yeni kültürel biçimler, aile ilişkileri değil, insanları o mekanlarda yaşamaya mahkum eden sistemin meşruluğunu sorgulamaktır esas olan. Bir hareket ve eylem anında izlenemediğinden, ezenler ve ezilenler metin içerisinde yaratılmaz, yalnızca anlatılmış olurlar. Örnek okur tipine, solcu edebi ortaklara ihtiyaç duyar sözünü ettiğim romanlar.

Türk romanının 80'lere kadarki süre içerisinde sıklıkla işlediği, köy romanlarında "olmazsa olmaz" vardığı yoksulluk (zenginlik çoğunlukla onun dolayısıyla katılmıştır hikayelere), romanı "büyük meselelere" açmak

isteyen toplumcu yazarlar için bu büyük meseleyle açılan bir kapı, popüler romanlar için ise hikayeyi renklendirici bir fon vazifesi görmüştür. Temel meselesini kimlik sorunu üzerine kuran metinlere baktığımızda da, yoksulluk-zenginlik karşıtlığını yine araçsallaşmış ve değerler farklılaşmasının temsiliyetini yüklenmiş bir halde buluruz. Ancak her durumda zenginliğin dillendirilişi ya büsbütün bir mahkum etme ya da mahçup bir "iyisi de çıkabilir" havasındadır. Hayatın içinden bir sahneyi yakalamak isteyen metinlerdeyse ekonomik sıkıntılar içerisinde bunalan insanların dramları çok daha çarpıcı ve gerçekçidir. Yukarıda da değindiğim gibi Orhan Kemal, Sabahattin Ali ve Sait Faik gibi yazarların kaleminden fıskıran yoksulluk, basit ayrıntılarda, anlatının bir anında parıldayan imgelerde, kişilerin davranışlarında, kısaca hikayelerinin her bir köşesinde gizli ve bu gizlenmiş olma halinden dolayı hep ortada, organik olan bir durumdur. 80 sonrası romanlarında aynı gizlenmişlik ve ortadalık, bu kez zenginlik imgesinin bir özelliğine dönüşecektir.

80'lerden sonra

12 Eylül askeri darbesinin daha öncekilerden farklılığı yalnızca o zamana dek hiç karşılaşmadığımız boyutlardaki şiddetinden kaynaklanmamıştı; darbenin asıl yıkıcı etkisi yarattığı kültürel bölünmede, kuşaklar arasındaki kopuşta, yıkılan değerlerin üzerine inşa olunan yeni hayat tarzlarında gösterdi kendisini. Artık kendini taşradan, yoksulluk ve isyandan ayıran, kendini bütün bu çelişki ve çatışmaların dışında tanımlamak isteyen bir Türkiye çıkmıştı ortaya. Reklamların sunduğu seçkin imgeler, vitrinlerin bolluğu ve 80'lerin basını: Bütün bu birikim, bütün bu görüntüler, bir an için sanki bu ideal herkes için geçerli olabileceği izlenimini doğurmayı başardı. Batılılar gibi sanki artık NewYork'ta olduğu gibi yolun ortasında açların üstünden atlanabileceği gibi (Gürbilek, 1992:25). Bu kültürü çarçabuk üstlenen bir kesim, bundan böyle yalnızca görmek istedikleri şeyleri görmeye ve göstermeye başladı. Objektife takılanlar arasında işsizlik, açlık, evsizlik, hastahane kapılarında bekleyen insanlar, kısaca yoksulluk görüntüleri yer almıyordu elbette.

Bu yeni "hayat"a uygun bulunmayan bazı kavramlar ve değerler anlamlarından ve sınıfsal göndermelerinden uzaklaşıp gözden ve dilden düştüler. Evdeki ve sokaktaki günlük yaşantıdan siyasal ve entellektüel tartışmalara kadar her yerde, sınıf modelinin görünürlüğü ve sürekliliği yitirdi. Toplumun alım gücü giderek azalırken, karakteristiğini ironik biçimde "tüketim kültürü" nitelemesinden alan yeni bir tür kapitalizmin gelişmesine eşlik eden

medyanın ve reklam sektörünün uyguladığı mistifikasyon teknikleri, sınıf yapısının giderek daha fazla gizlenmesine neden oldular. Varoluşçu terimlerle söylersek, artık öznenin parçalandığı, yaşantımızın bundan böyle bir bütün olmadığı anlamına geliyordu bu... Ruhbilimsel terimlerle söylersek, bir hizmet ekonomisi olarak dünyadaki üretim ve emek gerçekliklerinden uzaklaştırılıp, yapay uyaranlardan ve televize edilmiş yaşantıdan oluşan bir düş dünyası içinde yaşamaya başlamıştık.

Yeni edebi ortam işte bu kaotik kültürel atmosferde gelişti; süreci içinden yaşayan yazar ve okuyucular teorik ya da pratik refleksler gösteremediler, gösteremezdi de... Çünkü ellerinde geleneklerinden, değerlerinden, sınıksız sarıldıkları ideolojilerinden, “ders notlarından” ve siyasi duruşlarından başka bir silahları yoktu, ama bilgisayarlar, atariler, renkli televizyonlar, videolar, müzik setleri ve “imaj maker”larla çevriliverdiler aniden. Yalnız onlar değil, toplumun tamamı, yeni bir kültürel iklime girildiğinin farkında değildi. Dergi ve yayıncılığın 80 darbesiyle başlayıp 2000’e dek uzanan son yirmi yıllık tarihine baktığımızda, yazınsal alanın üretim ve tüketim konjonktüründe önemli değişiklikler olduğunu, alanın giderek kapitalistleştiğini ve bu maddi hayatın entellektüel faaliyetleri de belirlediğini söyleyebiliriz. Yürürlüğe konulan liberal ekonomik politikaların meta tüketimini bilinçli bir biçimde pompalayarak yaygınlaştırdığı bu yıllarda orta sınıfların da gelir pastasından görece payını alması, ilgilenilmesi tehlikeli “büyük anlatıların” terkedilmesinin, sistem içi çözüm arayışlarının ve bireyi öne koyan yeni toplumsal teorilerin yaygınlaşmasının nedenleri arasında sayılmalıdır.

20. yüzyılın ilk yarısında yükselen sistem-karşıtı hareketlerin, 21.yüzyıla girerken sönmeye yüz tuttuğunu biliyoruz. Bunun bir nedeni, girişimin çok erken olmasıydı belki. Ama, Wallerstein'ın analizi ve eleştirisi çok daha açıklayıcı görünüyor; "bu hareketlerin kendileri, kapitalist-dünya hareketinin ürünleri"ydiler ve sistem-karşıtı hareketler içinde önemli rol oynayan kadroların büyük kısmı, aynı zamanda, kapitalist-sistemin yönetimi için talipkar kadrolardan oluşmuştu”(Wallerstein, 1999:98). 80'lerden sonra sanat ve edebiyat dünyasına büyük basın tekelleri ve sermaye gruplarının ağırlıklarını koyması ile birlikte, edebi alanda otoritenin konumlandığı yer farklılaştı. Eleştiri ve inceleme yazılarının yerini kitap tanıtımlarına bıraktığı; edebiyat sohbetlerin yapıldığı, parasız ama heyecanlı genç dergicilerin toplandığı eski mekanların yerlerini modern plazalara terk ettiği ve edebi ürünleri yönlendiren otoritelerin

bu sık mekanlarda çalışan profesyoneller olarak üst gelir grubuna evrildiği yeni edebiyat dünyasında yayınlanan romanların içeriklerinin giderek bu kitapların üretim tarzlarıyla örtüşen bir hayata yönelmesi kimseyi şaşırtmamalıdır. Popüler romanların yeni bir sunumla değerlendirildiği, tarih fantazilerinin en çok sattığı, dünyaya İstanbul/Beyoğlu merceğinden bakan bir okuma/yazma pratiğinin geliştiği yeni edebi ortamda, ekonomik dengesizlik ve eşitsizlik hızla artarken ekonomik hayatın, yoksulluğun, siyasi ve sınıfsal göndermelerin roman içeriğinden dışlanışının rastlantısal olmadığını, yeni ahlaki değerlerin ve tüketim toplumu mantığının bu metinlere sindiğini söyleyebiliriz.

Bu koşullar altında ağızdan çıkan sözler onu konuşan bireyin, ve onu öyle konuşturanların, ve bunları karşılıklı olarak ilişkilendiren tüm gerilim ve çelişkilerin bir anlatımıdır. Kendi, öz dillerini konuşarak, insanlar o denli de efendilerinin, velinimetlerinin, tanıtmacılarının dillerini konuşur, böylelikle yalnızca "kendilerini", kendi öz bilgilerini, duygularını ve özlemlerini değil, ama kendilerinden başka bir şeyi de anlatırlar. İster kendi ülkelerindeki, isterse uluslararası alandaki olsun, politik durumu kendilerine ait olduğunu sandıkları ifadelerle tasvir ederlerken, -bizi, söz konusu durumu bilen ve onu eleştiren aydınları da kapsayacak şekilde- onlar, onların kitle iletişim araçlarının onlara söylediğini dillendirmektedirler aslında ve bu onların gerçekte düşündükleri ve gördükleri ve duyumsadıkları ile kaynaşmıştır. Bu andan sonra, birbirimize sevgilerimizi ve nefretlerimizi, duygularımızı ve içerlemelerimizi söze dökerken reklamlarımızın, filmlerimizin, politikacılarımızın ve best-sellerlerimizin terimlerini kullanmaktayızdır artık (Marcuse, 1986:207).

Romanların üretildiği kültürel atmosferdeki değişime dikkat çekmek için yapılan 80 değerlendirmesi, yazarların dil ve üslup arayışlarını, metinlerin estetik düzeyini, türlerdeki çeşitlenmeleri yargılamak gibi bir niyet taşıyor; ekonomik ve siyasi bunalımın toplumun her kesimini kuşattığı son yıllarda, roman sanatının toplumsal hayatı yansıtmaya geleceğinden kopuşunun ve sıradan insanların sıradan hayatlarının roman içeriğinden dışlanışının nedenselliğini vurgulamak istiyorum. Yaşadığımız bugün, elbette öncesiz ve sonsuz bir zaman aralığı değil; hem yüz yıllık bir edebi mirastan, hem de o yüz yıla rengini veren tarihsel, toplumsal ve siyasal olayların şekillendirdiği bir kültürel sentezden söz etmek durumundayız. Çünkü edebiyat ve sanat ürünleri yalnızca kendi alanları içinde serpilip gelişmezler; yani edebiyat edebiyatı, sanat da sanatı yaratmaz. Bunlar somut bir tarihte ve toplumda, o toplumda var olan maddi üretim

tarzının, iktidar ilişkilerinin ve ideolojilerin karmaşık ilişkileri üzerinde yükselen bir kültürün ürünleridir. Yazının amacı, teker teker metinlerin görünür ve gizli anlamlarını açığa çıkarmaktan çok, bu metinlere sinen yeni kültürel iklimin mantığını - genel anlamda- ortaya koymak. Unutmayalım ki, yazarlar ve metinleri göğüslemeye çalıştığımız bu durumun failleri değil mağdurlarıdır da... İfade etmeye çalıştığım, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin edebiyatı nasıl etkilediği ve metalarla çarpılmış zihinlerimizin zenginlik imgeleriyle nasıl işgal edildiğidir. Herkesin kendi derdine düştüğü böyle bir hayat içerisinde metinlere yansıyanlar ya da metinlerden okuduklarımız kendi hayallerimiz, kendimize dair tasavvurlarımızdır elbette.

Türkçe yazılan romanlar, hangi biçimde ve türde yazılırlarsa yazılınsınlar, belli bir mekanın ve insan tipinin dışına çıkmıyorlar. Dünyaya İstanbul/Beyoğlu merceğinden bakan bir okuma/yazma pratiği edebi alanı işgal ederken kentsel yarılma romana da yansıyor, yoksullar romandan dışlanıyor, üretim ilişkileri ve sınıfsal farklılıklar görünmez hale geliyor, ya da önemsizleşiyor. Sistem eleştirisi yapan, sürüp giden hayata dair muhalif bir bakış açısı taşıdığını iddia eden metinlerde bile roman kişilerinin ekonomik hayatı buharlaşmıştır sanki. Kimi romanda, yoksulluk ve yoksullara yönelik gözlem ve ifadeler yakalasak da, gözleyici ve aktarıcı konumundaki roman kahramanının kendisi de yükselen değerlerin ardına takılmış ve hayatını -mesela modern bir plazada konuşlanan bir gazetenin ya da reklam ajansının- şık bürosunda çalışarak kazanan beyaz yakalılarından birsidir, gözlediği yoksulluk ötekilerinin dünyasına aittir. Roman kahramanı -ya da yazar- gerçek varoluşuyla romana soktuğu duygu ve düşünceler arasına koyduğu mesafe sayesinde kişilik yarılmasını aşmaya çalışmakta ve tüketim kültürünü tam bir iki yüzlülükle eleştirebilmektedir. Geçmişin bugünün ihtiyaç, tasavvur ve tahayyülleriyle her seferinde yeniden düzenlenip yeniden yazıldığı bu romanlardaki insan tipleri, toplumsal hayatın ve maddi gerçeklerin yükünü hayali cemaatleriyle yeni mekanları içinde "hafifletirlerken" kamusal alanın ne denli daraldığını da hatırlatıyor, cemaat üyeleri yoksullar ve diğer kesimden insanlarla kimi zaman rast gelse bile birbirlerini kesmeden geçip gidiyorlar.

Magazin programlarında, birbiri ardına yayımlanan yerli/yabancı TV dizilerinde ya da gazete sayfalarının her bir köşesine yayılan zenginlik imgeleri romanın pek tartışılmayan "alt" türlerinde; polisyelerde, aşk hikayelerinde, korku, gerilim ve bilim kurgu türlerinde bütün ihtisamlarıyla parıldıyorlar.

Reklamların, televizyon ve sinema filmlerinin etkisindeki okuyucuya bu tarz romanların daha tanıdık geldiği anlaşılıyor; edebi ürünün üretim ve tüketim süreçlerinin edebiyatın alışlageldik işleyişinden uzaklaştığı bu yeni konjonktürde metinler dağılmış dikkatimiz, yoğunlaşma güçlüklerimiz ve hoşça vakit geçirme isteğimize uygun halde, yani alışkın olduğumuz görüntülerle üretiliyorlar. Son yılların çok satan edebi türü olan Tarihi romanlar zamansal kurguları gereği konumuz dışındaymış gibi görünseler de, aslında geçmiş bugünün perspektifiyle yazıldığından, yoksulluğun/yoksulların dışlandığı göz kamaştırıcı bir dünya en çok bu metinlerden yansıyor. Egemen kültür her ürünü -tüketiliş biçimiyle- birbirine benzetip kitle iletişim araçları ile topyekün bir cephe oluştururken, her bir alan kendi içindeki öğelerle ve diğerleriyle uyum sağlıyor. İpek halılar, atlas perdelerle süslenmiş saraylardan, harem dairelerinden, üzerleri altınlar, pırlantalar kaplanmış kadın ve erkeklerden fişkıran zenginlik, bugünkü algılarımıza karışıyor. Üstelik tarih ancak öldükten sonra sinemaya/romana böyle görkemli bir giriş yapabilmıştır. Tarihin sinema/roman aracılığıyla yeniden şıngırganmaya çalışılmasının bilinçlenmeyle değil, yitirilmiş bir gönderenler sistemine duyulan bir özlemle ilgisi vardır. (Baudrillard, 1998:63)

"Beyaz Türk" romanları

Türkçe yazılan romanlardaki siyasi ve toplumsal tesbitler, "yükselen kendi hayat standartlarının garantiye alınmasını Türkiye'deki ekonomik düzelmeye ve demokrasinin tek ölçütü olarak gören", ideolojilerin sonunun geldiğine sevinerek -steril bir toplum hayaliyle- aynı coğrafyayı paylaştığı yoksul ya da hâlâ solun değerlerini savunan insanlara Oryantalist bir mercekte bakan, üstelik Batıyı model alan bu düşünsel koordinatların -her nasılsa- siyasi ve ideolojik değil, ama akılcı, gerçekçi ve evrensel olduğuna inanan "Beyaz Türkler" in 80 sonrası kültürel ikliminde serpilip gelişen dünya görüşleriyle bire bir uyumludur. "Bir Euro Türk tabakasından söz edebiliriz. Tahsil ve meslek vasıflarıyla, tüketim ölçüleriyle, adab-ı muaşeretleriyle, kültürel ilgileriyle, hatta 'biyolojik standartlarıyla' (açık ten, uzun boy, vd. fiziki müktebesatıyla) Avrupalaşmış, 'AB normlarını yakalamış' bu tabakanın kendini ayırd edişi önemlidir, onu öne çıkaran ideolojik söylem önemlidir". (Bora, 2002:18) Stereotiplerin, stereo-ideolojilerin, stereo-yazar ve stereo-romanların kapladığı edebi alanda, kusursuz fiziksel özellikler maddi bir servetle de bütünleşmekte ve yoksullar romandan dışlanmaktadır artık. Çünkü "Euro Türkçülük, sonsuz genişlikte tanımlanmış muğlak bir 'popülizm' belâsıyla birlikte tümüyle sosyal

hak fikrini, neticede düpedüz yoksulluğu/yoksulları, kendi AB'liliklerinin kuvveden fiile çıkmasını önleyecek bir tehdit olarak algılamaya, kriminalize etmeye yakındır. Euro Türkçülük, bir Türkçülüktür de aynı zamanda. (Beyaz) Türklükte, iyi tüketmeye/güzel yaşamaya, ekonomik mucizeler ve 'markalar' yaratmaya, Doğu'yla Batı'yı emsalsiz bir zeka ve ruhla 'sentezlemeye' yönelik bir modernist cevher görmekte, bununla övünmektedir." (Bora, 2002:19)

Roman örnekleri, teker teker sayılamayacak kadar çok. Bu nedenle son birkaç yılla yetineceğim. Mesela, Gelibolu (2001), Mavi Anadoluculuğun yenilenmiş ve sterilize edilmiş halidir. Bir "Türkiyeli" kimliği tasavvurunu deklare ederken hem Doğulu, hem Akdenizli, biraz Balkan, biraz Kafkas ama en çok Doğu-Akdenizliliğe vurgu yapan ve 21. yüzyılda bunun bir genetik özelliğe dönüştüğünü ifade eden Buket Uzuner, Doğu'nun yüce erdemlerini, Türkiye'deki kültürel mozaigi, eski Türk inançlarını, şamanizmi bile anıyor, ama Anadolu ve Türk tarihinde yüzlerce yıllık geçmişi olan İslamiyeti hatırlamak dahi istemiyor. Bu coğrafyada yaşayan insanlara -beğenelim ya da beğenmeyelim-damgasını vuran bir inanç ve değerler sistemini belleğinden kazımak ve icat edilen bir kimliği tüm zamanlara yaymak isteği var metninde.

Sadece zihinsel değil, ırksal özellikler de değişmiştir sanki; Türk romanına son yıllarda egemen olan teamüllere uygun biçimde, "esas oğlanlarla" "asıl kızlara" bahşedilen fiziksel ve ruhsal özelliklerin ortak paydası kusursuzluktur. Mesela Mehmet Söztutan'ın Bu Gece Randevum Var'daki (2002) komiser tipi; "Selda'nın gözünde Atakan olağanüstü bir insandı. Bronz rekteki sportif yapılı vücudu oldukça yakışıklı, parlak siyah renkli kısa saçları her zaman düz ve düzenli, uzun boylu ve geniş omuzlu, ince bir çizgiyle ikiye bölünmüş çenesi biraz genişçe ve şakak kemikleri hafif çıkık, ama en hoşuna giden de uzun kirpiklerinin altındaki derin bakışlı ve her zaman romantik bir gizemle bakan kara gözleriydi" güzellemesiyle takdim edilir okuyucuya. Aşk Sıcak Yenen Bir Yemektir'de (2002) Tuğba Akyol'un Banu'su bütün güzelliğine, "biçimli vücuduna, dalgalı saçlarına ve ela gözlerine" rağmen "saçıyla, başıyla, kaşıyla, gözüyle, vücudunun her uzvuyla kavgalı"dır. Tijen Kino'nun Ben Kendimi Affediyorum Tanrım Ya Sen? (2002) romanındaki Los Angeles'ta yaşayan genç Türk kadını da; "doğduğu andan beri güzel, güzel olmanın sağladığı ayrıcalıkların küçük yaşlardan beri farkında, özgür ve yeterince paralı". Hakan Karahan'ın Sürüden Ayrı'sının (2001) kahramanı Ayaz, "1.90 boyunda, yakışıklı, aikido ustası, Miami Üniversitesi'nden diplomalı, zengin bir adam".

İstanbul atmosferinde, saraylarda, kök ve konaklarda, soylu insanların aşklarını anlatan İsyan Günlerinde Aşk (2001), türünün özelliklerini taşıyan bir roman... Ahmet Altan, yoksul kesimden insanlara hikayesinde yer vermemesinin nedenini, "Osmanlı'da o devirde hatta bugünün Türkiye'sinde bir aşkı özgürce yaşayabilmek fakirlerin harcı değil. Duyguların zenginliğinin ortaya çıkartılabilmesi için belli bir güce ihtiyacınız var" sözleriyle açıklarken, aslında geçmişe ve bugüne ilişkin bir tasavvur içinde; tarih yorumu gibi toplumsal kesimlere bakışı da ideolojinin merceğinde kırılmış, hayal ve gerçek, inanç ve bilgi birbirine karışmış, ideolojik bağlanım, tarihin aktörlerinin ve olaylarının bugüne göre yeniden kurgulanmasına neden olmuştur. Kendisinden, kendi sevme biçimlerinden yola çıkıp bildiği tek aşk biçimini bütün zamanlara yayarak biricikleştirirken yoksulların ve güçsüzlerin duygu zenginliğinden uzaklığını rahatlıkla ifşa edebilmektedir Altan! Aslında bu tespit, bir sınıfın nesnel durumunun ifadesi olarak kabul edilmese bile, bugünün Türkiye'sinde entellektüellerle yoksul ve güçsüz kesimler arasındaki uzaklığın işareti anlamında önemlidir.

Murathan Mungan'ın Yüksek Topuklar'ının (2002) Nermin'i büyük bir reklam ajansında başarılı bir grafiker ve "eğitilmiş insanlar tarafından çekici bulunduğunu düşünen" bir kadın. İnsanların "şişmanlık", "cücelik", "cırlak seslilik" gibi fiziksel özelliklerini alaya alan, "güzel kadınlar daha iyi severler. Daha genel bir deyişle, hayattan hakkını almış insanlar daha iyi severler" tarzında vecizeler geveleyen ya da kendi kültürüne uzak insanları "Anadolu'nun bağrından kopa kopa İstanbul'a göçen, nesli bir türlü tükenmek bilmemiş bir canlı türü, her yeri olduğu gibi buraları da kısa zamanda kemire kemire bu hale getirmişti" biçiminde suçlayan Nermin'in kini ve tiksintisi zayıflara yönelmiştir.

Kod Adı Majestik'te (2002), Erdal Sevinç kahramanı Can'ı "yakışıklı, çapkın, dürüst, velhasıl sayılabilecek her türlü iyi meziyetle" donatmış. Sıradan polis memurlarının dar gelirleri ve sıradan hayatları ile gelip romanın merkezine yerleşmelerine izin vermiyor ve bu nedenle okuyucuya tanıdık gelecek bir "yuppi" portresi çiziyor. Rıdvan Akar'ın yine 2002 tarihli Bir Irkçının İhaneti'ndeki gazeteci ve polis müdürü tiplerini gibi, Can da aileden varlıklı ve kültürlü biri. Güvercin Kayalıkları (2001) kitabının kapak yazısında, bu kez yazardır İstanbul'da doğduğunun ve üç asırdan beri İstanbul'da yaşayan bir Osmanlı ailesine mensup olduğunun altını çizen; Istanbulu Osman Aysu, bu nedenle hemen farkediverir kimin taşralı kimin kentli olduğunu: "Kara yağız bir

delikanlıydı. Saçları kısacık kesilmişti. Siyah bıyıkları gürdü.... Tam bir zevksizlik abidesi. Delikanlının taşralı olduğu kuşkusuzdu". Beklenebileceğın aksine, Türk-İslam Sentezci yazarlar da onaylıyorlar Türk milletinin yeni özelliklerini. Mesela Sevim Aşımğil, Terketme (2002) romanında bir nikah merasimini şu cümlelerle tasvir ediyor: "...arkası bir metre yerde sürünen göz alıcı dantel gelinliğiyle Asena salonda bir stardı mutlaka. Dünya yakışıklısı Tayfun, damatların en talihlisiydi. Nikahları bir kaç saat önce kıyılan karı-kocanın ikisi de güzeldi, gençti, zengindi."

Görüldüğü gibi, yazarların psikolojisini, duygu ve düşünce dünyasını barındırsalar bile, ileriki bir tarihte roman ve toplumsal hayat arasında bugüne dair bir çalışma yapmak isteyecek bir araştırmacıya hiç bir veri sunmuyor 21. yüzyıl romanları. Çünkü son yirmi yıldır Türkiye'de egemen olan roman okuma ve yazma kültürü gerçeklere sırtını çeviren, görmeyen/duymayan/konuşmayan bir toplumsal yapı ile birbirlerini karşılıklı besleyerek gelişti. Yazarlar ve okuyucuları da -yayıncılar, kitabevleri ve eleştirmenlerle birlikte- aynı sürecin birer ürünüdürler. Edebi alanın bütün bileşenlerini kapsayacak biçimde; gündelik, siyasi ve edebi hayatların birbirinden bütünüyle ayrıldığı, yazının içeriğinin ihmal edilip biçime yüklenildiği ve sözün büyüüne sınımlandığı entellektüel bir şizofreni yaşanıyor günümüzde. Pratiklerimizin bir ön kabule dönüşen bu parçalanmışlığı, ideolojik ve politik sorgulanamazlığı, egemen ideolojiye ve onu yaratan sisteme boyun eğmek zorunda kalmışlığımızın, daha da kötüsü, onun nimetleriyle -sessizce- uzlaşmışlığımızın bir kanıtı olarak dikiliyor karşımıza.

Çoğumuzun hiç tanık olmadığı kadar şiddetli bir ekonomik kriz ve yoksullaşma batağına düştüğümüz bugünlerde, hep şimdiki anı kurtarmanın derdine düşüyor ve geçmiş siliniyor belleğimizden. Oysa krizin yapısal olduğunu "teorik" anlamda bilmiyor değiliz. Ne yazık ki, doğruluğunu kişisel pratiklerimizle sınıadığımız bu teorik tespitin süreci içinden yaşarken hiç bir iyileştirici etkisi bulunmuyor. Çünkü, Susan Sontag'ın belirttiği gibi; "Kıyamet görünür gibi olur ve hiç bir şey olmaz. Ancak yine de görünür gibidir... Kıyamet bugün artık uzun bir dizi filmidir: Ama, adı -Kıyamet Şimdi- değil, -Kıyamet bu andan itibaren-dir"..! Bu anın hiç değilse yirmi yıllık bir geçmişi var, ama sistemin ardında yuvarlanıp gidiyor, dibe vurduğumuzda fark ediyoruz İsrail'in borusunun bizim için de üflendiğinin. Belki de tarihte başka hiç bir toplumun görmediği kadar yoğun bir imge, mesaj ve meta bombardımanına maruz

kaldığımız için hissetmiyoruz üzerimizdeki siyasal ve ideolojik etkilerini. Ya da zenginliğin oluşumunu ve dolayımını sağlayıp ideolojisini barındıran/iletken metalarla; otomobillerimiz, cep telefonlarımız, müzik setleri ve DVD'lerimiz, bilgisayar ve internetimizle organik bir bağ oluştu aramızda. Bugünün organik aydını, belki de böyle bir organikliği işaret ediyor! Ve bütün bunların üst yapıdaki bir tezahürü olarak, 80 sonrası Türk romanında yoksulluk silikleşirken, zenginliğin imgeleri salına salına sürdürüyorlar varlıklarını.

Kaynakça

Vitrinde Yaşamak, Nurdan Gürbilek, Metis, 1992

Sosyal Bilimleri Düşünmemek, Wallerstein, Avesta yay., 1999

Tek Boyutlu İnsan, Herbert Marcuse, Idea yay., 1986

Simülakrlar ve Simülasyon, J.Baudrillard, Dokuz Eylül yay.,1998

Tanıl Bora, Birikim AB sayısı 2002

YOKSULLUK, ÇOCUKLAR ve SAĞLIK

Şükrü HATUN

Açlık, organizmanın yeterli enerji alamadığında hissettikleri ve bu hissettiklerini yansıtmaya verilen isimdir. Yoksulluk ise, başta maddi olmak üzere insanın yaşadığı zamana göre belirlenen asgari ihtiyaçlarının karşılanamaması demektir. Açlık, ilk insandan beri bilinen ve insan gelişimi için önemli motivasyon sağlayan bir organizma cevabıdır, yoksulluk ise modern çağla birlikte kullanılan sosyal bir tanımlamadır. Yoksulluğun en doğrudan sonucu açlıktır.

Herkesin kendi deneyimlerinden bilebileceği gibi aç kalındığında önce “mide bölgesinde kazınma”, “baş ağrısı”, “huzursuzluk”, “sinirlilik”, “halsizlik” gibi bulgular ortaya çıkar. Bu bulguların hemen hepsi enerjisi tükenen organizmanın bir tür yardım çağrısıdır. Organizma, enerji sağlayan besinleri alamadığında “ani stres” durumlarındaki olduğu gibi davranır ve hem açlık hem de herhangi bir nedene bağlı stres durumlarında “stres hormonları” adı verilen hormonların düzeyi yükselir. Normal koşullarda hepimiz günlük enerjimizi yediğimiz besinlerle sağlarız. Herhangi bir nedenle aç (8-10 saat) kaldığımızda, önce karaciğerde depolanan şeker (glikojen) kullanılır, sonra başta yağ dokusu olmak üzere diğer dokular (kas dokusu gibi) enerji kaynağı olarak kullanılır.

İnsan beyni en fazla enerji (şeker) harcayan dokudur ve normal koşullarda 2-4 mg/kg/dk glükoza ihtiyacı vardır. İnsan organizmasının açlığa karşı iki temel cevabı vardır. İlki hızlı bir şekilde yedek enerji depolarını kullanmak, ikincisi ise nöronal hücreler dışındaki enerji kullanımını mümkün olan en az düzeye indirmektir. Bu nedenle uzun süreli açlık durumlarında (bunu son açlık

grevlerinden de biliyoruz) akut dönemin zorlukları geçildikten sonra organizma yeni bir “homeostaz”(denge) oluşturur ve bütün metabolizmasını “azla yetinmek üzere” yeniden düzenler. Organizma açısından esas zor dönem açlıkla ilk karşılaştığı dönemdir, bu dönemde ayağa kalkan ve kan glikozunu sağlama gayretindeki hormonların etkisiyle gerçek bir alarm yaşanır. Bu nedenle yenidoğan döneminden itibaren açlık en önemli uyarandır ve hemen herkes “açlık huzursuzluğu”nu bilir. Bebekler acıktıklarında ağlayarak uyanırlar ve annelerini emmeye başladıktan kısa bir süre sonra “huzura” kavuşurlar. Yenidoğan döneminden itibaren şekerli besinlerin bebekleri mutlu ve huzurlu yaptığı bilinir ve bu nedenle de anneler “emzikleri” şekerli besinlere (en çok balla) bulaştırarak bebeklerine verirler. Aç bir bebeği, annenin meme vermesi dışında hiç bir çaba rahatlatmaz.

Açlık organizma için gerçek bir şiddettir, çünkü açlık sırasında harekete geçen hormonlar “yıkıcı” hormonlardır. Başta glukagon ve katekolaminler olmak üzere açlıkla harekete geçen hormonlar önce karaciğerdeki glikojeni, sonra yağ dokusunu ve son olarak da kas dokusunu yıkar. Şiddetin en önemli özelliği “yıkıcılık” olduğuna göre, açlığı biyolojik/hormonal bir şiddet olarak tanımlamak yalnızca “meczaz” değildir. Tam da bu nedenle en önemli açlık nedeni olan yoksulluğu Mahatma Gandhi “Yoksulluk, şiddetin en kötü formudur” diye tanımlamıştır. Bu söz hem yoksulluğun biyolojik etkilerine dikkat çektiği için, ama esas önemlisi piyasa ekonomisinin bir sonucu olan yoksulluğa farklı bir anlam kazandırdığı için doğrudur. Bilindiği gibi modern toplum Marx tarafından “açlık şiddeti” ile terbiye edildiği için “artı-değer” sömürüsüne “ikna olmuş” bir toplum olarak tanımlanmıştır.

Gerçekten de açlık sırasında “şiddet” dönemlerine benzeyen bir organik/ruhsal huzursuzluk/düzensizlik yaşanır ve böyle olduğu için de açlık geleceğe sarkan etkilere neden olur. Son yıllarda psikiyatride popüler olan “posttravmatik stres bozukluğu” kavramı tam da böyle bir süreci anlatır. İnsan (belki de memeli) organizması “homeostaz” değişikliğine yol açan ani ve kuvvetli stresleri bir travma olarak yaşar ve bu travmanın biyopsikolojik izleri daha sonraki yaşamı etkiler. Bu sarsıntının başta endokrin, bağışıklık ve sinir sistemi olmak üzere bir çok sistem üzerinde izleri kalır. Bir başka deyişle organizmanın biyolojik bir belleği vardır ve bütün “stresler” insan vücudunda birikir. İnsan organizması için en önemli stres beklenmedik ve niteliği değişen etkilere maruz kalmaktır. Açlık çekmeye başlayan ve buna uyum sağlayan bir organizma için

kısa bir süre de olsa bol besine kavuşmak önemli bir streştir. Belki bu nedenle işkence sırasında organizma “çelişkili” etkilere maruz bırakılarak “yıkılmaya” çalışılır.

Yoksulluğa bağlı bu “içsel/hormonal” şiddetin yanı sıra ortaya çıkan “duygusal-sembolik şiddete” ise Necmi Erdoğan şu sözlerle dikkat çekmektedir: “...Görüştüğümüz kişiler açısından yoksulluğu kritik kılan şey, yalnızca giderek artan ve derinleşen toplumsal eşitsizlik ve maddi sefalet değil, aynı zamanda bunların kendileri üzerinde yarattığı duygusal-sembolik şiddettir. Yani yoksul-madunlar, yalnızca açlık, hastalık, soğuktan donma vb. tehlikelerle karşı karşıya değildirler; aynı zamanda onurlarına, özsaygılarına ve özgüvenlerine yönelik bir tehditle, sembolik şiddetle karşı karşıyadır”(Yoksulluk Halleri, Erdoğan, 2002, s.45). Yoksulluğun insanın manevi yaşamında açtığı belki en büyük yara, yoksulluk nedeniyle onurlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarıdır. Diyarbakır Tabip Odası Eski Başkanı Dr. Mahmut Ortakaya günümüzde yoksulluğun en önemli nedenlerinden olan göç sorununu anlatırken bu ilişkiye dikkat çekmektedir: “Üretim insanı koruyan, insan onuruna sahip çıkan bir faaliyettir. İnsanı üretimden uzaklaştırdığımızda onurunu elinden alırsınız, onuruna el koyarsınız. Üretim ibadettir, üretim onurdur. Bunu bilenler insanları köylerinden evlerinden uzaklaştırdılar ama esas önemlisi üretimden uzaklaştırdılar. İnsanı üretimden uzaklaştırınca onu ekmeğe muhtaç haline getirirsiniz ve onurunu elinden alırsınız. Onur çok önemlidir, özgürlük ise görecektir. Onur kaybedilmemesi gereken bir kavramdır, bir seviyedir. Biz bölge insanı olarak özgürlüğü ararken onurunu kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldık”.

Bir Hüzün ve Paradoks Olarak Açlığa Uyum

Açlık karşısında kahramanca “direnen” organizmanın en hüzünlü dönemi uzayan açlığa uyum dönemidir. Bu dönemde her şey yavaşlar ve organizma kendisini bir tür “kış uykusu” olarak tanımlanabilecek “hüzünlü” bir döneme sokar. Bu dönem biyolojik bir “depresyon” olarak da tanımlanabilir. Enerji yetmeyince bir çok dokudaki “insülin reseptörü” daha az çalışır ve organizma bu sayede tasarruf ettiği glükozu beyine göndermeye çalışır. Bu dönemde esas itibarıyla “tasarruf” ilkesi geçerlidir; başta büyüme ve metabolizma olmak üzere her şeyden tasarruf yapılmaya çalışılır. Bir başka deyişle organizma bu dönemde “azla yetindiği” gerçek bir “idare lambası” dönemine girer. Daha az ışık daha az

yaşam demektir ama yine de ışıklar “kısılmak zorunda kalınır”. Uzun süreli açlık çeken organizmada bütün bunlar çıplak gözle görülebilir; çünkü insan organizmasındaki “büzülme” hemen insan davranışlarına yansır. Bu nedenle Necmi Erdoğan “..Yoksul bedeni aynı zamanda ezik, kısıtlanmış, kendi kendini inkar etmek isteyen bir bedendir” derken sonuna kadar haklıdır (Yoksulluk Halleri, 2002). Öte yanda bu “azla yetinen” yaşam adaptasyonu insanı zor durumlara hazırlar. Belki bu nedenle askerlikte ve savaşlarda “muhallebi çocukları” yerine yoksul köy çocuklarına daha fazla güvenilir ve bu onlar için aynı zamanda handikap olur. Bu nedenle savaşlarda en çok onlar ölür. Azla yetinen organizmanın tek handikapı bu değildir; son yıllardaki araştırmalar uzun tarihsel dönemler boyunca az besinle yetinmeye uyarlanmış bir genotip taşıyan insan biyolojisinin, insan bedenlerini bir tüketim aygıtına dönüştürmeye çalışan yaşam tarzı karşısında çaresiz kaldığını göstermektedir. Bu süreci anlamak için “azla yetinen” çöl farelerinden edindiğimiz bilgilere ihtiyacımız vardır. Son yıllarda çöl fareleri (bu fareler Psammomys obesus olarak isimlendiriliyor) üzerinde yapılan araştırmalarda , uzunca bir süre az yiyeceklerle yetinen ve bu nedenle de “azla yetinen genotipe” (thrifty genotype) sahip olan farelerin laboratuvar ortamında yoğun kalori içeren besinlerle beslendiklerinde şişmanlık,daha önemlisi ise şeker hastalığına (Tip 2 diyabet) yakalandıkları gösterilmiştir. Bu bulgu, hem kronik açlığın paradoksal bir sonucudur hem de “uygarlığın” insan biyolojisi üzerindeki tahripkar etkisine bağlıdır. Bu nedenle şimdi dünyanın yoksul bölgeleri bulaşıcı hastalıklardan sonra, sıklığı giderek artan şişmanlık, diyabet ve kalp hastalıkları gibi kronik hastalık dalgası ile boğuşmak zorunda kalmaktadır.

Unutulmamalıdır ki açlık ve yoksulluğa karşı uyum ve direnmede gerçek “kahraman” kadın vücududur. Kadın vücudundaki yağ dokusu fazlalığı, erkeklerin “yumuşak bir dokuya” dokunma ihtiyaçlarını karşılamak için değildir; kadınlar fazla yağ dokuları sayesinde hem kendileri hem de esas önemlisi çocukları için daha fazla enerji depolama kapasitesine sahiptirler. Bu nedenle kadınlar uzun süreli açlığa daha kolay adapte olurlar ve bunun örnekleri ülkemizde yaşanan açlık grevleri sırasında görülmüştür. Kadın vücudu “azla yetinme” yeteneği daha iyi bir organizmadır ve belki bu sayede eşitsizliklerden en çok etkilenen ülkelerde ortalama kadın ömrü erkeklerden daha fazladır. Esas önemlisi kadınlar, hamilelik sırasında kilo alırlar, çünkü bu sayede yağ hücreleri içinde bebekleri için enerji depolarlar ve emzirme döneminde kadınların yeterli süt salgılayabilmesi için gerekli günlük 700 kalori

garanti edilmiş olur. Kadınlar, yoksulluk ve açlığın sonuçlarına bedenlerini siper etmelerinin ötesinde Aksu Bora'nın sözleriyle "Olmayanın idare edilmesinde" de oynadıkları önemli rollerle hanelerini yoksulluğun etkilerinden korumaya çalışmaktadırlar (Bora, Yoksulluk Halleri, 2002 s.65).

Global Bir Sorun Olarak Yoksulluk ve Sağlık İlişkisi

Yoksulluk, ekonomik bir terim değildir ama güncel literatürde yoksulluk ölçütü olarak kişi başına günlük gelir miktarı kullanılmaktadır. Dünya Bankası kişi başına günlük 1 dolar kazancı "uluslararası yoksulluk sınırı" olarak kabul etmektedir. Bu sınıra göre belirlenen yoksulluğa "gelir yoksulluğu" denmekte, su, beslenme için gerekli minimum kalori ve çocukların okula başlayamaması gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması "Temel ihtiyaç yoksulluğu", bütün gelirin besin için harcandığı ve buna rağmen yeterli besin sağlanamadığı durum ise "ekstrem yoksulluk" olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün 2002 Sağlık Raporuna göre dünya nüfusunun 1/5'i günde kişi başına 1 dolardan daha az, yarıya yakını ise günde 2 dolardan daha az gelire sahiptir. Aynı rapora göre sağlık için en belirleyici risk faktörü yoksulluktur. Yoksulluk, çocukluk çağında protein enerji malnütrisyonu, su ve temizlik sorunları, anne sütü yokluğu, güvenli olmayan cinsel ilişkiler, alkol ve tütün tüketimi, şişmanlık, ev içi hava kirliliği, kentsel hava kirliliği gibi sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Yakın zamanda yayınlanan, global ve bölgesel ölçekte hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan major risk faktörlerini inceleyen bir araştırmada "çocuk ve annelerin düşük ağırlıklı olması", en önemli risk faktörü olarak belirlenmiştir.

Çocuklar Üzerine

Çocuklar kökleri anne karnında (toprakta), gövdesi yeryüzünde ve dalları erişkinlikte (uzayda) olan selvi ağacına benzetilebilir. Bu benzetme hem yaşamın sürekliliğine hem de çocukluğun önemine bir göndermedir. Ovumla spermin "kavuşmasıyla" oluşan insan organizması anne karnındaki 40 haftalık olgunlaşma süreci sonunda ağlayarak "dünyaya" gelir. Dünyaya gelen bebeğin ilk bakışta diğer memeli yavrularından- örneğin penguen yavrusundan- bir farkı yoktur ve esas itibarıyla yenidoğan bebek biyolojik potansiyelleri olan bir canlıdır. Doğarken sahip olduğu en önemli yetenek "emme" gücüdür ve ilk günler bebeğin anne memesinin dışında bir ihtiyacı yoktur. Bütün bebekler -

eğer bir sorun yoksa- yaklaşık 50 cm boyunda, 3000 gram ağırlığında doğarlar; oysa çocukluk dönemi bittiğinde boyları 160-180 cm'ye, ağırlıkları 50-80 kg'a çıkar. Hemen anlaşılacağı üzere çocukların iki temel özelliği vardır: Öncelikle sürekli büyür ve gelişirler,ama esas önemlisi yaşamlarının çok uzun bir dönemi boyunca "başkalarına" bağımlıdırlar. Annesi tarafından emzirmeyen bir yenidoğan bebek en fazla 6-8 saat açlığa dayanabilir, ormanda kaybolan 3 yaşındaki bir çocuk ise bir hafta sonunda açlık ve susuzluktan ölebilir.

Çocukluk kendi içinde üç döneme ayrılır: ilk bir yıl bebeklik dönemidir ve bu dönem sonunda hem beyin gelişmesi büyük ölçüde tamamlanır hem de bebek ayağa kalkar. Bebeklik ile ergenlik arasında uzun bir çocukluk dönemi yaşanır ve bu dönem dünyayı tanıma/anlama dönemidir. Çocuklar bu dönemde özerkliklerinin ve oyunun tadını çıkarırlar. Çocukluğun son dönemi olan "ergenlik" döneminde organizma hem fiziksel hem ruhsal "atılım" dönemine girer. Her iki cinste de gözle görülür fiziksel değişiklikler olur ama esas önemlisi cinsel farklılaşmanın tamamlanmasıyla birlikte "karşı cins" bir aşk öznesi olarak fark edilir.

Çocukluk anne ve babalara göre daha çok fiziksel değişikliklerle değerlendirilse de gerçekte çocukluk, doğarken getirilen 100 milyar sinir hücresinin serüvenidir. Bir bebeğin doğduğunda farkında olmadığı bir bedeni, en iyi süt sağma makinasından daha güçlü bir emme refleksi, ama esas önemlisi 100 milyar beyin hücresi vardır. Bu hücrelerin arasında ya bağlantı yoktur ya da var olan bağlantılar "kılıfsız" olduğundan işe yaramazlar. Beynin gerçek mucizesi, hücreler arasındaki trilyonlarca bağlantının oluşmasıdır ve bebeğin anneyi tanıyıp ona gülümsemesi bu mucizenin ilk adımlarının gerçekleştiğini gösterir. UNICEF Raporu bu gelişmeyi "hassas bir dansa" benzetmektedir: "Bir çocuğun beyni, ne üzerinde belirli bir yaşam öyküsünün yazılabileceği boş bir kağıt ne de yerleri değiştirilemez genlerin planlayıp denetledikleri sınıksız kurulu bir devredir. Beynin gelişmesi, ilk hücre bölünmesinden başlayarak, genlerle çevre arasında hassas bir dansa benzer. Genler normal gelişmenin birbirini izleyen aşamalarını düzenlerken, bu gelişmenin niteliğini de hem gebe hem de emzikli anneyi hem de küçük bebeği etkileyen çevresel etkenler belirler. İnsan beyninin biricikliği yalnızca büyüklüğünden ve karmaşıklığından değil, aynı zamanda onu deneyimle olağanüstü etkileşime sokan özelliklerinden kaynaklanır. Her dokunuş, hareket ve duygu genetik ivmeyi ileri taşıyan ve çocuğun beynindeki ilişkileri belirli belirsiz değiştiren elektriksel ve kimyasal

etkinliğe dönüşür. İnsanın etkileşimleri, beyindeki bağlantıların gelişmesi açısından, yiyecek yemek, işitecek ses ve görececek ışık kadar önemlidir” Bu bilgiler, insan beyninin yaşam boyu şekillenmeye açık olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte insanın doğuştan getirdiği biyolojik olanakların serildiği ve çevreyle etkileşime daha açık olduğu “fırsat kapıları” olarak nitelenen “kritik dönemler” vardır. Bu dönemlerde olan gelişmelerin veya duraklamaların izleri yaşam boyu sürmektedir. İşte beyin gelişim sürecinin büyük ölçüde tamamlandığı ilk üç yaş bu tür kritik dönemlerden birisidir. Bu dönem boyunca iki gözle birlikte görme, duyu denetimi, özel tepki verme biçimleri, dil ve diğer bilişsel beceriler gelişmektedir. Hem fiziksel hem zihinsel gelişmenin en hızlı olduğu bu dönemde gösterilecek bakım ve özen 100 milyar hücrenin kaderini büyük ölçüde etkilemektedir. Aynı rapora göre, “Beynin kendini koruma ve onarma anlamında dikkat çekici yetenekleri vardır. Bununla birlikte çocukların ilk dönemde görecekları bakım ve şefkatin -ya da bu kritik deneyimlerin yokluğu- körpe zihinler üzerinde kalıcı etkiler bırakacaktır”. Bu dönemdeki çocuklara yönelik olarak fiziksel tehlikelerden korunma, yeterli beslenme ve bakım, gerekli aşularının yapılması, bağlantı kuracağı bir yetişkinin varlığı, çevresinde bakacak, dokunacak, duyacak, koklayacak ve tadacak şeylerin olması, çevresini keşfetme imkanları, dil alanına uygun uyarılar, yeni dilsel, düşünsel ve hareket becerileri edinmesinde destek, belirli alanlarda bağımsız olabilmek imkanları, kendi işlerini görmeyi öğrenmeleri için fırsat tanınması ve son olarak çeşitli nesnelere oynayabilmek için her gün imkan tanınması gibi konularda toplum düzeyinde programlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Aslında çocukluk, erişkinliğe açılan en önemli “fırsat kapısıdır” ve son yıllarda erişkin sağlığının büyük ölçüde anne karnından başlayarak çocukluk dönemine bağlı olduğu anlaşılmıştır.

Çocukların Yoksulluğu

Bazı yazarlar, çocukların geliri olmadığı için “yoksul” sayılmayacağını belirtse de “çocuk yoksulluğu” (child poverty), günümüzün en can yakıcı sorunlarından birisidir. Günümüzün en can yakıcı sorunudur çünkü, bir çocuk acı çektiğinde bütün evren acı çeker ve Murathan Mungan’ın deyişiyle köklerimiz çocuklukta olduğu için, çocukların acıları hepimizin acısı olur. Hiç kuşku yok ki çocukların yoksulluğu, hemen daima ailenin yoksulluğuna bağlıdır ve bunun da en önemli nedeni işsizliktir. UNICEF tarafından yayınlanan

“Dünya Çocuklarının Durumu 2001” raporuna göre “Yoksulluğun pençeleri bir aileye uzandığında, bundan en çok etkilenen, en çok zarar görenler; yaşama, gelişme ve büyüme hakları riske atılanlar, o ailenin en küçük üyeleridir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde doğan her 10 çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Çocuk haklarının yaygın bir biçimde ihlali de temelde gene yoksulluktan kaynaklanmaktadır”. Bir başka deyişle yoksulluk arttıkça evde paylaşılan besinler de azalır ve en çok annelerle, küçük bebekleri çaresiz bırakır yoksulluk. UNICEF’e göre yoksulluk çocukların hem bedenlerini hem de zihinlerini tahrip eder ve sonuçta yoksulluk daha sonraki kuşaklara geçerek bir “kısır döngü” oluşturur. Bu nedenle de yoksulluğun önlenmesine çocukluk çağında başlanmalıdır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çocukların % 40’ı (yaklaşık 500 milyon çocuk) günde 1 doların altında bir gelire sahiptir ve yoksulluk milyonlarca çocuğun ölümüne yol açtığı gibi, daha fazla sayıda çocuğun okula gidememesine, hastalanmasına veya “çocuk işçi” olarak yaşamını sürdürmesine neden olmaktadır. Oysa, global gelirin % 1’iyle (yaklaşık 80 milyar dolar/yıl) bu çocukların yoksulluktan kurtulmasını sağlamak mümkündür.

UNICEF, çocuk yoksulluğunun göstergesi olarak, bebek ve çocuk ölüm oranlarını, beş yaş altındaki düşük ağırlıklı veya kısa boylu çocuk oranını, temiz içme suyuna ulaşan nüfus oranını, yeterli temizlik ve sağlık bakımını, tam aşılu çocuk oranını ve son olarak ilköğretime başlayan çocuk oranını kabul etmektedir. Yine UNICEF’e göre, “ Yoksulluğun tek bir göstergesi yoktur ve bu nedenle nicel terimlerle ifadesi her zaman kolay değildir. Tek başına gelir düzeyi anlamında bir yoksulluk tanımı, yoksulluğun örneğin ayrımcılık, toplumsal dışlanma ve saygınlığın yitimi gibi yönlerini dikkate almaz”. Bu nedenle “Yoksulluk Halleri” kitabına yansıdığı gibi yoksulluğun “gizli yaralarını” tanımlamak için “niteliksel araştırmalara” ihtiyaç vardır.

Yoksulluk çocukların hem biyolojik hem de zihinsel potansiyellerini olumsuz etkiler. Raporun ilerleyen bölümlerinde yoksulluğun önce çocuklar üzerindeki biyolojik etkileri, daha sonra da entelektüel gelişim üzerinde etkileri üzerinde durulacaktır.

Yoksulluk ve beslenme yetersizliği

Her insanın bir ışığı vardır ama, çocuklardan yayılan ışık daha güv ve tazedir.

Çünkü, çocuklar her sabah vücutlarına ve zihinlerine eklenen yüz binlerce yeni hücre ile başlarlar güne. Hem büyüme (niceliksel artma) hem de gelişme (çocuğun yetenek kazanması) için, çocuğun genlerinde mevcut olan potansiyellerin gerçekleşmesini sağlayacak bir ortama ihtiyaç vardır. Böyle bir ortamın en önemli bileşenleri beslenme ve sağlıklı bir annedir. Yoksulluğun çocuklar üzerindeki en bilinen ve en sık görülen etkisi beslenme yetersizliğidir. Beslenme yetersizliğinin tıpdaki adı “malnütrisyon” ve kitaplara göre malnütrisyon, “Her birinin eksiklik dereceleri değişebilmekle birlikte gerek proteinden gerekse enerjiden fakir bir beslenme sonucu oluşan, en fazla süt çocukları ile küçük çocuklarda rastlanan, sık olarak enfeksiyonların da eşlik ettiği bir patolojik sendromlar grubu” olarak tanımlanır. Çocukların ağırlıklarının normale göre % 10 veya daha fazla düşük olması yetersiz beslenme olarak değerlendirilir, ağırlıkları normalin % 60'ının altına inen bebeklerde ise ağır beslenme yetersizliği vardır. Yoksulluk, eve giren besinlerin yetersizliğine, ev içi stres ve annenin kronik yorgunluğu nedeniyle anne sütünün erken kesilmesine, annenin beslenme yetersizliğine ve bebeklerin düşük doğum ağırlıklı olmasına, sağlıksız fiziksel ortama ve yetersiz sağlık hizmetine neden olarak çocuklardaki beslenme yetersizliğinin temel belirleyicisi olarak rol oynamaktadır. Yoksulluk annelerin eğitimsizliği yoluyla da beslenme yetersizliğine katkıda bulunmaktadır. WHO 2002 Sağlık Raporu'ndaki analizlere göre bütün bölgelerde yoksulluk arttıkça düşük ağırlıklı çocuk oranının da arttığına dikkat çekilmektedir. WHO, dünyadaki beş yaş altındaki çocukların % 27'sinin ağırlığının yaşına göre düşük olduğunu ve bunların da büyük bir kısmının gelişmekte olan ülkelerde yaşadığını tahmin etmektedir.

Daha önce anlatıldığı gibi beslenme yetersizliği ile karşılaşan bebek bir taraftan açlığa karşı uyum göstermeye çalışıp, özellikle büyümesini yavaşlatırken, diğer taraftan bedensel güçsüzlük nedeniyle bir çok enfeksiyon hastalığına yakalanma riski taşır. Bazen ise bebekler açlıktan ölebilirler ve bir anne için belki de en büyük acı budur: “Hep birlikte yaşamak o kadar ağırlaşabiliyor ki, bir bebeğin açlıktan ölmesi bile mümkün. Türkçe bilmeyen Güher'le küçük kızının yardımıyla konuştuk. Aynı mahallede oturan kayınbiraderlerinin varlığına karşın, süt için altı yüz bin lira bulamadıklarını ve yeni doğan bebeğinin öldüğünü anlattı. Çaresizliğini “Bebek de mecbur, öldü” diye ifade etti” (Bora, Yoksulluk Halleri, 2002,s. 68). Uzun dönemli açlığın önemli bulgularından birisi boy kısalığı ve gelişme gecikmesidir, bu nedenle de çocuklardaki boy kısalığı (“bodurluk”) kronik beslenme yetersizliğinin bir

göstergesi olarak kabul edilmektedir. Beslenme yetersizliğinin yaşamı tehdit eden en önemli etkisi ise, vücudun savunma sistemini bozması ve dolayısıyla ishal, pnömoni gibi öldürücü hastalıklara zemin hazırlamasıdır. Yoksul evlerdeki bebeklerin hem beslenme yetersizliği hem de kötü fiziksel koşullar nedeniyle menenjit, orta kulak enfeksiyonları, soğuk algınlığı, idrar yolu enfeksiyonu, çeşitli parazit hastalıkları gibi enfeksiyonlara daha sık yakalandıkları ve enfeksiyonların bu çocuklarda daha şiddetli seyrettiği bilinmektedir. Bir çocuk öldüğünde genellikle bilinen bir hastalığı vardır ve hekimler ölüm raporlarına bu hastalığı yazarlar. Gerçekte ise, her çocuk ölümünün ardında fiziksel, biyolojik, kültürel, ekonomik ve politik etkenlerden oluşan bir sorunlar yumağı yatmaktadır. Bütün bu etkenlerin merkezinde ise, toplumsal eşitsizliklere bağlı yetersiz beslenme bulunmaktadır.

Beslenme yetersizliği olan bebeklerde enerji ve protein yetersizliğinin yanı sıra iyot, demir, A vitamini ve çinko gibi mikronutrient eksikleri de sık görülmektedir. Bunların arasında demir eksikliğinin hem sık görülmesi hem de kalıcı bozukluklara neden olması bakımından özel bir önemi vardır. Demir eksikliği, beslenme yetersizliğine sıklıkla eşlik ettiği gibi kendisi iştahsızlığa yol açarak beslenme yetersizliğini derinleştirmektedir. Hem köylerde hem şehirlerde yoksul evlerin bebeklerinin en önemli özelliği toprak, kül, kömür, kum gibi besin olmayan maddeleri yemeleridir. WHO'na göre hem bebeklerdeki hem de başta kadınlar olmak üzere erişkinlerdeki demir eksikliği dünyada yılda 800 milyon ölüme yol açmaktadır.

Ülkemizdeki çocuklarda yoksulluk ve beslenme yetersizliği

Birleşmiş Milletler Gelişim Programı (UNDP) İnsani Gelişim Raporu (2002)'na göre ülkemizdeki insanların % 2.4'ü günde bir dolardan az, % 18' i ise günde 2 dolardan az gelire sahiptir. Aynı rapora göre ülkemizin “İnsan Yoksulluğu İndeksi” (HPI-1) 18'dir (Brezilya 17, Küba 4, Peru 19). Son ekonomik krizdeki yoğun yoksullaşma dalgasını bir kenara bıraksak bile bu rakamlara göre nüfusumuzun (dolayısıyla çocukların da) en az % 20'si yoksuldur. Bu ortalama yoksulluk oranı, bölgeler arasındaki eşitsizliği yansıtmamaktadır. Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) 1997 verilerine göre en yüksek yoksulluk oranı doğu bölgesindedir. Bekleneceği gibi ülkemizde de çocuk yoksulluğunun doğrudan sonucu beslenme yetersizliğidir. Yine UNDP 2002 raporuna göre ülkemizdeki beş yaş altındaki çocukların % 8'nin ağırlığı yaşına

göre düşüktür, bir başka deyişle beslenme yetersizliği göstermektedir. DPT verilerine göre ise yoksullukla doğru orantılı olarak doğu bölgesinde beş yaş altı beslenme yetersizliği oranları %25'e kadar çıkabilmektedir. Yoksulluğa bağlı beslenme yetersizliğinin uzun dönemli bulgularından birisi boy kısalığıdır (bodurluk) ve ülkemizde beş yaş altındaki çocukların % 16'sının boyu yaşına göre kısadır. Ülkemizde kronik malnütrisyon sıklığı ile yoksulluk arasında güçlü bir bağ vardır ve bu nedenle doğu bölgesindeki çocuklarda % 30'a kadar çıkabilmektedir.

Ülkemizde de yoksulluk, beslenme yetersizliği yanında başta gastroenterit ve pnömoni olmak üzere bir çok çocukluk çağı hastalığının temel nedenidir. Bu nedenle ülkemizde hala çocuk ölümlerinin en önemli nedenleri arasında kolayca önlenebilecek bu hastalıklar vardır. "Yoksulluk Halleri" kitabının yazarlarından Aksu Bora, yoksulluk ile hastalık arasındaki rakamların ötesindeki ilişkileri şöyle anlatıyor: "Girdiğimiz bütün evlerde hastalık vardı. Görüştüğümüz kişiler, eşleri ya da çocukları, sakatlık ya da kronik hastalıklarla yaşıyorlardı. Beslenme ve barınma koşulları düşünüldüğünde, bu durum şaşırtıcı değil. Hastalık ya da sakatlık, tıpkı yoksulluk gibi, kuşaktan kuşağa aktarılıyor gibi görünüyor. Yoksulluğun sadece düşük gelirle, kötü koşullarda yaşamak anlamına gelmeyip bir tür "damga" niteliği taşımasının önemli bir bileşeni, her çeşit sağlıksızlıkla sarmal olarak yaşanıyor oluşu.. Hasta çocukları olduğu için evinden hemen hiç ayrılamayan, herhangi bir şeyle meşgul olamayan kadınlarla görüşтік. Çocuklarının bakımını yalnız başlarına üstlenmenin kendilerini çok yıprattığını, derin bir çaresizlik hissettiklerini anlattılar".

Yoksulluk ve yaşama negatif bilanço ile başlamak

Daha önce değinildiği gibi yoksulluğun en önemli etkilerinden birisi annelerin yetersiz beslenmesidir ve bu durum bebeklerin yetersiz beslenmesi ile doğrudan ilişkilidir. WHO, dünyanın geri kalmış bölgelerinde doğurganlık çağındaki kadınların %27-51'nin yetersiz beslendiğini ve bunun da başta düşük doğum ağırlığı olmak üzere bebeklerin sağlığını doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Bir başka deyişle yoksulluk kadınların beslenmesini bozarak bebeklerin negatif bir bilanço ile yaşama başlamalarına neden olmaktadır. Dünyada her yıl 20 milyon çocuk 2500 gramın altında -yani düşük doğum ağırlığıyla- doğmakta, bu doğumların da % 90'ı geliştirmekte olan ülkelerde

olmaktadır. Düşük doğum ağırlığı ile prematüre doğum, anne karnında gelişme geriliği arasında kuvvetli bir paralellik söz konusudur ve bu durum bebeklerin uzun dönemli sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Düşük doğum ağırlığı, erken ve geç yenidoğan ölümlerinin en önemli bir nedeni olduğu gibi, erken bebeklik dönemi malnütrisyonu, yenidoğan enfeksiyonları, nörolojik gelişim bozukluğu, büyüme yetersizliği ve son zamanlarda üzerinde önemle durulan erişkin yaştaki kronik hastalıklar (Tip 2 idyabet, obesite vb) için de hazırlayıcı rol oynamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde yenidoğan dönemindeki ölümlerin en önemli nedenleri arasında enfeksiyonlar (% 42), doğum asfiksisi ve travması (% 32), konejenital anomaliler ve prematürelilik sayılmakta; bütün bu nedenlerin yoksullukla güçlü bağları bulunmaktadır. Başta doğum asfiksisi olmak üzere sayılan sorunların büyük bir kısmı yeterli doğum öncesi bakım ve deneyimli sağlık personeli tarafından yapılan doğumlarla önlenebilecektir. Özellikle doğum asfiksisi olmak üzere yenidoğan döneminde hastalığa neden olan sorunlar aynı zamanda yaşayan bebeklerin "özürlü" olmasının da temel nedenidir. Yoksulluk hem yenidoğan dönemindeki ölümleri arttırmakta hem de yol açtığı kalıcı nörolojik kusurlar nedeniyle ailenin yoksulluğunu derinleştiren bir etkide bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde özellikle yoksul kesimlerin evlerinde bildirilmeyen yenidoğan ölümleri olduğu, ülkemizin bazı bölgelerinde olduğu gibi ailelerin ilk kritik period olan 40. gün sonuna kadar bebeklerine isim bile koymadıkları bilinmektedir.

UNDP 2002 verilerine göre, ülkemizdeki doğumların % 20'si eğitilmiş sağlık personeli tarafından yapılmamakta ve bebeklerin en az % 15'i düşük doğum ağırlığı ile doğmaktadır. Bu ortalama oranların yoksullukla paralel olarak değişiklik göstereceğini söylemeye gerek yoktur. Ülkemizde doğrudan yoksulluk yanında temel sağlık hizmetleri ağıının giderek güçsüzleşmesi nedeniyle gebe izlemi yetersiz yapılmakta, ülkemizin doğu bölgesinde doğum öncesi bakım alamayan gebe oranı % 62'ye kadar yükselmektedir. Türk Neonotoloji Derneği tarafından yapılan "Prospektif Perinatal Mortalite Çalışması" nda ölü doğum hızının binde 17.2 olduğu ve bunun da büyük oranda letal konjenital malformasyon olmayan "masere" ölü doğumlara bağlı olduğu saptanmıştır. Bu bulguyu, Ankara Tıp Fakültesi Yenidoğan Ünitesi Başkanı Prof.Dr. Saadet Arslan "Bir ülkede "masere ölü doğumların çokluğu gebe izleminin yetersizliğini gösterir" şeklinde yorumlamaktadır.

Yoksulluk ve çocuk ölümleri

Yoksulluğun en acılı sonucu bebek ve çocuk ölümlerini arttırmasıdır. Bebek ölümleri, insani gelişimi ve sosyal farklılıkları yansıtan anahtar parametre olarak kabul edilmekte ve yoksulluğun bebek ölüm hızında 4 kata varan farklılıklar yarattığı bilinmektedir. Yoksulluğun bebek ve çocuk ölümler üzerinde doğrudan olduğu kadar (yetersiz beslenme, enfeksiyon hastalıklarının yaygınlığı, temiz içme suyu ve kişisel hijyen sorunu, kalabalık aile yaşamı ve sigara içimi gibi olumsuz ev içi fiziksel ortam), dolaylı etkileri de vardır. Ülkemiz, Ceyhan Atuf Kansu'nun dağların ardında kalmış, karın örttüğü, yalnızlıktan üşüyen bir köyde bir gün kızamıktan ölen 23 çocuk ölüsünü tek tek saydığı zamanları geride bırakmıştır ama hala ishal ve pnömeni, menenjit gibi hastalıklara en çok yoksul çocukları yakalanmaktadır.

Yoksulluğun çocuk ölümlerini arttırmasının bir diğer nedeni de çocukların ev dışında ve güvenli olmayan ortamlarda geçen zamanlarının fazla olması nedeniyle “kazalara” bağlı ölümlerin yüksek olmasıdır. Benzer şekilde yoksulların evlerinin küçük ve “düzensiz” olması nedeniyle ilaç zehirlenmeleri daha sık görülmektedir.

Ülkemizde UNDP 2002 Raporuna göre bebek ölüm hızı binde 38, beş yaş altı çocuk ölüm hızı ise binde 45'dir. Otuz yıl önce (1970) bebek ölüm hızının 150, beş yaş altı çocuk ölüm hızının 205 olduğu düşünüldüğünde ülkemizde çok önemli bir ilerleme sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte aynı ilerleme bebek ve çocuk ölümlerinin bölgelere (dolayısıyla sosyo-ekonomik farklara) göre eşitsizliğinin azaltılmasında sağlanamamıştır. Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından beş yıl aralarla yapılan “Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması” ülkemizin nüfus yapısı, doğurganlığı etkileyen faktörler, annelerin beslenme durumu, bebek ölüm hızının, aşılama oranları gibi dizi konuda uzun zamandır bilimsel güvenilirliği yüksek veriler sağlamaktadır. Son araştırmanın bizce en önemli yanını ise toplumsal eşitsizliklerin ve bölgesel sorunların çocuklar üzerindeki dramatik etkisini ortaya koyması oluşturuyor. Çünkü, 1998 Araştırması Doğu bölgesinde 1993-1998 döneminde bir önceki beş yıla göre hem bebek ölüm hızının hem de beş yaş altı çocuk ölüm hızının ilk kez arttığını göstermektedir. Ülkemizdeki bebek ölüm hızı 1993'den 1998'e binde 53'den binde 43'e düşmüştür. Bölgelere göre bakıldığında bebek ölüm hızı en çok orta Anadolu bölgesinde (binde 58'den binde 42'ye) azalmıştır. Buna karşın Doğu

Bölgesinde bebek ölüm hızı 1993'de binde 60 iken, 1998'de binde 61.5 olmuştur. Bebek ölüm hızı bakımından Türkiye ortalaması ile Doğu arasındaki fark binde 7'den 1998'de binde 19'a yükselmiştir. Benzer şekilde beş yaş altı çocuk ölüm hızı Türkiye genelinde binde 61'den binde 52'ye düşerken Doğu bölgesinde ise binde 70'den binde 76'ya yükselmiştir. Böylece beş yaş altı çocuk ölüm hızı bakımından Türkiye-Doğu farkı binde 9'dan, 1998'de binde 24'e yükselmiştir. Bebek ölüm hızındaki bu artış, son 10 yılda yaşanan göç ve işsizliği, dolayısıyla artan yoksulluğu yansıtmaktadır.

Yoksulluk ve sağlık hizmetlerine ulaşma zorlukları

Yoksulluğun dolaylı etkilerinin başında ailenin genel “tükenmişliği” ve eğitimsizliği nedeniyle çocuklarındaki hastalık bulgularını erken fark edememesi veya önemsiz bulması ve esas önemlisi yoksulluk nedeniyle sağlık kuruluşlarına geç getirmesi veya hiç getirmemesidir. Bizim yakın zamanda yaptığımız bir araştırma, Diyarbakır'da yaşayan çocukların % 62'sinin babasının işsiz olduğunu, % 80'ninin ekonomik yetersizlik nedeniyle doktora getirilemediğini gösteriyor.

Daha önce değinildiği gibi yoksulluk çocuklardaki hastalık sıklığını arttırırken, bu kez aileler yoksulluk nedeniyle zamanında ve yeterli sağlık hizmetine ulaşamamaktadır. Resmi verilere göre toplumun % 80'i sağlık güvencesi kapsamında görülmektedir ama, özellikle doğuda ve kentlerin varoşlarında sağlık güvencesi oranı %50'nin altındadır. Her şeye karşın yeşil kart bir çok yoksul çocuğun hala en önemli güvencesidir ve bu sayede kanser ilaçlarından, hemodiyaliz malzemelerine; insülin, pahalı antibiyotiklere bir çok çocuğun yaşamını kurtaran ilaç ve malzeme çocuklara sunulabilmektedir. Kocaeli Tıp Fakültesi Çocuk Kliniği'ne Ekim 2002 itibarıyla bu yıl yatan 986 çocuğun 413'ünün yeşil kart sayesinde hastaneye yatabilmiş olması ülkemizin görece gelişmiş bir bölgesinde bile “Yeşil Kart”ın ne kadar önemli bir işlev gördüğü göstermektedir. Kim ne dersin “Yeşil Kart” uygulaması, “serbest piyasa” tapınması ile geçen son 20 yılda devletin belki de “sosyal” yanının en çok görüldüğü uygulama özelliği taşımaktadır. Kamu hastanelerinde çalışan bütün hekimler bilirler ki “Yeşil Kart” uygulamasına son verildiği gün bu ülkede binlerce hasta tedavisiz kalır ve ölür. Yoksulları koruyan bir düzenleme yapmadan “Yeşil Kart”ı kaldıran bir hükümet, “Devlet eliyle” meydana gelecek ölümlerin sorumlusu olacağını göze almış olmalıdır. Yoksulluk, en çok hastane

kapılarında çaresizliğe dönüşür ve annelerin bazıları hasta çocuklarını hastane kapısında yitirmenin acısıyla yaşamlarını sürdürür. Yoksulluk kronik hastalığı olan aileler için çok daha büyük bir sorundur. Ülkemizde başta kronik böbrek hastalıkları, astım bronşiale, diyabet ve malignansiler olmak üzere kronik hastalıklar çocukluk çağında önemli bir sorun olmaya başlamıştır. Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çocuk nefroloji uzmanı olarak bir süre çalışan Doç.Dr. Zelal Bircan'ın bölgedeki kronik böbrek hastası çocuklarla ilgili gözlemleri yoksulluğun yarattığı çaresizliği yeterince anlatmaktadır: “Diyarbakır ve çevresindeki illerden gelen hastaların geçerli bir sağlık sigortasının olmaması, zaten zorlu bir savaşı gerektiren Kronik Böbrek Yetmezliğini daha da dayanılmaz bir hale getirmekte ve aileler çaresizlik içinde çocuklarını tedavi ettirmeden taburcu ettirmektedir. Bu durum hastalara hizmet veren sağlık personelinin de olumsuz etkilemektedir”.

Yoksulluğun çocukların davranışları ve entellektüel gelişimleri üzerine etkiler

Yoksulluğun iyi bilinen etkilerinden birisi de çeşitli psikososyal sorunlara yol açmasının yanı sıra zihinsel gelişmeyi olumsuz etkilemesidir. Bunun hem biyolojik hem de ev içi ortamına ait nedenleri vardır. Öncelikle kronik açlığın gelişmekte olan beyin dokusunu olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bunun yanında yoksul çocukların Merkezi Sinir Sistemine (MSS) zararlı toksik maddelere (kurşun ve böcek ilaçları vb.) maruz kalma riski daha fazladır. Kafa travması geçiren gönüllülerin Magnetik Rezonans (MRI) ile incelenmesi, beynin “prefrontal” kısmındaki harabiyetin hastaların sosyal ve ekonomik durumlarını olumsuz etkilediği gösterilmiştir. Bazı araştırmacılar, çocukluk çağı boyunca gelişmeye devam eden bu beyin bölümünün yoksulluğa eşlik eden stres, kronik açlık, sigara tüketimi, demir eksikliği, kötü çevre koşulları gibi faktörler tarafından olumsuz etkilenebileceğini ileri sürmektedirler. Güney Afrika'da beslenme yetersizliği olan çocukların MRI görüntülerinde, açlığa bağlı olarak beyin dokularının küçüldüğünü ve 90 günlük beslenme sonrası belirgin iyileşme olduğu gösterilmiştir. Demir eksikliği yoksul çocuklarda sık görülen bir sorundur ve uzun süren demir eksikliğinin entelektüel gelişmeyi olumsuz etkilediği, bunun geri dönüşsüz olabileceği ve ağır demir eksikliğinin hafif derecede mental geriliğe neden olduğu bilinmektedir. Ayrıca demir eksikliğinde kaslardaki “aerobik çalışma kapasitesi” nin azaldığı ve bunun da çocuklarda yorgunluğa neden olabileceği ileri sürülmektedir.

Yoksulluğun ve açlığın biyolojik etkileri kadar psikososyal ve davranışsal etkileri de önemlidir ve bu konuda geniş bir literatür vardır. Araştırmalara göre yoksul ailelerin çocuklarında “saldırganlık”, “hiperaktivite” ve “huzursuzluk” sık görülen özelliklerdir. Bu çocuklar huzursuz ruh halleri ve yorgunlukları nedeniyle başka çocuklarla birlikte olmakta güçlük çekerler. Yoksul çocuklar arasında depresyon ve intihar girişimi daha fazladır ve bu nedenle ruh sağlığı kliniklerine daha sık başvurumaktadırlar.

Yoksul çocukların algılama fonksiyonlarında ve öğrenme kapasitelerinde azalma bildirilmekte, bu çocukların testlerde düşük skor yaptıkları ve okul başarılarının düşük olduğu gözlenmektedir. Hem davranış sorunları hem de sık hastalanma nedeniyle okula gidemeyen yoksul çocuklar arasında sınıfta kalma ve okul idaresi tarafından cezalandırılma oranı yüksektir.

Son yıllarda yoksulluğun çocukların entelektüel gelişmesi üzerindeki olumsuz etkisinin daha çok ev içindeki ortam üzerinden olduğu belirtilmektedir. Buna göre entelektüel gelişme için çocuğun fiziksel sağlığı yanında evdeki fiziksel ortam, annenin çocukla ilişkisi, evdeki “kognitif stimülasyon” ve erken çocukluk bakımı etkili olmaktadır. Araştırmalar, yoksulluğun bütün bu ara faktörleri negatif etkileyerek- karanlık ev içleri, annenin eğitimsizliği ve “tükenmişliği”, eve gazete, dergi girmemesi, annenin çocuğuna bir şey okumaması vb.- çocukların entelektüel gelişmelerini bozmaktadır.

Yoksul çocukların evleri ve yoksulluğun yarattığı diğer sorunlar

Kentlerin varoşları yoksulluğun cehenneme çevirdiği daracık evlerle doludur ve o evlerde doğan bebeklere bakarak toplumun çaresizliğini anlamak mümkündür. “Yoksulluk Halleri” kitabında “Yoksulun Evi”ni anlatan Ersan Ocak'ın gözlemlerine göre;

- Yoksulların evleri şehre uzaktır, bu uzaklık hem fiziksel hem de kültürel bir uzaklıktır,
- Evler kadının mahkumiyet mekanıdır ve kadınlar bitip tükenmeyen ev işlerini yaparak evde kalanların bakımı yaparlar,
- Yoksulların evleri genellikle sağlıksız çevre koşulları içinde yer alan kalitesiz binalardır. Bir başka deyişle fenni ve sıhhi olmayan evlerdir,

- Evler defalarca yıkılıp, yeniden yapılır,
- Eşya ya yok denecek kadar azdır ya da çok fazladır,
- Oda sayısı yetersiz, hane nüfusu kalabalıktır,
- Balkon, kapı önü ve bahçe ayrıcalıklı mekanlardır,
- Yoksul evinin düşük seviyesi ile kendini özdeşleştirir,
- Yoksulların evlerinde babalar çok sigara içer ve anneler genellikle tükenmiştir. Çoğu sinirli ve depresyondadır.

Sayılabilecek daha birçok özelliği nedeniyle yoksulların evleri, çocuklar için hem sağlıksız bir fizik çevre sunmaktadır hem de bu evlerin bulunduğu mahalleler çocukların erken yaşta sağlıksız davranışlara (sigara tiryakiliği, şiddet, erken ve güvenliksiz cinsel ilişki vb.) yönelmesine neden olur. Bu evlerde büyüyen çocuklarda soğuk algınlığından, astıma; menenjitden, idrar yolu enfeksiyonuna bir çok hastalık daha sık görülür. Yakın zamanda yayınlanan bir araştırma yoksul çocuklarda daha çok kemik kırığı görüldüğüne dikkat çekmektedir. Kendi yaşlıları oyun çağını kreş ve ana okullarında “erken çocukluk çağı eğitim programları” görerek geçirirken, yoksul çocuklar her şeyi anneleri ve kendilerinden büyük kardeşlerinden öğrenirler. Bu evlerin anneleri çoğu zaman başka evlere temizliğe gider ve kendi evine “tükenmiş” olarak döner. Bu nedenle yoksul evlerinde hem anne hem de baba şiddeti daha yaygındır .

Çocuk Yoksulluğunun Arka Planı ve Öneriler

Aslında çocuk yoksulluğunun arka planında hem global hem de ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizlikleri arttıran “küreselleşme” bulunmaktadır. Otuz Trilyon Dolarlık global ekonomi dünya nüfusunun yarıya yakınının yoksulluk altında yaşamasına aldırmadan daha çok kar elde etmek için bütün dünyadaki insan bedenlerini bir tüketim aygıtına dönüştürmeye çalışmakta ve esas tahrip edici etkisini de insan biyolojisi üzerinde göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kaynakları uluslararası mali piyasalar tarafından emilmekte, öte yanda ise iyi işleyen piyasaların herkese yiyecek, sağlık, barınma sağlayacağı masalı

anlatılmaktadır. Meksika Ulusal Beslenme Enstitüsü’nün müdürü bu duruma şu sözlerle dikkat çekmektedir: “Benim ülkemdeki yüksek beslenme bozukluğu oranı sürüklendiğimiz dış borç batağına bağlıdır ve bu borçlar için ayrılan ödemelerin bir gün ertelenmesi ile Meksika’daki tüm aç çocukların kalori gereksinimleri karşılanabilecektir.” Bu sözler uluslararası ekonomik politikaların çocuk ölümlerinin yüksek kalmasıyla ne kadar ilgili olduğunu göstermektedir. UNICEF raporlarına göre aralarında Türkiye’nin de bulunduğu birçok gelişmekte olan ülkenin askeri bütçeleri sağlık ve eğitim bütçelerinin toplamını geçmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Dünya Bankası ve IMF gibi Uluslararası kuruluşlar yoksul ülkeleri eğitim ve sağlık harcamalarını azaltmaya zorlamakta, buna karşın askeri harcamaların kısılması konusunda sessiz kalmaktadır. Bu gerçeklerin ülkemiz için de geçerli olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Çocuk yoksulluğunun temelinde ülkelerin yoksullaşması kadar, toplumsal eşitsizlikler de rol oynamaktadır. Son ekonomik krizden sonra ülkemizde kişi başına gelir 2600 dolar civarına düşmüştür ama bu ortalama gelir gerçeğin çok az bir kısmını yansıtmaktadır. Oysa UNDP 2002 Raporuna göre ülkemizde en fakir %10 nüfus, milli gelirin % 2.3’üne sahipken, en zengin % 10’u milli gelirin % 32.3’ne sahip olmaktadır. Çocuk yoksulluğunun gerçek nedeni bu rakamlara yansıyan ve giderek artan sosyal eşitsizliklerdir. Bu nedenle Amerikan Çocuk Hekimleri Akademisi’nin 1993’deki yıllık toplantısında diplomatsız bir köy sağlık görevlisi olarak konuşan David Werner’in sözleri hepimiz yol göstermektedir: “Temeli büyük ölçüde sosyal ve politik nedenlere dayanan sorunların çözümü için tümüyle tıbbi ve teknolojik çözümler aranmadan vazgeçilmeli, yönümüzü toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına çevirmeliyiz”

Bütün bu bilgiler ve değerlendirmeler sonucunda yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkisini azaltmak veya yok etmek için aşağıdaki öneriler yapılmıştır.

1. Çocuk yoksulluğunu izlemek, etkilerini kamuoyuna anlatmak ve çözümler üretmek üzere “Ulusal Çocuk Yoksulluğu Merkezi” kurulmalıdır.
2. Ülkemizdeki işsizliği azaltacak ve toplumsal eşitsizlikleri düzeltecek bir sosyal program acilen başlatılmalıdır. Bu amaçla savunma harcamaları azaltılmalı ve bu kaynaklar sağlık ve eğitime kaydırılmalıdır.

3. Kaynakların kullanımında en dezavantajlı çocuklara öncelik verilmelidir.
4. Çocukların hepsini sağlık güvencesi sağlayacak “Çocuklara Ücretsiz Sağlık Hizmeti” yasası çıkarılmalıdır.
5. Bu yasa çıkıncaya kadar “Yeşil Kart” uygulaması kapsamı genişletilerek sürdürülmelidir.
6. Ülkemizdeki temel sağlık hizmeti sistemi güçlendirilmeli ve bütün doğumların eğitilmiş sağlık personeli tarafından yapılması sağlanmalıdır.
7. Başta düzenli geliri olmayan aileler olmak üzere devlet doğan bütün çocuklara koşulsuz ve karşılıksız ekonomik yardım yapılmalıdır. Örneğin İngiltere’de bu yardım 1. çocuk için haftada 15 £, diğer çocuklar için haftada 10 £’dir. Ülkemizde ise yalnızca memur ve işçilere çok düşük miktarda (ayda 2 milyon TL civarında) çocuk yardımı yapılmalıdır. Bu yardım hem en az ayda 50 dolar civarına çıkarılmalı hem de esas olarak en dezavantajlı çocuklara verilmelidir.
8. Okul Sütü projesi bütün kamu ilköğretim okullarına yaygınlaştırılmalı ve okullarda yemek verilmelidir.
9. Yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde ücretsiz kreş ve ana okulları açılmalıdır.
10. Ev içlerinde sigara içilmesine karşı kampanya başlatılmalıdır.
11. Annelerin sağlık eğitimine önem verilmeli, doğum yapan bütün kadınlara emzirme eğitimi yapılmalıdır.

Kaynaklar

1. Alaimo K., Olson CM., Frongillo EA. Food Insufficiency And American School-Aged Children's Cognitive, Academic, And Psychosocial Development Pediatrics 2001;108. 44-53
2. Arslan S. Yenidoğan Sağlığı ve Temel Yenidoğan Bakımı, I.Ulusal Ana-Çocuk Sağlığı Kongresi Kitabı, 2001
3. Bircan Z, Kervancıoğlu M, Kılınc M, İnci D. Güneydoğu Anadolu’da Kronik Böbrek Yetmezliği, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi 1995; 4: 366-67
4. Bora A. “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, Necmi Erdoğan (Editör) Yoksulluk Halleri:Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görüntüleri içinde, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, 2002
5. Boratav K. İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995
6. Center on Hunger and Poverty. The Consequences of Hunger and Food Insecurity for Children, Waltham, 2002
7. Curran JS, Barness LA. Nutrition, in (eds.) Richard E. Behrman, Robert M. Kliegman, Hal B. Jenson Nelson Textbook of Pediatrics, W.B. Saunders Company, 2000
8. Erdoğan N. Yok-sanma: Yoksulluk-Maduniyet ve “Fark Yaraları”, Necmi Erdoğan (Editör) Yoksulluk Halleri:Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görüntüleri içinde, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, 2002
9. Ertem İ. Çocuk Hekimliğinde Yeni Bir Dal: Gelişimsel Pediatri, I.Ulusal Ana-Çocuk Sağlığı Kongresi Kitabı, 2001
10. Fleitlich B, Goodman R. Social Factors Associated with Child Mental Health Problems in Brazil: cross sectional survey BMJ 2001;323:599-600

11. Golub M, Gorman K, McGregor SG, et al. A reconceptualization of the effects of undernutrition on children's biological, psychosocial, and behavioral development. *Social Policy Report* 1996;10:1-32
12. Gou G, Harris KM. The mechanisms mediating the effects of poverty on children's intellectual development. *Demography* 2000;37:431-437
13. Güngör N, Arslanian SA. Nutritional Disorders: Integration of Energy Metabolism and Its Disorders in Childhood, in (ed.) Mark A. Sperling *Pediatric Endocrinology*, Saunders 2002
14. Hatun Ş. Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Türkiye'de Çocukların Sağlık Hakkı, I. Ulusal Ana-Çocuk Sağlığı Kongresi Kitabı, 2001
15. Hatun Ş, Babaoğlu K, Gökalp AS. Çocuk sağlığı için önemli bir sorun: sağlık güvencesi. 45. Milli Pediatri Kongresi Kitabı, 2001
16. McLellan F. Countering poverty's hindrance of neurodevelopment. *The Lancet* 2002 359;
17. Ocak E. "Yoksulun evi", Necmi Erdoğan (Editör) *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görüntüleri* içinde, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, 2002
18. Özcebe H. Ülkemizde Çocukların Büyüme ve Gelişmesinin Durumu, I. Ulusal Ana-Çocuk Sağlığı Kongresi Kitabı, 2001
19. Reading R. Poverty and the Health of Children and Adolescents. *Arc Dis Child* 1997; 76. 463-467
20. Smith R. Countering Child Poverty. *BMJ* 2001; 322:1137-38
21. Stark AD, Bennet GC, Stone DH, Chishti P. Association between childhood fractures and poverty: population based study. *BMJ* 2002;324:457
22. Stoll BJ, Measham AR. Children can't wait: Improving the future for the world's poorest children. *J Pediatr* 2001; 139: 729-33

23. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 1993
24. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 1998
25. UNICEF. *The State of the World's Children 2001*. New York: UNICEF, 2001
26. UNICEF. *The State of the World's Children 2002*. New York: UNICEF, 2002
27. UNICEF. *Poverty Reduction Begins with Children*. New York: UNICEF, 2000
28. UNICEF. *Poverty and Children: Lessons of the 90s for Least Developed Countries*. New York: UNICEF, 2002
29. United Nations Development Program (UNDP). *Human Development Report 2002*. New York : UNDP, 2002
30. United Nations Development Program (UNDP). *Poverty Report 2000* New York : UNDP, 2000
31. Weinreb L, Wehler C, Perloff J, et al. *Hunger: Its Impact on Children's Health and Mental Health*. *Pediatrics* 2002; 110:1-9
32. World Health Organization. *Infant and Young Child Nutrition*. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2000
33. World Health Organization. *The World Health Report 2002*. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2002
34. World Health Organization. *Better health for children*. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2002

YOKSUN, ÇÜNKÜ...

Şehmus DİKEN

“ Ji vextê fille çûn, bereket ji çû “ *

Hiçbir hal ve şart altında unutmayı aklımdan geçirmeyi düşünmediğim bir söz var: “İnsanlığın başına gelmiş en büyük felaket yoksulluktur.” Ve devamı da var; “Felaket, bir şeylerin yıkımında değil, yeniden yapılamamasındadır.”

Peki biz bunca yoksulluğu hak etmiş miydik? Ya da hep böyle yoksul ve yoksun muyduk? En azından yaşadığım şehir Diyarbakır açısından tablo hep böyle miydi? Biraz bu yönüyle irdelemek gerek diye düşünüyorum.

1860'lı yılların Diyarbakır'inde yapılan bir sayım; hem şehrin etnik mozaığının varsıllığını hem de şehrin diğer tüm varlık göstergelerinin büyüklüğünü gözler önüne sermede önemli bir belge. Belge aynen şöyle :

“Tarih Hicri 1286, ya da Miladi 1869; Diyarbakır merkezinde yapılan sayım sonuçlanmış olup, aşağıda açıklanmıştır. Tahrir müdürlüğünden açıklanan cetvele göre Diyarbakır'in merkezinde mevcutlar.

Bir vilayet konağı ve harem dairesi, bir Liva hükümet konağı, Dört bin iki yüz yirmi dokuz (4229) hane, 1840 dükkan, 31 mağaza, 76 kereste ambarı, 8 han, 12 hamam, 34 kahvahane, 28 değirmen, 6 pirinç dingi, 24 bulgur dingi, 36 fırın, 159 ahır, 288 arasa, 2 bekçi odası, 2 samanlık, 1 balıklı gusulhanesi, 12 bezirhane, 4 meyhane, 2 salahane, 1 kireçhane, 1 midmanhane (kefalet sandığı), 2 sabunhane, 2 direkhane, 1 menzilhane, 1 postahane, 1 cashane (alçihane), 7 karakol, 29 dabakhane, 4 dabakhane odaları, 1 haşırhane, 1 bardak atölyesi, 2 patrikhane, 1 tumarhane, 1 damgahane, 21 boyahane, 1

islahhane, 6 iplikhane, 1 tahmishane, 1 muvakkithane, 1 su terazüsü, 1 su hayrathanesi, 15 Hanefi camii şerifi, 4 Şafii camii şerifi, 2 cami arsası, 30 mescidi şerif, 11 türbe-i şerife, 1 Dar-ül kurra, 5 Tekke, 6 Medrese, 1 Rüştüye mektebi, 11 İslam mektebi, 3 Ermeni mektebi, 1 Protestan mektebi, 1 Rum mektebi, 1 Rum Katolik mektebi, 1 Keldani mektebi, 1 Süryani mektebi, 1 Yahudi mektebi, 1 Zaptiye merkezi, 1 Polis ve 1 Redif deposu, 8 Kale kapısı, 167 Kale mağzenleri (Burç odaları), 13 Kilise, 1 Yahudi Havrası, 9 Böceklik, 11 Kasr, 149 Tarla, 308 Bahçe, 22 Kavaklık, 85 Buz gölü, 17 Buzhane, 24 Bostan, 7 Bağ, 1 Bakır atölyesi, 1 Gümrük hanı, 8 İslam kabristanı, 4 Hıristiyan mezarlığı, 1 Yahudi mezarlığı, Dicle kenarında iki odun iskelesi olup, toplam olarak 8099 muskalat ve arazi mevcut olduğu gösterilmiştir.

Bunun yanında mevcut nüfus cetvelinde ;

4781 erkek, 5033 kadın Müslüman

3577 erkek, 3276 kadın Ermeni

428 erkek, 403 kadın Ermeni Katoliği

747 erkek, 687 kadın Süryani

94 erkek, 80 kadın Süryani Katoliği

508 erkek, 468 kadın Keldani

179 erkek, 126 kadın Rum

25 erkek, 30 kadın Rum Katoliği

318 erkek, 332 kadın Protestan

143 erkek, 137 kadın Yahudi

ki, toplam 21.372 erkek ve kadın olduğu tespit edilmiştir.”**

İşte hal böyle iken böyle...

Demek ki; bir zamanlar doğu dünyası ile batı dünyasının kesişme noktasında olan bu şehirde; her gülün değişik kokusu, sabahın da sahipleri varmış. Öyle bir şehirmiş ki, benim yaşadığım bu şehir, taa 1880'lerde iki belediyesi varmış. Daha o dönemlerde Metropol bir şehirmiş koca Diyarbakır. Ve öylesine bir hoş görü varmış ki; şehri çepeçevre kuşatan 5.5 kilometrelik surların tam orta yerinden çekilen bir hattın Dicle nehrine taraf olan kısmının belediye başkanı Hıristiyan, meclis üyeleri ise Müslümanmış. Batı tarafına denk düşen belediyenin başkanı da Müslüman, meclis üyeleri Hıristiyanmış.*** Ve bu hat da sakın ola ki öyle Berlin duvarı gibi bir hat olarak anlaşılmasın. Evet yoğunluklu olarak Hristiyan ve Müslüman çoğunluklu mahalleler olmakla

birlikte genellikle karışık yaşanılmış. Nitekim bu yaşam biçiminin son demlerine nacizane bu satırların yazarı da yetişti. Ermeni komşularımızla gayet muhabbetle yaşardık. Bizleri melül ve de mahzun bırakıp gitmeden evvel.

Bu kadar mı? Elbette hayır. Bütün dinlerin temsilcilerinin alabildiğine birbirine saygıyla yaklaştıkları ve paylaştıkları bir şehir Diyarbakir. Dedim ya, bu denli hoş görünün son demlerine neredeyse yüz yıl sonra, 1960'lı yıllarda ben de tanık oldum. Süryanilerin Papazı Horepiskopos Aziz Günel ile Müftü Molla Halil Efendi'yi Gazi caddesinde beraber arzi endam eyleyen bu gözler gördü.

Uygulana gelen ekonomi politikaları çok şeyler alıp götürdü. Bu gün bunlar tartışılmıyor. Küllenen örtünün altındaki kimseler deşelemek istemiyor. Zengindik... Hem de nasıl (m) ? Anlatayım.

1927 yılında sanayi sayımları envanteri yapılmıştı koca ülkede. İpekli dokumanın önemli merkezi olarak sonuç vermiş ve tarihe kayıt düşmüştü Diyarbakir. İstanbul'dan sonra ikinci merkez olarak kabul görmüştü. 700'ün üzerinde dokuma atölyesi ile nam salmıştı Diyarbakir ipeklileri, puşileri ve mantin kumaşları. Türkü bestelemişlerdi güzel sesli Süryani ipekli dokumacılar; demişlerdi ki:

“Damda puşi işlerem,
Kız yanağın dişlerem,
Seni bahan verseler
Saç bağın gümüşlerem.”

Yetmemişti. Devamını da getirmişlerdi.

“Haram sudan atladım,
Mantin çarşaf topladım,
Muradım olsun diye
Her derdine katlandım.”

İşte o puşileri, mantin çarşafı, ipeklileri ve telkârleri oya gibi işleyen Ermeni, Süryani ustalar aramızdan ayrıldılar! Giderken sanki sanatlarını da beraberlerinde götürdüler. Bu gün 1700 yıllık Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesinin arkasındaki, halen adı “Puşici Sokak” olan mekânında yürüdüğümde o sesleri duyar gibi oluyorum.

Gittiklerinde zengindik. Evet evet yanlış duymadınız zengindik. Gittiler ve yoksul düştük. O günlerde Diyarbakir'in el sanatları Münih fuarında dünya aleme yüz görümlüğü olarak sunuluyordu. Bu günlerdeyse nümunesi, çeyiz sandıklarında antikâ kabilinden bile bulunmuyor. Kelaynak kabilinden bir ikisi kalmış eski puşici ustalarının esamesi bile okunmuyor kadir, kıymet bilmezlerin dünyasında.

Gittiler. Onlardan yoksun da kaldık. Bu yoksunluk değişik şekillerde yaraladı bizleri. Onlarla beraber yaşarken “biz” ne kadar bizdik. “Onlar” ise ne kadar onlardı? Belki ayrımında bile değildik. Hepimiz koskoca bir bizdik, bu kadim mekânlarda. Ama şimdi “onlar”sız ne kadar “biz”iz bu yaralı ve de parçalı bulut(suz)lu coğrafyada... Her şey o kadar tek düze ki; mekânları adeta virane baykuş yuvası...

Peki onlar gittikleri mekânlarda, yaban ellerde kurduklarını sandıkları gettolarda mutular mı? Bin defa hayır... Kendi yaşam alışkanlıklarını taşıyorlar o garip diyarlara. Uyum sağlayamayınca da telef olup gidiyorlar.

Özcesi, onlar da yoksun. Kendi diyarından, kendi köklerinden yoksunlar. Sürgünlük diyorlar şimdilerde, adını dahi koymakta zorlandıkları bu telefata...

Bu paralayıcı acının duygusal ritmidir belki de bu satırların yazarına dil veren;

Her Gidiş Bir Yitiştir.

“vakitlerden bir vakit
gitmiştiniz bu diyardan mahzun”

Gittin...
Şimdi dönmek telaşındasın.
Ve lâkin
Her gidiş,
Dönüşün hüznüne gebe.

Bir şarkı vardı.
Anımsarsın, belki de !
Hani,
“Diyarbakir şad akar”
Diye başlardı.

Diyarbakiri sorarsan,
Şad akmıyor artık.
Senin bildiğin şehir
Şadumandı.
Şarkıdaki nağmelerde kaldı...

Hançepek demiştin ya.
Boşuna arama
“Gavur”u gitmiş
Mahallesi kalmış(mı).

Marangoz Xaço vardı,
Bir zamanlar.
Sen iyi bilirdin.
Şimdilerde yok.
Oysa ne de güzel
İpek böcekçiliği yapardı,
Surlar içindeki evinin bir köşesinde.

Mor menevşe moor diye bağırانların,
Gölgesinde soluklandığı
Hercai menekşelerin sırdaşı,
Dutlara da kıydılar usta.

Kozalar örülmeyen
Bu şehirde,
Böcek de kalmadı,
İpek de.
Kına yaksınlar münasip yerlerine.

Balıkçılar başındaki
Taşçılar kahvesinin yerinde
Yeller es(mi)yor.
Ne taş kaldı,
Bu şehrin teşkalesinde
Ne de taşı nakış nakış işleyen
Ermeni, Süryani ustalar.

Eskiler alıram
Nidalı ünlemelerinin ses verdiği,
Daracık küçelerin sâkinleri,
Moşêler gidince,
İğneli beşik muhabbeti de bitti.
Karışacak moşê de kalmadı bu şehirde.

Sürdüler
Telkâri ustası
Kadim kardeş
Süryanileri.

Sonrasında
“mehlemız doli Süryani” dediler.
Yalan,
Külliyen yalan usta.
Mahlemizde yok Süryani.
Süryanisiz anadan üryan bu memleket şimdilerde.

Gidenlerin ardından
“iyi oldu ki gittiler “ diyenler.
Timsah gözyaşı döküyor bu gün,
Haberin var mı ?
Sen
Yine de bil.
Öylece gel usta...

Giderken,
Melül, mahzun bıraktıkların,
Dönüşünde yok artık,
Bilesin.

Sana kalan,
Bir tutam hüznü,
Bolca göz yaşı,
Ve bir de
Giderken
Ardında bıraktıklarını
BULAMAMAKTIR...

* Ne zaman ki Hıristiyanlar gittiler, bereket de onlarla beraber gitti.

** Diyarbekir Salnameleri, 1869-1905.

***Diyarbekir Salnameleri'nden.

YOKSULLUK YARDIM MÜSLÜMANLIK

Abdurrahman ARSLAN

Bu toplantıda üzerinde durmam istenen esas meseleyi söz konusu etmeden önce, konu dışı görünse de, bazı noktalara değinmekte fayda bulunuyor. Meselenin daha anlaşılır kılınması için evvela İslam'ın insan hakları meselesinde bazı hususları farklı bir diyalektik ilişki içinde kurgulamaya tabi tuttuğunu belirtmeliyim.

İslam'da haklar meselesi günümüzde yaygın şekilde kabul gördüğü gibi "devlet merkezli" değildir. Diğer bir ifadeyle bu meselenin öncelikle "veren" ile "alan"; veya bir otorite olarak "devlet" ile hak sahibi "birey" arasındaki ilişki şeklinde ortaya koyulmadığını görüyoruz. İslam'ın hak elde edilmesindeki bu iki kutuplu ilişkiyi, başka bir "konumlandırma" biçimi içinde söz konusu ettiğini söyleyebiliriz. Açıklığa kavuşturmak için örneklersek: Sözelimi günümüzde birey'in korunması ve güvenlik sorunu "haklar"da aranır ya da teminat altına alınmaya çalışılırken; İslam bunu bizzat adaletin kendisinde ve onun, toplumun kendisinin de sorumlu tutulduğu uygulanmasında aramaktadır. Burada meselenin "haktan" çok başkaları için -toplum veya devlet olabilir- "görev" şeklinde kavramsallaştırılmış olması dikkat çekici bir husustur. Yine örneklersek; mesela özgür olma hakkı, öncelikle başkalarını köle yapmamak ve/veya tahakküm altına almama "görevi" şeklinde tanımlanıyor. Yine bu bağlamda düşünce özgürlüğünü ele alırsak; düşünce özgürlüğü her şeyden evvel doğruyu ve hakikati -bir bedeli de olsa- söyleme "görevi" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki konunuzla ilgili olan ekonomik haklar meselesi de yine karşınıza zorunlu bir "görev" şeklinde çıkıyor. Yani hayatın devamı için hem kazanma hem de bu kazancın bir kısmını bir görev olarak ihtiyaç içindeki yoksullara dağıtmak şeklinde tanımlandığını görmekteyiz. Diğer bir ifadeyle yoksullara yardım, kazancın tanımlanmış biçiminde içkin olarak bulunmaktadır.

Şimdi bu toplantıda üzerinde durmam istenen esas meseleye gelmek istiyorum. Konu: "Yoksullukla mücadele yolları ve insan hakları" çalışma grubu için, "Vakıfların yardım götürme anlayışının insan hakları ve insan haysiyeti açısından sorgulanması" meselesiyle ilgili olacak. Burada meseleyi, bir bütün şeklinde olmaktan çok, birbiriyle ilişkili üç ayrı hususa değinerek ele almaya çalışacağım. Daha sonra bu çerçeve içinde bazı kısa karşılaştırma ve irdelemenin kendiliğinden ortaya çıkacağını düşünüyorum.

Üzerinde durmaya çalışacağım meseleyi nicelik ve nitelik cihetinden anlaşılır kılabilmek için; söz konusu meselenin İslam'daki teorik ve Müslümanların tarihsel/toplumsal pratiğinden hareket etmenin daha doğru olacağı kanısındayım. Teorik temel ve pratiğe ilişkin toplumsal kültür, bu sebeple üç husus üzerinde durmamızı getirmekte. Bu üç husustan ilki: Her şey gibi bugün yoksullara yapılan yardımın da içinde gerçekleştiği yaşadığımız sosyal/kültürel gerçekliğin baskın özelliğiyle ilgilidir. İkincisi; yoksullara yardım kavramının kendisiyle; yani mesele önce İslam'da kazanç, sonra da yoksul veya insanın kavramsallaştırdığı biçimiyle "ihtiyaç içinde olanlar" için öngörülen yardım ve bu yardımın özelliğiyle ilgilidir. Üçüncüsü de; bir yardım aracı olarak vakıf kurumunun ilkeleri ve özelliğiyle ilgili olacaktır.

I

Yoksulluğu bir insan hakları ihlali olarak görmek; öncelikle onun yaşanan sosyal gerçeklikten ya da bu gerçekliği inşa eden değerlerden bağımsız ele alınamayacağına işaret etmesiyle önem taşıyor. Değerlerden bahsedişim iktisadi ya da sınıfsal ilişki türünden çok; yardımı ve yoksullukla mücadeleyi, öncelikle toplum ve onu oluşturan insanlara yönelik bir sorun olarak görmemiz gerektiğini düşünmemdendir. Aksi halde yardımın esas öznesi olarak, her şeyde olduğu gibi bu meselede de, karşımıza yine devlet çıkmaktadır. Kişisel olarak bu durumu modern devlet lehine toplumun güçsüzleştirimi olarak görmekteyim.

Dolayısı ile bu kabul, haklar söylemi içinde yoksullukla mücadelenin aynı zamanda nasıl bir sosyal varoluşa işaret ettiğini gözardı etmememizi istiyor. Zira birey eksenli söylem birçok kültürün işaret ettiği sosyal varoluş tarzından bağımsız sayılamıyor. Öyle görünmesine rağmen, bunu ifade ederken maksadım kültürel görecelik bahsini söz konusu etmek değildir. Esas söylemek istediğim, burada İslam dinini de göz önüne aldığımı hatırlatarak, aşağı yukarı her

kültürün kendi bağlamı içinde yoksulluğu tanımlama ve yoksullara yardım meselesini kendi eğerleri vasıtasıyla normatif ilişkilere dönüştürerek güvenceye alma tarzıdır. Bu haliyle yoksullara yardım, gündelik hayatı inşa eden sosyal ilişki ağlarının içinde her an bizi sorumlu tutan ya da hatırlamak durumunda kaldığımız bir meseleye dönüşmekte. Ne var ki, günümüzde artık her an duymaktan çok, zaman zaman ve özel gayretlerle hissettiğimiz bu sorumluluktan dolayı; bugün genelde dünya, özeldir Türkiye ölçeğinde kendini yavaş yavaş gösteren yoksulluğun yeni bir çeşidiyle; ve bu yoksulluk karşısındaki insanın almaya başladığı yeni bir tutumla karşı karşıya geliyoruz.

Acaba bu yoksulluğun kaynağı nereden gelmekte? Buna cevap olarak sosyo-ekonomik düzeni ve özellikle küreselliğin öngördüğü yeni ticari ilişkileri sayabiliriz. Biliyoruz ki bunlar son yıllarda içinde hızla yaşamak durumunda olduğumuz yeni süreçler ve oldukça önemli yeni sosyal ilişki ağları inşa etmekte. Fakat burada yoksullukla ilgili ihmal edilmemesi gereken başka, ama fazlasıyla önemli bir boyut daha bulunuyor; o da içinde yaşamaya başladığımız sosyal gerçekliğin kazanmaya başladığı yeni mahiyettir. Bu yeni gerçekliğin öngördüğü ilişki biçimi G. Debord'un ifadesiyle "gösteriye" dayalı bir özellik taşıyor. Görselliği temel alan günümüz kültürü her şeyi seyredilebilir için maddileştirmekte, görünür hale getirmekte; bunun hasılası olarak her şeyi kendi anlam dünyası içinde parçalanmaya uğratmakta.

Bugün reddedemeyeceğimiz bir gerçek var ki, o da görselliğin hayatımızdaki hegemonyasıdır. Bu hegemonyayı meşrulaştıran kültürel ortam iletişim araçlarının gelişme ve yaygınlaşmasıyla beraber karşılıklı bir inşayla oluşmakta. G. Debord'un belirttiği gibi, böyle bir ortamda, her şey ya da her faaliyet taşıdığı "gösterilme gücüyle" değer kazanır duruma gelmiştir. Artık üretimin, tüketimin, eğitimin, ahlakın, siyasetin olduğu kadar ibadet'in de görselliğin dünyası içinde yeniden üretildiği bir kültürel ortamda yaşıyoruz. Böyle bir ortamda dindarlık ve ibadetin klasik tanımının içerik olarak, en azından kısmen, anlam kaybına uğramaktan kurtulamadığını görüyoruz. Görsellik, egemen olduğu bir toplumsal hayatta din ve dindarlığın olan etkisini, Müslüman'ın dini faaliyetlerini belirgin şekilde formatlayarak göstermekte. Gösteri toplumu, aynı zamanda "teşhirci" bir toplum olma özelliği taşıyor.

Bunun yeni bir sosyal varoluş tarzına işaret ettiğini kaydetmemiz gerekiyor. Aşırı bireyci kültür ve görsel iletişim teknolojisinin yaygınlık kazandırdığı yeni

kültür kodları mevcut bütün sosyal ilişki biçimlerini çözerek kendine uygun ilişkiler için yeni "sosyal yapılar" inşa etmekte. Bu yapılar, bireysel ve toplumsal düzlemdeki bütün faaliyet biçimlerini de kendi içine alarak dönüştürüyor. Dolayısıyla her şeyi; ister özel ister mahrem, isterse dini olsun, kendi kavramsal ve maddi araçlarının imkanlarıyla, ait oldukları yerden ve bağlamdan konusal alana taşınmasıyla ya da daha açıklayıcı ifadeyle, bir "gösteriye" dönüştürerek dikkat çekmekte. Her şeyi gösteriye dönüştüren yeni bireyci idealler yoksulluk üzerinde de iki yönlü etkide bulunuyor. Biri yoksulluğun ortaya çıkan yeni haline zemin hazırlaması; diğeri de, insanın bu yoksulluk karşısında duyarsız kalmasına ideolojik destek sağlamasıdır. Böyle bir süreçte Müslüman'ın dininden edindiği sosyal rol ile kimliği arasındaki ilişkinin dönüşüme uğradığını görüyoruz. Genel olarak bu durumu bildiğimiz ilişki biçimlerinin değişiminden çok, bunu da aşan, mahiyeti İslam tarafından onaylanmamış yeni bir dönüşümün işareti sayabiliriz. Bunu, insanlığın derin bir "kalbi transformasyondan" geçmesi şeklinde nitelendirmenin doğru olacağı kanısındayım.

Muhtemelen bu durumda yeni bir yoksulluk biçiminden bahsetmeden önce; dönüşen ve nasıl bir şekil alacağı iyice kestirilemeyen yeni bir sosyal varoluş ve bununla alakalı yeni bir sosyal ilişki türünden bahsetmemiz gerekiyor. Zira söz konusu olan yeni yoksulluk biçimi, kalbi transformasyonla beraber neşvü nema bulan bu sosyal varoluşun hasılası olarak ortaya çıkmakta. Bu sosyal varoluş ise "geleneksel" olanın aksine, "geçiciliği" esas almasıyla dikkat çekiyor. Bu durumda şunu söyleyebiliriz: süreklilik niteliği taşıyan "geleneksel değer" ve bu değerlerin formatladığı sosyal ilişki türünün bütünüyle çözülmesi ve / veya dönüşmesi neticesinde sosyal varoluşun dünyasında yardım ortadan kalkmakta; bu da kendini bize, her zamankinden farklı olan yeni bir yoksulluk türü olarak yansıtmaktadır.

Burada sorun, kanaat olarak, geçiciliği esas alan sosyal gerçekliğin kazandığı yeni özellikle alakalı bulunuyor. Yeni sosyal gerçekliğin belirgin vasfı her şeyi iktisadileştirerek gösteriye dönüştürmesi, sonra da insanın seyrine / tüketimine sunması oluyor. Böyle bir kültürel ortamda yoksul, yoksulluğu gösteriye dönüştüren araçların nesnesi olmaktan kurtulamamakta. Bugün nihai amacı Allah'ın rızasını kazanmak olan, bu yüzden de gösteriye yani "riya"ya sapmadan yapılması gerekirken; İslam'ın öngördüğü yardımın -asla mazeret sayılmayacak- böyle bir ortamda yerine getirilirken uğradığı dönüşümü, taşıdığı önemden

dolayı gözardı edemiyoruz. Zira bu dönüşümle beraber; yardımı bilinir kılarak, yani televizyonda reklam konusu ederek yoksullara bilhassa ramazan ayında dağıtmak, öncelikle ramazan ayının bir “tüketim ayı” olarak görülmesine kapı açmakta. Bunun yanında meselenin seri televizyon programlarına dönüşmesi; aslında bu programları yardıma muhtaç durumdaki yoksullarla ilgili olmaktan önce, bu yoksullara yardım yapan kurumların / kişilerin kendileriyle alakalı “dramalar” olarak görmemizi gerektiriyor.

II

İslam’a göre ihtiyaçların giderilmesi dışında kalan her kazançta yoksulların hakkı bulunur. Bu yüzden mal ve kazanç üzerinde mutlak bir hakimiyet veya tasarruftan bahsedemiyoruz. Kur’andaki bir ayetle de (Kur’an 51/19) buyrulduğu gibi; “Onların mallarında muhtaç ve yoksulların hakları vardır.” Bunun yanında İslam kazancın belirli hükümler dışında, yani haram yollarla elde edilişle yoksulluk arasında ilişki olduğuna dikkat çeker. Belki de bu yüzden kapsamı geniş olmasına rağmen yoksulları; “ihtiyaç sahipleri” veya mahrum bırakılanlar” şeklinde nitelendirmektedir. Yoksulluk bu tanımıyla ihtiyaç duyulan şeylerin yokluğunu ifade etmekte; muhtaçlık buna işaret ediyor.

Bu muhtaçlık ilişkisinin ilgi çekici bir tanımını tasavvuf yapmakta. Tasavvuf ehli, Allah’tan başka herkesi “yoksul” şeklinde tanımlıyor; zira tasavvufa göre başkasına muhtaç olmayan tek varlık Allah’tır. Burada önce İslam’ın “ihtiyaç sahipleri” şeklinde kavramsallaştırdığı hususa açıklık getirmemiz gerekiyor. Geleneksel ifadede “fakirlik” ve “yoksulluk” arasında fark olduğuna vurgu yapılır. İlki bireysel bir tercihin, ikincisi ise içinde yaşanan sosyo-ekonomik düzenleme ve toplumun sorumluluğuyla alakalı bulunmaktadır. Fakirler dünyaya bağlılık taşımayan; temel ihtiyaçlarını gideren, ama gönüllü olarak zenginlik peşinde koşmayan insanların tutumuyla ilgilidir. Bu insanlar “hak” gaspında bulunmayanlar kategorisinde yer alır. Buna karşılık yoksullar, hakları gasp edilen insanlar kategorisini oluştururlar.

Şüphe yok ki yoksulluk insani olana işaret eder; bu yüzden de insana sorumluluk yükler. Fakat aynı zamanda biliyoruz ki acıma da insani bir vasıftır; ne var ki İslam’a göre yardım, salt acıma duygusunun neticesi olarak değerlendirilemez. Böyle bir değerlendirme yoksula yardımı sadece kişisel bir tercih meselesi haline getirir. Halbuki İslam bu insani duyguyu ya da yardımı,

insana bir “görev” olarak vermekte. İslam’a göre yoksullara yardım etmek “farz” ama bununla birlikte yardım, “insanın cimrilikten kurtulması”, “kendi kendine iyilik ve yardım etmiş olması” anlamına geliyor. Fakat bu her şeyden önce “gizliliği” gerektiriyor.

Dolayısıyla yardım meselesinin hassas boyutu, onun mümkün olduğu kadar aşikâr yapılmamasıdır. Yardımı yapanın yaptığı yardımı anması, yani artık günümüzde açıkça görmeye alıştığımız gibi, onun kamusal alana taşınması ve / veya televizyonlarda aşikâr kılınması İslam’da yasaklanmıştır. Zira Kur’an yardımı başa kakmadan ve anmadan verin (Kur’an 2/262) demektedir. Yardımı anmak “riya” sayıldığından elde edilecek bütün sevabın heder olmasını (Kur’an 2/264) doğurmaktadır. Bir hadiste de belirtildiği gibi yapılanı anmak, sadakanın Allah katında kabul edilmeyeceğine sebep olmaktadır.

Yardım meselesi tasavvuf ehline daha derin bir boyutta tahlil edilmiştir. Mutasavvıflara göre “anma” önce kaynağını kalpte bulur, sonra da dilde ve insanın diğer azalarında kendini gösterir. Bunun sebebi yardım yapanın kendisinin yoksula bağış ve ihsan’da bulunduğunu zannetmesindedir. Halbuki bu bir yanılgıdır. Çünkü yardım, yardım edenin bizzat kendisini temizleyip cehennemden koruyacağından, bu ilişkide bağış ve ihsanın gerçek sahibi yoksulun kendisidir. Eğer yoksul yardımı kabul etmeseydi, borç / görev, verecek olanın boynunda kalacaktı. İşin aslı, yoksulu minnet altına almak değil, yoksula minnet etmektir. Zira yardımı kabul eden yoksulun eli, bir Peygamber sözünde belirtildiği gibi, aslında Allah’a vekalet etmektedir. Bu hususiyetle yardım Allah’ın hakkını ait olduğu yere teslim etmek olmakta, yoksul da hakkını Allah’tan almış olmaktadır.

İslam’a göre Müslüman’ın yoksula yaptığı yardımda üç sebep bulunur. Müslüman, ya Allah’ın rızasını kazanmak, ya Allah’a duyduğu şükürün bir ifadesi, ya da cimrilik denen kötülükten kurtulmak için yardımda bulunur. İslam yardımı iki kategoriye ayırmıştır. Biri zorunlu; biri de nafîle dediğimiz, isteğe bağlı yardım çeşididir. Zekat zorunlu; infak ve sadaka gibi olanlar da isteğe bağlı yardım kategorisine girmekte. İslam dini öngördüğü yardımın yine “gizli” ve “açık” olmak üzere iki şekilde dağıtılmasını istemektedir. Bu yüzden de yardımın üç şeyle tamamlandığı genel kabul halindedir. Bunlardan biri yapılan yardımı küçümsemek; biri, yardım yaparken acele etmek; biri de, yapılan yardımı gizlemektir. Zira yardımda temel ilke yardımdan kaçınmak, yani

gösteriştten uzak olma gereğidir. Hatta bu hususla alakalı olarak yardımın Kur’anda gündüz olduğu kadar, gece de dağıtılmasından bahsedilmektedir.

İslam’da şartlara bağlı olarak yardımda gizlilik esastır. Bir Hadis’te, sağ elin verdiğinden sol elin haberdar olmayacağı kadar gizli tutulması tavsiye edilir. Dolayısıyla genel olarak uygulamada yardımın kimin tarafından verildiğinin bilinmemesi için yollar aranmıştır. Bu işin daha çok geceleri ve mümkün oldukça aracısız yapılmaya çalışıldığını; böyle bir yolun uygulamada bir gelenek haline geldiğini görüyoruz.

Bunun yanında yardımın gizli değil de aşikar yapılması da söz konusudur. Yardımda bulunmak başkalarına örnek teşkil edecek ve insanları yardım yapmaya teşvik edebileceği yerlerde bu işin açıktan yapılması mahzurlu görülmemiştir. İslam alimleri Kur’anın, “eğer sadakaları aşikar verirseniz o ne güzeldir” ayetinin buna işaret ettiği hususunda hemfikir kalmışlardır. Yani yardım yapan, ya kendisini görenlere örnek olmak için verecek; ya da muhtaç olan aşikar şekilde yardım istemiş olacaktır. Müslümanların tarihsel pratiklerinde bilhassa cami, köprü, vakıf, hastane, eğitim kurumu gibi kamu yararına ait olan ortak işlerde yardım açıktan; yoksullara yönelik yardımın ise gizli şekilde yapıldığının gelenek halini aldığını söyleyebiliriz. Bu şartlar haricinde açıktan yapılan yardımın başkalarınca bilineceği, dolayısıyla yardıma ihtiyacı olanı inciteceğinden, riya olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Zira Kur’ana göre yoksul, ekseriya halini açığa vurmaktan üzüntü duyan kimsedir.

III

Üçüncü olarak İslam’da bir yardım “aracı” olarak vakıf kurumuyla ilgili hususa değinide bulunmak istiyorum. Lugatlar “vakıf” sözcüğünün Arapça’da “durdurmak”, “alıkoymak” manasına geldiğini söylüyor. Fakat bir terim olarak Müslüman toplumlarda “dini”/sosyal bir kurumun adı olma özelliği taşıyor. Şu da var ki çok zaman “sadaka” sözcüğünün karşılığı olarak “vakıf” sözcüğü kullanılmıştır.

İslam tarihinde ilk vakıf uygulaması Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında başlıyor. Peygamber, Hz. Ömer’in sahibi olduğu mülküyle ilgili olarak yaptığı tavsiyede; “aslını satılmaz, bağışlanmaz ve miras yoluyla intikal etmez şeklinde sadaka kıl; gelirini de fakirlere bağışla” şeklinde tavsiyede bulunmasıyla ilk vakıf

oluşuyor. Kur’anda vakıf sözcüğü geçmemekte; fakat kitapta zikredilen “Allah yolunda mal harcamak, malını akrabaya, yetimlere ve yoksullara” vermek; “fakiri beslemek”; “sadaka vermek” gibi ayetlerin pratiğe dökülüşünde bir araç olarak vakıf kurumunun kullanıldığını görüyoruz. Ama bunun sınırlı bir kullanım olduğunu belirtmeliyiz. Vakfın ilk hukuki tariflerine fıkıh kitaplarında rastlanmakta; ama İslam tarihindeki bu müessesesyle alakalı hukukun oluşması ve gelişmesinin temelinde bir hukukçu olan Ebu Yusuf’un büyük katkılarının önemine dikkat çekilmekte.

Ebu Yusuf’un görüşüne göre vakıf, vakfettim sözüyle gerçekleşip, vakfedenin malı olmaktan çıkar. Bazı alimlere göre de vakfın gerçekleşmesi, mütevelliyeye teslim edilmesini gerektirmektedir. İslam tarihinde çeşitli amaçlar için farklı adlar altında çok sayıda vakıf müessesesi kurulmuştur. Ne var ki Müslüman toplumun gelişmesinde müspet olduğu kadar menfi işlevler de görmüştür. Vakıf müessesesi İslam tarihinde zaman zaman, fakat bilhassa Müslümanların son üç yüzyıllık tarihlerinde yoğun şekilde istismar edilmiş ve kötüye kullanılmış olduğunu tarih kitaplarından öğreniyoruz. Fakat bunun –bazı vakıflarda giderek görmeye başladığımız gibi- günümüzde şahit olduğumuz yeni kullanım şeklinden mahiyet olarak farklı olduğunu kaydetmemiz gerekiyor.

Vakıf müessesesi İslam’ın öngördüğü yardım vesilesinin yerine getirilmesinde yaygın ve kullanışlı bir işleve sahip olmasına rağmen; Müslümanlar genel olarak yardımı, daha çok yardımın verilisinde gözetilmesi gereken teamül gereği, aracı olmaksızın doğrudan ulaştırmayı tercih etmişlerdir. Bu geleneğin bir cihetten günümüz konusallık anlayışına ve medyaya rağmen bütün canlılığıyla bugün de devam ettirilmekte olduğunu; diğer bir cihetten de, toplumsal çözümlü paralel olarak, giderek alanının daraldığını belirtmemiz gerekiyor. Yardımın artık kurumlar aracılığı ve bu kurumların çağdaş mantığı içinde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu değişim, özellikle yardım amaçlı vakıf müessesesini geçmişten farklı bir rolle öne çıkarmakta; vakfın insanlarla olan ilişkisini nitelik olarak değişime uğratmaktadır. Vakıf, Müslümanların ibadetlerinden biri sayılan “yoksullara yardım” meselesinin pratik boyutunu teşkil eder. Günümüz toplumunda vakfın edindiği yeni rol esas niteliği gizli kalmak olan söz konusu ibadeti bütünüyle aşikar hale dönüştürmektedir. Bu, herkesi durumdan haberdar ederek daha çok yardım yapma amacıyla kendini meşrulaştırmış bir pragmatizm olarak karşımıza çıkıyor.

İslam hukukuna göre bir şeyin vakfedilebilmesi için, vakfın mutlak mülkiyeti altında bulunması gerekiyor. Bu vakfa bağımsız ve manipülasyona mahal bırakmayan bir imkan açmakta. Bu ilkeyi gözönüne alarak günümüzün bazı vakıf uygulamalarını değerlendirdiğimizde, ortaya ilgi çekici bir durum çıkmaktadır. Vakıflarca, mahiyeti şirketlere ait olan gelir kaynaklarının yoksullara dağıtımı artık günümüzde söz konusu olmaktadır. Burada “her şirkete bir vakıf” mantığının yaygınlık kazandığını; bunun da vakfın geleneksel niteliğinde bir dönüşüme uğrayarak “ticari vakıf” dediğimiz farklı bir kategoriye oluşturmaya başladığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle bu, popüler kültürün dünyasında kendini, deyim yerindeyse, ekonomize eden/ticarileştiren bir nitelik kazanmasıyla dikkat çekiyor. Mevcut sosyal muhayile ve kurumları içinde, yardım olarak İslam’ın öngördüğü ibadet, iyi niyetli bir çaba olarak kendini maksimize etmekte; daha çok yoksula ulaşmak için, daha çok kişiyi katılması için haberdar etmek istemekte, bu ise onun beslendiği kaynakla ilişkisini koparmakta, işlevini seküler hale getirmektedir. Burada sekülerliği “din” ve “dini-olmayan” şeklindeki dualist ilişki olarak anlamadığımı belirtmeliyim. Sekülerliği daha çok, temeli Allah’ın rızasını kazanmak olan amaçtan uzaklaşma olarak nitelendiriyorum.

IV

Bu bölümde daha önce dile getirdiğim bazı hususlara yeniden değinerek, kısa da olsa tahlil ve değerlendirmelerde bulunmak istiyorum. Önceden de ifade ettiğim gibi, bugün nasıl bir sosyo-ekonomik “evrende” yaşadığımız, kanımca hem yoksulluk hem de onunla ilgili mücadele açısından önem taşıyor. Günümüzde içinde yaşadığımız toplumsallığı bütünüyle görsellik/gösteri temelinde tanımlamak mümkün olmasa da, görsellik her şeyi şeffaflaştırma ve bilinir kılma isteği taşıdığından önemlidir. Görsellik ve şeffaflaştırma başta özel alanlar olmak üzere toplumsal hayattaki her şeyi giderek yutmakta; daha önemlisi bu istek öncelikle bir sosyal ilişki tarzı şeklinde kendini ifade etmektedir. Şeffaflaşma ve/veya görselliğin bir sosyal ilişki tarzı haline gelmesi, onu aynı zamanda ihtiyaca dönüştürmekte; bu da üretim ilişkilerinin bir hasılası olarak her şeyin maddileşmesini mecburiyet haline getiriyor. Bunu, ihtiyaç karşılamaktan çok, tüketimi ön plana çıkartan bir hayat biçimi saymak daha doğru olacaktır. Bu hayat biçiminin içinde günümüzün sosyal etkinlikleri gibi, dinin öngördüğü “hayır” işleri de görsellik/şeffaflaştırma kültürü tarafından

istila edilmiş haldedir. Bu yüzden de gösteri/şeffaflaştırma kendini tartışma konusu olmaktan çıkarmış, doğal bir durum olarak, mecburiyet şeklinde algılanmaya başlanmıştır.

Bu durumun giderek dünden oldukça farklı bir “özneye” ve “sosyal varoluş” tarzına işaret ettiğini kaydetmemiz gerekiyor. Bu sosyal varoluşu meşrulaştıran, günümüz zihniyetine hakim durumdaki “açıklık” ve “şeffaflık” ilkesinin önemli rolü bulunuyor. Diğer bir ifadeyle toplumun şeffaflaştırılma ilkesi, hayat evrenimize hakim içselleştirilmiş ve kurumsallaştırılmış “ethos”unu temsil etmekte. Ne var ki toplumun bütünüyle şeffaflaştırılması vaadi bireyin özgürleşmesinden çok, kapitalizm lehine işleyen bir süreç özelliği taşıyor. Bu süreç ticarileştirilmiş toplumsal faaliyetleri olduğu gibi, bu faaliyetlerin bir parçası olarak yoksullara yardımı da şeffaflaştırmak istemekte; ya da bu faaliyet gizlilik/saklılık içinde yapıldığında, bunu kendi mantığına aykırı bulmaktadır.

Bu yüzden hakim kültürel zihniyet ve bunu yeniden üretmeye imkan sağlayan iletişim teknolojisinin örgütlediği günümüz toplumsallık tarzı veya kamusal kültürü; toplumun kendisine ait olan birçok şeyi kamusal alana taşıyarak “aşkar” hale getirmekte, şeffaflaştırmakta ve “bilinir” kılmaktadır. Kendini her defasında yeniden üretme potansiyeli taşıyan bu sürecin, çok zaman haber hakkı veya bilgilendirme, aydınlatma adı altında meşrulaştırıldığını görüyoruz.

Her şeyi bilinir kılma isteği; her şeyi gösteriye/eglenceye dönüştüren kültürel bir ortam inşa etmekte; kamusal alan ya da televizyon ekranı bu gösterinin sahne aldığı “mekan” temsil ediyor. Şüphe yok ki mesele sadece temsille sınırlı değil; bu, kamusal alan içinde yer alan her şeyin kapitalizm tarafından “ekonomize” edilmesini de beraberinde getiriyor. Değerler ve faaliyet biçimleri hem ticarileşmekte hem de şeffaflaşma sürecinden geçmektedir. Burada teşhir özgürlüğü simgelemekte; bu haliyle sosyal faaliyetin nihai amacı, bu ortamı var eden teknolojik araçlarla kendini görünür kılmayı içeriklendirmiş olmasıdır. Bugün nihai amacı Allah’ın rızasını kazanmak olan yoksullara yardım, Müslümanlarca “kazanım” olarak değerlendirilen böyle bir ortamda gerçekleştirilmektedir. Daha önce değinmeye çalıştığım yardımla ilgili ilkeler hatırlandığında, bunun Müslüman için gerçekten bir trajedi olduğu açıktır. Ne var ki İslam buna trajedi değil, daha kötüsü “riya” demektedir.

Zira, önceden de değindiğimiz gibi, İslam öncelikle yoksula yardımın gizlilik içinde olmasını istemektedir. Çünkü İslam'a göre yoksul, halini açığa vurmak istemeyen biridir. Fakat günümüzde bir kısım Müslümanlar açıklık ve şeffaflığın kurumsallaşmış ethos'u içinde İslam'ın öngördüğü yardıma; ticari vakıflar -yoksa Holdingler mi demeliyiz- ve kapitalizm lehine bir işlev yüklemekte. Bu haliyle dinin ibadet saydığı yardımı yerine getirme faaliyetinin, pragmatizme düşmekten kurtulamadığını görüyoruz. Diğer bir ifadeyle pragmatik talepler kendilerini yardım formatında içeriklendirmekte, bu ise hayır işinin hakim ticari ilişkiler lehine dönüşmesi olmaktadır. Bu durumda söz konusu ilişki kendini ne kadar aşık ve şeffaf hale getirir, yani gösteriye dönüştürürse, kâr ve eğlence garantisi o nispette artmakta; tabii ki televizyon programlarının sayısı da çoğalmaktadır.

Kapitalizm ve onun kültürü dinin öngördüğü mahremiyet ilkesini kabul edebilecek bir mantık taşımadığı gibi; İslam'ın öngördüğü yardımın kazançtaki konumu; ve bu yardımdaki gizlilik ilkesini de kabul edebilecek bir mantığın sahibi değildir. Söz konusu ilişki ve mantığı benimseme hususunda fazlaca istekli olan Müslümanların; kazancı olduğu kadar, Allah'ın rızasını elde etmek üzere öngörülen yardımı da, sözünü ettiğimiz mantık/zihniyet içinde gerçekleştirmeye başladıklarını görmekteyiz. Bunu çağdaş araç ve imkanlardan faydalanma şeklinde meşrulaştırmaya çalışmaları ise, meselenin diğer trajik boyutunu teşkil ediyor. Halbuki bu, İslam'ın ibadet olarak nitelendirdiği yardım anlayışının Müslümanların elinde kapitalizm lehine, ahlak dışı bir tutumla dönüştürülmesidir. Burada yardım, artık bütünüyle yardım yapılan yoksulu nesneleştiren, yoksulun bütün hissiyatını ticarileştirme ve aşıklaştırma esas alan bir ilişkiye dönüştürmekte ve bu da teşhir edilmeyi gerekli kılmaktadır.

Böyle bir kamusalılıkta ya da Müslümanlara ait olan televizyonda yoksul, artık konu mankenliği yapar durumdadır. Söz konusu ettiğim gibi İslam buna, riya demekte ve şiddetle kınamaktadır. Zira İslam'a göre gizli olduğunda yardım, yardımı yapan ile yardıma muhtaç arasındaki bir ilişki şeklinde görülmez; bu, yardımı yapan ile Allah arasındaki bir ilişki olma özelliği taşır. Gizlilik ilkesi ortadan kalktığında yardım, yardımı yapan ile yardıma muhtaç arasındaki ilişkiye dönüşmekte ve hayır olmaktan çıkmaktadır.

Şimdi gündelik hayatın somut deneyimi içinde, bilhassa televizyonda şahit olduklarımızın dehşet verici olduğunu söylemem gerekiyor. Müslümanlardan

bir kısmının seri televizyon programlarına konu ettiği yardım meselesinde, büyük ticari kuruluşların reklamını yapmakta olmasını, yoksulluğun olduğu kadar, İslam'ın da istismarı olduğunu söylemeliyiz. Burada İslam'ın sadece acıma duygusu uyandıran "müsekkin" haline getirildiğini görüyoruz. Halbuki İslam yardımdan önce "adalete" vurgu yapan bir dindir; bu ise sosyo-ekonomik bir "düzleme" ve onun tahliline işaret etmesiyle önem taşır.

Bununla birlikte yardımın dağıtımında şahit olduğumuz niteliksel dönüşümden biri de, bu ad altında kurulan dernek ya da vakıfların sadece sermaye ve onun reklamının yapılmasıyla ilişkisi değil,; aynı zamanda devletin idari kurumlarıyla da koordineli çalışmayı tercih etmekte olmalarıdır. Yakın zamanda bir gazete haberinde bir kentin valiliği ile bir İslami yardım vakfının ortaklaşa çalışmalarından bahsediliyordu. Halbuki İslam zekat'ın dışındaki bütün yardım faaliyetlerinin devletten bağımsız şekilde düzenlenmesini istemektedir. Dolayısı ile Müslüman'a bir görev olarak verilen yardım, bütünüyle bu ilişkinin dışında olmak zorundadır; üstelik Müslümanların tarihteki uygulamaları da hep bu yönde olmuştur.

İSTANBUL SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ve YAŞAYAN ÇOCUKLAR

Abdullah KARATAY

1. Giriş

Toplumsal olguların ortaya çıkışları çoğu kez önce toplumun içinden tanımlanır; 'bilimsel' bilgisi genelde sonradan ortaya konur ve öncesine bir itiraz üzerinden yükselir. Bu çalışmada da 'sokak çocukları' olarak tanımlanan ve büyük çoğunluğu sokak işçisi olan kesimin öncelikle toplum tarafından tanımlanması sürecine aracılık eden ideolojik sürecin mekanizmasına dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Genel olarak dışlayıcı bir 'ötekiler' söylemi üzerinden kurulan bu 'bilim öncesi' söylemin yarattığı bilimsel deformasyonun etkisi incelenecektir. Daha sonra bilimsel-alan araştırmaları ile başlayan ve söylemde kırılmaya neden olan çalışmalar irdelenerek; bazı çalışmaların ortak verilerinden hareketle son on beş yılda metropollerin yeni ve kalıcı misafirleri olan sokakta yaşayan/sokakta çalışan çocuklar popülasyonu hakkında belli tasnifler vurgulanarak, bu çocuk grupları arasında ayrımlar belirginleştirilmeye çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise şehrin sürekli konukları olacağı düşünülen bu çocuklar için temel çözüm önerileri belirtilmektedir.

2. Başlangıçta popüler söylemler vardı...

Bir tür dil olarak söylem bir anlamda ideolojidir ya da geçmişte sosyologların ideoloji olarak tanımladığı sürece bugün için özellikle Foucault'dan sonra verilen addır. Aradaki ayırım ya da ilişkiye bakıldığında ise, "*söylem*, en basit ifade ile, anlamın dil içinde hareket etmesi ile ortaya çıkan olarak tanımlanabilir.

İdeoloji ise, bu anlamın belli kişi ve gruplar lehine nasıl harekete geçirildiği ile ilgilenir"¹. Foucault'ya göre geçmiş ideoloji anlayışı geçekliğe ilişkin yanlış bilinç (ideoloji) ve doğru bilinç (bilim) gibi çok basit bir ayrıma dayanmaktadır; oysa ona göre sosyal, politik ve ahlaki dünyadaki olguları anlatmak için kullandığımız ifadeler öyle basit bir şekilde doğru ya da yanlış olarak tanımlanamazlar. Kısaca söylemek gerekirse, gerçekliği betimlemek üzere o an kullanılan dilin (söylemin), bir ifadenin, bir tavrın bizzat kendisi neyin nihayetinde doğru ya da yanlış olduğuna karar verilmesi sürecinde, çoğu kez görülmez bir etkiyle varlığını hissettiriyor.

Söylemin etkisi bir anlamda yaygınlığı ve kabul görmesi ile ilişkilidir. 'Popüler' kavramının çeşitli anlamları olmakla birlikte biz burada kavramın 'yaygın olarak beğenilen, tüketilen'² anlamını kullandık. Dolayısıyla popüler söylemler derken de (olumsuz içerik yüklemekle birlikte) yaygın olarak, taraftar bulan veya tüketilen ve uygulayıcılar üzerinde görünmez bir güç olan (ya da Demoklesin kılıcı olan) söylemleri anlatmaya çalışıyoruz. Buradan ortaya çıktığı üzere bir söylemin yaygınlığı ile gerçekliği daha çok yansıtması arasında zorunlu olarak bir doğru orantı olmayabileceği ileri sürülmektedir. Sokakta çalışan çocuklar hakkında bu anlamda epey popüler söylemler üretilmekte; ve olayın belki en vahim tarafı bu söylemlerin bazen yapılan, yapılacak ve yapılması önerilen uygulamalar için bir dayanak olarak sunulmasıdır.

'Başlangıç' derken ise 1990'larla başlayan yeni dönem kastedilmektedir. Yoksa bilinmektedir ki, sokakta çocukların çalışması ve dilenmeleri ile ilgili olarak çözüm yönünde müdahalelerin tarihi çok daha geriye gitmektedir. Cumhuriyet öncesinde çeşitli savaşlar sonucu İstanbul'a akın eden yoksul kesimin çocuklarını dilendirdiği ve İkinci Dünya Savaşı sırasında da ortaya çıkan yokluk sonucu yoksul kesimlerin çocuklarını dilendirme veya sokaklarda olumsuz şartlarda çalışmaya ittikleri bilinmektedir. Bu sorunlara yönelik olarak da dönemin kamu yöneticilerinin dilencilik ve sokakta çocuk çalıştırmaya karşı bazı yasal ve uygulamaya yönelik önlemler aldıkları bilinmektedir.

Ancak yeni ya da modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilecek 1990'lı yılların başında özellikle İstanbul Beyoğlu ile ilişkilendirilerek

¹ Serpil Sancar Üşür, 1997, *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 89.

² Meral Özbek, 1994, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul, İletişim, s. 81

isimlendirilen 'selpakçı çocuklar' hakkında ilk popüler söylemler, bu çocukların yapılan bir araştırmanın sonunda belli bir isimle kategorileşmesinden çok 'ötekiler' olarak, çoğu kez bir tek çocuk örneğiyle tanışmaya dayalı genelleştirmeler olduğu görülmektedir.

Başlangıçta yabana atılmayacak yaygınlıkta bir söylemde bu çocukların terör örgütü ile bağlantılı ailelerin çocukları oldukları ve bu çocukların arkasında karanlık ilişkiler olduğu ima ediliyordu. Bilinçdışına ya da açık alana çoklukla getirilmemekle birlikte kimi özel sohbetlerin konusu olmaya devam eden bu söylem türü için bilinçaltına itildiği ve orada bastırılmış olarak korunduğu söylenebilir.

Bu olumsuz olarak nitelenebilecek popüler söylemlerin diğer iki tanesi oldukça revaçta ve taraftar bulmaktadır. Birincisi, bu çocukların anne ve babalarının aslında zengin olduğu, ihtiyaç sahibi olmadığı, bellerinde cep telefonları ile çocuklarını kontrol ettikleri ve çocuklarının kazandığı paralarla keyif sürdükleri, çoğunun zalimlik seviyesinde çocuklarına kötü davrandığı ve çalışmadıkları zaman onlara işkence uyguladıkları ve çocukların sokaklarda çalışmasının temel saikinin bu patolojik anne baba tutumları olduğu vs. şeklindeki anlatıdır. Bu söylemin kaynağı genellikle ya sınırlı tikel gözlemler olmakta ya da başka popüler anlatılar buna kaynaklık etmekte. Her iki durumda da öznenin niyetinin olgunun tümünü anlamak, olgunun nedeni ve şimdiki durumunu çözümlenmek olduğunu söylemek için elimizde herhangi bir işaret yok. Söylemlerinin içeriği genellikle kötüleme, çocuk ebeveynlerinin olumsuz niyetleri ya da kısaca negatif faktörlere gönderme vardır. Bunların nedenler toplamı içinde varolması durumunda dahi ideolojik seçme yolu ile müdahale edilmesi ve öne çekilmesi resmin tümünün görülmesini engeller ve resmi tahrif sonucunu doğurmakta ve bu bilginin güvenilirliğini engellemektedir.

Sokakta çalışan çocuklara ilişkin öne çıkan bir diğer söylem de bu çocukların çok kazandığıdır. Çocukların doğal koruyucusu ile olan güven ilişkisinin bozulması noktasına gelen sürecin içinde çok çeşitli değişkenler bulmak ve süreci bu yolla anlamak mümkün iken bu bütünlüğün tezahürlerinden sadece birisine vurgu yapmak yine ideolojik bir söylem kurgulaması olarak görülmelidir. Çok kazanıyorlar tespiti; çocukların niçin sokaklarda çalıştıklarını açıklamadığı gibi olaya müdahalenin meşru dayanakları arasında da yer alamaz, almamalıdır.

Sokakta çalışan bazı çocukların dilenme yöntemleri kullanmaları nedeniyle ve sokağı çok uzun sürelerle kullanmaları nedeniyle 'sokak çocuğu' sayılmaları ve sokakta çalışan çocukların sokak çocuğu olarak dillendirilmesi bu alandaki önemli bir söylemdir. SHÇEK'in sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar için aynı isimlendirme ve aynı yönetmelik düzenlemesi ile 'Çocuk ve Gençlik Merkezleri' örgütlenmesine gitmesi, bu iki çocuk grubunun yönetim düzeyi söyleminde de yeterli bir hassasiyetin olmadığını göstermektedir.

3. Araştırmalar ve Sonrası: Karma/Melez Söylemler Zamanı

1990'larda gerek sokakta çalışan çocuklar ve gerekse sokakta yaşayan çocuklar alanında yapılan araştırmaların teorik teçhizatlarının temelinde UNICEF'in kaynakları ya da onlar adına ağırlıklı olarak Güney Amerika'da yapılan araştırmalar sonucunda geliştirilen kavramlar ve kategoriler vardı.³ Ana tema sokak çocukları diye şemsiye bir kavramsallaştırma ve bu geniş kategorinin alt katmanlarıdır. Sokakta çalışan çocuklar bu alt kategorilerden biri ve en geniş yer kaplayanıydı. Oysa ülke özgüllüğü yeterince değerlendirilmeden kullanılan bu kategorinin özellikle ülkemiz sokakta çalışan çocuklar sorununu anlamamızı kısmen engellediği ya da resmi kısmen deforme ettiği görülmektedir.

Araştırmalar döneminin hem uluslararası hem ulusal kamuoyunda sokakta yaşayan ve sokakta çalışan çocukların sayıları ve sokaktaki yaşam stratejileri açısından yarı bilimsel/melez söylemler hükmünü sürdürmektedir. UNICEF kaynakları yüz milyon civarında sokak çocuğu tahmini üzerinden kamuoyu yaratmaya çalışırken, yerli kamuoyumuz da on binlerce sokakta yaşayan çocuk ve yüz binlerce sokakta çalışan çocuk tahminlerinde bulunmaktadır. Burada çocukların sayısından çok bilginin bulunmamasından kaynaklanan zihinsel boşlukları doldurma ihtiyacına bir cevap olarak ve genellikle ölçüsüz, ön yargılı ya da peşin yargılı bir reflekstir sorun olan; yoksa çocukların gerçek sayılarının bilinmesi aslında faydalı olacaktır. Ancak çocukların sayıları ile çocuklara hizmet verme gereği arasında zorunlu bir ilişki olmadığı gibi, son derece hareketli olan bu çocukların gerçek sayılarına sağlıklı bir şekilde ulaşılması da son derece güçtür.

³ 1. Birkaç örnek için bkz. ATAÜZ, Sevil. 1998, "Dünya kentlerinin yeni olgusu: Sokak Çocukları", **Birikim**, sayı 116, Aralık 1998. İLİK, Bülent ve TÜRKMEN, Zeynep 1994, **İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Proje Dokümanı**, Ankara: ILO/IPEC. ve ZEYTİNOĞLU, Sezen. 1994, "Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklar: Sınıflandırmalar, Araştırmalar, Bazı Öneriler, **Geçlik ve Kent Yönetimi** (Edt: Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), İstanbul: WALD yayını.

Sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocukları aynı kategoride değerlendiren ve iki grubu birbirini çizgisel bir hat üzerinden takip eden devam olgular olarak değerlendiren söylemle yeni dönemde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin Esin Küntay'ın değerlendirmesi karma söylemler arasında sayılabilir. Küntay 'sokak çocukları' kavramsallaştırmasına ilişkin görüşünü şöyle açıklıyor:"Sokak çocukları' (street children) ve 'sokaktaki çocuk' (children on the street) kavramının kesin bir ayırımına katılmadığım, bu yönde bir farklılık ortaya koymanın gerçekçi olmadığı yolundaki görüşümdür. Sokaktaki çocuklar grubunda yer alan küçüklerin aile bağlarının kopuk olması, çok geç saatlerde de olsa evlerine dönüp gelmeleri sonucu değiştirmez. Bir şeyler satarak ya da hizmet vererek aile gelirine katkıda bulunmak zorunda kalan, günlerini sokakta başıboş geçiren çocuklar da çok ciddi riskler karşısında bırakılmaktadır. Nitekim bu yıl Haziran-Temmuz İstanbul Valiliği adına gerçekleştirdiğimiz küçük bir pilot araştırma esnasında bu çocukların 'Selpağa gitmek' şeklinde adlandırdıkları olayın aktörleri olan küçüklerle yaptığımız görüşmeler anlatmak istediğimiz konunun doğruluğunu kanıtlamıştır. Bu küçükler, sokak çocukları grupları ile sık sık bir araya geldiklerini, 'tinerci çocuklar' adını verdikleri çocukların uçucu madde kokladıklarına tanık olduklarını açıklamışlardır. Bu çocukların gördüklerinden etkilenerek onları taklide kalkmaları an meselesidir. O zaman da sokak çocuğu kim, sokaktaki çocuk kim? sorusunun yanıtı da aradaki ayrımı belirleyen çizgi de belirsizleşmektedir. Yazın alanında ayırım yapılmak suretiyle kategorize edilen gruplar arasında gerçekte örtüşmeler vardır ve bu sonuç kaçınılmazdır. Küntay'ın tanımların soyutluğu ve gerçekliklerin uyumsuzluğuna vurgusu, yaşanan sokak çocukları olgusunun karmaşık ve çok katmanlı bir toplumsal grup olduğuna vurgu yapması anlamına doğru olmakla birlikte; sokakta satıcı olarak çalışan çocukların uçucu madde kullanmaya öykünmesinin, çocukların madde bağımlısı sokak çocuğu oluşu sürecinde önde gelen etken olduğunu söylemek gözlemlerimizle tam olarak uyuşmamaktadır.

İlk dönem popüler söylemlerde “kurban açık olarak suçlanırken”, ikinci dönem “melez” söylemlerde, kurbanın suçlanması zımnen yapılarak “yoksulluk” boyutu bir parça öne çekildi; ancak hala eski dönem etiketler/söylemler yapılan çalışmaların niteliği üzerinde güçlü bir “constraint” olarak varlığını koruyor; ve ekonomik krizle birlikte yoksullaşmada derinleşme

⁴ Esin KÜNTAY (1997) "İstanbul'da Sokak Çocukları: 1963-1998 Arasında Bir Değerlendirme" **Çocuk Kültürü**, içinde, Ankara: A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları, s.571.

bağlayınca yoksullara ilişkin söylemde de farklılaşma ve yoksulları eşitleme eğilimi başladı.

Aileleri olan ancak gündüzlü faaliyetler için Çocuk ve Gençlik Merkezlerine gelen 'hayırseverlerin' bu çocukları hala 'yetim' çocuk olarak görme eğilimleri ve anne babalarının varlığını öğrendiklerinde de kendi zihinlerindeki soyut 'kimsesiz-yetim' çocuk imajının yıkılmasından rahatsız oldukları görülmektedir. Bu da melez söylemler döneminin 'hayırsever' tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hayırsever tipi henüz çocuğu aile ve sokakta istismarda korunmak amacıyla, ailesine rağmen korunmaya muhtaç olabileceği gerçeğini kabul etmemekte, ve aile varsa çocuk ailede olmalı noktasında durmaktadır.

4. Yeni Dönem, Yeni Çocuk Tipleri: Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar

“Sokak çocukları” kavramasallaştırmasının esas alındığı kimi Güney Amerika ve uzak doğu ülkeleri ile Afrika ülkelerinin derinleşen ve süregelen yoksullukta kesiştiği görülmektedir.

Türkiye’de olağan yoksulluk dönemlerinde örneğin 1960 ve 1970’li yıllar ile 1980’li yılların ilk yarısında ‘Sokak Çocukları’nın gündemde olmadığını⁵, 1980’li yılların sonunda başlayıp ve 1990’li yılların başında belirgin bir hale geldiği görülmektedir. 1990’li yıllarla birlikte artık toplum vicdanını rahatsız eden, kamuyu müdahale etmeye zorunlu kılan bir büyük çocuk kitlesinin sokaklarımızın ayrılmaz misafirleri olduğunu görüyoruz. Karıştıkları suç olayları ya da acındırma durumları nedeniyle basın ve kamunun gündemine gelen bu çocuklar, başlangıçta geçici bir patoloji olarak görüldüyse de bu yeni olgunun geçici olmadığı görülmekle birlikte, sorunun çözümüne yönelik özel kamu merkezli kurumlar da oluşturulmaya başlandı. İlk sivil örgütlenme sokakta yaşayan çocuklar alanında Yusuf Kulca’nın önderliğinde kurulan ‘Sokak Çocukları Gönüllüleri Derneği’ iken; yine aynı çocuk grubu için ilk kamusal kurum 1990 yılında Kadıköy Yeldeğirmeni’nde açılan “Çocuk Misafirhanesi” oldu. Bu deneme bir yıllık uygulama sonunda başarısızlık nedeniyle kapatıldı.

⁵ Esin KÜNTAY (1999), "İstanbul'da Sokak Çocukları: Genel Değerlendirme", **21.Yüzyıl Karşısında Çocuk ve Genç-Bildiriler** (Yayına hazırlayanlar), Esin KÜNTAY ve F.Güliz ERGİNSOY, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Küntay bundan 30-40 yıl önce 1950’lerle başlayan kentlere yoğun göç nedeniyle büyük kentlerin caddelerinde evden kaçıp başıboş dolaşan çocuk kitlelerinin var olduğunu ama bu çocuklarla ilgili olarak toplumbilim literatüründe ‘sokak çocukları’ diye bir kavramın olmadığını ve aynı çocukların suç bulaşmaları durumunda polis kayıtlarına ‘kaçak’ olarak kaydedildiğini belirtiyor. (s.124)

Sokakta çalışan çocuklar alanında ise ilk girişim Ankara Belediye ve ILO işbirliği ile kurulmuş ve halen çalışmalarını sürdüren “Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi”dir.

Bu dönemi yeni kılan 1980’li yıllarda iyice derinleştirilecek uygulanan “neo-liberal” politikaların yarattığı yoksullaşma ve 1980’li yılların sonlarında kentlere göçe sebebiyet veren ve ağırlıkla Güneydoğuda cereyan eden terör olgusudur. Neo-liberal iktisadi ve sosyal politikaların büyük oranda yukarıda sayılan diğer birçok dünya ülkesi ile ortak noktamız olduğu söylenebilir; ancak bir özgüllüğümüz eşzamanlı olarak terör ve teröre bağlı olarak nüfusun bir kesiminin hazırlıksız olarak büyük kentlerde yaşamaya zorunlu olmaya başlamasıdır.

Yeni bir insan tipi olarak büyük kentlerin ana caddelerini ve kalabalık köşelerini mekan edinen sokakta çalışan çocuklar ve sokakta yaşayan çocuklar problematiği ile istem dışı göç olgusu arasında güçlü bir ilişkinin varolduğu görülmektedir.

5. Kim Bu Çocuklar: Üç Araştırma Bulgularında Sokakta Çalışan Çocuklar

Sokakta Çalışan Çocuklar Alanında Yapılan Üç Alan Araştırmasının Bazı Bulgularının Karşılaştırılması

Sokakta çalışan çocukların büyük kent merkezlerinin kamusal alanlarında belirgin olarak görülmeye başlanması; bu görüntünün çocukların olumsuz olarak kullanılmaları görüntüsüne dönüşmeye başlaması; çocukların uzun saatler sokaklarda kalması, gecenin geç saatlerine kadar sokaklarda kalmaya başlaması, çalışma yanında kimilerinin de bazen dilenir durumlarda olmaya başlaması ve bu çocukların ‘sokak çocuğu’ olarak kabul görüp literatüre dahil olması ile bu sorunun tespiti ve çözümü noktasında kamunun gündemine gelmeye başladığını görüyoruz. Sokakta çalışan çocuklar alanında ilk çalışmalar 1990’lı yılların başında başladı⁶. Bu çalışmaların birçoğu çocukların ve

⁶ İlk çalışma denilirken 1990’larda başlanan yeni dönem kastedilmektedir. Sokakta çocukların çalışması ve dilenmeleri ile ilgili olarak çözüm yönünde müdahalelerin tarihi çok daha geriye gitmektedir. Cumhuriyet öncesi savaşlarla İstanbul’a akın eden nüfusun yol açtığı fazla nüfus ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan yoksulluğa cevap olarak yoksul kesimlerin çocuklarını dilendirme veya sokaklarda olumsuz şartlarda çalışmaya ittikleri bilinmektedir. Bu sorunlara yönelik olarak da dönemin kamu yöneticileri dilencilik ve sokakta çocuk çalıştırmaya karşı bazı yasal ve uygulamaya yönelik önlemler başlatmışlardır.

ailelerinin demografik özellikleri, çocukların sokakta yaptığı iş ve sokakta kalma süresi gibi betimsel yönler öncelikle baktı. Sebeplerin araştırılması noktasında da modernleşen bir ülkede öncelikle çocukların ve ailelerinin doğduğu ve yaşadığı mekanın ayrı olması ve bunun nedenleri merak konusu oldu. Hemen tüm araştırmalarda sokakta çalışan çocukların ve ailelerinin şehrin henüz bir dengeye oturmamış, şehre yeni göç etmiş ya da bir türlü entegre olamamış kesimlerinden geldikleri ortak bir bulgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırmalardaki bu ortak noktaları vurgulamak üzere son yıllarda yapılmış üç araştırmanın karşılaştırılmasına gidilecektir⁷.

Çocukların Ailelerinin Göç Nedenleri

Göç genel olarak bir umuda yolculuktur; sonunda hep umut edilen bulunmazsa da.. Esas olarak da kişi bulunduğu yerden iten ve/veya başka yere çeken sebeplerle ve esas olarak kişilerin rızası ile oluşan bir süreçtir. Temel saik de esas olarak ekonomiktir. Sokakta çalışan/sokakta yaşayan çocuklar alanında son yıllarda yapılan en geniş kapsamlı olan araştırmaların başında gelen SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırmasında, sokakta çalışan çocukların ailelerinin İstanbul’a göç sebepleri sıralamasında bekleneceği üzere en büyük oran %49.59’la ekonomik sebepler gelirken, %24.3’ünde “köyümüzü yaktılar”, “savaş vardır” ya da “güvenlik nedeniyle” gibi terör temelli, ikinci önemli sırayı almış. Kan davası, burada akrabaları olduğu için vb. sebepler yanında bilinmeyen %20’lik bir oran da dikkat çekicidir (s.65).

Ancak yoksullaşma ve terör kaynaklı iki sebebin ilk iki sırada yer alması Türk modernleşmesini hızlandıran iki temel gücün 1980 sonrası neo-liberal politikalar ve onu hemen takip eden terör kaynaklı zorunlu göç olduğu tespitini destekler niteliktedir.

⁷ Bu çalışmalar şunlardır:

1) Karatay, A.,et.al. (2000) “**İstanbul’un Sokakları ve Çalışan Çocuklar**”, I. İstanbul Çocuk Kurultayı-Araştırmalar Kitabı, İstanbul Çocukları Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 452-542.

2) SHÇEK, DIE ve UNICEF, 1999. **Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar Katılımcı Eylem Araştırması**,1998-1999, Araştırma Tasarım Raporu. (Bu araştırma verileri Sezai Saraç tarafından DİE uzmanlık tezi için de kullanılmıştır. Henüz resmi raporu yayınlanmayan bu araştırma verileri Sezai Saraç’ın “Sosyal Araştırmalarda Katılımcı Eylem Araştırmasının Kullanılabilirliği ve Katkıları” 2001 adlı tezinden alınmıştır).

3) Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC). **Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment**. Hazırlayanlar: Dr. Bahattin Akşit, Dr. Nuray Karancı ve Dr. Ayşe Gündüz-Hoşgör, Cenevre: Kasım 2001.

Çalışma boyunca birinci araştırma kısaca “İstanbul Araştırması”, ikinci araştırma “SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırması” ve üçüncü araştırma da “ILO Araştırması” olarak anılacaktır.

ILO Araştırmasında da sokakta çalışan çocukların ağırlıklı olarak 1985 sonrası göçüyle İstanbul'a ailelerden geldikleri vurgulanmakta. Ayrıca bu yeni göçün politik kökenli ve hazırlıksız olması anlamıyla 1965'de başlayan göçten farklılaştığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Diyarbakır ve Adana'dan farklı olarak, Türkiye'nin en büyük metropoliten şehri olan İstanbul'un tüm ülkeden göç almakla birlikte, sokakta çalışan çocuk ailelerinin geldikleri bölgelere bakıldığında Güneydoğu Anadolu'nun yine de ağırlıklı olduğu belirtilmektedir. (s.64)

Çocukların Çalışma Nedenleri

Çocukların sokaklarda çalışmasını sorun yapan temel nedenlerden biri çocukların ailelerinin zoruyla çalıştıkları iddiasıdır. SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırmasında çocukların %80'i çalışma nedeni olarak 'aile bütçesine katkı' şeklinde ifadelendirmiştir. Bu da toplumda yaygın olan çocuk işçiliğine gönderme yapan ve genellikle olumlanan bir değere gönderme yapmaktadır.

Aynı alanda İstanbul araştırmasında benzer bulgulara ulaşılmış: "Çocuklar ailelerinin yoksulluğu nedeniyle, ailelerinin isteği ya da 'durumdan vazife çıkararak' bizzat çocuklar tarafından alınan kararlarla çalışmaya başlarlar. Çocukların önemli bir kesimi (%77) bir 'büyük' lafı olan 'ekmek parası' söylemini ebeveynleri ile çatışma içinde olmadıklarını göstermektedirler. Aynı araştırmada çocukların çalışmadıkları zaman aile reislerinden kendilerine yönelik şiddet olup olmadığı sorulduğunda büyük bir çoğunluğu (%84) şiddet olmadığını söylemekle birlikte geri kalan %16'sı aile üyelerinden şiddet gördüğünü ifade etmiştir. Bu da aile ebeveyn ilişkisinde çalışma konusunda temelde bir zor ilişkisi olmadığını ancak azımsanmayacak bir çocuk kitlesinin ise bir şiddet riski içinde bulunduğunu göstermektedir. Bu 'iç risk' sokaktaki (zabıta, polis, esnaf, çeteler, vs.) risk-şiddetle karşılaştırıldığında belki az görünüyor; ancak gözlenmesi, denetlenmesi ve önlenmesi zor olan bu tür, zordur.

Çocukların Okul Durumları

SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırmasında İstanbul'daki sokakta çalışan çocukların %80'i hiç okula gittiniz mi? sorusuna 'evet' yanıtını vermiştir. Ayrıca bu çocukların annelerinin %65'i de okuma yazma bilmemektedir.

İstanbul Araştırmasında ise çocukların okul durumu daha olumsuz bir tablo sergilemektedir: Sokakta çalışan çocukların %29'u eğitim-öğretim sürecini belli

bir aşamada terk etmişken; %17 gibi oldukça yüksek bir oranda çocuk da okul yaşında olduğu halde hiç başlamamıştır. İki oranın toplamı olan %46 ya da diğer bir deyişle sokakta çalışan çocukların yaklaşık yarısı Türkiye'de zorunlu olan eğitim-öğretim sürecine ya dahil olmamış ya da belli bir aşamasında terk etmek zorunda kalmıştır. Okula hiç başlamayan kesimin ise ağırlıklı olarak ailelerinden uzak olarak bekar evlerinde kalan çocuklar olduğu tespit edilmiştir. İstanbul Araştırmasında annelerin eğitim açısından çok daha olumsuz koşullarda olduğunu göstermektedir: Annelerin %72'si okur yazar değildir.

ILO Araştırmasında da sokakta çalışan çocukların çoğunluğunun okula devam ettiği belirtilerek; Adana, Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan araştırmanın tüm deneklerinin yalnız %13'ünün okul sürecinin tamamen dışında kaldığı belirtilmektedir. İstanbul için de okula hiç gitmeyen çocukların oranı %13 iken, %24'ünün ilkokuldan terk oldukları gözlenmektedir. (s.39)

Ebeveynlerin İş Durumları

SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırması verilerine göre İstanbul İl'inde sokakta çalışan çocukların babalarının büyük çoğunluğunu düzenli çalıştığı görülmektedir. %74'ünün düzenli çalıştığı belirtilen babaların %24'ünün amele-inşaat işlerinde ve diğer büyük kategorinin de (%32) benzinlik, çamaşırhane, kahvehane vs. gibi çeşitli işlerde çalıştığı belirtilmektedir. (s.125)

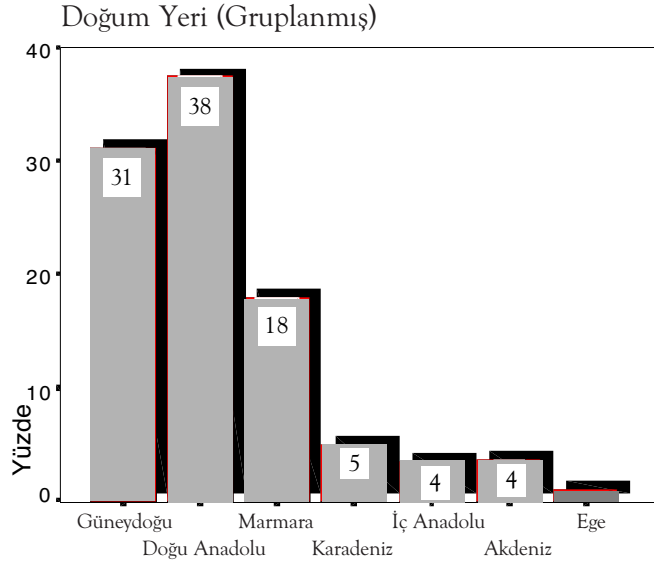
İstanbul Araştırmasında, anne ve babaların işleri kategorisinde beklenebileceği gibi en yüksek oran işsizlik ya da aynı anlama gelmek üzere ev hanımlığı gelmektedir. Babaların 43 ayrı işi olmasına rağmen %38'inin işinin ise olmadığı ifade edilmiş. İşinin olduğu belirtilen babaların %28'sinin inşaat işçisi, %7'si seyyar satıcı iken geriye kalanlar da muhtelif serbest işlerden oluştuğu görülmektedir

Ailelerin Göç Ettiği Yerler

SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırmasına göre İstanbul sokaklarında çalışan çocukların ailelerinin yaklaşık yarısı, %48.28'in Güneydoğu Anadolu Bölgesinden göç ederken, bu ailelerin ikinci büyük bölümü olan %27.59'u Doğu Anadolu Bölgesinden İstanbul'a göç etmiştir. (s. 128-130)

İstanbul Araştırmasında da çocukların/ailelerinin göç ettiği bölgeler konusunda paralel benzer sonuçlar elde edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi aynı sonuçlara ILO Araştırmasında da ulaşılmaktadır. (s.65)

Tablo 1: Çocukların Doğduğu İl Merkezleri

İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar problematiğini anlamamızı sağlayacak en temel şifrelerden birinin yukarıdaki tabloda saklı olduğunu söylemek mümkün. Tabloda çocukların doğduğu iller gruplandırılarak verilmiştir. Açık bir şekilde görüldüğü gibi, çocuklar esas olarak halen yaşadıkları ilin dışında bir ilde doğmuşlar ve buldukları yere göç gibi insan hayatı için en sarsıntı verici süreçlerinden birini yaşayarak gelmişler ve yabancı oldukları bu atmosferde kendilerine hayat alanı yaratmaya çalışmaktadırlar. Tablodan anlaşıldığı kadarıyla, bu insanlar İstanbul gibi birçok gelişmişlik göstergesinde Türkiye ortalamasının üstünde yer alan bir yere, gelişmişlik göstergelerine göre en olumsuz koşulları yaşayan Doğu ve Güneydoğu'da dünyaya geldikten sonra göç etmişlerdir⁸. Bir sonraki tabloda tek tek illerin dağılımı verildiğinden, %18'lik Marmara bölgesi dahil çocukların tamamına yakını İstanbul dışında doğmuşlardır.

⁸ İstanbul ve diğer bölgelerin gelişmişlik/gelişmemişlik göstergeleri için bkz. UNICEF, Türkiye'de Bölgelerin Gelişimi, The Progress of Regions in Turkey, 2000. **Herkes İçin Kaliteli Yaşam Raporu.**

Yine en belirgin farklılaşmanın şu olduğu söylenebilir; İstanbul sokaklarında marjinal çeşitli işlerde çalışan çocukların %69'u Türkiye'de genel yoksullukla özdeşleştirilen iki bölgeden gelmektedir; Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu. O halde tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkan ilişki sokakta çocuk çalışması ile **yoksulluk ve göç** arasındaki ilişkidir.

Yoksulluk kriterlerinin belirsizliğine rağmen belli bölge ve belli illerin yoksullukla özdeşleştirildiğini yukarıda belirttik. Bu özdeşleştirme mantığını destekleyen bir araştırma desteği UNICEF tarafından yayınlandı. UNICEF'in yayınladığı raporda bölgeler arasında görülen gelişmişlik farklılıkları verilmiştir. Türkiye'de yoksulluk sınırı altında yaşayan hane halkının toplam nüfus içinde oranı %14.2 iken, bu oran İstanbul için %1.4, Bursa için %1.5, İzmir için %1.7, Antalya için %19.7, Adana için %19.7, Tokat için %21.7, Eskişehir için %21.8, Ankara için %16.1, Trabzon için %12.6, Samsun için %10.4, Diyarbakır için %39.7, Erzurum için %44.7, Şanlıurfa için %36.5 ve Elazığ için %30.3 olarak tespit edilmiştir⁹. Bu oranlarda Doğu ve Güneydoğu'daki illerin belirginleşen farklılığı çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu verilere göre ülkenin yoksul kesimlerinde varıl bölgelerine bir kayma olduğu; yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun yeni bir umut olarak ülkenin en zengin bölgelerine doğru hareket halinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu araştırma yoksulluk oranının ülke ortalamasına göre en düşük olduğu İstanbul ilinde yapıldığına göre ve buradaki en tehlikeli ve tanımlanmamış işleri Güneydoğu-Doğu'dan gelenlerin tercih ettiği ortaya çıktığına göre sorun İstanbul'daki belli bir nüfusla daha çok ilişkilidir. Göç, geçmiş birikim, sermaye veya beceri yoksunluğu ile birleşince kentte tutunamama anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki tabloda çocukların memleketleri dağılımı ile UNICEF'in bu verileri birlikte düşünüldüğünde, İstanbul'da sokakta çalışan çocukların %70'inin niçin Doğu ve Güneydoğu'dan geldikleri biraz daha anlaşılır olmaktadır.

Çocukların memleketleri sıralamasında en büyük oran sırasıyla Ağrı, Mardin, Siirt, Diyarbakır, Bitlis ve Kars illerine aittir. Bu altı il İstanbul

⁹ UNICEF, Nisan 2000, Türkiye'de Bölgelerin Gelişimi, The Progress of Regions in Turkey, 2000. **Herkes İçin Kaliteli Yaşam Raporu.**

sokaklarında çalışan çocuklar popülasyonunun temel kaynağı olarak görülmektedir.

Çocukların Sokakta Çalışma Süreleri

Çocukların ailelerinin kente yeni göç etmiş olma durumları dikkate alındığında, sokakta çalışan çocukların sokakta çalışma sürelerinin de uzun olmaması beklenmektedir. SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırması sonuçlarında da buna benzer bulgular görülmektedir. İstanbul'da sokakta çalışan çocukların yaklaşık %75'i iki yıl veya daha az bir süredir sokakta çalışırken; aynı araştırmanın örneğin Diyarbakır için ulaştığı bulgular çok daha farklıdır. Diyarbakır İli'nde sokakta çalışan çocukların %50'si en az dört ve en fazla yedi yıldır sokaklarda çalışmaktadır. (s.135)

Sokakta çalışan çocukların mevcut durumuna ilişkin önemli bir veri de çocuğun sokakta yaptığı işin kendisi için süreğenleşmesini gösteren çalışma süresidir. İstanbul Araştırması verilerine göre İstanbul sokaklarında çalışan çocukların çoğunluğu (%31'i) son bir yıldır bu işi yapıyor. Yani henüz çoğunluğu için sokakta çalışma kendi işi olma noktasında değildir.

ILO Araştırmasına göre çocukların çalışma süreleri oldukça değişken görünmektedir." Çocukların ortalama çalışma süreleri 2 ile 14 saat arasında değişmektedir. Bu çalışmaya göre çocuklar genel olarak haftanın yedi günü çalışmakla birlikte; Adana ilinde çocuklar tatil yapma eğiliminde görülmektedir. (s.47)

6. Kim Bu Çocuklar: İki Araştırma Bulgularında Sokakta Yaşayan Çocuklar

Sokakta yaşayan ve sokakta çalışan çocukların birçok açıdan birbirinden farklı çocuk grupları olduğu bilinmektedir. Bu farklılığın en belirgin ve en önemli olduğu nokta çocukların sokakları kullanmalarının ya da sokakta olmalarının sebebi ve içinden geldikleri aile yapılarıdır. Sokakta çalışan çocuklar ile ilgili tüm gözlem ve araştırmalarda, ailelerin 'normal' , iki ebeveynli aileler olduğu ve çocukların sokaklara bulunmasının temel sebebinin de yoksulluk temelli çocuk çalıştırması olduğu belirtilmektedir. Sokakta yaşayan ve çoğunlukla madde bağımlısı olan çocuklar ise esas olarak parçalanmış ailelerden gelmekte ve ailelerinden kendilerine yönelik şiddet olan çocuklar çoğunluktadır.

Çocukların sokakta bulunması da çalışma/geçinme değil şiddetten korunma eksensli başlamıştır. Aşağıda bu konuda oldukça geniş enformasyon sağlayan iki çalışmanın verileri özetlenmektedir. Bunlardan ilki Yeldeğirmeni Çocuk Ve Gençlik Merkezi tarafından kuruluş kayıtlarında bulunan ve hizmetlerden yararlanan çocukların verilerinden hareketle hazırlanan araştırmadır.

"İstanbul Sokaklarında Yaşayan, Yeldeğirmeni Çocuk Ve Gençlik Merkezi'nde Kayıtlı Sokak Çocuklarıyla İlgili Kesitsel Bir Çalışma, İstanbul-2001" isimli çalışma Kuruluş Müdürü Gülnur ERTÜRK, Hakan Albayrak, KenanAslan, Mahmut Dalkılıç, Mustafa Çakır, Seyla Karakum, Cuma Dağ ve Fevzi Yırtık tarafından gerçekleştirilmiştir. Bazı Sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

Sokakta yaşayan çocukların aile durumu: Çocukların %62,8'inin ailesi parçalanmış, %37,2'sinin ailesi ise birlikte yaşayan aileler olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçta bize parçalanmış aile çocuklarının sokağa çıkma konusunda temel risk gurubunu oluşturduğunu göstermektedir.

Ailenin göç ettiği yer: Sokakta yaşayan çocukların ailelerinin %26'sı Doğu Anadolu Bölgesi, %22,3'ü Karadeniz Bölgesi, %17,1'i Marmara Bölgesi (Marmara bölgesinin büyük bir bölümünü İstanbul oluşturmaktadır.), %14,1'i Güneydoğu Anadolu Bölgesi, %11,2'si İç Anadolu Bölgesi, %4,8'i Akdeniz Bölgesi, %2,62'si Ege Bölgesi, %1,9'unun Yurtdışından göç ettiği tespit edilmiştir.

Ailelerin oturduğu bölgeler: Çocukların ailelerinin %41,3'ü Avrupa yakasında oturuyorken, %27,5'i ise Anadolu yakasında oturmaktadır. Ailesi İstanbul'da olmayan çocukların oranı ise %31,2'dir.

SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırmasında babaların önemli bir çoğunluğunun (%57.89) sürekli olarak çalıştığı belirtilmektedir (s.123); işler de sırasıyla %13 amele/inşaat işçisi, %35 işçi (çamaşırhane, benzinlik, kahvehane, vs.), %10 esnaf, vb. olarak belirlenmiştir. (s.125)

Yaş grupları: Çocukların %22,3'ü 16-18 yaş aralığında, %54,6'sı 13-15 yaş aralığında, %21,2'si 10-12 yaş aralığında, %1,9'u ise 9 yaş ve altını oluşturmaktadır. Burada sokakta yaşayan çocukların yaş ortalamasının (13-15), sokakta çalışan çocuklardan (11-12) biraz fazla olduğu belirtilmelidir.

SHÇEK-DİE-UNICEF Araştırmasında çocukların sokağa çıkma yaşları şöyle belirtilmektedir: 6 yaştan itibaren sokakta yaşamaya başlayanların oranı %3.51, 7 yaştan itibaren yaşayanların oranı %10.53, 12 yaştan sonra sokağa kaçanların oranı %17.54, 13 yaş %10.53 ve 14 yaşında sokağı tercih edenlerin oranı da %14'tür. Her ne kadar 6 yaştan itibaren sokakta yaşamaya başlayan çocuklara rastlanmıssa da esas yoğunlaşmanın 14 yaş ve sonrası ve özellikle 12-14 yaş arasında olduğu görülmektedir. (s.141)

Eğitim durumları: Çocukların %53,9'u ilkokul ara sınıf terk durumunda iken %16,4'ü hiç okul gitmemiş, %29'u ise ilkokuldan mezun olmuş, %0,7'si de ortaokuldan mezun olmuştur.

Yukarıdaki verilere paralel bazı sonuçlar SHÇEK-DİE-UNICEF Araştırmasında görülmektedir: Bu araştırmaya göre de İstanbul İli'ndeki sokakta yaşayan çocukların %22.81'i hiç okula gitmemişken, % 77.19'u bir şekilde okula gitmiş; daha sonra okulu terk etmiştir. (s. 114) Araştırmanın alan uygulamasının yapıldığı 1999 yılı içinde bu çocukların ancak %3.64'ünün ilköğretime devam ettikleri tespit edilmiştir. Önemli bir veri ise bu çocukların %18.18'nin barındıkları Çocuk ve Gençlik Merkezinde bir kursa devam ettikleridir. Yine %56.36'sının henüz ilkokul aşamasında okulu terk etmiş olması bilgisi de bu alandaki önemli veri olarak tespit edilmiştir. (s.115)

Sokakta yaşama nedenleri: Çocukların %33,1'i aile içi şiddet, %27,6'sı aile parçalanması, %16,3'ü çalıştırılma nedeniyle, %14,1'i ailesi ile anlaşamama, %4,5'i arkadaşlarından etkilenerek ve %2,2'si sokakta olan ağabeyinden etkilenerek çıkmıştır. %2,2'lik bir grup ise kaldıkları yurt ve yuvalara uyumsuzlukları nedeni ile sokağa çıkmıştır.

Yine aileleri tarafından para kazanması amacıyla sokakta çalışmaya ve dilendirilmeye zorlanan çocuklarda sokakta yaşamayı tercih edebilmektedir ki bu durumdaki çocuk sayısı küçümsenemeyecek kadar fazladır (%16,3). İstanbul'da sokakta çalışan çocuk sayısının her geçen gün artması bu çocukların potansiyel sokak çocuğu olmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle katı bir baskı kurarak şu kadar para getireceksin şeklindeki ifadelerle çocuklarını kullanan ailelerin çocukları bu parayı kazanamadığı zaman eve gitmemekte ve bir süre sokakta kalmakta daha sonra ise tamamen sokağı tercih edebilmektedir.

Çocuğun sokağa çıkmasında etkili olan nedenler ailesel etmenlerin büyük rol oynadığı söylenebilir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan, parçalanmış aileye sahip, eğitim düzeyi düşük, aile içi iletişimin kopuk olduğu ailelerin çocukları sokağı tercih edebilmektedir. Sokakta yaşamının zorluğu ve tüm tehlikeleri göz önüne alınırsa çocuğun sokağa çıkma nedenlerinin çok güçlü olduğu söylenebilir.

SHÇEK-DİE- UNICEF Araştırmasında çocukların sokağı tercih etmelerinde ya da son kararı vermelerinde belirleyici olanın aile içi çocuğa yönelik şiddet olduğu görülmektedir. Bu oran %70 olarak (aile içi bu şiddetin de %82'si çocuğa yönelik, diğeri de diğeri aile bireylerine yönelik şiddettir) belirlenirken, diğeri çok önemli oran (%15) arkadaşlarına uyma ya da sokağı bireysel kararı ile tercih etme şeklinde tespit edilmiştir.

Uçucu madde kullanma durumu: Çocukların %53,9'u uçucu madde kullanırken kullanmayanların oranı ise %46,1 olarak bulunmuştur.

Madde kullanma süresi: Çocukların %46,2'si maddeyi 1-2 yıl arasında kullanırken 3-5 yıl arasında kullananların oranı %20,7 bir yıldan az bir süredir kullananların oranı ise %10,3'dür. Uzun bir süre (5 yıl +) kullananların oranı ise %22,8'dir.

Son durumları: Çocukların %33,5'i aile yanında, %32,3'ü kuruluşlarda, %27,5'i sokaktadır. %1,1'i sokakta vefat etmiş (intihar ve kaza sonucu), %5,6'sından ise herhangi bir şekilde haber alınamamıştır.

Eve dönme isteği: Çocuklar kuruluşa ilk giriş yaptıklarında %89,6'sı eve dönmek istemediklerini, %10,4'ü eve dönmek istediklerini belirtmişlerdir.

7. Sokakta Yaşayan ve Sokakta Çalışan Çocukların Ayrıştığı Noktalar:

Sokakta çalışan çocuklarla ilgili yapılan hemen tüm çalışmalarda, ailelerin tamamına yakınının 'tam' aile oldukları tespit edilmiştir. Yaptığımız İstanbul araştırmasında da bu durum görülmüştür. Araştırma sonucundan anlaşılacağı üzere, annelerin neredeyse tamamı (%99) ve babaların %93'ü hayattadır. Daha sonraki tablolarda anne ve babaların aslında birlikte ve normal bir aile görüntüsünde olduğu görülmektedir. Demek ki biçimsel olarak normal bir aile

olmak, ailenin tüm normal işlevlerini yerine getirmenin garantisi değildir. Çocukların sokaklarda tehlikeli ortamlarda çalışıyor olması, 'normal' aile yapısı içinde gerçekleşmekte ve aile üyeleri bizim gibi bu olayı bir 'sorun' olarak değil bir 'çözüm' olarak, bir 'başarı' olarak algılamaktadır.

Sokakta çalışan çocukların ailelerinin 'normal' aileler olduklarına bir diğer işaret de, çocukların anne ve babalarının neredeyse tamamına yakınının olmalarıdır. Hem anneler hem de babalar %99 oranında bu çocukların öz anne ve babalarıdır; dolayısıyla bu aileler muhtemel sorunlar ve çocuğa karşı varsa şiddet kullanımının kaynağı anne veya babalarının üvey olması olmayacaktır.

Sokakta yaşayan çocuklarda ise çocukların %62,8'inin ailesinin parçalanmış olduğu belirtilmiştir. Bu parçalanmadan dolayı da üvey ebeveyn oranı ve aile içi daha yoğun sorun beklenmelidir. Dolayısıyla aile bütünlüğü noktasında bakıldığında çocukların sokaklarda çalışma değil, yaşamayı tercih etmesindeki temel faktörün aile ile olan bağlarını koparmış olması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer önemli özellik çocukların/ailelerinin göç ettiği bölge ve oradan getirdiği kültür ve birikimle ilişkilidir. Sokakta çalışan çocukların ailelerinin ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu'dan göçle büyük kentlere gelen ailelerin çocukları olduğu, bu ailelerin çocuk çalıştırma, çocuk işçiliğine yabancı olmadığı ve kentte çocukların çalışmaya devam etmesini de bir sorun olarak görmeme eğilimi içinde olduğu bilinmektedir. Oysa sokakta yaşayan çocukların ailelerin bölgesel dağılımına bakıldığında biraz daha geniş bir dağılım görülmekte. Burada da sokakta yaşama ile yoksulluk değil, çocukların sokakta yaşaması ile aile yoksulluğunun son aşaması olan 'aile parçalanması' arasında bir ilişki kurmanın daha doğru olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

8. Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Çocuk Hakları

Etiketlemek: Bu olgu özellikle sokakta çalışan çocukların 'sokak çocuğu' olarak adlandırılmalarından rahatsız olmalarında görülmektedir. Kendisiyle yapılan görüşmede geçmişinde sokakta çalışmış olan Zeynep adlı çocuk bu durumu oldukça açık bir şekilde ifade etmektedir.

“(Zeynep) Bir şey söyleyebilir miyim? Nerelere, televizyonlara mı vereceksiniz bunu?

-(Cengiz) Yok televizyona vermicez.

-(Necmi) Merak etme, vermicez. Sen daha önce çıktın mı böyle şeylere, televizyonlara, vesaireye?

-Evet. Beni çok istediler, ben gitmedim. Demediler, gel röportaj yapalım. Hayır, dedim. Bir keresinde beş programına çıktım. İşte, Ali Müfit Gürtuna'yla. Ondan sonra, bir kere de A'dan Z'ye programına çağırdılar, oraya gittik. Ondan sonra, birkaç kişi istedi. Ailem gördü yani televizyonda. Kızdılar; dedi, niye çıkıyorsun, dedi. Ondan sonra, ben de bir daha çıkmadım. Ben de dedim, bu da onun gibi mi?

-(Cengiz) Yok yok, merak etme.

-(Necmi) Sen ne hissettin peki öyle çıkınca televizyona falan? Hoşlandın mı, hoşuna gitti mi?

-Hayır. Sokak çocukları, dediler. Hiç .. Yani, o ablalar o anda olsaydılar, saygı falan dinlemezdim. Çok bağırdım. Yani, sokak çocukları .. Okulda arkadaşlarım gördü. Dedi, sokak çocuğu musun, dedi. 'Sen böyle bir yere mi gidiyorsun?' Hayır, dedim. Onlar yanlış anlıyor, dedim.

-(Cengiz) Peki, televizyona demedin mi, biz sokak çocuğu değiliz diye?

-Biz kaç kere dedik, ama yine de dinlemediler. Yanlış yazmışlar öyle.”¹⁰

Çocuk ve Şiddet: Yeldeğirmeni Araştırmasında, sokakta yaşayan çocukları sokağa iten sebep olarak çocuklar tarafından en çok aile içi şiddet (%33,1) ve aile parçalanması (%27,6) gösterilmiştir.

Sokakta çalışan çocuklarda bu oran daha düşüktür ancak bu çocuklar da aile içinde şiddet görmektedir.

Sokakta çalışan çocuklar aile dışında da şiddete maruz kalmaktadır. Çocukların cevaplamakta pek tereddüt etmedikleri soru ise polis ve zabitanın kendilerine olan müdahalesidir. İstanbul Araştırması verilerine göre, çocukların yaklaşık %70'si sokakta çalışırken polis veya belediye zabitanının kendilerini kovaladığını, başka yerlere gitmesi için zorladığını ya da doğrudan şiddet kullanarak kendisine müdahale ettiğini beyan etmiştir.

¹⁰ Necmi Erdoğan (Edt.) (2002) **Yoksulluk Halleri-Türkiyede Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, s. 295.

Ayrıca en fazla sokakta çocuk bulunan ve dolayısıyla en sorunlu bölgeler olarak addedilen Kadıköy, Eminönü ve Bakırköy gibi merkezler en fazla polis ve zabıta müdahalesi ile karşılaşmaktadır. Sokakta çalışan çocukların %33'ü polis tarafından alıkonmuş; %66'sı ise böyle bir muameleye uğramadığını ifade etmiştir. Zabıta ise daha müdahaleci görülmektedir. Zabıta tüm çocukların yaklaşık %60'nın malzemesine en az bir kez el koymuşken; çocukların %41'i böyle bir uygulamayla karşılaşmadığını ifade etmektedir.

Aile içi şiddet yanında polis-zabıta müdahalesi de düşünüldüğünde çocukların içinde bulunduğu açmaz daha net olarak ortaya çıkacaktır. Çocuklar ev ve sokak (polis ve zabıta), arasında bir açmazda kalmaktadırlar.

Bir antinomi: Çocuk Merkezli Yaklaşımın Yetersizliği ve/Kaçınılmazlığı:

Görünen o ki liberalleşme ile birlikte devletin koruyucu hizmetlerinde azalma ve ailelerin geleneksel ya da kökene dayalı yardımlaşma ve dayanışma kapasitelerinde de gerileme sürecektir. Bunun sonucu olarak da, toplumsal açıdan zayıf iki toplumsal grup olan çocuklar ve kadınlar gelecekte 'sorunlarla' daha çok anılacaklardır. Görece yeni olan kentsel mekanların sokakta yaşayan ve madde bağımlısı olan çocukları, sokakta çalışan/çalıştırılan çocukları ve boşanan, işsiz kalan ve terk edilen kadınları salt kriz zamanlarının geçici olguları olarak artık anmamalıyız. Dolayısıyla bu kesimler için oluşturulan Çocuk ve Gençlik Merkezleri, Toplum Merkezleri ile Kadın Konuk Evleri ve fuhşa sürüklenen 18 yaş altı kız çocukları Rehabilitasyon Merkezleri toplumun okul kadar olağan merkezleri olarak kabul edilmeli ve sayıca arttırılmalı ve bu alanda sivil inisiyatifin daha güçlü rol alması sağlanmalıdır.

Aile, toplumların temel ögesi olarak yaygın kabul eden toplumsal kurumaların başında gelir; ancak aile de toplumsal olarak kurulan ve yıkılan bir kurumdur. "Sıcak Yuvanın" aşırı ısınması sonucu öğelerine bölünen yuvadan dışarı kaçanlara sığınabilecekleri bir başka yuva gereklidir

Kendi mensuplarının bakım ve korumasını yapamayacak düzeyde parçalanmış ve her bir üyesi kendi sorunları ile baş edemeyecek düzeyde yalnızlaşmış aileler için yapılabilecek iyi yardım güçsüz durumdaki bireylerine ayrı ayrı hizmet vermektedir.

Ne Yapılabilir: Her şeyden önce sokak çocuğu teriminin kullanılmasının tedricen azaltılması ve gittikçe hiç kullanılmaması çocukların etiketlenmesinin önüne geçilmesi anlamında oldukça önemlidir. Bunu her düzeyde yapmalıyız; gündelik dilimizde, yasal metinlerde ve araştırma dilinde.

Yapılanlar yaygınlaştırılmalı: Yapılan en önemli şey çocuk ve gençlik merkezleri örgütlenmesidir; bu merkezleri hem devlet yaygınlaştırmalı hem de sivil örgütlerin bu tür kurumları işletmesi için yasal açılımlar yapmalıdır. Bu çocuk merkezlerinin yaygınlaşması ve kriz dönemi olağanüstü kurumları olarak görülmemesi, Çocuk ve Gençlik Merkezlerinin toplumun olağan kurumları olarak yaygınlaşması ile devletin kalıcı bir sosyal hizmet politikası yerleşebilecektir. Ve bu politikanın hayata geçmesiyle, şehrin parçalanmış halinde birbirinden kopuk sitelerde yaşayan kesimlerinin hiç olmazsa çocuklarını aynı ya da benzer bir dünyada buluşturabiliriz belki.

Sokakta yaşayan ve madde bağımlısı olan çocuklarda ise aile dışında, çocuklara kurum bakımı sağlama bu noktada anlamlı bir hizmet olacaktır. Bu çocukların diğer aile üyeleri ile bir soğuma/yabancılaşma içinde olmaları bu hizmeti gerekli kılmaktadır.

TOPLUM MERKEZLERİ ve YOKSULLUK

Deniz HAYAT

1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de yoğun bir iç hareketlilik gözlemlenmektedir. Neredeyse 1980'li yıllara kadar bu hareketliliğin yani köylerden kentlere göçün temeli ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Ancak 1980'li yıllardan itibaren bu göçün temel nedeni ekonomik nedenden, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi'nde yaşanan savaşın yarattığı can güvenliği sorunu nedeniyle oluşan iç göçe kaymıştır. Bu göç profilini çalıştığım bölge olan Gazi Mahallesi'nden de görmek mümkündür. Bölgeye 1951 yılından 1985 yılına kadar olan göçlerde Sivas, Trabzon, Sinop, Giresun ve Zonguldak illerinin yoğunluğu görünürken 1985 yılından itibaren Erzurum, Erzincan, Tunceli, Muş, Tokat, Siirt, Bingöl, Bitlis, Şırnak ve Ağrı illerinden göçler görünmektedir (UNICEF 1998).

2000 yılı Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre Türkiye nüfusunun %65'i kentlerde yaşamaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Gaziantep, Diyarbakır, Antalya ve İçel illerinin toplam nüfusu Türkiye'nin toplam nüfusunun % 41'ini, İstanbul, Ankara ve İzmir'in kent nüfusu toplamı Türkiye'nin toplam kent nüfusunun % 32'sini oluşturmaktadır.

Nüfusun büyük merkezlerde yoğunlaşması özellikle çocuklar, kadınlar ve gençler açısından hem büyük fırsatlar hem de büyük sorunlar yaratmaktadır. Ancak nüfusun hızla artması ihtiyaç gruplarına yeterli hız ve etkinlikte toplumsal hizmetlerin götürülmesini engellemekte bu da toplumsal sorunlara neden olmaktadır.

Büyük kentlerde gecekondular bölgeleri dezavantajlı grupların yaşadıkları yerlerdir. Bu dezavantajlı grupların çoklukla karşı karşıya kaldığı sorunlar alt yapı, çevre ve iskan sorunları ve çoğunlukla da yaşanan yoksulluk sorunuyla ilintili temel eğitim, işsizlik, suçluluk, madde bağımlılığı, özürsüzlük, sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar, evsizlik, beslenme bozukluğu ve kadına ve çocuğa yönelik fiziksel ve cinsel istismar sorunlarıdır.

Göç edip gelen bireyin kentsel ortamda yoksullukla baş başa kalmasının en önemli nedenleri, kentsel ortamda iş bulmasını kolaylaştıracak mesleki yeteneğinin olmaması, kentteki istihdam olanaklarının az olması, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve dil sorunudur. Bütün bu sorunlar sonuç olarak kadını, erkeği, çocuğu ve genci ile gecekondulu insanları daha da sorunlu hale getirmekte ekonomik ve sosyal yoksulluk ve yoksunluk içine sokmaktadır. Sosyal yoksulluk ve yoksunluk, değerlerinden kopma, kendisine ve çevresine yabancılaşma yoğun bireysel ve ailevi sorunlar olarak tanımlanabilir.

Ancak bütün bu sorunlara sahip olunmasına rağmen bireylerin çevrelerinde yararlanabilecekleri yeterli destek ve rehberlik hizmeti bulunmamaktadır. Örgütlenme bilinci ve katılımcılık deneyimleri de olmayan bu kesim, sorunlarına sahip çıkarak çözüm üretememektedir.

Toplum merkezlerinin Türkiye'de oluşma tarihi oldukça yenidir. İlk toplum merkezi 1992 yılında SHÇEK'e bağlı Altındağ Aile Danışma Merkezi'nin Toplum Merkezi'ne dönüştürülmesi ile gerçekleşmiştir. Bu dönüşüme ihtiyaç, Türkiye'de yaşanan iç göç ve bunun sonucunda da yoksulluk, işsizlik, eğitim düşüklüğü gibi nedenlerle gecekondular bölgelerinde yaşayan kesimin patlamaya hazır bomba haline gelmesiyle oluşmuştur.

Toplum merkezlerinin dünyadaki örneklerinin oluşum tarihleri eski ve nedenleri de daha farklıdır. 1884 yılında İngiltere'de açılan ilk toplum merkezi Toynbee Hall sanayileşme ile birlikte kenar mahallelerde oturan ama sanayileşmenin nimetlerinden faydalanmayan kenar ve yoksul mahallelerde zengin üniversite öğrencileri tarafından kurulmuştur. Amaç, aydın kişilerin bölge halkı ile ilişki kurmasını sağlamak, böylelikle de fakir halkın bu aydın kişilerden sağladıkları bilgi ile hayat standartlarını yükseltmektir.

Ama aslında Türkiye'de toplumla çalışma yönteminin tarihi hiçte yeni değildir. Halkevleri, köy enstitüleri, toplum kalkınması birimleri, belde evleri,

Ankara Belediyesi'ne bağlı Yıldızevleri projesi, Kent-Koop sonra da Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı tarafından Tepecik'te kurulan Tepecik Toplum Merkezi.

Toplum Merkezleri: Aslında bir taşra örgütlenmesidir. Yukarıdan aşağıya bir örgütlenme yerine aşağıdan yukarıya bir yapılanmanın ve tabandaki istek ve ihtiyaçların gündeme gelmesini sağlamaktadır. Hepsinin yanında da sorunların çözümü için ihtiyaç grupları ile birlikte çözüm üretmek sivil toplum örgütlenmelerini özendirir.

Toplum Merkezi Nedir?: Hızlı toplumsal değişim, kentleşme ve göçün yarattığı sorunlar doğrultusunda;

- Bireylerin, grupların, ailelerin ve toplumun sorunlarla başedilmeleri,
- Bireylerin katılımcı, üretken ve kendine yeterli hale gelmeleri amacıyla organize hizmetlerin en kolay ulaşılabilir biçimde, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve gönüllüler ile işbirliği ve eşgüdüm içerisinde sunmakla görevli sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

Hedef Bölgeleri: Aslında ihtiyaç duyulan bütün bölgeler ama öncelikle,

- Yoğun göç alan bölgeler
- Gecekondu bölgeleri
- Kalkınmada öncelikli bölgeler.

Amaçları: Yöre halkının daha iyi yaşam koşullarına sahip olmasını sağlamak

- Varolan sorunları yerinde saptamak
- Çözüm önerilerini bölge halkı ile birlikte üretmek
- Sorunların çözümüne devletin, gönüllü kuruluşların, kişilerin ve yöre halkının katkısını sağlamak
- Kentsel alanda yaşam biçimlerinde izlenen farklılaşmayı azaltmak
- Yerel toplum önderlerinin ortaya çıkarılmasına ve işlev kazanmalarına yardımcı olmak,

Hedefler: Bireyde

- Aile içi iletişim ve sosyal ilişkileri geliştirme

- Toplum içinde statü kazanma ve saygı görme
- Yaratıcılık duygusu ve benlik saygısını geliştirme
- Kendine güveni geliştirme
- Topluma yararlı olduğunu hissetme
- Girişimciliği geliştirme
- Yasaları sorgulama
- Toplumsal cinsiyet rollerini sorgulama.

Ailede:

- Aileyi sağlıklı hale getirme ve bütünlüğünü koruma
- Aile içi iletişimi ve sosyal ilişkileri geliştirme
- Gönüllü kadın çalışmalarını sağlama
- Bireylerin aile içinde söz hakkı kazanmasını sağlama.

Toplumda

- Hukuk sistemi ile tanışma
- Hak ihlallerinin farkına varma
- Etkileme mekanizmalarını kullanma
- Gönüllü çalışmalara katılma
- Kamusal alanı kullanma
- Bizlik duygusu oluşturma
- Siyasi yaşama katılma
- Sosyal sorunlar hakkında tutum ve bilinç değişikliği yaratma.

Toplum Merkezlerine Başvuranların Başvuru Nedenleri:

- Aile içi sorunlar
- Sağlık sorunları
- Eğitim sorunları
- Hukuki sorunlar
- Ekonomik sorunlar
- Çevre sorunları
- Sosyal kültürel etkinliklere katılma talebi
- Gönüllü hizmet sunma talebi.

TOPLUM MERKEZLERİ YOKSULLUKLA BAŞETME VE STRATEJİ GELİŞTİRMEDE BİR ARAÇ OLABİLİR Mİ?

Miller'in bir yoksulluk tipolojisi bulunmaktadır. Buna göre ailelerin ekonomik ve aile işleyişleri dörde ayrılmaktadır.

1) *Güvenli-dengeli yoksullar*: Sağlam dengededirler. Düşük vasıflı ama sürekli işleri olan dengeli yoksul ailelerdir. Bunlara çiftçi aileler örnek verilebilir.

2) *Güvenceli dengesiz yoksullar*: Ekonomik güvence vardır ama aile işleyişinde sorun bulunmaktadır. Bunlara çalışan ama alkol problemi olan ebevynli aile örnektir.

3) *Güvencesiz ama dengeli yoksullar*: Ekonomik güvencesi olmayan ama aile dengesi olan yoksullardır. Bu gruba işçi çıkarma dönemlerinde olan aileler örnek verilebilir.

4) *Dengesiz ve güvencesiz yoksullar*: Ekonomik ve de kişisel olarak hiçbir dengesi olmayan yoksullar. Bu grubu daha çok ayrımcılık ve göç gibi nedenlerden dolayı kent yaşamına uyum sağlayamayan bu nedenle de işsizlik, hastalık, aile çözülmesi gibi sorunlar yaşayan aileler girer.

Toplum merkezinin var olduğu bir bölgede aslında bu dört gruptaki yoksulların tümüne rastlanabilmektedir. Dolayısıyla da ailelerin ve bireylerin salt ekonomik değil sosyal yoksulluk ve yoksunluk içinde olduklarını söylemek doğrudur. Çünkü göç edip gelen aile ve bireyler öncelikle iş ve evsizlik sorunu yaşıyorlar. Buna bağlı olarak da açlık, eğitimsizlik, uyum sorunları oluşuyor. Bunun dışında da kendi kültürüne karşı yabancılaşma, yalnızlık meydana geliyor.

Bütün bu söylenenler başlığında toplum merkezlerinde sosyal ve ekonomik yoksulluk içinde olan aile ve bireylere yönelik verilen hizmetleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

- Danışmanlık
- Kaynak yönetimi
- Eğitim

DANIŞMANLIK: Varolan yoksulluk sorunu içerisinde, kültürel uyumsuzluk gibi nedenlerle aile ve birey kendini yalnız hissetmektedir. Geleneksel kültür içerisinde de yaşanan sorunlar paylaşılmamakta ve de aileler kendilerine ve topluma karşı daha da yabancılaşmaktadır. Buna bağlı olarak da intihar, erken yaşta evlilik, boşanma, çocuğunu koruma altına verme gibi aile dağılmasına yönelik sorunlar yaşamaktadır.

Toplum merkezlerinde bu tür durumlarda verilen danışmanlık hizmetleri aslında emniyet sübabı görevini görmektedir. Yetersiz kaldığı hissedildiği durumlarda da yetkili ve gerekli diğer kurumlara yönlendirmeler yapılmaktadır.

KAYNAK YÖNETİMİ: Aslında toplum merkezlerinin var olduğu bölgeler kentin içinde değil, kente eklenmiş, kent dışında var olan yerleşim birimleridir. Bu durumdan dolayı da kentin sunduğu pek çok sosyal-kültürel olanaklardan uzaktır. Zaten uyum sorunu olan bireyler yaşadıkları bölgenin dışından da pek haberdar değildirler. Varolan sorunlarına yönelik nereye nasıl başvurması gerektiğini bilememektedirler. Toplum merkezleri bu durumda aracı rolünü üstlenmekte ve bireyi ya da aileyi sorununa ve de ihtiyacına yönelik olarak elinde olan kaynaktan faydalandırmaktadır. Örneğin: Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakfı, yeşil kart büroları, barolar kadın hakları uygulama merkezleri, il sosyal hizmetler müdürlükleri, okullar ve sağlık kuruluşları, belediyeler gibi. Bazen de varolan kaynaklarla işbirliğine girilerek merkezlerde hizmet üretmek mümkündür.

EĞİTİM: Zaten sosyal yalnızlık içerisinde olan bireyler bir de mesleki becerisinin olmaması, dil ve eğitim yetersizliği gibi nedenlerle kendini toplumdan daha da çekmektedir. Bu amaçla da merkezlerde müracaatçılara yönelik olarak pek çok eğitim verilmektedir. Eğitimler sivil toplum örgütleri, resmi ve gönüllü kişi ve kuruluşlarla işbirliği halinde verilmektedir. Böylece müracaatçıların farklı kişi ve kuruluşlarla tanışması ve ilişki kurması da sağlanmaktadır. Verilen eğitimler: meslek edindirici, beceri geliştirici, ekonomik yönden destekleyici ve geliştirici eğitimler, sosyal ve kültürel odaklı eğitimler, bilinç yükseltici ve farkındalık yaratıcı eğitimler olarak sıralabilir.

Meslek Erindirici, Beceri Geliştirici, Ekonomik Yönden Destekleyici ve Geliştirici Eğitimler: Çocuk bakıcısı yetiştirme programı, yaşlı ve hasta bakıcısı yetiştirme kursu, bilgisayar ve muhasebe kursları, el sanatları kursu, özürü anneleri destek grubu.

Sosyal ve Kültürel Odaklı Eğitimler: Tiyatro, halkoyunları, aerobik, saz, gitar, resim, satranç, koro faaliyetleri.

Bilinç Yükseltici ve Farkındalık Yaratıcı Eğitimler: Okuma-yazma kursları, kadının insan hakları eğitimi programı, anne-çocuk eğitimi programı, baba destek eğitimi programı, çocuk hakları ve vatandaşlık eğitimi, ergen eğitimi, okul öncesi çocukları destekleme programı, liderlik eğitimleri, etkin iletişim programları, etüt hizmetleri, ilkyardım kursları.

DEĞERLENDİRME

Toplum merkezleri yer aldığı bölge için “ne yapılabilir?” sorusundan öte “toplumla birlikte ne yapabiliriz?” sorusunu soran bir çalışma yöntemini ilke edinir. Asıl amacı da sosyal yönden örgülenmeyle kişilerarası ilişkiyi diğer amacı da kişinin hakları açısından ve var olduğu toplumda kendini farketmesini sağlamaktır. Merkezlerde sunulan destek ve eğitimlerle kişiler bu amaçları sağlayınca zaten kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılar hale gelmektedir. Toplumda yalnız olmadığını da farketmektedir.

Toplum merkezleri asıl ihtiyaç grubundan uzakta olmaması, toplumla birlikte ve toplumun içinde yer alması, koruyucu-önleyici, eğitici, geliştirici ve rehabilite edici hizmetlerin birarada sunulması açısından yoksullukla baş etmede kullanılabilecek bir hizmet modelidir.

Göç eden insanlar kente gelerek bir kültürel şok yaratmaktadır. Toplum merkezleri bu şokun en rahat biçimde atlatılması ve uyum sürecinin rahat bir şekilde yaşanmasına yardım eder. Okuma yazması olmayan birey dolayısıyla kentsel kurumlardan da yeterince yararlanamayacaktır. Okuma yazma öğrenen birey iş edinme kurslarına katılarak iş edinecek, iş bulmak için sosyal kurumları kullanacak ve de böylece toplum içine girmeye başlayacaktır. Bu bir sosyal rehabilitasyondur. Bu rehabilite işlemi de ancak bireyin yaşadığı toplumda ve onun yaşam tarzına göre şekillendirilerek verilebilir. Bu hizmetin en uygun şekilde verebileceği kurumlar toplum merkezleridir.

KAYNAKÇA

DUYAN, Veli. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Kuram Uygulaması I Dersi Ders Notları*. Ankara, 2002:9.

FRIEDLANDER, A. Walter. *Sosyal Refah Hizmetine Başlangıç*. Şenyuva Matbaası, Ankara, 1984.

KOŞAR, Güran Nesrin. “Yoksulluğa İlişkin Bir Tipoloji” *Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*. Cilt 8, Sayı: 1-2-3, Ankara, 1990: 1-11.

Toplum Merkezleri, *İstanbul Toplum Merkezleri 2002 Yılı Değerlendirme Raporu*. İstanbul, 2002: 1-15.

UNICEF. *Gazi Mahallesinin Mahalle Profili*. Kentsel Gecekondu Programı Değerlendirme Raporu. İstanbul, 1998.

YOKSULLUKLA MÜCADELE BİR SOSYAL POLİTİKA ARACI OLARAK SOSYAL YARDIMLAR

Kasım KARATAŞ

YOKSULLUĞUN/YOKSULLAŞMANIN SOSYO EKONOMİK DİNAMİKLERİ

Dünyada yaşanmakta olan küreselleşme eğilimleri, bir yandan genel üretim düzeyinin düşmesine bir yandan da mevcut gelir dağılımı politikalarındaki artan bozulmaya bağlı olarak, yoksulluk sorununu küresel bir olgu olarak insanlığın gündemine yerleştirmiştir. Dünyadaki üretim ve bölüşüm rakamları yoksullaşma sürecinin giderek yapısal bir karakter kazandığını göstermektedir. Küreselleşme denen süreç az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarmayı sürdürmektedir. Bir yandan yoksullaştırılan bir yandan da içinden çıkılmaz bir borç sarmalına sürüklenen bu ülkeler hem ekonomik hem de siyasal açıdan tam bağımlı kılınmaktadır. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp son çeyreğine kadar oluşturulan ulusal devletler ile siyasal ve ekonomik açıdan emperyalizm karşısında görece bağımsızlık kazanan ülkeler; geçen Yüzyılın son çeyreğinden başlayarak yeniden neredeyse klasik sömürge çağından daha geri bir konuma itilmişlerdir. Klasik sömürge dönemindeki fiili işgaller, içinde ulusal kurtuluş mücadelelerinin ateşini barındırıyordu. Oysa bu gün çok daha güçlü işgallerle karşı karşıyadır bu ülkeler ve en kötüsü de sorunu bu boyutta çözecek siyasal ve askeri karşı duruşlar yok denecek kadar azdır ya da güçsüzdür. Öte yandan esas itibarıyla ideolojik bir saldırı olan küreselleşme olgusuna karşı duruşu ideolojik temelde şekillendirmesi beklenen “sol düşünce”

bekli de kendi tarihinin en zayıf dönemini yaşamakta; küreselleşme karşıtı duruşu şekillendirmede büyük bir “kafa karışıklığı” içinde bulunmaktadır.

Bir yandan yoksullaşmayı, ülkeler arasında yaratılan ve derinleştirilen eşitsiz ve adaletsiz bölüşüm ilişkileri yoluyla yaygınlaştırarak derinleştiren süreçler dünya ölçeğinde işlerken öte yandan istisnasız her ülkenin kendi iç dinamiklerinde de benzer bir süreç yaşanmaktadır. Gelişmiş ya da az gelişmiş tüm ülkelerde aynı dönem içerisinde gelir dağılımında ciddi bozulmalar yaşanmış, emekçiler başta olmak üzere geniş halk yığınları lehine elde edilmiş kazanımlar bir bir yok edilerek “yeni yoksullar” yaratılmıştır. Bu bağlamda emperyalist-kapitalist saldırı geniş halk kesimleri için birer kazanım olarak görülen sosyal haklara ve kamu hizmetlerine yönelmiştir.

Yoksullaşma sürecinin temel açıklayıcısı konumundaki küreselleşme saldırısının elinde var olan sayısız araç içinde en güçlüsü, devletin tümüyle küçültülerek güçsüz düşürülmesidir. Geçmişte yine kendi çıkarları doğrultusunda yarattıkları devletin antidemokratik özellikleri bu günün küçültme operasyonunda ellerinde bir silaha dönüşmüştür. Ulusal devletlere yöneltilen saldırılarda öne çıkarılan bu vurgu nedeniyle “operasyon”, kendilerini “solcu” diye tanımlayan kimi çevrelerin bile desteğini kazanmaktadır.

Devletin küçültülmesi operasyonu öncelikle ekonomik alanı hedeflemektedir. Böylece uzunca zamandır ciddi bir üretimsizlik bunalımında olan ve bu yüzden de karları düşmüş olan uluslararası tekelere yeni karlı alanlar yaratılmaktadır. Sermayenin özgürlüğünü bir fetiş haline getiren ve gittiği her yerde hiçbir engelle karşılaşmasın diye ulusal ekonomilerin yanı sıra ulusal hukuk ve yönetim alanında da düzenlemeler yapan, kurumları kendi özlemleri doğrultusunda yeniden oluşturan yeni dünya düzeninin mimarları, bu konudaki aceleci ve pervasız tutumlarını gizleme/perdeleme gereği bile duymamaktadırlar.

Devleti ekonomik alandaki işlevleri açısından küçültme (özelleştirmeler) girişimi hemen ardından sosyal alandaki işlevlerinden de soyutlama noktasına gelmiştir. Bilindiği gibi eğitimde, sağlıkta, sosyal güvenlik ve giderek sosyal refah alanlarında özel girişimcilik devletin sosyal sorumluluğunun yerine ikame edilmektedir. Özel girişime şu aşamada uygun görülmemeyen alanlarda da devlet yerine “sözde sivil” kuruluşlar bilinçli ve planlı bir yaklaşımla büyütülmekte; böylece küreselleşen emperyalizm hiçbir cephesi ihmal edilmemiş yeni bir yapılanmayı aşama aşama yaratmaktadır.

Ekonomik cephesi çöken devletin sosyal cephesi de çökertilince karşı kaşıya kalınan sosyal sorunların çözümünde dışardan dayatılan çözüm arayışları devreye sokulmaktadır. Kendi yarattıkları sorunları onlarla hiç ilgisi yok gibi adeta birer iyilik meleği kesilerek çözmeye çabalayan bu kurumlar bu yolla bir yerde günah çıkarmakta, “yoksulluk bizzat yoksullaştıranların söylemi” olabilmektedir (Özdek, 2002: 1). Dünya Bankasının yoksullukla mücadelede öncülük etmesi gibi bir paradoksal durum (Özdek, 2002) başka türlü nasıl açıklanabilir ki? Sürecin mimarı, olsa olsa sürecin devamını güvence altına alacak işlerin içinde olur. Bu nedenle zaman zaman kimi sosyal sorunların çözümünde gerçekten rol alıyorlarmış gibi görünmeleri olsa olsa bundandır.

Emperyalist odakların ülkemizde yarattıkları ya da daha önce var olan ancak bu süreçte derinleştirerek adeta çözümsüz kıldıkları çeşitli sosyal sorunların (yoksulluk, işsizlik, çocuk emeği kullanımı, sokak çocukları vb.) çözümü için devreye girdiklerini ve üniversiteleri özellikle dışlayarak sivil toplum kuruluşları üzerinden pek çok araştırmalar yaptıklarını görüyoruz. Bir yandan bu araştırmalar sürerken bir yandan da çok sayıda projeler aracılığıyla bu sorunların çözümüne soyundukları görülmektedir. Yapısal nedenlere dayalı hiçbir sorunun çözümünün bu türden palyatif girişimlerle olanaklı olmadığını insanlık hem bilgisiyle hem de deneyimleriyle öğrenmiş olmalıdır. Bugün revaçta olan yollardan birisinin bile sorunların çözümünde etkili olduğu görülmüş değildir. Sorunlar hangi yapısal nedenlere dayanıyorsa, o nedenleri ortadan kaldıracak köklü yapısal önlemler olmadan çözülemez. Bu nedenle planlı bir biçimde planlamayı yaşamımızdan dışlayanların (Sezen, 1999), planlamanın yerine ikame ettikleri, ulusal planlarla örtüşmeyen projelerin gerçekte bir göz boyama olduğunu görmek gerekir.

Daha çok belirli odaklarca yönlendirilen araştırma etkinlikleri, elbette o odakların sorumluluğunu ortaya çıkarmak yerine gizleme işlevi görmektedir. Her şeyden önce araştırmaların “paradigma” ve “analiz ölçütleri” değişmektedir. Ele alınan sorunların çözümünde, devletten bireye doğru sorumluluk ve rol yükleyen anlayışın tersine bir yaklaşım öne çıkarılmaktadır. Yoksulluk ve yoksullar söz konusu olduğunda bireyin neden yoksul olduğu konusunda yapısal bileşenler yerine yoksulluğu etkileyen “bireysel değişkenlere” daha çok vurgu yapılmaktadır.

Türkiye’de bugün yoksulluk konularında çalışan araştırmacıların bir çoğu bireyin emek pazarındaki yerini bir çözümlene ögesi olarak ihmal etmektedir.

Giderek ekonomi merkezli açıklamaların yerini kültür merkezli açıklamalar almaktadır. Devlete sorumluluk yükleyen anlayış, sivil toplum örgütlerini, yerel inisiyatifleri öne alan bir anlayışla yer değiştirmektedir.

Denebilir ki ele aldığınız sosyal sorunun çözümüne ilişkin öngörüleriniz, sorunun çözümünde de nasıl bir yol izleyeceğinizi belirlemektedir. Her sosyal sorun gerek nedenleri gerekse sonuçları itibarıyla, yaygınlık düzeyiyle de ilintili olarak, bireyi, bireyin içinde yer aldığı aile ve diğer kümeleri, toplulukları, ulusal ve uluslararası toplumu etkileyen ve bu sistemlerden etkilenen yönere sahiptir.

Ele alınan sosyal sorun “mikro”dan “makro”ya doğru her düzeyde ele alınarak çözümlenmelidir. Ancak bu şekilde, her çözümleme düzeyine uygun çözümler üretilebilir ve bu çözümlere de işlevsellik kazandırılabilir. Aşağıda farklı çözümleme düzeyleri ve bu düzeylere uygun düşen çözümler için örnekler verilmiştir.

Çözümleme Düzeyleri

Uygun Çözümler

Birey	Bireyi güçlendirme
Aile	Aileyi güçlendirme
Farklı ölçeklerde yerel topluluklar	Toplumsal değişme/kalkınma
Ulusal Toplum	Sosyal politikalar, yasal düzenlemeler
Uluslararası toplum	Uluslararası etkiler, örgütlenme, paylaşım ilişkileri

Daha önce de belirtildiği gibi devlet, ekonomik ve sosyal yaşamı düzenleyen işlevleri açısından sürekli küçültülerek güçsüz düşürülmüş; toplumu etkileyen sosyal sorunların çözümünde kullanabileceği kaynakları yok edilmiş, kamu hizmetlerini yürütme sorumluluğundan adeta “kurtarılmıştır”. Devletin elinden alınan bu işlevler, niteliğine göre ya özel girişimcilere ya da “sivil toplum örgütlerine” devredilmektedir. Bu devir sırasında ekonomik ve toplumsal gelişme/kalkınma devlete yüklenen bir sorumluluk olmaktan çıkarılmakta; piyasaya ve “vicdanlara” bırakılmaktadır (Karataş, 2001: 73-88).

Öte yandan devletin elinde bulunan düzenleme ve denetim işlevi de sayıları giderek artan “üst kurullara” bırakılmaktadır. Bu kurullar ellerinde tuttıkları/sahip oldukları gücü, hangi iradenin bir ürünü/sonucu olarak elde

YOKSULLUKLA MÜCADELE İÇİN YOKSULLARI DAHA İYİ TANIMAK GEREKİR

İnsanlık, tarihi boyunca yoksulluk olgusu ile çeşitli biçimlerde mücadele ede gelmiştir. Denebilir ki insanoğlunun temel uğraşısı ekonomik büyümeyi, kalkınmayı sağlamak, yoksulluğu yenmek, gelir dağılımını düzeltmek, refahı yaygınlaştırmak üzerinedir. Savaşlar, çatışmalar... her şey bir biçimde bu basitçe ifade edilen konu başlıklarıyla ilişkilidir.

Bilindiği gibi yoksulluk iki temel nedenden kaynaklanır: birisi ekonomik büyümenin, ekonomik kalkınmanın yetersizliği, diğeri ise büyümeden elde edilenlerin paylaşımındaki eşitsizlik, adaletsizlik. Birinci durumda kast edilen ortada yeterli büyüklükte pastanın olmayışı, ikinci durumda kastedilen ise ortadaki pastanın, hangi büyüklükte olursa olsun, hakça bölüşülmemesidir.

Yoksulluk “*mutlak ve görelî yoksulluk*” olarak iki ayrı düzeyde tanımlanmaktadır. ***Mutlak yoksulluk durumunda, insanların temel gereksinimlerini*** dahi karşılayamaması söz konusudur. Bir başka söyleyişle insanların kendilerini ve bakmakla yükümlü oldukları diğer kişileri geçindirmek için gereksinim duydukları ekonomik olanaklardan yoksun olmaları durumudur (Zastrow, 1991: 308-309).

1970’li yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından geliştirilen “temel gereksinim” (=basic needs) kavramı ile anlatılmak istenen; bir ailenin (beslenme, barınma, giyim vb.) özel tüketimi için gerekli minimumlara, içinde yaşanan topluluk tarafından sağlanan toplu tüketim konusu hizmetlere (güvenli içme suyu, kanalizasyon, ulaşım, sağlık, eğitim vb.) ulaşabilmesi, kendilerini etkileyen kararların alınmasına katılma, mutlak düzeydeki temel gereksinimlerin, temel hakların daha geniş bir çerçeve içinde karşılanması, istihdamda temel gereksinim stratejisinin hem amaç hem de araç olarak yaklaşılmasıdır (Tekeli 2000; akt. Şengül 2000: 8).

Görelî yoksulluk ise yeme, içme, giyinme, barınma olanakları kişinin yaşamını sürdürmesine yettiği halde, içinde bulunduğu toplumun alışlagelen genel yaşam düzeyinin gerisinde kalması durumudur. Bu kavram ülkelerin gelir dağılımı ile yakından ilişkilidir.

etmişlerdir ve hangi iradenin etkisi altında kullanmakta/hareket etmektedirler? Bu sürece yön veren demokratik bir iradeden söz edilebilir mi? Bu kurulların bağımsızlığına sıklıkla vurgu yapılmaktadır; ama bu tür kurulların bağımsız olmaları gerçek anlamda olanaksızdır. Olsa olsa kime karşı bağımsız olacaklarından söz edilebilir. Bu kurullar küreselleşen sermayenin, küresel yayılması önünde engel olarak gördüğü ulus devletleri aşama aşama ortadan kaldırma operasyonunun bir sonucudur.

Sürekli “demokrasi dersi veren” Batılı güçler, iş bir ülkenin ekonomik yaşamının düzenlenmesine gelince hiç de demokratik olmayan bir biçimde iradeyi ulusal merkezlerden uluslararası merkezlere kaydırabilmektedirler. Düşünün ekmeğimizi ilgilendiren en temel konularda bile yurttaş olarak irademiz hiçe sayılmakta; demokrasinin en temel işleyişlerinden biri olan hesap sorma mekanizmasını işletemeyeceğiniz güçler (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, MAI vb.) devreye sokulmaktadır. Anlaşılmaktadır ki bizim gibi ülkelerin tepesinde demokrasi ve insan hakları kılıcını sürekli tutan Batılı güçlerin aslında aradıkları demokrasi falan değildir.

Genel hatlarıyla verilmeye çalışılan bu süreç, ülkelerin kendi toprakları üzerinde egemen olamadıkları, dolayısı ile sorunları önlemede de çözümede de yetersiz kaldıkları bir konumu yaratmıştır.

Sonuç olarak üretimden tüketime, paylaşımından denetime her alanda karar mekanizması uluslararası sermayenin kurumlarına geçmiştir. Ulusal ve uluslararası düzeyde yoksulluğu vahim boyutlarda yeniden üreten dinamikler, bu sorunun çözümü konusunda da sahne almakta, olgunun gerçek nedenlerini ve dolayısıyla gerçek çözümlerini göz ardı eden “*sözde çözümler*” önermektedirler (Özdek, 2002: 3). Bu çözümleri biricik yol olarak meşrulaştırmak için de bir yandan medyayı, bir yandan da akademisyenleri/uzmanları devreye sokarak kendilerini ve stratejilerini haklı kılacak “*sözde araştırmalar*” ısmarlamaktadırlar. Küreselleşmenin uluslararası düzeyde rol alan aktörlerinin (kurumlar, sivil toplum örgütleri vb.) özel olarak desteklenerek devlete bir seçenek oluşturuyormuşçasına öne çıkarılmaları, planlı bir süreçtir. Özellikle bu kurumlar üzerinden işlendirilen uzmanlar/akademisyenler, oluşturulması istenen iklimin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda sayıları giderek artan araştırmalar ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla yürütülen “*proje*” temelli çözüm arayışları özetlemeye çalıştığımız bu genel sürecin içinde anlam bulmaktadır.

Dünya Bankası, yoksulluğu en düşük yaşama standardına ulaşamama durumu olarak ele almaktadır (The World Bank 1999). Yoksulluk eşiği olarak, keyfi bir biçimde günde bir doların altında kazanmayı belirleyen Banka, bu hesaba göre dünya nüfusunun beşte birini yoksul kabul etmektedir (Özdek, 2002: 3). Bir başka tanımda yoksul, temel gıda gereksinimlerini karşılayamayan ve toplumsal etkinliklerde bulunamayan, etkin olamayan, geleneksel ölçüdeki yaşam standartlarına ulaşamamış kişilere denmektedir (Townsend, 1974, akt. Koşar, 2000: 21). Yoksullukla savaşımlı konusunda uygulama sorumluluğu bulunan kurumlardan birisi olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, uygulamaları yürütmek üzere çıkardığı Ayni ve Nakdi Yardım Yönetmeliğinin 4. maddesinde yoksulluğu, “*kendisini, eşini ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarını, anne ve babasını buldukları hayat şartlarına göre asgari düzeyde geçindirmeye yetecek geliri, malı veya kazancı bulunmama hali*” olarak tanımlanmıştır. Tanımlar kuşkusuz tanımlayanın yaklaşımını yansıtmaktadır. Ancak bu tanımların ortak özelliği bir yoksunluk durumunu ele alıyor olmasıdır. Bu yoksunluğun bir gerçek boyutu (mutlak) bir de algılanan boyutu (görelî) vardır.

Bir ülkede yeterli üretim ve büyüme yoksa yoksulluk kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak yeterli üretim ve büyümenin olması, yoksulluğu otomatik olarak çözen bir olgu değildir. Üretilen artı değer in adaletli bir biçimde paylaşılmıyor olması yoksulluğun sıkça karşılaşılan bir başka yüzüdür. Bugün dünyada yaşanan yoksulluk her iki nedene birlikte dayanan özellikler taşımaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmadaki yetersizliğe ek olarak bir de eşitsiz bölüşüm ilişkileri devreye girince yoksulluk yapısal özellikler kazanarak varlığını sürdürmektedir (Karataş, 2002).

Sözünü ettiğimiz yoksulluktan toplumun değişik kesimleri farklı biçimlerde etkilenmektedir. İnsanların bir bölümünün elde ettiği gelir, temel gereksinimlerini dahi karşılayamazken bir bölümü için de durum tümüyle görelî bir yoksunluğun ifadesidir. İçinde yaşadığımız çağda, insanlığın eriştiği genel uygarlık düzeyi dikkate alındığında, her bireye **sağlanabilecek** refah düzeyi ile bugün **sağlanan** refah düzeyi arasındaki fark sorgulanmaya muhtaçtır. Bu anlamda insanlık, “potansiyelinin” ne kadarını olumlu olarak kullanmaktadır? Bu çağda kuramsal olarak erişilebilir olan beslenme, barınma, eğitim, sağlık, kültür, haberleşme, seyahat gibi olanaklardan yoksun olmanın açıklaması, kukusuz ekonomik ve toplumsal boyutlarının yanı sıra siyasal bir sorunla da karşı karşıya olduğumuzun bir göstergesidir.

Yoksulluk, her ne kadar özünde maddi yoksunluğu barındırsa da onu, tek başına maddi ölçülerle tanımlamaya ve algılamaya kalkışmak yanıltıcı olabilir. İnsanların ve toplumların yaşamında hem neden hem de sonuç olarak oldukça merkezi bir önemi olan yoksulluk, çoğu kez diğer sosyal sorunlarla iç içedir. Örneğin engelli olmak bizatihi yoksulluğun bir sonucu olabileceği gibi dönüp yeniden yoksulluğu üreten bir değişken olarak da işlev görmektedir. Bir engelli olarak yoksulluğu yaşamının ise diğer yoksullarınkinden daha özgün bir deneyim olduğu açıktır. Bu anlamda, UNICEF (2001: 33), bir yayınında, ayrımcılığın bir “*alt kültür*” olarak Avrupa’daki Roman nüfusun yoksulluğunu daha da pekiştirdiğini belirtmektedir. Aynı şekilde 1991 yılında Çekoslovakya’daki Roman nüfus içindeki bebek ölüm oranının nüfusun geri kalan bölümündeki ölüm oranına göre iki kat daha fazla olduğu saptanmıştır.

Yoksulluğun nedenlerini anlamaya çalışırken birçok etkeni bir arada değerlendirmek gerekir. Bu etkenler, bireysel-toplumsal özellikler (yaş, cinsiyet, özürlülük, kronik bir hastalığın varlığı, aile çözümleri v.b), ülkenin ekonomik yapısı, sosyal politikalar, diğer sosyal sorunlar (işsizlik, göç, kentleşme vb.), üretim-paylaşım ilişkileri, gelir dağılımı şeklinde uzunca bir liste içinde sıralanabilir.

Bazı çalışmalarda yoksulluğun nedenleri olarak şu özelliklerin altı çizilmektedir: *ekonomik kriz, yüksek işsizlik oranı, güvencesizlik, olumsuz fiziksel sağlık, özürlülük, duygusal sorunlar, tıbbi harcamaların çok olması, alkol sorunu, uyuşturucu madde bağımlılığı, kişilik bozukluğu, mental sorunlar, yaşa bağlı yetersizlikler, yeteneksizlik, geniş aile, otomasyondan dolayı işten çıkarılma, iş yapabilme becerisinden yoksun olma, kültürel eksiklik, düşük eğitim düzeyi, eğitim ve öğretimden dolayı beceri yokluğu, kadının bakmakla yükümlü olduğu küçük çocuklu aile yapısı, halkın gelirinin yetersiz olması, suç işleme, kumar oynama, boşanma, terk yaşama, düşük ücretli işlerde çalışma...* (Zastrow ve Bowker 1984; akt. Koşar 2000; Loure 1964; akt. Koşar 2000: 27; Koşar 2000: 28). Yoksulluğun nedeni olarak gösterilen bu toplumsal, ekonomik ve bireysel özellikler çoğunlukla bir arada ve iç içe bulunurlar. Bu da yoksullar için durumun ne kadar karmaşık olduğunun bir göstergesidir.

ABD’nin bir yıllık Pepsi Cola ve Coca Cola tüketim harcamaları, nüfusu 100 milyonu aşkın Bangladeş’in ulusal gelirinin neredeyse iki katına ulaşmaktadır. Dünya nüfusunun en varlıklı bölümünü oluşturan %20lik kesimin dünya

toplam üretiminin %84'ünü, en yoksul bölümünü oluşturan %20'lik kesiminin ise sadece %1,4'ünü tüketiyor olması gelir farklılıklarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Dünya Bankası 1990 yılında, 1980 yılına kıyasla dünyadaki yoksul sayısının 200 milyon artarak bir milyara, 2000 yılında ise bu artış eğilimini sürdürerek 1,2 milyara ulaşacağını tahmin etmektedir. Dünya nüfusunun 1/5'ini oluşturan yoksulların yarısına yakın bir bölümünün (%43,5) Güney Asya'da, %24,3'ünün Güney Sahra'da, %23,2'sinin Doğu Asya ve Pasifik'te, %6,5'inin ise Latin Amerika ve Karayipler'de yaşadığı tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan 4,6 milyar insanın 850 milyondan fazlasının okur-yazar olmadığı, 826 milyonunun yeterince beslenmediği, bir milyara yakınının kaliteli su, 2,4 milyarının ise temel halk sağlığı olanaklarından yoksun olduğu ifade edilmektedir (UNDP 2001: 9). 1998 yılında Dünya Bankası tahminlerine göre, yarım milyarı aşkını çocuk olmak üzere, 1,2 milyar insan günde bir dolardan daha az gelire yoksulluk içinde yaşamaktadır. En yoksul ülkelerde eğitime, sağlığa ve alt yapıya harcanabilecek kaynaklar dış borç ödemelerine gitmektedir (UNICEF 2001: 31).

Yoksulluk sadece gelişmekte olan ülkelerin değil sanayileşmiş ülkelerin de sorunudur. Avrupa Birliğinin 15 ülkesinde yaşayan toplam 3 milyon insanın kalacak sürekli bir evi yoktur. ABD'de bütün çocukların yaklaşık %17'si, yani 12 milyon çocuk yeterince yiyecek bulamadan büyümektedir (UNICEF 2001: 33).

Türkiye'de yoksulluk diğer bir çok ülkede olduğu gibi, son 20 yılda uygulanan serbest piyasa ağırlıklı dışa açık neo-liberal ekonomi politikaları ile yakından ilişkilidir. Temel gıda ve hizmetlere uygulanan sübvansiyonunun kaldırılması, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve kamu istihdam olanaklarının azaltılması, küçük üreticilere sağlanan desteklerin giderek azalması, sağlık ve eğitim alanında kamu hizmetlerinin giderek özelleşmesi, ekonomik krizlerin art arda yaşanması, işten çıkarılma ve diğer nedenlerle işsizlik oranlarının aniden artması ve gelir dağılımındaki uçurumlar artan yoksullukla bire bir ilişkilendirilebilecek sonuçlardır (Karataş, 1996; Karataş, 2001, Karataş, 2002; Şenses 2002: 29).

2000 yılı itibariyle ülkemiz nüfusu 65,3 milyondur. DİE'nin 1994 yılı hane halkı gelir dağılımı anketlerine göre en fakir %20 sinin gelir payı %5, en zengin %20 sinin payı %55 olarak saptanmıştır. Türkiye'de yoksulluğun bir de coğrafi boyutu söz konusudur. DİE'nin verilerine göre 1997 yılında Şırnak'ta kişi

başına gayri safi yurt içi hasıla 167 milyon, Ardahan'da 155 milyon, Ağrı'da 113 milyon lira, İstanbul'da ise 715 milyon lira idi. 2000 yılında Türkiye'de kişi başına 738 Dolar yatırım yapıldı. Aynı yıl kişi başına yatırım Almanya'da 5017, Fransa'da 4142, İtalya'da 3684 dolar değerine ulaştı (Somel 2001: 24). Dünya Bankası (2000: 281)'nin raporunda Türkiye için *bir günde bir dolar* yaklaşımına göre yoksulluk çizgisi belirlendiğinde 1994 yılında nüfusun %2,4'ü yoksuldur. DİE'nin 1994 yılında yaptığı araştırmaya göre Türkiye'de 3,4 milyon kişinin yıllık geliri 22 bin doların üzerindedir. Bu kişiler ülke nüfusunun %5'ini oluşturmaktadır. Milli gelirden en düşük pay alan son %5'lik dilimin yıllık geliri ise 67 milyon liradır. Dünya Bankasının hazırladığı Dünya Kalkınma Raporu (1999/2000)'nda Türkiye ve diğer ülkeleri kıyaslayabileceğimiz bazı veriler yer almaktadır. Dünyanın en düşük gelir grubundaki ülkelerin kişi başına düşen gelir ortalaması 2,130, orta gelir grubunda 5,560 ve yüksek gelir grubunda 32,440 dolardır. Orta gelir grubunda yer alan bir ülke olarak Türkiye'de, kişi başına düşen gelir miktarı ise 6,000 dolardır.

YOKSULLUKTAN EN ÇOK KİMLER ETKİLENMEKTEDİR?

Toplumsal özelliklerine göre yoksulluk tanımlamasına giren bireyler, eğitim düzeyi düşük, çalışmayan, çok çocuklu büyük ailelerden gelmektedir. Bölge olarak ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan bireylerin üçte birinden fazlası yoksul olarak tanımlanmaktadır (TÜSİAD, 2000: 108).

Yoksulluk karşısında kadınlar erkeklerden daha kırılgan özellikler taşımaktadırlar. 1999 yılı itibariyle kadınlarda okur-yazarlık oranı %77.4'tür. Bu özellik kentlerde yaşayan kadınlar arasında %82.2 iken kırsal kesimde yaşayan kadınlar arasında %67.8'dir. 1999 yılında kadınların işgücüne katılma oranı kentlerde %16.9, kırsal kesimde %49,6 genelde ise %31.1'dir (DPT 2000: 93). Dünyada 876 milyon okuma-yazma bilmeyen yetişkinin yaklaşık 2/3'ü kadındır (UNESCO, 1999).

Hem evi geçindirmek ve hem de çocuklara bakmak durumunda kalan annelerin aile reisi olduğu evlerde yoksulluk neredeyse kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Zastrow 1991).

Yoksulluktan öncelikle etkilenen bir başka küme ise geniş, kalabalık ailelerdir. 1984 yılında Pakistan'da en fakir %10'luk orana giren hanelerde hane

büyüklüğü ortalaması 7,7 olup, 3,3 ortalama çocuğa sahiptirler (World Development Report 1990: 30).

Yoksulluk kırsal alanlarda kentsel yerlere göre daha şiddetlidir. Çünkü buralarda hem nispi olarak kişi başına gelir düşüktür, hem de tüketim kalıbı dardır, hem de üretim teknolojileri ile iletişimde daha fazla geri kalmışlık söz konusudur (Dumanlı 1996: 12). Yani kır kent gelişmişlik düzeyinin faklılığından dolayı kırsal kesimde yaşayanlar daha yoksuldur. Buna karşılık kentlerde gelir dağılımı kıra oranla daha bozuktur.

Yoksulluğun öncelikle çocukları etkilediği bilinmektedir (Butler ve Weatherley 1992). Yoksulluğun neden olduğu açlık, dengesiz ve yeterli beslenme koşulları ve hastalıklar, çocukları daha da savunmasız yapmaktadır. Yoksulluk bir aileye ulaştığında bundan en çok zarar gören kişi yaşam, büyüme ve gelişme hakları riske atılan o ailenin en küçük bireyleridir (UNICEF 2001:32). Sonuç olarak yoksulluk açısından kadınlar ve çocuklar daha dezavantajlı konumdadır.

Yoksulluktan daha çok etkilenen nüfus kümeleri arasında yaşlıları da saymak gerekir. İlerleyen yaşla birlikte üretkenliği azalan ve hatta yok olan; buna karşılık sağlık sorunları ve harcamaları artan birey bir de sosyal güvenlik sistemi dışında ise ya da etkili bir güvence sistemi içinde korunmuyorsa yoksullukla karşılaşması kaçınılmaz olmaktadır. Toplumsal değişimin (göç, kentleşme, değişen aile vb.) etkisi ile de geleneksel toplumsal destek sistemlerinden yoksun kalan birey, muhtaçlık durumu ile yüz yüze gelir ve kamusal sosyal harcamalar ve hizmetler içerisinde korunmaya gereksinim duyar.

Eğitim düzeyi ile yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki (ya da eğitim düzeyi ile yoksulluğun temel göstergesi olan gelir arasında doğrusal bir ilişki) olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi düştükçe gelir düzeyinde bir azalma olmakta; eğitim düzeyi düştükçe yoksulluk artmaktadır. İşgücü piyasasının gereksinim duyduğu eğitim ve beceriden yoksun olmak, daha çok işsizlik ya da düşük ücretli işlerde çalışmak anlamına geldiğinden, sonuç yoksulluk demektir. Mutlak yoksulluk durumunda bulunan nüfusun %95'ini eğitim düzeyi ilkökul ve altında olanlar ve okuma-yazma bilmeyenler oluşturmaktadır.

Yoksulluk ve sağlık sorunları arasındaki ilişki herkesçe bilinen bir gerçektir.

Yoksulluk olumsuz sağlık koşullarının en belirgin nedeni iken; olumsuz sağlık koşulları da zaman zaman yoksulluğun nedeni olabilmektedir. Her yıl 2 milyonu aşkın yetişkini öldüren HIV/AIDS (UNICEF 2001:32) kimsesiz ve korumasız bıraktığı çocuklar ile ayrı bir yoksulluk zinciri oluşturmaktadır. Yoksulluk AIDS'i körüklerken hastalığın kendisi de insanları yoksulluğa sürüklemektedir.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE SOSYAL YARDIMLARIN YERİ: BİR ÇÖZÜMLEME ÇERÇEVESİ

Sosyal yardım “yerel ölçüler içinde asgari seviyede dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından kendi ellerinde olmayan nedenlerden dolayı yoksun kalmış kişilere resmi kuruluşlar veya kanunların verdiği yetkiye dayanarak yarı resmi veya gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve kişileri en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacını taşıyan parasal ve nesnel sosyal gelirden oluşan bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanıdır” (8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001).

Türkiye'nin sosyal yardım sistemi hakkında yapılacak bir çözümlemenin ana unsurları sosyal yardımın mevzuatı, örgütlenmesi ve finansmanıdır. Bu çerçevede sosyal yardım sisteminde kamunun ve “sivil toplumun”, (gönüllü kişi ve kuruluşların) rolü ve ağırlığına bakmak gerekir.

Türkiye'de geçerli geleneksel sosyal yardımlaşma ve dayanışma biçimleri, toplumbilimsel açıdan varlığını ve önemini korumaktadır. Bu geleneksel yapıyı ayakta tutan ve hatta geliştirmeye çalışan toplumsal çevrelerin ve dinamiklerin (dinsel kişi, grup, cemaat; siyasal partiler, gruplar; vakıflar vb.) varlığı bilinmektedir.

Bunun yanında Türkiye'de, kaynağını Anayasadan alan resmi-kamusal sosyal yardımlar da bulunmaktadır. Anayasada yer alan, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarına saygıyı ifade eden hukuk devleti ve iktisadi açıdan güçsüz durumda olanları korumayı amaçlayan sosyal devlet ilkesi (Md. 2) sosyal yardımların temel dayanağı olarak kabul edilebilir. Buna karşılık hukuk düzenimizde sosyal yardımların hukuki anlamda bir hak olup olmadığı hala

tartışma konusudur. Bu tartışma uygulamayı yakından ilgilendiren sonuçlara sahiptir. Daha açık bir ifade ile uygulamada **“muhtaçlık değerlendirmesi”** yaparken kullanılan taktir hakkının sınırı, sosyal yardımların bir hak olup olmamasına göre değişecektir.

Sosyal yardımların sosyal güvenliğin bir aracı mı, yoksa sosyal hizmetlerin bir uygulama alanı mı olduğu konusunda da önemli tartışma ve anlaşmazlıklar vardır. Sosyal yardımlarla elde edilmek istenen yararların sosyal güvenlikle eş değer olduğu; ya da bir toplumda sosyal güvenliği sağlamanın araçlarından birinin de sosyal yardımlar olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte sosyal yardımları sosyal (refah) hizmetlerin bir aracı olarak değerlendirenler da vardır.

Sosyal yardımların düzenlenmesinde dikkate alınması gereken ölçütlerden biri de öncelikli nüfus kümelerinin belirlenmesidir. Bu belirleme yapılırken hangi nüfus kümelerinin yoksulluktan daha çok etkilendiği konusunda yukarıda yapılan çözümlerden yararlanılabilir. Buna göre kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, tek ebeveynli aileler, parçalanmış aileler, yıkım olaylarıyla (deprem vb) karşılaşanlar, göç edenler, mülteciler, işsizler, alkol ve madde bağımlısı olanlar...yoksulluğun en çok etkilediği nüfus kesimlerini oluşturmaktadır. Bu kesimlerin, yoksullukla mücadele programlarında ve sosyal yardım uygulamalarında öncelikli olarak ele alınması gereklidir.

Bilindiği gibi sosyal yardımların verilmesinde çeşitli yöntemler ve yaklaşımlar kullanılmaktadır. Verilen yardımın niteliğine göre bunlar **ayni** (nesnel, parasal olmayan) ve **nakdi** (parasal) yardımlar olarak kabaca ikiye ayrılabilir. Nakdi yardım bazen bir iş kurmak için ya da sağlık hizmeti satın almak gibi nedenlerle koşullu olarak verilebilmektedir. Sosyal yardımları, süresini dikkate alarak **sürekli ve geçici** yardımlar olarak da ikiye ayırmak olanaklıdır. Bilindiği gibi sosyal yardımların temel karakteri geçici olmasıdır (Karataş, 2000). Yaşamı sosyal yardımlarla sürdürmek istenen bir durum olmadığından, amaç en kısa zamanda bireyleri çalışma yaşamına yöneltmek ve kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamaktır. Bu nedenle sosyal yardımların, diğer sosyal hizmetlerle birlikte harekete geçirilmesi daha etkili sonuçlar doğuracaktır. Bazen bir kereliğine (iş kurma yardımı, sağlık hizmeti satın alma, yıkımlar anında karşılaşılan zararın telafisi için v.b) bazen de belirli bir amacın gerçekleşmesi için (doğan her çocuk için belirli bir yaşa gelinceye kadar sigortalı çalışan

ebeveyninden birine, öğrenim gören gereksinim sahibi çocuğa/ğence öğrenim süresince v.b) belirli bir süre verilen sosyal yardımlar sistemin özünü oluşturur. Bununla birlikte toplumda öyle kimseler vardır ki (söz gelişi çalışma gücünü tümüyle yitirmiş engelliler, yaşlılar v.b), bunların yaşam boyu sosyal yardımlarla desteklenmeleri gerekebilir. İstisnai olarak böyle durumlarda sosyal yardımlar sürekli olarak da verilebilir. Sosyal yardımları **karar verme anında izlenen yola** göre de sınıflandırabiliriz. İstek sahibi hakkında gerekli incelemelerin yapılarak, bu yardımı hak edip etmediği konusunda profesyonel meslek elemanlarının yaptığı değerlendirmeleri temel alan yaklaşımlar olabildiği gibi tümüyle istek sahibinin **beyanı**na itibar ederek yapılan yardımlar da vardır.

Profesyonel sosyal yardım hizmetlerinde önem kazanan kavramlardan biri de “muhtaçlık”tır. Muhtaçlık değerlendirmesinde kullanılacak ulusal standart ölçütler henüz geliştirilmiş değildir. Bu ölçütlerin yanı sıra, muhtaçlık değerlendirmesini kimin yapacağı ve nasıl yapılacağı da henüz netleşmiş değildir. Gelişmiş ülkelerin tümünde hem ulusal hem de yerel özellikleri de dikkate alan ölçütler belli olduğu gibi bu değerlendirmeyi sosyal hizmet uzmanının (Social worker) yapması gerektiği konusunda da bir ihtilaf yoktur. Ancak Türkiye’de sosyal yardımlarda profesyonel anlayışın yerleştiği henüz söylenemez; bu nedenle uygulamada sosyal hizmet uzmanları yeterince etkili değildir. Bu nedenle uygulama önemli ölçüde geleneksel değerlendirmelere dayanmakta; bir tür keyfilik içinde sürmektedir. Bir meslek olarak sosyal hizmetin dünyada en erken işlevsellik olanağı bulduğu sosyal yardım alanı, her nedense Türkiye’de en geç yer alabildiği alanlardan biri olmuştur.

Muhtaçlık değerlendirmesi yapılırken profesyonel meslek elemanları yoksulluğu tüm boyutlarıyla dikkate alan bir yaklaşım sergilemelidir. Bir yanda içinde bulunulan işsizlik, ekonomik kriz, yıkım olayları (deprem, savaş, sel baskını, hortum vb.) toplumsal koşullar ile cinsiyet, yaş, hastalık, engel durumu, medeni durum, bağımlılık gibi bireysel özellikler birlikte dikkate alınmalıdır.

Sosyal yardımlarda çağdaş yaklaşım kamusal sorumluluğun kabul edilmesi ve finansmanının vergiler yoluyla sağlanmasıdır. Bu anlayış geleneksel yardımlaşma biçimlerinin varlığını inkar etmez ve gönüllü temelde örgütlenmiş kuruluşların katkısını yadsımaz. Ancak sorumluluk temelde devlettir; bu ise önemli bir farklılıktır.

TÜRK SOSYAL YARDIM SİSTEMİNDE ÖNEMLİ BAŞLICA HUKUKSAL DÜZENLEMELER, ÖRGÜTLENMELER VE MEVCUT DURUM:

Türkiye’de sosyal yardım sistemini oluşturan hukuksal düzenlemeler ve örgütlenmeler büyük bir dağınıklık içindedir (Karataş, 2000: 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001): Aşağıda sistemde yer alan önemli birtakım düzenlemeler genel hatlarıyla belirlenmektedir:

1. 7. 1976 tarihinde, 2022 sayı numarası ile çıkarılan “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” Maliye Bakanlığı, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, Yaşlılar Sosyal Güvenlik Dairesi Başkanlığı tarafından uygulanmaktadır. İllerde ise sorumluluk defterdarlıklar veya mal müdürlüklerindedir.

24. 05. 1982 tarih ve 2828 sayılı “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yasası” na bağlı olarak çıkarılan 1986 tarihli “Aynı-Nakdi Yardım Yönetmeliği” çerçevesinde de sosyal yardımlar verilmektedir. Uygulama sorumluluğu illerde İl sosyal Hizmetler Müdürlüklerindedir.

227 sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname gereği (Md.13) 28 Aralık 1989 günlü 20386 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “Başbakanlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü Muhtaç Aylığı ve Vakıf İmaret Yönetmeliği” ile 9.3.1986 gün ve 19042 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “Vakıflar Orta Öğrenim Öğrenci Yurtları Yönetmeliği” gereğince aş evleri, muhtaç aylığı ve orta öğrenim öğrencilerine yönelik yurtlar işletilmektedir.

Sağlık Bakanlığı “Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği” çerçevesinde ücretsiz tedavi uygulaması yapılmaktadır. Bu uygulamalar, Sağlık Bakanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Genel Sekreterliği arasında yapılan bir protokol çerçevesinde yürütülmektedir. 18. 06. 1992 tarih ve 3816 sayılı “ Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşlanması Hakkında Kanun” da Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülmektedir.

1580 sayılı “Belediye Kanunu” ve 3030 sayılı “Büyükşehir Belediyelerinin Kuruluşu Hakkında Kanun” ve 1941 yılında çıkarılan 4109 sayılı “Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Kanunu” sosyal yardımlar konusunda belediyelere önemli görevler düşmektedir.

29. 05. 1986 tarih ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ve bu Kanun gereği kurulmuş olan Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve aynı Kanun gereği kurulmuş olan 17. 07. 1986 tarih ve 19167 sayılı resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Yönetmeliği” ve kaynağını esas olarak bu Fondan alan, her il ve ilçede kurulmuş bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Türkiye’deki sosyal yardım sistemi içerisinde gerek örgütlenme gerekse finansman yönünden önemli bir yere sahiptir.

Türkiye’deki sosyal yardımlara ilişkin verilen bu özet bilgi, yukarıda vurgulanan dağınıklığın adeta bir göstergesi niteliğindedir. Bu dağınıklığın gerek mevzuat, gerek örgütlenme gerekse finansman boyutu dikkate alınarak giderilmesi, önemli bir gereksinim olarak önümüzde durmaktadır.

SOSYAL YARDIM SİSTEMİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Sosyal yardımlar yoksullukla mücadelenin yalnızca bir boyutudur ve çoğunlukla da sonuçlarının telafisi ile ilgilenir. Sosyal yardım etkinliklerini yoksullukla mücadelenin diğer boyutlarıyla birlikte planlamak ve aralarındaki etkileşimi göz ardı etmeden kendi bütünlüğü içinde ele almak gerekir.

Bu bağlamda ana hedef yoksulluğu ortadan kaldırmaktır; ancak bu hedefe ulaşmaya dek sosyal yardımların bireylerin ve toplumların yaşamında önemli bir yeri vardır.

Yoksulluk, asgari yoksulluk, yoksulluk çizgisi, sosyal yardım, muhtaçlık, muhtaçlık değerlendirmesi gibi kavramlar netleştirilmelidir.

Çeşitli yasalarda doğrudan ya da dolaylı olarak yer alan sosyal yardımlara ilişkin hukuksal düzenlemeler var olan dağınıklığı giderecek biçimde tek bir sosyal yardım yasası içerisinde toplanmalıdır.

Bu düzenleme ile paralel olarak merkezi yönetim içerisinde var olan sosyal yardımların örgütlenmesine dair dağınıklık da giderilmelidir. Merkezi yönetim bu alandaki yetki ve sorumluluğunu Belediyeler başta olmak üzere yerel yönetimlerle paylaşmalı, yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluğu artırılmalıdır. Merkezi yönetimin rolü daha çok kaynak yaratmak, standart oluşturmak, denetim ve eşgüdüm çalışmaları yapmak ve belirli bir ölçeği aşan projelerin yürütülmesinde etkin görev almak şeklinde yeniden tanımlanmalıdır.

Sosyal yardımlar hukuksal açıdan bir hak olarak düzenlenmelidir.

Sosyal yardımları diğer sosyal refah hizmetlerinden ayrı düşünmek olanaksızdır. Ele alınan sorunların doğası gereği, bu hizmetleri örgütlenme ve kaynak kullanımı açısından tek bir çatı altında toplamak, yani aynı kurumları yetkili ve sorumlu kılmak, hizmette etkililik ve verimlilik ilkelerinin de zorunlu bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Sosyal yardım sistemi finansman yönünden güçlendirilmelidir. Yaratılan mali olanaklar tek bir çatı altında toplanmalı ve yalnızca sosyal yardım amacıyla kullanılmalıdır.

Muhtaçlık değerlendirmesinde kullanılacak standart ölçütler geliştirilmelidir.

Gerek kamusal nitelikli gerekse gönüllü temelde yürütülen sosyal yardımlar konusunda, hem yapılan sosyal yardımlara hem de sosyal yardım alanlara ilişkin, sağlıklı ve etkin bir kayıt sistemi ve bilgi merkezi oluşturulmalıdır.

Sosyal yardım hizmetlerini sunmakla görevli kuruluşlarda profesyonel eğitim almış yeterli sayıda görevli (sosyal hizmet uzmanları) istihdam edilmeli ve bu kişilere uygulamada verilen sorumlulukla orantılı yetki tanınmalıdır.

KAYNAKLAR

BUTLER, S. ve R.A. WEATHERLEY, 1992 "Poor Women at Midlife and Categories of Neglect". **Social Work**, Vol.37,No:6,NASW,New York, ss:510-514.

DPT, **Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Özel İhtisas Komisyon Raporu**, Ankara: 2000.

DUMANLI, R. Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları. Uzmanlık Tezi, DPT. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No:2449. 1996.

Karataş, Kasım. "Engellilere Yönelik Sosyal Yardımlar" **Görme Özürlülerin Sosyal Güvenlik ve İstihdam Sorunları** (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş). Ankara: Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı Yayını, 2000.

Karataş, Kasım. "Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Yoksulluğa Karşı Küresel Tavrı" Değişen Türkiye'de İnsan Hakları Açısından Sosyal Hizmetler (Editör: Kasım Karataş), Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayın No: 006, 2002, ss. 270-276.

Karataş, Kasım. Toplumsal Kalkınmanın Önündeki Engel: İşsizlik ve Genç İşsizliği" **Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet** (Yayına Hazırlayan: Ümit Onat ve Aycan Altay). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No: 007 (ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Ortak Yayını, ss. 73-88, 2001

Karataş, Kasım. **Türkiye'de Genç İşsizliği: Ekonomik, Toplumsal ve Ruhsal Sonuçları**. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi, Yayın No: 002, 1996.

KOŞAR, N. **Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet)**. Ankara: 2000.

Özdek, Yasemin. "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kışkırcısında İnsan Hakları" **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. (Editör: Yasemin Özdek), Ankara: TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını No: 19. ss. 1-44, 2002.

Sezen, Şeriye. Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayın no: 293, 1999.

SHÇEK - Ayni ve Nakdi Yardım Yönetmeliği, 1986.

SOMEL, C. “Yoksulluk Kader Değil Siyasettir”. **TES-İŞ** Dergisi, Ekim-Kasım. 2001. ss: 21-26.

ŞENGÜL, T. ve M.ERSOY. **Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri, Ankara Örneği**. ODTÜ, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Yayını, Yayın no: 4. 2000.

ŞENSES, F.”Yoksulluk Artışına Karşın Kayıtsız Kalınmamalıdır.” **TES-İŞ** Dergisi, Ekim-Kasım. 2002. ss: 26-33.

TÜSİAD, 2000. **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, Yayın no: TÜSİAD-T/2000-12/295.

UNDP,. **Human Development Report**. OxfordUniversity Press, UNDP: Geneva: 2001.

UNICEF 2001, Dünya Çocuklarının Durumu.

WORLD BANK, **World Development Report**, Oxford University Pres. 1999.

ZASTROW, C. **Social Problems:Issues and Solutions** 3th Edt.Chicago, Nelson-Hall. 1991.

YOKSULLUK ve HASTA HAKLARI

Mustafa SÜTLAŞ

Söze önce belki de bildiğiniz birkaç örnekle başlamak istiyorum:

Lepra yani “Cüzzam=Lepra Hastalığı” sosyo-ekonomik koşullarla ve yaşam biçimiyle çok yakından ilişkili bir hastalıktır. Hastalığın ortaya çıkması için öncelikle bir “yatkinlik hali”(=hastalık etkenine karşı doğal bağışıklık halinin olmayışı) ve “hastalık etkeni”nin olması gerekir. Bulaşma solunum yolundan olmaktadır. Yani cüzzam bir “damlacık enfeksiyonu”dur. Ancak benzer biçimde geçen “Tüberküloz” hastalığına karşı yedi kez daha zor bulaşan bir hastalıktır. Çünkü solunum yolundan çıkan partiküller içindeki basilin havada asılı kalma süresi çok kısadır. O nedenle bulaşma için çok yakın temas gerekir. Diğer yandan lepra basili bir zorunlu hücre içi mikroorganizmadır ve hedef dokusu periferik sinirlerin “Schwann Hücreleri”dir. Dolayısıyla basillerin buraya kadar ulaşabilmesi için çok sayıda mikroorganizmanın alınması gereklidir.

Cüzzam hastalığının basilini gösterip, klinik tablonun bu basilden kaynaklandığını ortaya koyan Norveçli hekim Armauer HANSEN hastalığı 1874 yılında ilk kez tanımladığında; o zaman ilişkin istatistik verilerin güvenilirliğini göz önüne almakla birlikte bulunduğu toplumda % 6 gibi bir prevalans oranı vermektedir. 20. YY’ın ilk yıllarında; başka bir deyişle lepranın özgün tedavi edici ilacı ortaya çıkmadan yaklaşık 40 yıl önce Norveç’te hasta sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bunu sağlayabilecek tek bir neden olabilir: Yaşam koşulları ve bireysel direncin enfeksiyon zincirini kırarak kadar belirleyici olması.

Aynı hastalıkla ilgili benzer durumu ülkemizde de görmek olasıdır. 20. YY’ın

başında bu hastalık ülkenin her yanında bulunmaktadır. 1980’den sonraki verileri çok iyi biliyorum ve güvenilirliğini garanti ediyorum. Bu dönemde hasta yoğunluğu çarpıcı bir şekilde batıya oranla doğudadır. Bu dönemde ülkenin batısı ile doğusu arasında sosyo-ekonomik durum ve yaşam koşulları arasında büyük bir fark vardır. Geçen 20 yıldan uzun sürede ülkemizde bir kontrol programı uygulanarak basili taşıyan tüm hastalar olabildiğince erken bir şekilde etkin ilaçlarla tedavi edilmiştir. 1980’lerin başında her yıl saptanan olgu sayısı 100’lerin üzerindeyken bugün 10’lu sayılara düşmüştür. Ancak bugün geldiğimiz noktayı uygulanan kontrol programına bağlamak olanaklı değildir. Geçen süre içinde toplumun, bu arada da Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun sosyo-ekonomik düzeyi ile bireylerin yaşam koşullarında görece bir değişiklik olmuştur. Sonuç buna bağlıdır.

Benzer bir örneği Tüberküloz hastalığında göstermek olasıdır. Burada da hastalığın ortaya çıkışı ve bulaşması sosyo-ekonomik düzey ve yaşam koşullarıyla yakından ilişkilidir ve yoksul kesimin hızla arttığı dünyamızda bu hastalığın insidens ve prevalansı hızla artmaktadır. Bir başkası HIV’dir. Başlangıçta gelişmiş ülkelerde daha yoğun görülen bu hastalık Afrika kıtasının yoksul ülkelerinin insanlarını özellikle de çocukları kırıp geçirmektedir. En gelişmiş ülkeden, ABD’den örnek gösterebiliriz: Bu ülkede sosyo-ekonomik düzeyi düşük toplum kesimlerinde birçok hastalığın görülme oranı daha yüksektir.

Sonuç olarak yoksulluğun beslenme, yaşam koşulları, bedensel direnç vb. insan organizmasının temel unsurlarını olumsuz etkileyerek hastalıklara zemin hazırlamakta, ortaya çıkan hastalıkların ise daha ağır ve olumsuz sonuçlarla seyretmesini sağlamaktadır. Ne yazık ki bunu ortaya koyan bilimsel, özellikle de klinik verileri ortaya koyacak araştırmalar çok fazla değildir. Ancak sağlıkla ilgili uluslararası kuruluşların, çeşitli mücadele programlarının bu duruma atfı yaptıkları görülmekte, konunun bu yanı için özel önlemler alınması için öneriler getirilmektedir.

“Sorun yalnız hastalıkların artması ve ağır seyretmesi değildir.”

Bir başka boyutu; sermayenin küreselleşmesinin arttığı günümüz dünyasında “sağlık hizmeti” alanı bir “kâr” alanı olarak örgütlenmekte ve sömürünün önemli bir zeminini oluşturmaktadır. Bu noktada “hasta hakları”nın bir kavram olarak daha çok konuşulması bir rastlantı ya da insanlığın gelişmişlik düzeyinin

bir sonucu değildir. Aslında doğrudan bir “sıkıntı”ı ifade etmektedir. Çünkü sağlık alanının sömürü için düzenlenmesi hasta haklarının ihlâline yol açmaktadır.

Bu koşullarda yoksulların; yani sosyo-ekonomik düzeyi yetersiz olan ve kötü yaşam koşullarına sahip kişilerin yalnız yaşam hakları değil, hastalandıklarında gereksindikleri sağlık hizmetlerini alırken sahip olmaları gereken hakları daha fazla ihlâl edilmektedir.

“Hasta hakları”nın unsurlarına bakarak bunları açımlayacak olursak ilişkiyi daha yakından kurabiliriz:

Sağlık hizmetine ulaşma ve yararlanma hakkı

Sağlık hizmetleri özü gereği toplumları oluşturan insanların elbirliği ve dayanışmasıyla sağlanabilir. Onlar adına bunu “devlet” sağlar ve herkes bu hizmete ulaşır ve yararlanır. Devletin “sosyal” niteliğinin en önemli unsurlarından birisi bu hizmetin örgütlenmesidir. Bu hizmetin günümüzde ancak bir bedel ödeyerek sağlanması; yoksullar için bu hizmete ulaşma ve yararlanma hakkını azaltmakta giderek ortadan kaldırmaktadır. Sağlık alanındaki eşitsizliklerin önemli sonuçlarından birisi budur. Geçmişte kaynak yetersizliği ve koşulların olumsuzluğu nedeniyle oluşan eşitsizlik günümüzde bu alandaki yatırımların görece sosyo-ekonomik düzeyi daha yüksek olan ya da sağlık güvencesi olan kişilerin yaşadığı yerlerde yapılması sonucunu doğurmaktadır.

Diğer yandan sağlık hizmetinin belirli bir nitelikte sunulması gereklidir. Oysa yoksulluk bu niteliğin de düşmesine yol açmaktadır. Yoksulluk arttıkça verilen hizmetin niteliği ve etkinliği azalmaktadır. Hizmetin maliyeti ve kazanç unsuru verilen hizmetin gerek tanı gerek tedavi süreçlerinde eşitsiz uygulanmasına yol açmaktadır. Varlıklı ya da sağlık güvencesi olan bir kişiyle yoksul bir kişi arasında tanı ve tedavi süreçlerinin irdelenmesine ilişkin olarak özel araştırmalar olmamakla birlikte bu ortak bir gözlemdir. Özel sağlık hizmetinin alınması dahil tüm sağlık hizmetlerinde bunun unsurlarını görmek olasıdır. SSK’lılara bazı incelemelerin yapılmayışı, sağlık güvenlik sistemlerinin bazı tanı ve tedavi tiplerini kapsam dışı bırakması bu ilişkiyi ortaya koyan örneklerdir.

Sağlık hizmetinin en önemli unsurlarından birisi koruyucu ve sağlığı geliştirici sağlık hizmetleridir. Bu noktada yoksullar başlangıç olarak buldukları “negatif” durumdan daha da kötüye gitmektedir. Çünkü günümüzde sağlık hizmetinin bu alanı da ücretlendirilmiş ve hizmet bir bedel karşılığı sunulmaya başlamıştır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerindeki sağlık ocaklarında döner sermaye uygulanmasının başlamasından sonra, bu hizmetin kullanımına ilişkin olarak yapılan çeşitli araştırmalarda bu durum ortaya konulmuştur.

Bu noktada söz konusu savımıza kanıt olabilecek bir başka gözlem; sağlık hizmeti verme dışında bazı amaçları olan bazı sivil örgütlenmelerin sağlık alanında ve özellikle sağlık güvencesiz ve yoksul kesimler için hizmet örgütlemeleridir. Çünkü kendi amaçlarının gereklerini yerine getirmek için gereksindikleri insan potansiyeli ve prestiji böyle bir eksikliği ve negatif anlamdaki farklılığı ortadan kaldırmak gibi kendilerini benimsetebilecek bir çabayla mümkün kılmaya çalışmaktadırlar.

Mevcut kısıtlı kaynakların kullanımında da sosyo-ekonomik koşullar eşitsizliklerin arttığı ya da belirginleştiği bir alandır. Özellikle büyük ve pahalı operasyonlar, sürekli ve yoğun bakım hizmetleri, doku transplantasyonları yapılırken, zengin-yoksul eşitsizliği daha çok göze çarpmaktadır. Acil hizmetlerin sunumunda da benzer durumdan söz edilebilir. Aynı koşuldaki ya da aynı sorunu yaşayan iki insanın arasındaki farklılık varsılığı ise, verilen hizmetin oran ve niteliğinde de farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekler herkes tarafından görülüp bilinmekle birlikte ne yazık ki diğer konular kadar öne çıkmamakta, daha belirgin ve dikkat çekici şekilde ifade edilip vurgulanmamaktadır.

Sonuç olarak uluslararası belge ve sözleşmelerde “hasta hakları” denilince en başta gelen; hizmet alacağı “hekim ve sağlık kuruluşunu seçme hakkı” bir yana hizmete ulaşma ve hizmetten gerektiği ya da gereksinim duyulduğu şekliyle yararlanmak yoksullar için söz konusu değildir. Bunu küresel örneklerle de ortaya koymak olanaklıdır. Yoksul ülkelerin insanları ya da varlıklı ülkelerdeki yoksul insanların sağlık hizmetlerinden yararlanma biçim ve oranları ortadadır. (Afrika ve ABD’deki zenciler ve yoksullar)

Bilgilenme ve aydınlatılmış onam

Yoksulluk insanların eğitim ve bilinçlenmesini olumsuz etkilemekte, giderek olanaksızlaştırmaktadır. Günümüzde insanın her anlamda gelişmesi için gerekli kaynakların sağlanması gelirle yakından ilişkilidir. Bu durum insanların “eşit” olmasını ortadan kaldırmakta; dolayısıyla kendileri başkaları için ifade ettikleri “değer”de farklılıklar yaratmaktadır. Hasta hekim ilişkisi özü ve uygulandığı biçimiyle bir egemenlik ilişkisidir. Hekim bilgi ve donanımıyla hizmet verdiği hastaya egemendir. Bu egemenlik tarafların “değer”lerine koşut olarak artar ya da azalır. Yoksul bir hastanın hekiminden bilgi almak için sarf ettiği çabayla, görece varsıl arasında belirgin farklılıklar vardır.

Tersi de doğrudur: Yine somut bilimsel araştırmaları ortaya konulmamış olsa da gözlemlerimizin gösterdiği ve üzerinde birleşebileceğimiz bir gerçek sosyo-ekonomik durumun hastaların bilgilenmesi ve tıbbi müdahaleler ile tedavi seçenekleri üzerinde söz söyleme, karar süreçlerine katılma, tedaviyi kabul ya da reddetme olanaklarını azalttığı yolundadır.

Gizlilik ve güvenlik hakkı

Herkese eşit sunulması gereken, verirken herkesin aynı olması gereken sağlık hizmetlerinde; eğer iyi incelenirse, yoksulluğun bu konuda da belirgin farklılıklar yarattığı ortaya konulabilir. Görece varlıklı kesimlere sağlık hizmeti verilen yerlerle yoksullara hizmet verilen yerlerin düzenlenişi ve sahip oldukları olanaklar bu hakkın sosyo-ekonomik durumla ilişkisini ortaya koymaktadır.

Günümüzde SSK sağlık kurumlarının polikliniklerinde gizliliği ortadan kaldıran düzenlemeler söz konusudur. Benzer biçimde yoksullara yönelik olarak özellikle kampanya şeklindeki sağlık hizmeti sunumları sırasında böyle bir hakkın varlığı akla bile gelmemektedir.

Güvenlik için de benzer şeyleri söz etmek olasıdır. Sosyo-ekonomik düzey azaldıkça buna yönelik önlem ve düzenlemeler için ayrılan kaynak azalmaktadır. Bu noktada tersine bir gerçek, bu kesimlere hizmet veren kurumların hizmet verdikleri hastalara karşı kendi güvenlikleri için harcadıkları kaynak ve çaba artmaktadır. Yine SSK hastanelerinde verilen kurumsal “güvenlik” hizmetleri buna güzel bir örnektir

Araştırmalar

Hasta haklarından söz edilirken özel düzenlemelerin yapıldığı bir konu da tıp biliminin gelişmesi için gerekli olan bilimsel araştırmalardır. Yoksulluk bu araştırmaların denekleri olmayı kolaylaştırmakta, ama sonuçlarından yararlanma noktasında güçlükler yaratmaktadır. Birçok tanı ve tedavi yöntemi tıp biliminin gelişmeye başladığı günlerden beri önce laboratuvar koşullarında, sonra hayvan çalışmalarında, ardından yoksul deneklerde, en sonunda da tüm insanları kapsayacak şekilde sürdürülmektedir.

Bu noktada bilim ve araştırma etiğinin ele alması gereken konulardan birisi olan “ücretli deneklik” insan bedeninin maddi karşılık uğruna nasıl kullanıldığını gösteren örneklerden birisidir. Diğer yandan gelişmiş ülkeler için satış ve uygulama izni almamış ilaçların yoğun olarak geri ve yoksul ülkelerde uygulanıyor olması da bu ilişkiyi ortaya koyan değerli kanıtlardan birisidir.

Kronik hastalıklar ve hastalar

Yoksulluk bu konuda da büyük eşitsizlikler yaratmaktadır. İnsan yaşamına eşlik edecek kronik ve zaman içinde ağırlaşan hastalıklarda alınan sağlık hizmeti konusunda da yoksulluğun etkisi büyüktür. Başta belirttiğim cüzzam hastaları için toplumun ayırdığı kaynaklar ve hizmet sunumu için yaptığı harcama giderek azalmaktadır.

Bir başka önemli ve genel sağlık sorunu; aslında ortaya çıkışında zengin-yoksul ayrımı yapmayan diyabet hastalığındadır. Burada sosyo-ekonomik durum, yaşam koşulları ve yoksulluk hem hastalığın gidişini olumsuz etkilemekte hem de hastaların aldığı hizmetin niteliğinde farklılıklara ve eşitsizliklere yol açmaktadır.

Gelir eşitsizliğinin dolayısıyla yoksulluğun sağlık hizmeti konusunda önemli rol oynadığının bir başka örneği de bedensel engelli ve sakatlarda görülebilir. Bu durumda olan yoksul ve zenginlerin aldığı sağlık hizmetleri arasında belirgin farklılıklar vardır. Aynı durumdaki bir zengin kişi bedensel yönden eksiklik ve olanaksızlıklarına karşın toplum içinde yaşamını sürdürebilirken, yoksul biri evine, yatağına bağlı ve çok basit bazı sağlık hizmetlerinden bile yoksun durumda olabilmektedir.

Bu noktada yine sağlık hizmeti verenlerin bir eşitsiz tutumundan söz etmek de olasıdır. Yine kendi kişisel deneyim ve gözlemlerime göre bedensel engellilere ve sakatlara sunulan sağlık hizmetlerinde, hizmeti verenler en azından daha isteksiz ve çekimser davranmakta, yaklaşım ve ilişkilerinde kimi kere verilen sağlık hizmetini bile olumsuz etkileyecek farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin cüzzam hastalarının hastalıklarıyla doğrudan ilgisi olmayan sağlık sorunlarına diğer hekimlerin ilgi ve yaklaşımı çok olumsuzdur. Çoğu, örneğin muayene ederken hastaların en doğal haklarından biri olan muayene edilme haklarını “dokunmama” eylemi nedeniyle kullanamamaktadırlar.

Başvuru ve şikayet hakkı

Bu konuda da yoksulların bireysel “değer” ya da “değersizlikleri” belirgin olmaktadır. Birçok sağlık hizmeti kurumunda yukarıda ortaya konulan, yoksulların aleyhine olan farklılıkların sonucunda doğan hak ihlallerinin açığa çıkarılması ve kovuşturulmasında da ciddi farklılıklar vardır. Parası az olan, bilmediği, peşine koşacak koşul ve olanağı az olduğu, dinlenmeyeceğini düşündüğü için hak arama yollarını daha az oranda kullanmakta, kullanmaya kalktığında süreçler uzun olduğu için sürdürememekte, sürdürse bile mekanizmaların yeterince etkin olmaması nedeniyle sonuç alamamaktadır.

Bu konuda özellikle özel hukuk alanındaki düzenlemeler de yoksulların bu haklarını kullanmayı önler niteliktedir. Çünkü örneğin mağduriyetlerin tazmini için açılan davalarda yatırılması gereken harçlar, bunların takibi için gerekli giderler bu hakkın da fiilen kullanımını engellemektedir.

Diğer haklar

Hasta haklarının birçok başka boyutu vardır. Bu konuların her biri ayrı ayrı irdelendiğinde yoksulluğun bu hakların kullanımı ve yararlanılması konusunda eşitsizlikler yarattığı görülecektir. Bir küçük örnekle bitirelim.

Örneğin hasta haklarının unsurları arasında yer alan refakatçi ve ziyaret hakkının kullanımının da yine yoksullukla yakından ilişkili olduğunu göstermek olanaklıdır. Bu durumda olanların refakatçileri, onlara sunulan hizmet için gerekli olan emeğin karşılanması amacıyla kullanılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak yoksulluğun bizatihi kendisi bir hak ihlâlidir. Ama yoksulluk birçok hakkın kullanımı, yararlanılması konusunda olduğu gibi sağlıklı yaşama hakkı ve onun unsurlarından biri olan; sağlığın korunması, geliştirilmesi, sağlıksızlıkların giderilmesi ve tedavisiyle, yaşam boyu sürececek sağlıkla ilgili sorunların bakım ve rehabilitasyonu konularını kapsayan sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkında da eşitsizliklere yol açmaktadır. Buna ilişkin bilimsel verilerin daha çok ortaya konulması, bu verilere dayanılarak bu haklardan yoksulların da herkes gibi eşit ve ayrımsız bir şekilde, dahası pozitif ayrımcılık temelinde daha çok gözetilerek yararlanması için, başta sivil ve gönüllü örgütler olmak üzere mücadeleyi amaç ve yöntem olarak belirlemiş örgütlerin öne çıkarması zorunlu görülmektedir.

SOSYAL ve İKTİSADİ HAKLAR, YOKSULLUK ve SENDİKALAR

Ahmet MAKAL

Kökenleri itibariyle değerlendirildiğinde, ikinci kuşak insan hakları olarak nitelenen sosyal ve iktisadi hakların ortaya çıkması ve gelişimi; tarihsel gelişim süreci içerisinde tedrici olarak ve çok faktörlü dinamik bir oluşum içerisinde gerçekleşmiştir. Yüzyıllara yayılan bu süreç, elbette sadece sınıf mücadeleleriyle ve sınıf örgütleri olarak sendikaların varlığı ve etkinlikleriyle açıklanamaz. Ancak, bu süreci sadece sınıf mücadelelerine ve sendikalara indirgemek yanıltıcı olmakla birlikte; diğer taraftan, bu hakların gelişiminde sınıf mücadeleleri ve ücretlilerin sınıfsal örgütleri olarak sendikalar, birinci derecede rol üstlenmişlerdir. Bu değerlendirmemiz, sendikal hakların tamamlayıcı bir parçası olarak toplu pazarlık ve grev hakkını içerdiği gibi; diğer sosyal haklar itibariyle de geçerlidir. Bu bağlamda, sendikaların oluşumunda önemli bir rol üstlendiği sosyal haklardan, sendikal örgütlenmenin dışında kalan kesimler de yararlanmışlardır. Bunlar içerisinde, sendika üyesi olmayan bağımlı çalışanlar yanında, ücretlilik ilişkisi dışındaki diğer bazı iktisadi ve sosyal açıdan güçsüz kesimler de bulunmaktadır. 18.-19. Yüzyılların yaygın yoksulluk koşullarının ortadan kalkmasında, sendikal mücadelenin önemli bir rolü olmuştur. Bu durumda, nasıl sendikaların gelişmesi, görece olarak güçsüz toplum kesimleri açısından sosyal ve iktisadi haklar itibariyle bir ilerleme yaratmışsa; sendikaların güç kaybetmesi de bir gerileme yaratacaktır.

Bu saptamalarımız, son yirmi yılda çalışma ilişkileri alanında gözlenen bazı önemli değişimlerin açıklanıp yorumlanmasında ve geleceğe yönelik politika önerilerinin belirlenmesinde önemli bir çıkış noktasıdır. Ağırlıklı olarak 1980'li yıllardan başlayarak, dünya düzleminde çalışma ilişkileri alanında gözlenen en

önemli değişimlerden biri, işçi sendikalarının güç kaybetmesidir. Kuşkusuz, bu gelişmeler üzerinde, çok sayıda siyasal, iktisadi ve sosyal faktör rol oynamıştır. Genel çizgileriyle iktisadi yaşamda kamu kesiminin ağırlığı azalırken, özel kesimin payının artması; imalat sanayiinin istihdam içerisindeki payının azalması, işletme ölçeklerindeki küçülme, işgücünün cinsiyet ve yaş dağılımında meydana gelen gelişmeler ve bu çerçevede kadınların ve genç işçilerin paylarının artması, yeni istihdam biçimlerinin gelişmesi ve kısmi zamanlı, geçici emek istihdamının artması, alt-ışveren (taşeron) kullanımının yaygınlaşması bu nedenler arasında öncelikle belirtilmelidir. Sendikalar, geleneksel olarak iyi örgütlenmiş oldukları istihdam alanlarında güç kaybederken, değişen istihdam biçimleri içerisinde üretim sürecine yeni katılan kişileri örgütlemekte de başarısız oldukları görülmektedir. Çokuluslu şirketlerin dünya ölçeğindeki gelişimleri de, ulusal düzeydeki sendikal örgütlenmelerin gücünü azaltıcı yönde etkide bulunmuştur.

Sendikaların güç kaybının düzeyini sadece nicel ölçütlerle ifade etmek yeterli olmasa da; sendikalaşma oranlarında gözlenen düşmeler, bu güç kaybının boyutlarını net biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin 1970 yılında Fransa'da % 22 olan sendikalaşma oranı, 1995'te % 9'a düşerken; aynı yıllar itibariyle İngiltere'de % 49'dan % 32'ye, Almanya'da % 36'dan % 32'ye, Hollanda'da % 37'den % 25'e düşmüştür. Ancak, bu genel gelişim çizgisi içerisinde bir bölüm ülkenin, örneğin bazı İskandinav ülkelerinin bir istisna teşkil ettikleri ve güçlü sendikal hareketlerin bulunduğu ülkelerde bu düşüşün hem daha az olduğu, hem de daha geç gerçekleştiği belirtilmelidir. Düşüşe karşın, genel çizgileriyle, Avrupa ülkelerindeki oranlar, ABD ve Japonya gibi ülkelere daha yüksek düzeylerde bulunmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda tüm dünya düzleminde sendikalaşma oranında meydana gelen bu önemli düşüşlerin yol açtığı gelişmeler, değişik boyutları itibariyle değerlendirilmelidir. Bu gelişmeler, bir yandan, sendikaların da bir parçası olduğu batı demokrasileri açısından önemli sonuçlar doğurmakta; farklı düşünce ve çıkarlara sahip toplumsal kesimlerin bu çıkarları doğrultusunda örgütlenerek, mücadele etmeleri temelinde yükselen batı demokrasilerinin bu temelleri zayıflamaktadır. Bu gelişmeler diğer yandan, batı demokrasilerinin gelişim süreci içerisinde oluşan sosyal ve iktisadi haklar konusundaki kazanımları da geriletmektedir. Bu bağlamda, sendikaların kendi üyelerinin çıkarları doğrultusundaki etkinlikleri zayıfladığı gibi; bu gelişmeler, iktisadi ve sosyal bakımdan güçsüz diğer bazı toplumsal kesimlerin de aleyhine sonuçlar doğurmaktadır.

Gelişmeler, Türkiye gibi, sosyal ve iktisadi haklar açısından batı ülkelerinden daha geride bulunan, bu çerçevede sendikal hareketin ücretlilerin çalışma ve yaşama koşulları üzerindeki belirleyiciliğinin daha zayıf olduğu ülkeler açısından daha da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye’de de sendikal örgütlenme ile bu kuruluşların gücü konusundaki gelişimin, dünya ölçeğinde gözlenen gelişimlere koşut olduğu; son 20 yılda sendikaların hemen her düzeyde güç kaybettiği görülmektedir. Değişik nedenlerle gerçekleri yansıtmayan resmi rakamlar bir tarafa bırakılırsa, 1980’li yıllarda Türkiye’de toplam ücretlilerin yaklaşık % 20’si sendikalı iken, bu oran 2000’li yılların başında % 8’lere düşmüştür. Gene 1980’li yıllarda Sosyal Sigortalar Kurumu’na tabi işçilerin yaklaşık % 50’si sendikalı iken, bu oran 2000’li yılların başında % 16 dolaylarına düşmüştür. Sonuç olarak, ülkemizde toplumsal yaşamda ve üyelerinin haklarını korumada zaten batı ülkelerindeki kadar etkin olamayan sendikalar, bağımlı çalışanların ücret ve diğer çalışma koşulları ile yaşam düzeylerinin belirlenmesinde, zaten büyük olmayan etkilerini geniş ölçüde yitirmişlerdir.

Sendikal hareketin yaşadığı bu değişimler, iktisadi ve sosyal haklar bağlamında da değerlendirilmelidir. Günümüzde de, geçmişte olduğu gibi, sosyal ve iktisadi hakların tümüyle sendikalarla özdeşleştirilmesi ve bunların savunusunun tümüyle sendikalara bırakılması doğru ve gerçekçi bir yaklaşım değildir. Ancak, sendikaların bu hakların savunulmasındaki ağırlıklı rolleri, kanımızca, hâlâ devam etmektedir. Sendikalar, güç yitirmelerine karşılık; sadece üyelerinin değil, ekonomik ve sosyal haklara gereksinim duyan tüm toplumsal kesimlerin, hâlâ en örgütlü ve yaptırım gücüne sahip kuruluşlarıdır. Sendikaların varlığı ve üyelerine sağladığı hakların diğer toplum kesimleri için de korunması gereken sağlam bir zemin oluşturduğu gerçeği de varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, iktisadi ve sosyal haklar çerçevesinde, sendikal örgütlenmenin önemi belki de her zamankinden daha fazla gündemdedir ve bu kuruluşlar, hakların geriletmeye çalışıldığı koşullarda, onları savunmanın en etkin araçları olma özelliğini korumaktadırlar. Bu bağlamda, sendikalar yoksullukla mücadele sürecinin en önemli kurumsal araçlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Sendikaların güç kaybetmesine neden olan etmenler hâlâ varlığını sürdürürken, bu kuruluşlar, değişen koşullara uyum sağlayabilmenin ve zayıflamalarına yol açan nedenlere karşı daha etkin mücadeleler vermenin

yollarını aramaktadırlar. Bu mücadelenin ulusal ve uluslararası düzeyde değişik boyutları bulunmaktadır. Sermayenin uluslararasılaşmasına koşut biçimde, işçi sendikaları da uluslararası ölçekte dayanışmalarını güçlendirme yoluna gitmektedirler. Ulusal düzeyde ise bazı ülkelerde sendikalar birleşme yoluyla güçlerini artırma yollarını denerken, sendikal örgütlenmede değişik örgütlenme bazları itibariyle gözlenen eksikliklerin giderilmesi, işkolu düzeyinden yerel düzeylere ulaşan çok kademeli ve etkin bir örgütlenmenin gerçekleştirilebilmesi, bunun önemli ve olmazsa olmaz araçları olarak görünmektedir. Özellikle, geçmişte asli örgütlenme bazı olarak ortaya çıkan işkolu düzeyindeki örgütlenmenin, yerel-işyeri düzeylerinde tahkim edilmesi önemli bir zorunluluk haline gelmiş gibi gözükmektedir. Bunun yanı sıra, sendikalar, sosyal ve iktisadi hakların bütünlüğünü ve bu bütünlük içerisinde ücretli çalışanlar dışında kalan ve birçok anlamda daha kötü durumda olan bazı toplumsal kesimlerin ve istihdam-dışı yoksulların bulunduğunu hesaba katarak, çabalarını sendikal hareketi aşan bir biçimde sosyal ve iktisadi haklar konusundaki kazanımların korunmasına da yönlendirmelidirler. Bu çerçevede sendikaların, sadece kendi üye tabanlarında değil, kendi özgül alanlarıyla ilgili olarak bütün topluma yönelik sosyal hak bilincini yükseltici çalışmalara yönelmeleri yararlı olacaktır. Bu çabalar ise, örgütsel düzeyde sendikal hareketle insan hakları hareketi arasında geçmişte olduğundan daha yakın bir işbirliğinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Birlikte yürütülecek eğitim programları, her iki hareket açısından yararlı sonuçlar doğuracak bir etkinlik olarak belirginleşmektedir. Fiili durum, her iki hareketin, bu sorunların ve çözüm yollarının farkında olduklarını ve giderme yolunda, ellerinden geldikince etkin önlemler alma çabası gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu çabaların ne kadar olumlu sonuç verdiğini ise elbette zaman gösterecektir...

SENDİKALAR ve SOSYAL HAK KAVRAMI

Elif AKGÜL

İnsan hakları ve temel özgürlükler, her insanın doğuştan sahip olduğu değerlerin saygıyla karşılanacağı ve korunacağı bir yaşam talebinin sonucu olarak ortaya çıkmış ve insan hakları mücadelesi, bir anlamda haklar ve özgürlükler mücadelesi şeklinde yürütülmüştür. İnsanlık tarihi boyunca verilen sınıf mücadeleleri ise, insan haklarının ortaya çıkmasında ve geliştirilmesinde en belirleyici etken olmuştur. Bu anlamda insan hakları ve ona bağlı olarak gelişen temel özgürlüklerin kazanılması, her insanın doğuştan sahip olduğu onur ve değerlerin saygıyla karşılanacağı ve korunacağı bir yaşama yönelik olarak, işçi ve emekçi sınıflarca verilen sınıf mücadelelerinin en önemli sonuçlarından birisidir.

Temel insan haklarını kuşak haklar olarak tanımlamak mümkündür. 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi ile oluşturulan birinci kuşak haklar düşünce ve inanç özgürlüğü, yasalar önünde eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlükler, siyasal ve mülkiyet hakkından oluşmaktadır. 1830'lu yıllardan sonra ikinci kuşak haklar olarak nitelenen sosyal, ekonomik ve kültürel haklar yani çalışma, örgütlenme, eğitim, sağlık, sosyal adalet vb. haklar ortaya çıkmıştır. Üçüncü kuşak haklar ise İkinci Paylaşım Savaşından sonra yükselen dayanışma hakları olarak adlandırılmaktadır. Bunlar, halkların kendi kaderini tayin hakkı, kadın hakları, çocuk hakları, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi hakları kapsar ve bu üç kuşak haklar bir bütün olarak temel insan hak ve özgürlüklerinin içeriğini oluşturur.

10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletlerce kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan hak ve özgürlüklerine ilişkin en önemli belgelerden birisidir. Yine 3 Ocak 1976'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” özellikle sendika hakkını ayrıntılı bir biçimde düzenleyen önemli belgelerden birisidir. Bu sözleşmenin bir diğer önemi ise, sendika hakkından ayrı düşünülemez olan “grev hakkını” düzenleyen bir belge niteliğinde olmasıdır. Tüm bu bildirge ve sözleşmeler, Fransız devriminden başlayarak öne sürülen bireysel hak ve özgürlüklerle, yakın zamanların ürünü olan sosyal ve ekonomik hak ve özgürlükleri bir bütünlük içinde ele almış, bu hak ve özellikleri din, dil, ırk, cinsiyet farkı gözetmeksizin “tüm insanlar” için eşit bir şekilde tanıran, devletlere bunları gerçekleştirmek için imkanlar yaratma ve koruma yükümlülüğü getirmiştir.

Örgütlenme, başka bir ifade ile sendika hakkı, ikinci kuşak haklar arasında sayılan eğitim hakkı gibi bir **Sosyal Hak**'tır. Bir sosyal hak olarak sendika hakkı, niteliği gereği sadece devletler tarafından tanınmakla gerçekleşmiş olmamaktadır. Bu nedenle Birleşmiş Milletler, eğitim hakkı, sendika hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklara yönelik olarak, üye devletlere somut ve olumlu önlemler alma yükümlülüğü getirmiş, bu yükümlülüğün yerine getirilmemesinin ise temel bir insan hakkı ihlali olacağını belirtmiştir. Kendiliğinden kazanılan birinci kuşak haklar ile kazanılması için devletlere sorumluluklar yükleyen ikinci kuşak hakların bir bütün olarak insan haklarını oluşturması, özellikle sosyal hakları insan haklarının ayrılmaz bir parçası, başka bir ifade ile insan hak ve özgürlüklerinin kazanılmasının bir ön koşulu olarak görülmesini sağlamıştır.

İnsan haklarının tarihsel gelişimi içinde "ikinci kuşak haklar" olarak ortaya çıkmış olan sosyal haklar, güçlü yaptırım mekanizmalarıyla güvence altına alınmadıkları için, pratikte birinci kuşak insan hakları olarak tanımlanan hakların gerisinde, ikincil konumda kalmıştır. Kapitalist gelişme sürecinin eşitsizlikleri ve dışlayıcı ayrımları derinleştiren işleyişi ve neo-liberal ideolojinin hegemonyası, sosyal hakların toplumsal yaşamda ikinci plana itilmesinin en önemli sebebi olmuştur. Ancak geniş toplum kesimleri yaygın örgütlenmeler oluşturarak, sürekli olarak ikinci plana itilen sosyal haklar ve özgürlükler için mücadele etmiş, bu mücadele aynı zamanda insan hakları mücadelesinin güçlenmesinde etkili olmuştur.

Toplumsal sorunların çözülmesinin temel aracı örgüt ve örgütlenmedir. İşçi ve emekçilerin birlik, mücadele ve dayanışma örgütü olan sendikalar ise sadece

mesleki sorunlar etrafında birliktelik oluşturmak için değil, ülkede demokrasi mücadelesinin yürütülmesi, barışın ve kardeşliğin yaşam bulması için örgütlenir ve mücadele verir. Temel bir insan hakkı olarak kabul edilen örgütlenme ve sendika kurma hakkı günümüzden çok önce kabul edilmesine rağmen, Türkiye gibi en küçük bir hak arama talebini dahi, kendisine karşı bir başkaldırı olarak değerlendiren ülkeler için bu hakkın kazanılması, ancak uğrunda çetin mücadeleler verilerek ve ağır bedeller ödenerek gerçekleşebilmiştir. Bu çetin mücadelenin en önemli örneklerinden birisi olan Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (EĞİTİM SEN) bir sosyal hak olarak sendika hakkının, temel bir insan hakkı olduğunun bilinciyle kamu emekçilerinin birlik, dayanışma ve mücadele örgütü olarak ortaya çıkmıştır.

Dünyada milyonlarca insanı tehdit eden yoksulluk sorunu, sosyal ve ekonomik hakların, diğer temel insan haklarının ve kişi haklarının kullanılması için koşul niteliğinde olduğunu kanıtlamıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin sonuçlarına ve çözüm diye dayatılan yoksullaştırma politikalarına ve bu emekçi karşıtı ekonomik programların sosyal hakları kısıtlayan, ortadan kaldıran yönlerine karşı örgütlenerek mücadele etmek, bu mücadeleyi emek ekseninde sürdürmek, sendikaların başlıca amaçları arasındadır. Mücadelenin uluslararası boyutunu göz ardı etmeden diğer emek örgütleriyle ilişkiler kurmak, kurulan ilişkileri sosyal hak kavramı temelinde anlamlandırmak bugün emek örgütlerinin, sendikaların en önemli görevleri arasındadır. Çünkü emek örgütleri ve sendikalar sosyal hakların elde edilmesi, korunması ve genişletilmesinin motor gücü durumunda olmak zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Tarihsel koşullar bugün sendikalara hak arama mücadelelerini yükseltecek, emekten yana çözümler getirebilecek sayısız fırsat ve olanaklar sunmaktadır. Emek karşıtı politikalara karşı en önemli mücadele örgütlerinden birisi olan sendikalar kapitalizme karşı yürütülen sınıf mücadelesinin en önemli araçlarından biri olmaları yanında, ekonomik ve sosyal hakların, başka bir ifade ile eğitim, sağlık, çalışma hakkı, örgütlenme hakkı gibi konularda ürettiği/üreteceği politikalarla bu mücadeleyi daha da güçlendirme imkanına sahiptir.

Sosyal Hak Olarak Eğitim ve Sendikalar

Sendikalar; varlıklarıyla ve işleyişleriyle örgütlenme özgürlüğü ve çalışma

hakkı temel ilkelerini savunarak insan hakları ve demokrasinin tesis edilmesine katkı sunarlar. Eğitim işkolunda örgütlü sendika olan Eğitim Sen, bir yanda üyelerinin ekonomik, demokratik, sosyal ve özlük haklarıyla ilgili mücadele sürdürürken bir taraftan da eğitimin sorunlarını ilgi alanına almakta ve konuya bütüncül açıdan bakan bir yaklaşım sergilemektedir. Bilindiği gibi hem eğitim, hem de sendika hakkı sosyal ve ekonomik haklar içinde yer almaktadır. Dolayısıyla eğitim hakkı bir birey için ne kadar önemliyse, sendikalaşma hakkı da işçi ve kamu emekçileri için aynı derecede önemli bir haktır. Bu nedenle Eğitim Sen'in eğitim sistemine eleştirel yaklaşımı, ekonomik, demokratik ve sosyal haklardan ibaret kalmamakta, eğitimin toplumsal bir hak olarak algılanması yolunda öğrencileri, velileri, eğitime önem veren bireyleri kapsayacak oranda genişlik göstermektedir. Sendikaların eğitimle ilgili toplumsal kesimleri harekete geçirebilecek, genel olarak insan haklarını, özelde ise sosyal ve ekonomik hak talebini toplumsal bir ihtiyaç, bir kültür haline getirebilecek ölçüde politik perspektife sahip olmak gerekmektedir.

Eğitim gibi doğası gereği toplumsal bir nitelik gösteren, başka bir ifade ile hemen her toplumsal kesimi yakından ilgilendiren bir alanda örgütlü sendikaların talep ettiği yapısal değişikliklerin planlanması ve uygulamasında eğitimin temel unsurlarının (öğretmenler, öğrenciler, veliler...) doğrudan yer alması eğitim hakkının vazgeçilmez bir ögesi olarak düşünülmelidir.

Bu performansı sergilemeye çalışan Eğitim Sen, eğitim sorunlarını sığağı sığağına yaşayan kesimlerin ürettiği fikirlere ulaşma ve bunları toplama, düzenleme ve anlamlı bir şekilde bir araya getirerek sonuç alıcı sendikal pratikleri gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Eğitim Sen'in kendisine görev edindiği bu rolün önemi, öğretmen, öğrenci, veli ve diğer eğitim çalışanlarını eğitimin temel bileşenleri olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü öğretmenlerin ağırlıklı olduğu üye profili, öğrenci ve velilerle doğrudan ilişki ve iletişim içerisinde bulunmaya son derece elverişlidir. Öğretmenlerin bu kesimlerle kurduğu iletişim, eğitim sorunlarını aşmada ve eğitim hakkının savunulmasında önemli bir olanak olmaktadır.

Sendikalar elbette çift yönlü bir iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmak durumundadır. Öğretmen, veli, öğrenci, ve diğer eğitim çalışanları gibi eğitimin temel unsurlarından gelen talepleri devletin eğitimle ilgili kademelerine iletmenin yanı sıra, bu kademelerce yapılması düşünülen değişikliklerin de

denetlenmesi, incelenmesi, yorumlanması, değerlendirilmesi ve ilgili değişikliklerin yapılması yönünde basınç oluşturabilecek potansiyele sahip olan Eğitim Sen, kurulduğu günden bu yana böyle bir demokratik mücadele örneği sergilemiş, olumsuzluklar karşısında kitlesel tepkisini dile getirmiş, üyelerin tepki ve talebinin başta işyerlerinde yankı bulmasını hedeflemiş, kamuoyunun dikkatini eğitimde yaşanan sorunlara çekebilmek amacıyla merkezi eylemler gerçekleştirmiştir.

Bugün eğitim sistemimiz bilimsel olmayan, ırkçı-gerici öğelerle beslenen, cins ayrımcı, şoven, otoriter, tek tip ve kişiliksizleştirilmiş birey yetiştirmeyi hedefleyen, başka dilleri ve kültürleri yok sayan, öğrencileri, velileri ve öğretmenleri karar süreçlerinden dışlayan, ezberci, sınavlara odaklanmış, eleyici, eşitsiz ve adaletsizliklere yol açan özellikler taşımaktadır. Eğitim sisteminin tüm bu olumsuz öğeleri, bir anlamda eğitim hakkının ve yurttaşlara eşit muamele ilkesinin ihlali anlamına gelmektedir.

Bir Sosyal Hak Olarak Eğitim

En genel tanımıyla eğitim, insan davranışlarında, önceden belirlenmiş amaçlara göre belirli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisi olarak tanımlanabilir. Eğitim, bir bütün olarak düşünüldüğünde insanı yetiştirme sürecidir. Bireyin fiziksel veya içsel etkinlikler sonucu güç oluşturabilmesi ya da davranış değişikliği gösterebilmesi için planlı, örgün ve yaygın eğitim alması gerekir.

İnsan hakları belgelerinde eğitim, insan kişiliğini tüm yönleriyle tam olarak geliştiren, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı pekiştiren bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır. İnsan kişiliğini geliştiren, bir başka ifadeyle insanı özgürleştiren eğitimin bazı temel işlevleri vardır. Eğitim ile kişiler varolan tüm yeteneklerini geliştirme imkanı bulur, topluma ve çevreye uyum sağlamasını kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazanır. Yine eğitim aracılığıyla bireylerin öğrenme yollarını öğrenerek bilimsel bilgiyi ve teknolojiyi tanımasını, yaşamsal beceri ve davranışları kazanmaları ve tüm bunları sonucu olarak demokrat, insan hak ve özgürlüklerine saygılı olarak yetişmeleri mümkün olabilir. Eğitim ayrıca toplumda demokrasi bilincinin yerleştirilmesi ve demokratikleşme adımlarının atılabilmesi için en önemli olanak durumundadır.

Bütün ulusal-uluslararası belgelerde de belirtildiği gibi herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Cinsiyeti, etnik ve dinsel kimliği ne olursa olsun herkes; sırf insan olduğu için, kendini geliştirme, kendini oluşturma hakkına sahiptir. Eğitimde varolan eşitsizliklerin, sınırlamaların ve yoksunlukların ortadan kaldırılması, özgürlükçü eğitim anlayışına dayalı bir eğitim hakkının yaşama geçirilmesi için yeterli değildir. Eğitimin temel bir insan hakkı olması, bu hakkı kullanırken hak sahiplerinin taleplerini (örneğin kendi ana dilinde eğitim hakkı talebini) özgürce, demokratik yollarla dile getirebilmesine imkan verilmesini olanaklı kılar.

Günümüzde insan hakları belgelerinde “zorunlu eğitim” kavramı yerine “eğitim hakkı”, “temel eğitim hakkı” gibi eğitimi bir zorunluluk olarak değil temel bir insan hakkı olarak gören kavramlar kullanılmaktadır. Bunun anlamı ise, baskıcı devletle özdeşleşen “zorunlu eğitim”in yerini çağdaş demokratik devlet anlayışıyla örtüşen “eğitim hakkı”nın almasıdır. Bu hak kullanılırken en çok karşılaşılan kavram ise “eşitlik” kavramıdır. Eğitimde fırsat eşitliği, herkesin eğitim olanaklarından eşit bir şekilde yararlanmasının zorunlu olduğu sık kullanılan bir söylemdir. Bir değer yargısını ifade eden eşitlik kavramı sadece basit bir matematiksel eşitliği anlatmamaktadır. Yasalarda belirtilen eşitlik söylemleri ise sadece hukuksal bir anlam taşımakta, gerçekte eğitim hakkından ve dolayısıyla eğitim olanaklarından her bireyin “eşit” bir şekilde yararlandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bir başka açıdan baktığımızda herkese eşit eğitim olanakları sunmak, herkese yeterli “eğitim hakkı” sunmak anlamına gelmez. Kişilerin yetenek farklılıkları, gereksinimleri, sağlık durumları, yaşam koşulları, onlara farklı eğitim olanakları sunulmasını gerektirebilir. Bu nedenle bir bütün olarak eğitimi sağlama açısından “eğitim eşitliği” yerine, “herkese eğitim hakkı” ve “herkese eşit eğitim olanağı” kavramlarını benimsemek daha doğru olacaktır. Bu anlayışı benimsediğimizde ise eğitim hakkı “herkesin yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar” ilkesini hayata geçirmenin olanakları yaratılabilir.

Eğitimin bir hak olabilmesi için sadece belirli hukuksal düzenlemeler yapmak yetmez. Çağdaş ve nitelikçe yeterli bir eğitim hakkından bahsedebilmemiz için eğitim; herkesi kapsamalı, yeterli sürede verilmeli, yaşam boyu ulaşılabilmeli, kamusal bir anlayışla parasız olmalı, içeriğinin çağdaş, bilimsel ve yaşamsal olmasına ve resmi dil yanında istenilen başka dillerde de yapılabilmesi mümkün olmalıdır. Eğitimin koşulsuz bir insan hakkı olduğu ve

hiç kimsenin bu haktan mahrum bırakılmayacağı pek çok uluslararası belge ve sözleşmelerde yer almasına karşın, ülkemizde farklı dil ve kültürlerin bu haktan tam anlamıyla yararlandıklarını söylemek mümkün değildir.

24 Ekim 1945'te yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Anlaşması, eğitim hakkı açısından önemli bir zemin hazırlamıştır. İlk olarak ise 16 Kasım 1945'te Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletlerin 10 Aralık 1948'de kabul ettiği ve Türkiye'nin 6 Nisan 1949'da onayladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, daha sonra birçok düzenlemeye temel oluşturacak bir hüküm getirmiştir. Söz konusu hükmün yer aldığı madde şöyledir:

1- Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim en azından ilk ve temel aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yükseköğrenim, yeteneğine göre herkese eşit olarak sağlanır.

2- Eğitim, insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, tüm uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki etkinliklerini daha da geliştirmelidir.

3- Ana-babalar, çocuklarına verilecek eğitimi seçmede öncelikle hak sahibidir.

Birleşmiş Milletler, kabul ettiği başka birçok belge ile de eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Özellikle alt birimleri olan İLO, UNESCO, UNICEF aracılığı ile uygulamaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Örgütün 20 Kasım 1989'da kabul ettiği, Türkiye'nin 9 Aralık 1994 gün ve 4508 sayılı yasa ile onaylanmasını uygun bulduğu, onaylanmış metni 27. 1. 1995 gün ve 22184 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, başlı başına bir eğitim hakkı metnidir. Söz konusu metnin eğitim hakkı ile ilgili ilk iki maddesi şöyledir:

Madde 25:

Taraf devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşleriyle özellikle:

a) İlköğrenimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler

b) Ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar.

c) Uygun bütün araçları kullanarak, yükseköğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler.

d) Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler.

e) Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

Madde 29:

Taraf devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler:

a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerini, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi

b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Anlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi

c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geliştiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi

d) Çocuğun anlayış, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması

e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi.

“Maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi” başka bir ifade ile “kişiliğin

özgürleştirilmesi” ile doğrudan ilgili olan eğitim hakkı diğer hak ve özgürlüklerin geliştirilmesinde de doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olmaktadır. Eğitim hakkının yaşam hakkına olan etkisine baktığımızda; yaşam hakkının başlangıcı eş seçiminden sağlıklı döllenmeye kadar gitmektedir. Daha sonra ana karnında sağlıklı gelişme, sağlıklı doğum, sağlıklı beslenme, bakım ve büyüme süreçlerinden geçmekte, bu süreçler ise her şeyden önce eğitilmiş-bilgili ana-baba yetiştirmeyi gerektirmektedir. Anayasanın 17. Maddesi “Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir” derken, çağdaş bir özgün ve yaygın eğitim hakkının kaçınılmazlığı ortadadır.

Doğru düşünme ve düşünceyi açıklama becerisi eğitimle kazanılır. İletişim, basın-yayın gibi, düşünceyi yayma özgürlüğünün dışı vurumu, ancak yeterli bir okur-yazarlık düzeyi oluşturmakla ve düşünceyi anlatmada yetkinlik kazandırmayı gerektirir ki bu da, yine eğitimin işidir. Yine örgütlenerek hak arama öncelikle bilgi, bilinç ve beceri ister. Özellikle ekonomik ve sosyal hakları elde etmede önemli misyonları bulunan sendikalar, işveren karşısında güçlü, iyi yetişmiş örgütçüler ister. Tüm bunların kazanılmasında eğitim yine önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim hakkının ülkemizde yaşam kazanabilmesi için şu çalışmaların yapılması gerekir.

1- Çocuk hukuku yeniden düzenlenmelidir. İç hukukumuzdaki karmaşık ve çok standartlı “çocuk” tanımı, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve diğer evrensel hukuk ilkelerine göre yeniden yapılmalıdır.

2- Eğitime konsolide bütçeden üst üste beş yıl, örneğin % 25 oranında ayrılacak pay, önemli bir rahatlama getirir. Silahlanmaya, lüks giderlere, batık bankalara para bulan devlet, temel bir insan hakkı olan ve bir anlamda ülkenin geleceğinin şekillenmesinde en önemli rolü oynayan eğitime gerekli katkıyı yapmalıdır.

3- Eğitim hakkının gerçekleştirilmesinde iyi yetişmiş öğretmenler olması önemlidir. Hiçbir kaynak, hiçbir teknolojik olanak, tesis, kitap, araç eğitimde öğretmenin yerini alamamıştır. Öğretmen yetiştiren yükseköğrenim kurumları yeniden gözden geçirilmeli, işbaşındaki öğretmenlerin eğitimi için de gerekli önlemler alınmalıdır.

4- Eğitimin içeriği rasgele yöntemlerle değil, bilim ve teknolojinin verilerinden yararlanılarak oluşturulmalıdır.

5- Okul yerleri, tesis ve donanımları sağlıklı bir eğitim için yeterli hale getirilmelidir.

6- Eğitim kurumları demokratik bir iklime kavuşturulmalı, eğitimin yönetimi sadece okul müdürlerine bırakılmamalıdır. Öğretmen, öğrenci ve veliler, örgütleriyle eğitimin yürütülmesine ve denetlenmesine aktif olarak katılmalıdır. Özellikle öğretmen ve öğrenciler derslerin oluşturulmasından okul yönetimine kadar bütün süreçlerde söz ve karar sahibi olmalıdır.

Tüm bu söylenenler başarılmasında başta öğretmenler, eğitim ve bilim emekçileri olmak üzere toplumun tüm kesimine büyük sorumluluklar düşmektedir. Eğitim hakkı, diğer hak ve özgürlüklerle birlikte bir bütün olarak görülmeli ve temel insan haklarının kullanılmasında olduğu gibi eğitim hakkının savunulmasının da insanlığı gelişimi ve ilerlemesi için ne kadar önemli olduğu gözlerden kaçırılmamalıdır.

Sosyal eşitsizliklerin hem ülkeler arasında hem de ülkeler içinde alabildiğine derinleşmesinin sürdüğü günümüzde, küreselleşmenin dayattığı sorunlar ve meydan okumalar karşısında tüm zamanlara oranla ayrıcalıklı bir önem kazanan eğitim hakkı, insanın ve insanlığın geleceğini koşullandıran temel insan haklarından birisidir. Eğitimin ve insan hakları eğitiminin başlıca amaçları; insan kişiliğinin, tüm yönleriyle eksiksiz geliştirilmesi; insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi; herkesin toplumun yararlı bir üyesi olma yeteneği kazanması; tüm uluslar ile tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluk ve barışın geliştirilmesidir

Sendikal mücadele sürecinde, haklı, meşru, ve kitlesel bir mücadele hattı oluşturulmuştur. KESK kuruluşundan bu güne grevli-toplu sözleşmeli, demokratik bir sendika yasası istemiş ve bu talep etrafında binlerce kamu emekçisiyle buluşmayı başarmıştır. Sendika hakkı, tıpkı eğitim hakkı gibi sosyal bir haktır. Sendikalaşmayı, sendikaya üye olmayı bir hak olarak görmemek, yasal-fiili engellemelerle emekçilerin mücadelesini engellemeye çalışmak günümüzde evrensel insan hakları kuralları ile bağdaşmamaktadır.

Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin 87 Sayılı ILO Sözleşmesi, sendika hakkını ve örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Türkiye tarafından 1993 yılında imzalanan bu sözleşme ile,

temel bir insan hakkı olarak görülen sendikaya üye olma ve örgütlenme hakkının önemine vurgu yapılmaktadır. Ancak siyasi iktidarların imzaladıkları uluslararası metinlere tam olarak uymadıkları, hatta bu metinlerin özüne aykırı eylemlerde bulunmaları sendikal mücadele sürecinde yaşadığımız sorunlarla birlikte daha net görülmektedir.

Bilindiği gibi kamu çalışanlarının sendikalaşmasını düzenleyen 4688 Sayılı Yasa, grev ve toplu sözleşme hakkı içermemektedir. Oysa sendika hakkı ancak grev ve toplu sözleşme hakkı ile birlikte değerlendirilirse anlam kazanır. Dolayısıyla grevsiz-toplu sözleşmesiz bir sendikalaşmanın, sendika hakkını tam olarak yansıttığı söylenemez. KESK, sendika yasasının, evrensel insan hakları belgelerine uygun bir şekilde grev ve toplu sözleşme içerecek şekilde yeniden düzenlenmesini istemektedir. Çalışma yaşamının temel insan hakları çerçevesinde demokratikleştirilmesi tüm emekçilerin başlıca talebi durumundadır. KESK'in taleplerini birkaç ana başlık etrafında birleştirerek sendikal hak ve özgürlüklerin ve sosyal hakların genişletilmesi çerçevesinde, şu başlıklar altında ele almak mümkündür.

Demokratikleşme

*12 Eylül Anayasası ve yasaları toplumun bütün kesimlerinin katılımı ile evrensel hukuk ilkelerini, insan hak ve özgürlüklerini temel alan bir içerikte yeniden hazırlanmalıdır.

*Hukukun üstünlüğü ilkesi kabul edilmeli, yargı bağımsız ve uluslararası anlaşmalara uyumlu hale getirilmelidir.

*Devlet, çetelerden köklü bir biçimde ve bütün uzantıları ile arındırılmalıdır.

*Düşünce ve örgütlenme özgürlüğü önündeki engeller kaldırılmalı, hak ve özgürlükler güvence altına alınmalıdır.

*Siyasi partiler ve seçim yasaları demokratikleştirilmelidir. Siyaset toplumsallaşmalı ve seçilmişler üzerinde hiçbir iradenin belirleyici olmaması için gerekli hukuksal düzenlemeler yapılmalıdır.

*Kamu emekçilerine yönelik siyaset yasağı kaldırılmalıdır.

*Farklı kimlik, kültür, din ve dillerin gelişmesinin önündeki tüm engeller ve ihlaller kaldırılmalı; çok kimlikli, çok kültürlü toplumsal model güvence altına alınmalıdır. Mevcut kültürel ve demokratik düzenlemelerle yetinmeden, hayata geçmesi için çaba göstermelidir.

*İnsan hakları ihlalleri engellenmeli; İşkence insanlık suçu sayılarak etkin tedbirler alınmalı, OHAL ve koruculuk uygulaması kaldırılmalı, köye dönüşe engel olan yasaklama ve kısıtlamalar durdurulmalı, cezaevlerindeki tecrite son verilmelidir.

Ekonomi

*IMF ile yapılan tüm anlaşmalar derhal iptal edilerek, borca dayalı ekonomik modelden vazgeçilmeli; üretim, yatırım, kamu yararı ve istihdama dayalı politikalar hayata geçirilmeli; sermaye hareketleri vergilendirilerek kontrol altına alınmalıdır.

*Büyüme ve istihdam için kamu yatırımları artırılmalı;

*Özelleştirmeler durdurulmalı, KİT'lere yatırım yapılarak teknolojileri yenilenmeli, kamu hizmetlerinin yaygınlığı ve niteliğinin yükseltilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Kamusal alanın tasfiyesini öngören bütün yasalar derhal iptal edilmelidir.

*Bütçelerin hazırlanmasında ve uygulanmasında örgütlü kesimlerin katılımını öngören demokratik süreçler işletilmeli; faiz ve silahlanma giderleri düşürülmeli, eğitime, sağlığa ve yatırıma ayrılan paylar artırılmalıdır. Devlet sosyal yükümlülüklerini yerine getirmeli; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri yaygın, nitelikli ve parasız olmalıdır.

*Vergi sisteminde adalet sağlanmalı, çalışanlar üzerindeki vergi yükü hafifletilmelidir. Hayat pahalılığını artıran dolaylı vergiler azaltılmalı, sermaye vergilendirilmeli ve kayıt dışı ekonomi kayıt altına alınmalıdır. Asgari ücret yoksulluk sınırı dikkate alınarak belirlenmeli ve vergi dışı bırakılmalıdır.

*Enerji, iletişim, maden, tarım vb. alanları ve kaynakları, uluslararası sermayenin talanına açan uluslararası anlaşmalar derhal iptal edilmelidir.

*Yerel yönetimler yasa tasarısı toplum yararına yeniden düzenlenmeli, toplumsal hizmetlere şirket gözüyle bakan yaklaşımlara son verilmeli, halkın yerel yönetimler üzerinde söz ve karar sahibi olmasının kanalları açılmalıdır.

*Zorunlu tasarruf ve konut fonunda biriken kesintiler, ana para ve nemaları ile birlikte reel kayıpları karşılanarak hak sahiplerine ödenmelidir.

*Ekonomi yönetimi demokratikleştirilmeli; kamu kurumları ve kamu hizmetlerinin yürütümünde ve denetiminde çalışanlar sendikaları aracılığıyla katılım ve denetim hakkına sahip olmalıdır.

Çalışma Yaşamı, Sendikal Hak ve Özgürlükler

*Kamu emekçilerinin toplu sözleşme ve grev hakları önündeki engeller kaldırılmalı; tüm çalışanların sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakları güvence altına alınarak, ILO sözleşmelerine uygun hale getirilmelidir. 4688 sayılı Kamu Çalışanları Sendikaları Yasası, ILO standartları ve konfederasyonumuzun talepleri doğrultusunda değiştirilmelidir.

*İşçi-memur-sözleşmeli gibi tanımlarla emekçileri farklı iş ve sendika yasalarına tabi kılan yaklaşımlara son verilmeli; çalışanların ortak örgütlenmesinin önündeki yasal engeller kaldırılmalıdır. Ortak çalışanlar yasası, emek örgütlerinin katılımıyla özgürlükçü ve demokratik bir içerikte hazırlanmalıdır.

*Kamuda her iktidar değişikliğinde yaşanan siyasal kadrolaşmalara son verilmeli; sendikal hak ihlalleri durdurulmalı; baskı, sürgün ve cezalandırma politikalarından vazgeçilmelidir. Sendikal faaliyetler nedeniyle verilen disiplin cezaları tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırılmalı, açılan adli, idari ve disiplin soruşturmaları durdurulmalıdır.

*158 sayılı ILO sözleşmesi uyarınca tüm çalışanlara iş güvencesi sağlanmalı, başta taşeronlaştırma olmak üzere esnek çalışma ve kuralsızlaştırma biçimleri engellenmelidir.

*Haftalık çalışma süresi 35 saate indirilmeli, fazla çalıştırma ve angarya son bulmalı, meslek hastalıkları ve iş güvenliğine yönelik etkili tedbirler alınmalı, işsizlik sigortası yaygınlaştırılmalı ve kapsamı genişletilmelidir.

*Kayıt dışı ekonomi denetim altına alınmalı, ücretsiz ve herkesi kapsayan sosyal güvenlik sistemi kurulmalı, sigortasız işçi çalıştırma ağır yaptırımlarla karşılaşmalıdır.

*Çalışanların yoksulluk sınırının üzerinde insanca yaşayacak bir ücret almaları sağlanmalıdır.

*Çocuk emeğinin sömürülmesine son verilmeli, çocukların çalışmasını önleyici ve yönlendirici düzenlemeler yapılmalıdır.

*Çalışma yaşamında kadınlara yönelik her türlü cinsiyet ayrımcı düzenleme ve uygulamalara son verilmeli; kadınlara yönelik uluslararası sözleşmeler imzalanmalı ve uygulanmalı; doğum izinleri artırılmalı, kreşler yaygınlaştırılmalıdır.

Sonuç

Sosyal ve ekonomik hakları talep eden siyasal mücadelelerin kaçınılmazlığı açık olmakla beraber, bütün insan hakları gibi bu hakların da talebe bağlı olmaksızın meşruiyet ve gereklilik ifade ettikleri vurgulanmalıdır. Sosyal ve ekonomik haklar, salt sendikal harekete, işçi sınıfı mücadelesine özgü bir alan olarak düşünülmemelidir. Bu alanların insan hakları mücadelesinde önemli bir konumda bulunduğu gerçeğiyle birlikte, "sınıflar-altı" veya "underclass" olarak da tanımlanan, açlık sınırı veya altında yaşayan ve her düzeyde toplumdan dışlanan en alt gelir gruplarını, yoksul emekçileri göz önüne aldığımızda, sosyal ve ekonomik hakların ne kadar geniş bir toplumsal kesimi kapsadığı açıkça görülmektedir.

Bu noktada, bahsettiğimiz mutlak yoksulluğun, eşitsizlik ve sömürden öte bir öncelik boyutunun olduğu; bunun da sisteme bağlı uzun vadeli çözümlerle birlikte ama onlardan da önce kısa vadeli, acil önlemleri zorunlu kıldığını belirtmek gerekir. Sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında yer alan, çalışma hakkı, eğitim hakkı vb hak kategorilerinin özgül nitelikleriyle belirtilmesine ve hatırlatılmasına, hem genelde hem yoksulluk bağlamında ihtiyaç vardır. Özellikle siyasi iktidarlarca uygulanan ekonomik programlar, özelleştirme vb. uygulamalar, zaten açlık sınırında yaşayan yoksul halk kesimlerini daha da yoksullaştırmakta ve kapitalist sistem mevcut ekonomik-toplumsal

yapılanmasıyla yoksulluğu yeniden üretmektedir. Bu noktada çalışma hakkı, ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı gibi, ikinci kuşak olarak tanımlanan sosyal ve ekonomik hakların, birinci kuşak hakların temelinde yer alan yaşama hakkından bağımsız düşünülmemeyeceğini ve tüm insan haklarının kuşak haklar ayrımı yapılmadan her zaman temel haklar olarak ele alınması gerekmektedir. Ancak o zaman insan hakları ile insan olabilir ve insan hakları ve özgürlükler mücadelesi canlılığını korur.

Sosyal ve ekonomik hakların savunusu tümüyle sendikalara terk edilmese de, sendikaların ve demokratik kitle örgütlerinin bu hakların savunulmasında ağırlıklı bir rolü olduğu/olması gerektiği bir gerçektir. Bu rol, tarihsel kökenleri dışında; sendikaların güç yitirmelerine karşılık, hala en örgütlü ve yaptırım gücüne sahip örgütler olmalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bunun yanı sıra, sendikaların varlığı ve üyelerine sağladığı haklar, diğer toplum kesimleri için de korunması gereken sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Ancak, sendikalar değişen dünya ve Türkiye koşullarında, yerleşik bakış açılarını genişletebilmeli, istihdam-dışı yoksulları da gözetim bir örgütlenmeyi düşünebilmeli, bunun yanında sadece kendi üye tabanlarında değil, kendi özgül alanlarıyla ilgili olarak bütün topluma yönelik sosyal hak bilincini yükseltecek nitelikte çalışmalara yönelmek zorundadır. Bu çerçevede, sendikalar ve sendikal mücadele ile insan hakları hareketi arasında özellikle eğitim çalışmalarına dönük daha verimli bir işbirliğinin sağlanması, her iki hareket açısından yararlı sonuçlar doğuracaktır. Sendikal mücadele ile insan hakları mücadelesinin bir bütün olarak görülmesinin, insan hakları, demokrasi ve özgürlükler mücadelesinin güçlendirilmesi için vazgeçilmez önemde olduğu bilinmelidir.

TÜRKİYE'DE YABANCILARIN KAÇAK ÇALIŞMALARI ÜSTÜNE BİR TARTIŞMA

Kuvvet LORDOĞLU

1960'lı yıllarda Batı ülkelerine göç veren bir ülkenin yaklaşık 40 yıl sonra farklı amaçlarla da olsa göç alan ülke konumuna girmesi beraberinde ilginç deneyimleri de getirmektedir. Bu noktada Türkiye'nin 1990 lı yıllardan itibaren başlayan ve bir ölçüde halen süren çekim alanı olma niteliği, özellikle yakınında bulunan eski doğu bloku ülkeleri vatandaşları için geçerli olmaktadır. BDT ve eski doğu bloku ülkelerinden gelen turist sayısındaki son yıllardaki artış dikkat çekmektedir.

Bir yıl içinde ülkeye giren ve çıkan ziyaretçi sayılarından hareket eden ve kalan farkı da ülkede çalışma niyeti ile girenler olarak değerlendiren Çalışma Bakanlığı "çalışan kaçak yabancıları 1 milyon kişi" olarak tahmin etmişti. (Y. Okuyan, 2001 Ocak) yaklaşık olarak faal nüfusumuzun yüzde 4.3 üne ulaşan bir boyut. Aynı oranın ABD de yüzde 3.5 civarında kaldığını da ekleyelim. (J. Fracer, OECD 2000)

Çoğunlukla komşu ülkelerden "çalışmaya" gelenlerin temel argümanları kendi ülkelerinde "iş ve işlerin" kalmaması yani işsizlik sorunu, diğeri de elde edilen gelirin dışarı ile karşılaştırıldığında çok düşük düzeylerde kalması, ve bu gelirle ancak temel harcamaların bile karşılanamıyor olmasıdır. Sorun ekonomik ağırlıklıdır. Bu nedenle slogan şu " Rusya'da bir hafta çalışacağına gelişmiş ülkede bir gün çalış daha çok kazanırsın" (Oğuz Karadeniz İnsan ve İş, 2001)

Buna rağmen her zaman ekonomik nedenlerle bazen de bir üçüncü ülkeye geçmek için belirli bir süre yabancı ülkede kalınabilmektedir. Çoğu kez bu iki

neden ülkeye giriş ve ülkede kalış konusunda tek başına etken olmakta, Ücret ne kadar düşük ve iş koşulları ne kadar ağır olursa olsun bu maceraya geçici olsa bile katlanma gücünü çalışana vermektedir. Kaçak çalışan bu geçiciliğinin farkında olup geldiği ülke ile ilişkili hiçbir entegrasyona kolay kolay girmemekte, ancak zorunlu olduğu hallerde uzun süre kalanların bir kısmı dil öğrenebilmektedir. (S. Gangloff, J. Peroux IFEA,2001)

Konu Türkiye açısından birkaç boyutludur. Gelen yabancıların her ne pahasına olursa olsun çalışma istekleri ve burada para biriktirme güdülerini onları çalıştırma niyetinde olanlarca bilinmektedir. Bu bilgi bir de "yasa dışılık" ile birleşince çalışma koşulları ve gelir düzeyleri yerli işçiye göre çok daha olumsuz hale dönüşebilmektedir. Gelenlerin vasıf düzeyleri ile yaptıkları işler arasında çoğunlukla hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Ancak edinilen "iş disiplini" işverenleri fazlasıyla hoşnut edebilmektedir.

Herhangi bir işi sadece barınma ve beslenme karşılığında kabul edebilecek kadar yoksul olmak, bu anlamda tamamen çalıştırmanın insafına terk edilmiş olmak, hiçbir yasal ve toplumsal güvence içinde bulunmamak (bulunamamak) uluslararası sözleşmelerle garanti edilmiş çalışma hakları olmasına rağmen uygulanmamaktadır. Bu sözleşmelere imza atan ülkelerin "yabancı nüfusunun" insan haklarını reddetmek, ırkçılığı gizlemek vb. politikalar hükümetler tarafından üretildiğini gösteriyor. (B. Peker, Birikim, 2001)

Kaçak çalışmanın Türkiye açısından uzun süredir bir sorun olarak algılandığını gerek sendikalar gerekse hükümetler kanadında görmekteyiz. Bu bağlamda kaçak çalışma ile yabancıların kaçak çalışması arasındaki fark çok azdır. Her iki durum da aslında "işgücü piyasalarının düzenlenmesi" bağlamında ele alınmaktadır. 57. Ecevit Hükümeti tarafından hazırlanan "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun" yabancıların ülkede çalışması konusunda bir dizi bürokrasiyi azaltarak, sorunu cezalandırma yöntemi ile ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Söz edilen Kanunun bir amacı da çalışanların kayıt altına alınma sürecini başlatmaktır. Ancak o ülke vatandaşı çalışanlarının ancak yarısının kayıt altına alınmış olması nedeni ile muhtemel kayıtlı yabancı çalışan sayısında artış sağlanacağı ihtimali çok düşük olsa gerek.

Ülkeye giren yabancıların çalışma alanları sanayi ve hizmetler grubunda yoğunluk kazanmaktadır. Tarım işkollarında yabancılara daha seyrek rastlanmakta, ancak Doğu Karadeniz yöresinde bir ölçüde çay ve fındık toplama dönemlerinde, Trakya’da ise sınırlı sayıda çobanlık işinde yabancılar olduğu basın ve yapılan bazı gözlemlerden anlaşılmaktadır. Yazılı ve görsel medyadan izlendiği kadarı ile kaçak olarak çalışan yabancı işçiler ülkelerinde sahip oldukları meslek ve eğitimin dışında kaldıkları, ve niteliklerini geldikleri ülkede çok sınırlı ölçüde kullandıkları anlaşılmaktadır.

Yabancı Kaçak çalışanların çalıştıkları iş alanları formel piyasa dışında ve denetim imkanının görece olarak az olduğu niteliksiz iş kollarında yoğunlaşmaktadır. Benzer bir dağılım AB ülkeleri ve ABD içinde de görülmekte, hotel, lokanta, bar, ev hizmetleri, inşaat ve ticaret kaçak yabancı çalışanların en yaygın iş alanları olmaktadır. (OECD 2000)

Toplumun önemli bir kesiminin enformel istihdam edildiği ve küçük ölçekli işletmelerin yaygın olduğu Türkiye’de yabancıların da bu ilişkilere göre çalışmaya başlaması doğal karşılanmaktadır.

Bu bağlamda ülkedeki yabancıların en yoğun olarak çalıştığını tahmin ettiğimiz sektörler metal, tekstil, inşaat, ev hizmetleri ve ticaret Sektörleridir.

Bu sektörlerdeki çalışma önemli ölçüde işin niteliğine de bağlı olarak küçük ölçekli işletmelerde yaygınlık kazanmakta olmasına rağmen, tekstil ve deri işkollarında orta ölçekli işletmelerde bile yabancı çalışana rastlanmaktadır. .

Yabancı Kaçak çalışanlar işçi sendikaları açısından da önemli bir sorun alanı olarak görülmektedir. Görüşülen sendikacıların hemen hepsi gelenlerin Türk işçilerin işlerini elinden aldıklarını, düşük ücretle çalışmaya razı oldukları için işverenler tarafından tercih edildiği gibi aslında bilinen sorunlar üzerinde durmuşlar. Ancak hiçbir sendikacının yabancı çalışanların maruz kaldığı koşullarının olumsuzluğuna değinmemişlerdir. Bu çerçevede konu sadece kendi üyelerinin ücret ve istihdam sorunu olarak ele alınmış ve buna bağlı çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bir sendika yöneticisi, “yakaladığınız Romen işçisini dövün” bile diyecek kadar gözünü kararmıştır.. (Radikal gazetesi) Erder’e göre bu durumu “yaygın ve içselleşmiş bir kültürel ayrımcılığın izleri” ile açıklamak

da mümkündür (S.Erder Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler..... 2000). Ama galiba esas sorun; Sendikaların son yıllardaki üye kayıpları ile açıklanabilmektedir.

Tekstil sektörü yabancı kaçak çalışanların istihdam alanlarından biri olmuştur. Bu sektördeki küçük işyerlerinin yaygınlığı nedeniyle İstanbul, Çorlu, Çerkezköy gibi tekstil sektörünün önemli merkezlerinde yabancı işçilerin çalıştırıldığına ilişkin gözlemler yapılmıştır. Sendika yetkilileri bu işçilerin tercih edilmelerinin nedeni olarak belirtildiği gibi düşük ücret görmektedir. (Tekstil Sendikası 30.10.2000). Oysa deri sanayicileri ile yapılan görüşme ise bu işçilerin tek tercih nedeninin ücret düşüklüğü olmadığını, sektörün ihtiyaç duyduğu vasıf düzeyini bu işçilerle karşılandığını ifade ettiler. Gerçekten yabancı kaçak çalışanlarla yapılan görüşmede çoğunun yüksek okul mezunu, diplomalı ve vasıf düzeylerinin yüksek olması dikkat çekmektedir. Alınan bilgiler tekstil sektöründe Türk işçinin ortalama ayda 600 dolar kazanırken yabancı işçinin bu tutarın çok daha azını değil, sadece ayda 500 dolar kazandığını göstermektedir (veriler ayrıca test edilmemiştir.)

Özellikle büyük kentlerde çok sayıda yabancı kadının ev hizmetlerinde (temizlik, çocuk bakımı vb.) çalıştığı gözlenmektedir. Bu hizmetlerin bir kısmı Türkiye’deki firmalar veya bağımsız iş yapanlarca bazen ilan verilerek karşılanmaktadır. Çalışan yabancı kadın dil bilgisine, güvenilirliğine, göre ayda 250-400 dolar kazanmakta ve çalıştığı evde kalmaktadır. (gündelik birçok yayın organına bu konuda açıkça ilan verilmekte müşteriler bulunmaktadır.) Burada sözedilen aylık kazancın evde yemek, konaklama giderleri ile birlikte düşünüldüğünde aynı işi gören bir Türk işçisine göre düşük olmadığı aksine kimi durumlarda daha yüksek bile olduğu kabul edilebilir.Hizmetler alanında ortaya çıkan diğer bir çalışma alanı özellikle işyerlerinde tezgahlar ve satış elemanı olarak çalışan yabancılardır. Bu alanda da ücretler ayda 240-480 (2002) dolar arasında değişebilmektedir. 2001 krizini takiben bu ücretler işverenleri için yüksek kaldığından bir kısım çalışan döviz piyasasındaki gelişmelerden etkilenmiş ve işlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Öte yandan Türkiye’de yaşanan krizin dışında 1. Ocak 2002 den itibaren Romenlerin AB ülkeleri için vize muafiyetinin başlaması ile birlikte ülkeye girişleri sınırlı sayıda kalmaya başlamıştır. (J. F. Peroux)

Bazı Tartışma Noktaları,

Küreselleşen bir dünya gelir farklılıklarını hem daha fazla arttırmış hem de bunların yarattığı sorunları daha fazla gözler önüne sermiştir. Bilgiyi kapalı kapılar ardında saklamanın giderek güç hale gelişi olabildiğince “özgür” dolaşımın araçlarını sağlayabilmiştir. Giderek fakirleşenin de, giderek zenginleşenin de durumunun farkında olarak yoluna devam ettiği bir dünya için farklılıkların yanısıra bunun bilgisine sahip olmanın tanıdığı üstünlük eskiye göre azımsanmayacak düzeyde olmuştur.

Yaratılan gelir uçurumu, giderek fakirleşen ülkeler ve bu ülke insanları açısından ağır yükler oluşturmaktadır. Önceden sahip olunan bütün kültürel değerler, piyasaya tahvil edilemediği ölçüde anlamını kaybetmekte, bu ülkelerde yaşayanların başta alım güçleri olmak üzere bütün değerleri hızlı bir altüst oluşa tanık olmaktadır.

Bu tür değişimlerin hızlı ve kısa dönemlerde yaşandığı her durumda sonuçlar da birbirine yakın özellikler göstermektedir: Bilindiği gibi oluşan gelir kaybı gelir arttırmaya yönelik her türden çabayı yoğunlaştırmaktadır. İşgücünün ülke içinde bile sınırlı bir hareketliliğe sahip olduğunu buna karşılık sermaye hareketlerinin tam anlamı ile küreselleştiği dünyada enformel istihdamın da olanakları eskiye oranla genişleyecektir. Başlangıçta ülkelerinden mal getirip, giderken mal götüren küçük ticari ilişkilerin sonraki yıllarda kamu organlarıncaya bile desteklenen özgün bir yapıya dönüşmesi geliştirmekte olan ülkenin zaten dar olan kaynaklarının kullanma biçimlerinden biri olarak oluşmaya başlamaktadır.

Küreselleşmenin yarattığı gelir uçurumu, geliştirmekte olan ülkelerin sırtında ağır yükler oluştururken, öte yandan kendi beşeri kaynaklarını da ihraç etme yoluna gidilmesine neden olmuştur. Türkiye’ye çalışmak için vatandaşlarını gönderen ülkelerin bu politikaları hakkında henüz tam bilgiye sahip değiliz. Ancak sonuçlarını dikkate alarak dolaylı biçimde kimi teşviklerin olduğunu anlaşılmaktadır. Hatta bazı devletlerin vatandaşlarının yurt dışında kalışını sağlamaya yönelik bir güdü içinde oldukları Dışişleri Bakanlığı Yasadışı Göç Kontrol Dairesince belirtilmektedir. (Salih Şen, Geri Kabul Antlaşmaları, 2002) Bunların dışında yurt dışına çıkmada sınırlandırmaların kalkışı yerli paraları dövize tahvil etmede ve ülke dışına çıkarmada nisbi rahatlamalar ve benzeri kolaylıklar belirli ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Öte yandan uzunca bir süredir gelişmiş ülkeler kapılarını gerek mal gerekse beşeri kaynakların dolaşımında sadece ihtiyacı olan alanlara açmakta diğer alanlara kapılar kapalı tutulmaktadır. (Başta, 1970 sonrası uygulanan kısıtlayıcı vize politikaları).

Ancak gözlenen odur ki gelişmiş ülkelere doğru geliştirmekte olan ülke vatandaşlarının yolculuğu “her ne pahasına olursa olsun” kabilinden sürmeye devam etmektedir.

Gelişmiş ülkeler çok çeşitli göç kontrol politikaları ile ülkelerine gelen yabancıları durdurmaya çalışmaktadırlar. Şu ana kadar izlenen bu politikaların ana hareket noktası göç veren ülkelerin göç verme kapasitelerinin araştırılmasına yöneliktir (göçün yakın bir gelecekte alacağı sayısal ağırlığı tahmine yönelmek ve bu konuda önlemleri belirleyebilmek için).

Göç alan ülkenin yasal giriş koşullarını ağırlaştırmak (Göçü sınırlamak), göçün hareket ettiği noktalardan ülkeye girene kadar olan transit yolculuk esnasında kontrolü arttırmak. Mümkünse mali destek sağlayarak, göçmenleri transit ülkenin sınırları dışına taşırmamak, için geri kabul antlaşmaları yapmak (B.Peker, 2002).

Özellikle Balkan coğrafyasında bulunan Türk etnisitesi batıdan, Kafkaslarda ve İran’da bulunan Türk soyluların da doğudan ülkeye girişlerinin gelecekte de devam edeceğine ilişkin belirtiler bulunmaktadır (1997 yılından bu yana Türk soylu Bulgar ve Ahıskalılarının çalışma ve ikamet teskereleri bulunmamaktadır.). Bu gelişmeler ışığında yasaklayan, sınırlandıran yeni hukuki düzenlemeler yerine yabancı çalışanların niteliklerini gözönüne alan, onları “kaçak” statüsünün ağırlığından, işgücünün korunması ve kollanması açısından gözetilen yeni düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Özetle, Türkiye 1960’lı yıllarda dışarıya işgücü göçü veren bir ülke konumunda idi. Bugün için bile bir Batı ülkesinden işgücü talebi olması halinde göçün başlayabileceğine ilişkin tahminler bulunmaktadır. Bu bağlamda, yakınları ile birlikte 2000 yılı verilerine göre 5 milyon vatandaşını yurtdışında çoğunlukla çalışma amacı ile bulunduran bir ülkenin de gelen yabancıların çalışma yaşamlarına ilişkin gereken standartları oluşturması beklenir..

Üstelik, yabancıların çalışmasında meslek, nitelik ve işgücü piyasalarının özellikleri dikkate alınarak yapılan değerlendirme gelenlerin eğitim ve vasıf düzeylerinin yüksek olması nedeni ile daha yararlı sonuçlar vermesi muhtemeldir.

Gelenlere Türkiye’de çalışma hakkı tanımak ve kayıtlı bir ekonomi içinde güvenceye sahip olmaları, işsizlik oranı yüksek seviyede olmasa bile resmi çevrelerce hoş karşılanmamaktadır. Örtülü bir ayrımcılığın bir biçimi izlenmektedir. Bazı mesleklere giriş için sadece Türk vatandaşı olmanın bile yeterli bir karine oluşturmadığı Türkiye’de yabancı olarak kabul edilenlerin çalışma hakkına kavuşmalarının önünde hayli uzun bir yol görülmekte.

Ancak bir insan hakkı sorunu olarak çalışma ve özgürce iş seçme hakkını sadece ülkelerin kendi vatandaşlarına dayalı olarak kabul etmek ve bunların dışında kalan ülke vatandaşlarını “yabancı” olarak bu haklardan mahrum bırakacak düzenlemeleri hazırlamak, galiba küreselleşen dünyamızın ve Türkiye’nin önemli bir sorunu olmaya aday gibi gözüküyor....

EK:1

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA YABANCILARIN KAÇAK ÇALIŞMA SORUNLARI

1. SORUN: Ülkelerinden başka bir ülkeye çalışma amacı ile yasal ve yasal olmayan yollarla girmek.

2. SORUN: Oturma izni, çalışma izni olmadan sadece gezi amacı ile yabancı bir ülkeye giriş için bedel ödemek.

3. SORUN: Kaçak olarak girilen ülkede, güvenlik güçlerine yakalanmadan çalışmak ve bu amaçla sosyal güvenlik, ücret, ve çalışma koşullarının olumsuzluğunu dikkate alamamak.

4. SORUN: Kaçak girilen ülkenin dilini bilmemenin getirdiği ek sorunlar.

5. SORUN: Yapılan, icra edilen işin kaçak çalışan bireyin niteliği ile uygun olmaması.

6. SORUN: Gezi amacı ile ülkeye girip, geçerli vize süresini geçirdikten sonra, ana ülkeye dönüşte ceza ödemek.

7. SORUN: Ülkeye girişte vize dışında, döviz bozdurmak ve sınır görevlilerinin çalışmayacağına kanaat getirmesini sağlamak.

8. SORUN: Kaçak olarak çalıştıkları ülkede, koruyucu hiçbir mevzuatın bulunmaması, aksine cezaların bulunması.

9. SORUN: Çalışılan ülkedeki, meslekdaşlarını sendikaların, ilgili diğer kurumların hemen hemen tümünün çalışmalarına “karşı” olmaları.

10. SORUN: Geldikleri ülkede iletişim ve sosyal olanakların son derece sınırlı bulunması.

11. SORUN: Çalışma amacı ile, yeniden ülkeye girişlerinin zaman zaman sınırlandırılması, bu nedenle kara yolu yerine daha pahalı hava veya deniz yolunun seçilmesi.

12. SORUN: Ev hizmetlerinde çalışan yabancı kadınların günlük çalışma süreleri uzun ve yorucudur. Buna karşılık haftalık sadece bir gün izin hakları vardır. (Yakalanma korkusu ile bu izinlerini de evde geçirenler bulunmaktadır)

13. SORUN: Gene ev hizmetlerinde çalışan yabancı kadınların ev halkından uğradıkları çeşitli tacizler sınırdışı korkusu ile beyan edilememektedir.

14. SORUN: Çalıştıkları işe ilişkin herhangi bir güvenceleri bulunmadığı için, yaşayacakları iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı korumasız olmak.

15. SORUN: Yabancı kaçak çalışan kadınların, fahişe olarak algılanmaları, tacize uğramaları.

EK:2

YABANCI KAÇAK GÖÇMENLERİN ÇALIŞMA AMAÇLI GELİŞ NEDENLERİ

1. NEDEN: Ana ülkenin düşük gelir seviyesi.
2. NEDEN: Ana ülkenin yüksek işsizlik seviyesi.
3. NEDEN: Bavul ticareti yolu ile başlayan ilk temaslar, gelir seviyesine bağlı olarak kaçak göçmenlik yolu.
4. NEDEN: Batı ülkelerine gitmenin zor, pahalı, riskli ve uzak olması nedeni ile yakın bir ülkeye gitme motifi.
5. NEDEN: Uygulanan vize kolaylıkları.
6. NEDEN: Batı ülkelerine geçmeden önce, bir süre başka bir ülkede kalıp çalışmak, tasarrufta bulunmak.
7. NEDEN: Kaçak çalışılan ülkeden gelen talepler. (Daha önce kaçak çalışanlar aracılığı ile)

EK: 3

GELDİKLERİ ÜLKE VE AMAÇLARINA GÖRE YABANCI KAÇAK ÇALIŞANLARIN SINIFLANMASI

1. Türkiye'yi bir transit ülke olarak kabul eden, ülkede kaldığı sürece bağımsız küçük işlerde istihdam yaratan kaçak göçmenler (İran, Irak, Afganistan, Pakistan vb. ülkeler)
2. Yasal yoldan ülkeye girip, ülkede çalışmak ve tasarruf yapmak amacı ile çeşitli bağımlı işlerde çoğu kez istihdam edilen kaçak göçmenler (Romanya, Ukrayna, Rusya, Moldova, Gürcistan vb.)
3. Türk soylu olup, ülkeye yasal yollardan girip burada oturma ve çalışma

izinleri bulunan yabancılar. Bu grupta kalanların çalışma süreleri 2. gruptakilere göre daha uzundur. (Azerbaycan, Türki Cumhuriyetler, Alaska Türkleri, Gagauz Türkleri, Bulgar Türkleri vb.)

EK: 4

(KÇ) YABANCILARIN ÇALIŞTIKLARI ÜLKE AÇISINDAN ORTAYA KOYDUĞU DÜŞÜNÜLEN SORUNLAR

A. Hükümet ve Resmi organlarca varsayılan sorunlar;

1a. KÇ'nin çalışma mevzuatından dolayı neden olduğu sigorta ve vergi kayıpları.

2a. KÇ'nin artması ile birlikte aynı işi yapan vatandaşların işsizliğinin artışı. Bu yolla ortaya çıkan kayıplar. (Önceliğin ülke çalışanlarına ait olması)

3a. Düzenli ve Formel bir iş piyasası oluşturmak ve kayıt altına almanın zorlaşması.

4a. Ülkesine iade edilmeye çalışılan KÇ'nin geri gönderilme maliyetlerindeki artış.

5a. (KÇ) yabancılarının ülkesine gelir transferi ve bunun yol açtığı döviz kayıpları.

6a. (KÇ) yabancılarının toplumsal düzeni bozmasının yarattığı güvenlik sorunu.

B. Sendika, Birleşik ve diğer STK ların (KÇ) için varsaydıkları sorunlar;

1b. (KÇ) ların sendikasız çalışmayı yaygın hale getirmeleri ve işverenlerin bu tür çalışanları tercih etmeleri.

2b. Düşük ücret ve işsizlik baskısının daha fazla hissedilmesini sağlamak.

3b. İşverenler arasında (KÇ) nın yol açtığı haksız rekabet sorunu.

Kaynakça:

Erder S, “Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye ‘Göç Alan’ ülke mi?, M. Kıray İçin Yazılar Armağan Dizisi, Bağlam Yayınları, 2000, İstanbul.

Fraser J, “La Prevention et la lutte contre l’emploi d’etrangers en situation irregulier aux Etats-Unis” OECD Combattre l’emploi illegal d’etrangers, 2000, Paris.

Gangloff S.J.F Perouse “La Présence roumaine a İstanbul Une Chronique de l’ephemere et de l’invisible” IFFEA no 8, Octobre, 2001, İstanbul.

Karadeniz O. “Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik”, İnsan ve İş, Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Haber Bülteni, S: 14,2001, Ankara.

OECD “Combattre l’emploi illegal d’etrangers” 2000, Paris.

Peker B, “Kaçak Göçmenler, Yasadışı İnsanlar: Yeni Köleci Dünya Düzeninde Türkiye” Birikim Şubat 2002. no; 154, İstanbul.

Şen S. “Yasadışı Göçmenlerin Vatanlarına, Mukimi Buldukları Ülkelere veya Geldikleri Yerlere Geri Gönderilmesi: Geri Kabul Antlaşmaları”, Basılmamış not, 2002.

YOKSULLUK, ÇOCUK, ÇOCUK HAKLARI

Kıvılcım TURANLI

Giriş

Bugün tüm dünyada tartışılan ve kapsamı genişleyen yoksulluğun çocuk ve çocuk hakları üzerindeki etkisi tartışılmadan evvel, yanıtı verilmesi gereken soruların bir çoğu, aslında ‘çocuk ve çocuk hakları’ kavramlarına ilişkindir.

- Çocuk kimdir?
- Çocukların hakları nelerdir? Bunlar yetişkinlerini haklarından ayrılabilir mi?
- Neden insan hakları üst başlığının altında ayrıca çocuk haklarına ihtiyaç duyulmuştur?
- Çocuk sadece korunan, gözetilen, eğitilen midir?
- Toplumsal iktidar ilişkileri içinde çocuğun yeri ve rolü nedir?.....Sorular çoğaltılabilir.

Günümüzde kimilerince çocuğun özel ilgi ve korunmaya ihtiyaç duyduğu, onların güçsüz ve zayıf olduğu, çocukluğun bir geçiş süreci olduğu, bunun için onlara özel hakların düzenlenmesi gerektiği savunulurken; kimilerince ise çocuğun kendi başına bir birey olduğu, yetişkinlerle aynı haklara sahip oldukları savunulmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki sorulara verilen/verilecek yanıtlar ‘çocuk’a bakışa göre şekillenmektedir.

ÇOCUK VE ÇOCUK HAKLARI

Sorulması gereken ve diğer soruları ve yanıtları belirleyen ana soru belki de “çocuk kimdir?” sorusudur. Ne var ki bu soru üzerinde uzlaşmış, net bir

yanıtın verilebildiği bir soru değildir. Sözlük anlamı “insan yavrusu” olan çocuğun tanımı ve hakları, içinde bulunulan toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimine, örgütlenme biçimlerine ve iktidar ilişkilerine bağlıdır.¹ Bu nedenle çocukluk, belirlenmiş bir süreye bağlı, evrensel bir kavram değil, tarihsel olarak değişen kültürel bir olgudur ve bugünkü anlaşılış biçimleri Batı toplumlarına özgü bir gelişim sürecinin ürünüdür.

Batı toplumunda çocukluk kavramının ayrıca değerlendirilmesi, on yedi ve on sekizinci yüzyılda eğitimin yaygınlaşması ve çocuklara sınırlı hale gelmesi ile başlamaktadır. Aydınlanma, Fransız Devrimi ve sanayi devrimleri ile değişen dünyaya koşut olarak çocuk da kamusal yaşamda yer almıştır. On dokuzuncu yüzyılda çocuk artık ekonomik bir birimdir;² bizzat üretim ilişkilerinin içinde ve üreten olarak. Çocuğun üretim ilişkilerindeki rolü ve modern devletin gelişimi, devleti aile ile birlikte çocuğun sorumluluğunu paylaşmaya yöneltmiştir. Modern hukuk sistemlerinde karşımıza çıkan manzara budur. Çocuk kamunun sorumluluğunda, gerekirse ailesine karşı bile devletin korumasındadır. Kısaca çocukluk modern bir kavramdır.

Çeşitli ülkelerde farklılık göstermesine, kültürel çeşitliliğe ve göreceliğe sahip olmasına rağmen kabul gören anlayış on sekiz yaşına kadar her insanın çocuk sayılmasıdır.³ Ancak, tam da bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, modern bir kavram olan çocukluğun tanımının yetişkinlerce yapılıyor oluşudur. Dolayısıyla ‘çocuk’ kavramının belirleyicisi aynı zamanda çocuğun haklarının da belirleyicisidir. Çocuk hakları sorunu karmaşıktır ve toplumsal sorunların yanı sıra felsefi, hukuki, ahlaki sorunları da beraberinde getirir. genellikle çocuk hakları dört ana başlık altında toplanır. Bunlar, refah hakları, koruyucu haklar, yetişkin hakları ve ana-babalara karşı haklardır.⁴

Bu başlıklar arasında en sorunlu haklar yumağını koruyucu haklar ve yetişkin hakları oluşturmaktadır. Çocuklar yetişkinlerin sahip olduğu hakların

¹ Ali Naim İnan, Çocuk Hukuku, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları No:3, İstanbul-1968, s. 3.

² Betül Onursal, Çağdaş Çocuk Hakları Sisteminde Türkiye'nin Konumu, Yeni Türkiye, 98/22, s. 1146.

³ Her ne kadar ÇHS'de üst sınır on sekiz yaş olarak belirlenmiş olsa da buna aykırı düzenlemeler reddedilmemektedir.

⁴ Bob Franklin, Çocuk Hakları, der Bob Franklin, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1993, s.28

bir çoğuna sahip değildir. Koruyucu haklara gelince, çocukların özerklikleri ve bağımsızlıkları kısıtlanmaktadır.⁵ Hakları ve özgürlükleri yetişkinler ve yetişkinlerin yer aldığı kurumlar tarafından belirlenen çocuk, yetişkinlere ve kurumlara karşı yine yetişkinler ve kurumlar tarafından korunmaktadır. Dünyadaki somut düzenlemeler çocuğu korunması gereken varlık olarak gören bakış doğrultusundadır. Bu metinlerde çocuğa sosyal, ekonomik ve kültürel haklar tanınırken politik haklar tanınmamaktadır.

Çocuk haklarına ilişkin en kapsamlı metin olan Çocuk Hakları Sözleşmesinde de ağırlıklı yaklaşım çocukların korunması yönündedir. Kuşkusuz çocuklar ve onların hakları korunmalıdır ancak tanımı nasıl yapılırsa yapılsın, çocuk her şeyden evvel insandır. Salt bu nedenle bile, çocuğa temel hak ve özgürlüklere sahip bir birey, bir yurttaş olarak bakılmalı, korumanın sınırları bununla çizilmelidir. Çocuklar yetişkinlerden hiç de eksik olmayan biçimde insan, yurttaş, özne, edimci olduklarını göstermektedirler.⁶ Dünyadaki gelişim ve çocuğa bakış onun bir hak öznesi olduğunun kabulü yönünde evrilmektedir.

Nitekim Avrupa Konseyi ülkelerinde yürütülen çalışmalarda çocuk hak öznesi olarak değerlendirilmiş ve bir ülkede çocuk haklarının varlığının temel koşulları şöyle sıralanmıştır:⁷

Çocuğun,

- haklarının yasada var olması,
- bu haklar hakkında bilgi sahibi olması,
- bu hakları kullanabilmesi,
- bu hakları yargı önünde talep etmeye yetkili olması,
- Kendi menfaatlerinin savunmasını yaptırabilmesi.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesine bakıldığında çocuk hakları şu başlıklar altında toplanabilir;

⁵ Franklin, age, s.31.

⁶ Aynur Tuncel Yazgan, "Değişmeyen Bir Ahlak: Öbürünü Kabuleniş ya da Çocuk Hakları" Çocuk Hakları içinde, Çiviyazıları, İstanbul-1998, s. 87.

⁷ Onursal, s. 1150.

- Md 6 Yaşama ve gelişme hakkı
- Md 7 İsim ve vatandaşlık hakkı
- Md 8 Kimliğin korunması hakkı
- Md 9 Ana babası ile yaşama hakkı
- Md 10 Ailenin yeniden birleşmesi
- Md 11 Yasadışı yollarla yurtdışına çıkarma ve geri döndürmeme, bu gibi hallerde çocuğun sorunun çözümü devletin yükümlülüğündedir.
- Md 12 Çocuğun görüşünün alınması hakkı
- Md 13 İfade özgürlüğü
- Md 14 Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü
- Md 15 Dernek kurma özgürlüğü
- Md 16 Özel yaşamın korunması
- Md 19 Suistimal ve ihmalden korunma hakkı
- Md 26 Sosyal güvenlik hakkı
- Md 28 Eğitim,

Sözleşmede bunların dışında mülteci çocukların hakları, çocukların her türlü sömürüden korunma hakları, evlat edinmeye ilişkin hükümler de düzenlenmiş, bu konularda sorumluluk devlete yüklenmiştir. Devletler yükümlülüklerini yerine getirirken çocuğun yüksek yararını gözetecek, bunu yaparken de çocuğun görüşünü alacaktır.

Tüm düzenlemelere ve çabalara rağmen çocuk hakları konusundaki tartışmalar sürmektedir. Çocuğa dair her soru ve sorun beraberinde yeni soruları ve sorunları getirmektedir. Ancak denilebilir ki, çocuk hakları insan hakları içinde en temel nitelikte olanıdır bu hakların gözetilmesiyle yetişkinlere özgü diğer haklar fiilen kullanılabilir.⁸

YOKSULLUK ve ÇOCUKLAR

Bütün tartışmalar bir yana bırakılarak çocuklar temel hak ve özgürlüklere sahip bireyler olarak değerlendirildiğinde, her insan gibi çocuğun da en temel hakkı yaşama hakkıdır (ÇHS Md. 6). Yaşama hakkı, çocuğun hem sürekli korunması, gözetilmesi gereken hakkıdır; hem de diğer haklarını kullanabilmesinin ve onlardan yararlanabilmesinin ön koşuludur. Bugün tüm

⁸ Sevgi Usta Sayıta, "Çocuk Hakları" İnsan Hakları içinde, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2000, s. 391

dünyada insanların en çok da çocukların yaşama hakkını ellerinden alan gerçeklerin başında yoksulluk gelmektedir.⁹

Yoksulluk insanlık tarihinin büyük kısmında hayatta kalma açısından doğrudan bir tehlike oluşturmuştur. Açlıktan ölme, tıbbi yardımdan yararlanamama, barınaksızlık yoksulluğun tehditleri arasındadır. Yoksulluk sadece yokluk ve bedensel tehlike anlamına gelmez., aynı zamanda sosyal ve psikolojik bir durumdur.¹⁰ Yoksullar için yoksulluk aynı zamanda devlet ve toplum kurumları tarafından iyi gözle görülmemek, bu kurumlardaki söz ve iktidardan dışlanmışlık demektir.¹¹

Günümüzde yoksulluk gerçeği insanları her zamankinden daha fazla etkilemekte dahası umutsuzluğa sürüklemektedir. Bunun başlıca sebebi artık yoksulluğun bölgesel ya da yöresel olmaktan çıkıp, küreselleşmesidir. 1980'lerin başından bu yana IMF ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkelere dayatılan “yapısal uyum” programları milyonlarca insanın yoksullaşmasına yol açmıştır. Bu programlar sonucu, devlet kurumları parçalanmakta, sosyal devlet anlayışı giderek daha fazla aşındırılmaktadır.¹²

Sosyal devletin aşındırılması, kamusal alanın yoksullaşması, buna bağlı olarak bireysel yoksullaşmanın hızlanması yaşamın her alanında kendisini göstermektedir.¹³ Sağlık, eğitim, güvenlik, gibi kamu hizmetlerinin yapısal uyum programlarına uygun olarak özelleştirilmesi bu gibi hizmetlerden giderek daha az insanın yararlanmasını sağlarken, geri kalanları yoksulluk duygusuyla yaşamak zorunda bırakmaktadır. Yoksulluk duygusu ilerinin yetişkinlerini toplumsal yaşamın her alanında kuşatmaktadır.

⁹ Dünyada 600000 çocuk yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

¹⁰ Zygmunt Bauman, Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul-1999, s. 59-60.

¹¹ Nitekim dışlanmışlık kavramı artık IMF ve Dünya Bankası yayınlarında yer almaktadır. Yasemin Özdek, “Küresel Yoksulluk, Küresel Şiddet Kısacasında İnsan Hakları” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları içinde, TODAİ Yayınları, Ankara-2002, s. 51.

¹² Michel Chossudovsky, Yoksulluğun Küreselleşmesi, çev. Neşenur Domaniç, Çiviyazıları, İstanbul-1999, s.37.

¹³ Adalet B. Alada, Sevgi Usta Sayita, Sezai Temelli, “Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları içinde, TODAİ Yayınları, Ankara-2002, s.241.

Uluslararası Save The Children adlı yardım kuruluşunun “Globalisation and the Children’s Rigts” raporunda belirtildiği gibi hükümetlerin temel hizmetler sektöründeki özelleştirmeleri ve fiyatların artışı en çok çocuklara zarar vermektedir.¹⁴ Özellikle kimi üçüncü dünya ülkelerinde yoksulluk, çocuk emeğinin sömürüsü ya da çocuk fahişeliği örneklerinde olduğu gibi köleliğin bir çeşidi haline gelmiştir.¹⁵ Çocuk işçiler tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi, sanayide ise daha çok kayıtdışı sektörde, yasal olmayan biçimlerde, düşük ücretle ve sosyal güvenceden yoksun çalıştırılmaktadır.¹⁶

Güney Asyadaki yoksul aileler, borçlarını ödeyebilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek için çocuklarını köle olarak satmak zorunda kalmaktadır. Bu durumun en acı tarafı köle olarak çalışmanın çocuklar için de adeta ailenin sefaletinden kurtuluş gibi görülmesidir. Üstelik çocuğun potansiyel işgücü olması aileleri daha çok çocuk yapmaya yöneltmektedir.¹⁷ Çocuk, “çocukluk” vasfını yitirmekte ve satılarak ya da evlendirilerek “gelir kaynağı” haline gelmektedir. Oysa yoksullukla yüksek doğum arasında kurulan ilişkide yoksulluk kavramı her türlü eşitsizliği kapsamaktadır.¹⁸

Çocuk haklarına ilişkin en temel sorunlardan biri tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Çocuklar ucuz işgücü ve itaatkar olmaları nedeniyle çok uluslu şirketlerin iştahını kabartırken; örgütlenme hakkından yoksun bırakılmaktadır. Üretim ilişkilerinin içinde yer alan çocuk, üretim ilişkileri içinde söz sahibi olamamaktadır. Üreten çocuklar iyi niyetli yetişkinlerin onlara yüklediği ‘masumiyet’ imgesiyle örtüşmemektedir. İşyerlerinde hem daha az ücret almakta, hem de aşağılanmakta, dayak yemekte ve/veya cinsel tacize uğramaktadır.

Uluslar arası politikalar ve sosyal devletin aşındırılması sadece üçüncü dünya ülkelerindeki çocukları değil, gelişmiş ülkelerdeki çocukları da etkilemektedir. UNICEF’in 1997 yılında hazırladığı Dünya Çocuklarının Durumu Raporuna

¹⁴ Ergin Yıldızoğlu, Cumhuriyet, 28 Ağustos 2002.

¹⁵ Yasemin Özdek, Uluslararası Politika ve İnsan Hakları, Öteki Yayınevi, Ankara-2000, s. 196.

¹⁶ Muteber Yıldırım, “Çocukluklarını Yaşamadan Hayatı Yaratan Çocuklar” Çocuk Hakları içinde, Çiviyazıları, İstanbul-1998, s. 121.

¹⁷ Susan Kuklin, İqbal Masih ve Çocuk Köleliğine Karşı Savaşanlar, çev. Nafiz Güder, Dharma Yayınları, İstanbul-2002, s. 19-21.

¹⁸ Göksu Deniz, “Yoksulluğun Sınıfsal Arka Planında Ekolojistler Ne Diyor?”, İksir, sayı 1, s. 26.

göre “çocuk işçi uygulaması büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerde görülmekle birlikte, çocuklar, sanayileşmiş ya da kalkınmakta olan ülkeler de dahil, dünyanın her yanında çalıştırılmaktadır.”¹⁹ Yapılan araştırmalara göre Amerika ve İngiltere gibi gelişmiş ülkeler ile İtalya, İspanya gibi Avrupa ülkelerinde de çocuk emeği yoğun biçimde sömürülmektedir.²⁰

Çocuk emeğinin sömürüsü bir başka istismar biçimi olan çocuk ticaretini beraberinde getirmektedir. Çocuklar ticari mal olarak görülerek, işçi, fahişe veya evlatlık olarak alınıp satılmaktadır. Eğitim eksikliği, parçalanmış toplumsal yapı gibi etkenler olsa da çocuk ticaretinin en önemli nedeni yoksulluktur. Çocuk ticaretinden sağlanan gelir, uyuşturucu ve silah ticaretinden sağlanan gelirle yarışmaktadır.²¹

Kaçırılan çocuklar genellikle fuhuş piyasasında kullanılmaktadır.²² UNICEF yetkililerine göre sadece Asya’da bir milyon çocuk (erkek ve kız) seks ticaretine alet edilmektedir. Bu çocuklar büyük oranda fiziksel şiddete maruz kalmakta, bünyelerinin zayıflığı nedeniyle HIV virüsünü yetişkinlere oranla daha kolay kapmaktadır. Cinsel istismara maruz kalan çocukların “normal” bir yaşam sürebilmeleri olanaksızlaşmaktadır.²³

Kaçırılan çocukların küçümsenemeyecek kadar önemli bir kısmı da asker²⁴ yapılmaktadır. Dünyada 35’e yakın ülkede üç yüz bin civarında çocuk hükümet ya da muhalif gruplar adına asker olarak savaşmakta veya kara mayınlarını temizlemek için kullanılmaktadır. Bu çocuklar evlerinden, okullarından, mülteci kamplarından ya da komşu ülkelere kaçırılmaktadır. Çocuk askerler fiziki yaraların yanı sıra psikolojik travma ve ölüm riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kaçırılan kız çocukların neredeyse tümü tecavüze uğramakta, askerlere dağıtılmaktadır. Ayrıca duyarsız kalmalarını sağladığı için alkol ve uyuşturucu kullanmalarına izin verilmektedir.²⁵

¹⁹ Kuklin, s.21

²⁰ Yıldırım, s.121.

²¹ Küreselleşmenin Karanlık Yüzü: Çocuk Ticareti, www.dwelle.de/turkish

²² Tayvan, Filipinler, Vietnam, Kamboçya, Endonezya, Rusya, Romanya, Polonya çocukları pazar - layan ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

²³ Sayısal Çocuk Uyarı Raporu, file://A:/ sayısal rapor2.htm

²⁴ Hükümetler ya da muhalif gruplar, yetişkinlerin kısıtlılığından dolayı çocukları kullandıklarını söylemektedir. Çocuklar ucuza malolmakta ve düşünmeksizin itaat etmekte, çoğu zaman yaşananları oyun zannetmektedir. Risk Altındaki Dünya Çocukları Raporu, www. cocukvakfi.org.tr

²⁵ Sayısal Çocuk Uyarı Raporu, file://A:/ sayısal rapor2.htm

Yoksulluğun küreselleşmesinin bir başka boyutu kendisini sağlık ve eğitim alanında göstermektedir. Dünya çocuklarının önemli çoğunluğu eğitim görme olanağına sahip değildir. Yapısal uyum programları nedeniyle sadece yoksulluk artmamış; halkın sağlık ve eğitim hizmetleri için gerekli ödemeleri yapma gücünü de azaltmaktadır. Dünya Bankasının sosyal sektör uyum kredilerinin açık koşulları nedeniyle eğitim bütçesi kısılmakta, çocukların okulda geçirdikleri zaman dilimleri azaltılmakta, öğretmen yetiştiren kurumların mezun sayıları dondurulmaktadır.²⁶

WHO (Dünya Sağlık Örgütü)’nun verilerine göre, dünyada 6-11 yaş arası 130 milyon çocuk okula kayıtlı değildir ve bunların %60’ını kız çocukları oluşturmaktadır.²⁷ ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) raporlarına göre ise çalışan 252 milyon çocuk eğitimden sınırlı olarak yararlanabilmektedir.²⁸ Yine yapısal uyum programları nedeniyle sağlık hizmetleri de gerilemekte, sağlık klinikleri kapatılmaktadır. Dahası kolera, verem, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar yeniden ortaya çıkmaktadır.²⁹

Yetersiz beslenme, açlık, temiz su bulamama, ağır çalışma koşulları, üzerlerine sağlık hizmetlerindeki gerileme de eklenince çocuk ölümlerine, en iyi ihtimalle ömür boyu kalıcı sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Dünyada her gün beş yaşın altındaki 30500 çocuk önlenebilir nedenlerden dolayı ölmektedir.³⁰

Giderek artan yoksullukla birlikte şiddet de gerekçeye ihtiyaç duymadan artmakta ve yaygınlaşmaktadır. İşsizlik, yetersiz sağlık, yetersiz eğitim, sosyal güvenceden yoksunluk, yaygın açlık olarak ortaya çıkan kapitalizmin yapısal şiddeti artık önlenememektedir³¹ ve bu durum yine en çok çocuklara zarar vermektedir.

Çocuklar evlerinde, okullarında, sokakta, fiziksel ve psikolojik şiddetin kurbanları olmaktadır. Yoksulluğun parçaladığı ailelerde çocuklar evden

²⁶ Chossudovsky, s. 84

²⁷ Radikal, 05/10/2002

²⁸ Sayısal Çocuk Uyarı Raporu, file://A:/ sayısal rapor2.htm

²⁹ Chossudovsky, s. 37

³⁰ Sayısal Çocuk Uyarı Raporu, file://A:/ sayısal rapor2.htm

³¹ Alada, Sayıta, Temelli, s.235.

kopmakta, tüm dünyada “sokak çocukları”olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. Sokak çocukları aileleri ile yaşayan ya da işçi olarak çalışan yoksul çocuklardan farklı olarak, toplumun hijyen kesimi tarafından reddedilmektedir. Sokak çocukları insanların yaşamına hiçbir katkısı ve zarardan başka rolü olmayan, ıslah edilemez olanlar olarak değerlendirilmektedir.³²

Sokak çocukları, dünyanın her yerinde fuhuş, alkollü içki kullanımı, balitiner gibi uçucu maddeleri kullanma alışkanlığı, cinsel tacize uğrama, hırsızlık, yaralama ve öldürme olaylarının içine itilmektedir. Sokak çocuklarının karşı karşıya kaldığı temel tehlikeler başta yaşama haklarının ihlali olmak üzere; keyfi gözaltı ve işkence, ortadan kaybolma, kaçırılma, ticari meta haline gelme, hastalık, eğitimsizlik, fuhuş, madde bağımlılığı, barınma sorunu, sosyal ve ekonomik güvencelerden yoksunluk olduğu belirtilmektedir.³³

Ailelerin parçalanmasına yol açan etmenlerden savaş ise çocukların en iyi ihtimalle evlerinden, ülkelerinden ve dillerinden kopmalarına neden olmaktadır.³⁴ Dünyada yerlerinden ayrılmaya ve mülteci olmaya zorlanan yaklaşık 50 milyon insanın yarısından fazlası çocuk ve ilk gençlik çağını yaşayanlardan oluşmaktadır. Çocuklar evden koparılmadan önce ve sonra korkuyu bütün yoğunluğuyla yaşadıkları gibi kötü muameleye, cinsel sömürüye maruz kalmakta ya da çocuk asker olmaya zorlanmaktadır.³⁵

Mülteci çocukların karşılaştığı sorunlar bunlarla sınırlı değildir. Tıpkı sokak çocukları gibi mülteci çocuklara da suçlu muamelesi yapılmaktadır. Ayrıca bu çocuklar için yollanan yardım malzemeleri hırsızlar için kolay bir hedef olmaktadır.³⁶

SONUÇ

Çocuk ister korunmaya muhtaç, masum, zayıf olarak ister birey, yurttaş, hak öznesi olarak değerlendirilsin, vurgulanması gereken nokta çocukların

korunması ile çocuk haklarının korunmasının temelde birbirine karşıt değil, birbirini tamamlayıcı çabalar olduğudur. Çocuk, hem yalnızca insan olduğu için temel hak ve özgürlüklerin sahibidir, hem de fiziksel ve psikolojik özellikleri nedeniyle korunmaya gereksinim duymaktadır.

Çocuğun kendisine yönelik tehlikeleri önleme şansı olmadığı gibi, bu tehlikeleri yaratan/yaratacak karar alma süreçlerinde söz hakkı yoktur. Oysa şiddet, yoksulluk, açlık, sosyal güvenceden mahrumluk gibi tüm insanlığa yönelik tehditler önce çocukları etkilemektedir. Çocuklar okullarında, evlerinde, ülkelerinde çeşitli baskı ve tehditlerle yaşamak zorunda kalmaktadır.

Yoksulluk çocukları yaşamlarının her alanında kuşattığı için, onlara yönelik tehditlerin başında gelmektedir. Yapısal uyum programları, IMF reçeteleri, neoliberal iktisadi politikalar ve bu politikaların doğrultusunda sosyal devletin her geçen gün biraz daha aşındırılması yoksulluğu yeniden üretmektedir.

Dünyada giderek artan ve yeni anlamlar kazanan yoksulluk olgusu, çocukların en temel haklarına – başta yaşama hakkı olmak üzere, eğitim, sağlık, insanca yaşama, benliklerini geliştirebilme, söz sahibi olma, her türlü sömürüden ve istismardan korunma, politik haklarını kullanabilme gibi-saldırmaktadır.

Çocuklar, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin neredeyse tüm maddeleri ihlal edilerek, her türlü güvenceden yoksun bırakılmaktadır. ILO'nun ve Birleşmiş Milletlerin çocuklara ilişkin düzenlemeleri ve taraf devletlerin taahhütleri, WHO ve UNICEF'in gibi kuruluşların raporlarında gözler önüne serilen tabloyu değiştirememektedir. Bu durumda yine WHO, ILO, AI, ASI (Uluslar arası Kölelikle Mücadele Örgütü) gibi kuruluşların ya da kimi sivil toplum örgütlerinin çalışmaları iyi niyetli çabalardan öteye geçememektedir, asıl sorun ortaya konmadan da geçemeyecektir. Önemli olan yoksulluğu yaratan nedenlerin belirlenerek, bunların ortadan kaldırılmasıdır.

³² Alada, Sayta, Temelli, s. 255.

³³ Alada, Sayta, Temelli, s. 255.

³⁴ Bu sorunlar evlatlık olarak satılan çocuklar için de geçerlidir.

³⁵ Risk Altındaki Dünya Çocukları Raporu, www.cocukvakfi.org.tr.

³⁶ Aynı rapor.

KAYNAKÇA

İnan, Ali Naim, Çocuk Hukuku, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları No:3, İstanbul-1968, s. 3.

Onursal, Betül, Çağdaş Çocuk Hakları Sisteminde Türkiye'nin Konumu, Yeni Türkiye, 98/22,

Franklin, Bob, Çocuk Hakları, der Bob Franklin, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1993

Çocuk Hakları, Çiviyazıları, İstanbul-1998,

İnsan Hakları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2000,

Bauman, Zygmunt, Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul-1999,

Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, TODAİ Yayınları, Ankara-2002,

Chossudovsky, Michel, Yoksulluğun Küreselleşmesi, çev. Neşenur Domaniç, Çiviyazıları, İstanbul-1999,

Özdek, Yasemin, Uluslararası Politika ve İnsan Hakları, Öteki Yayınevi, Ankara-2000,

Kuklin, Susan, İqbal Masih ve Çocuk Köleliğine Karşı Savaşanlar, çev. Nafiz Güder, Dharma Yayınları, İstanbul-2002,

İksir, sayı 1,

www.dwelle.de/turkis

www.cocukvakfi.org.tr

Radikal, 05/10/2002

Cumhuriyet, 28/08/ 2002.

İNSAN HAKLARI ve YOKSULLUK

Şinasi HAZNEDAR

İnsan Hakları ve yoksulluğun üzerinde anlaşılan ve kabul gören tanımını yaparak düşüncelerimi aktarmak istiyorum. Çünkü bir tanım temelinde anlaşmanın konuyu anlamada yararlı olacağı inancını taşıyorum.

İnsan Hakları kişinin, sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır. İnsan Haklarının ihlali de güvence altına alınması da insanlık tarihinin en büyük mücadelelerinden biridir. Geride bıraktığımız 20.yüzyılda, insanlığın siyasal iktidarlara yönelik en güçlü, en yaygın ve en etkili çağırısı, **“insan haklarının gerçekleştirilmesi”** talebi olmuştur.

İnsanlığın siyasal iktidarlardan bu talebinin belirli ölçüde amacına ulaştığı söylenebilir. Bununla birlikte, üçüncü bin yıla girdiğimiz bu dönemde de, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi ile ilgili sorunlar dünya ölçeğindeki önemini koruyor.

İnsan Hakları bu önemi ve özelliği gereği **“topluma ve devlete”** ahlaki öncelik ve üstünlük taşırlar. Bu nedenle bir devlet düzeninin, bir rejimin değerlendirilmesinde, insan hakları karşısında devletçe takınılan tavır belirleyici rol oynar. İnsan haklarına gösterilen saygı, rejimlerin meşruluğunun temel ölçütlerinden biridir. İnsan haklarına saygı göstermeyen bir rejim, insanın değerini, dolayısıyla kişinin insan olma niteliğini reddetmiş olur. Bunun toplumun genel çıkarları ya da bir başka ilke adına yapılmış olması, o rejime ahlaki meşruluk kazandırmaz.

İnsan hakları yürürlükteki hukuktan bağımsızdırlar. Anayasa ya da yasalarla güvenceye bağlanmamış, hatta hukuk kuralları tarafından yasaklanmış bazı

tutum ve davranışlar bile insan haklarının kapsamı içinde olabilir. Örneğin, yetişkin nüfusa oy verme hakkı tanımayan, siyasal partilerin kurulmasına izin vermeyen, bazı düşüncelerin açıklanmasını yasaklayan bir devletin yurttaşları, seçme ve seçilme hakkını, örgütlenme ve düşünce özgürlüklerini insan hakları olarak talep edebilirler. İnsanlar, bu haklara devlet verdiği için değil, insan oldukları için doğuştan sahiptir.

İnsan haklarını sistematize edebilir, sınıflandırabilir miyiz?

Bugüne kadar ortaya çıkan hakları, **“birinci kuşak”**, **“ikinci kuşak”** ve **“üçüncü kuşak”** haklar şeklinde üç büyük kategoriye ayırmak mümkündür.

A- Birinci Kuşak Haklar (Klasik Haklar)

Bu haklar 17. ve 18.yüzyıl düşünürlerince dile getirilmişler; Amerikan ve Fransız Devrimleri ile büyük ölçüde uygulamaya geçirilmişlerdir. Klasik hakların arkasında, o dönemde ticaret yolu ile zenginleşen yeni bir sınıf olan burjuvazi vardır.

John Locke, birinci kuşak hakları hayat, özgürlük, mülkiyet olarak saymış, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarlarından Thomas Jefferson (1743-1826) buna mutluluğu arama hakkını eklemiş, Fransız Devrimi sırasında ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskıya karşı direnme şeklinde bir liste sunmuştur.

Biz, kabul gören birinci kuşak haklar (klasik haklar) olarak;

- Yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı
- Kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği
- Düşünce ve ifade özgürlüğü
- İnanç ve ibadet özgürlüğü
- Çalışma özgürlüğü
- Konut dokunulmazlığı
- Mülkiyet hakkı
- Seçme ve seçilme hakkı
- Toplantı ve gösteri yürüyüş hakkı
- Eşitlik hakkı

- Dilekçe hakkı
- Dernek kurma hakkı
- Kamu hizmetine girme hakkı
- Tarafsız bir yargıç önünde yargılanma hakkını sayabilmekteyiz.

Birinci kuşak hakların temel özelliği, kişilere, devletin karışamayacağı “**özel bir alan**” yaratmasıdır. Bu özel alan içinde kişiler diledikleri gibi hareket edebilirler. Klasik haklar kişileri devlete karşı korur, devlete kişilerin özel alanına girmeme, karışmama yükümlülüğü getirir. Klasik hakları kullanmak bakımından kişinin gereksindiği en önemli şey, “**özgür**” olmaktır. Devlete düşen görev ise o özgür alanı yaratmak, güvence altına almak, karışmamak ve pasif bir tutum takınmaktır.

B- İkinci Kuşak Haklar (Sosyal Haklar)

19.yüzyıldan başlayarak insan hakları düşüncesinde bir önemli gelişme oldu. İnsan hakları, artık yalnızca bir serbesti, bir özgürlük olarak değil; aynı zamanda devletten bir hizmet isteme yetkisi veren haklar olarak düşünölmeye başlandı. Yoksul kişilerin insan haklarından yararlanılması için devletin sunacağı hizmetler birer “hak” olarak düzenlendi. Bunlar da ağırlıklı olarak “sosyal haklar” diye nitelendi ve kabul gördü.

İkinci kuşak hakların büyük çoğunluğu, devlete bir hizmet sunma görevi yükleyen haklar niteliğindedir. Birinci kuşak hakların güvenceye alınmasında burjuvazi önemli rol oynamıştı, ikinci kuşak haklar bakımından itici güç sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfıdır. İkinci kuşak haklar sayesinde, yoksul varsıl herkes insan haklarından yararlanma olanağına kavuştu. Kuşkusuz sosyal hakların doğuşuyla klasik haklar öneminden hiçbir şey yitirmedi. Her iki hak kategorisi de, insan onurunun korunması, insanca yaşam düzeninin güvenceye alınması bakımından birbirlerini tamamlamışlardır.

- Belli başlı ikinci kuşak haklar;
- Çalışma hakkı
 - Sendika kurma hakkı
 - Sosyal güvenlik hakkı
 - Grev ve toplu sözleşme hakkı
 - Parasız eğitim ve öğretim görme hakkı

- Anne, çocuk, yaşlı, sakatların korunması hakkı
- Dinlenme hakkı
- Sağlık hakkı
- Konut hakkı
- Beslenme hakkı
- Kültürel yaşama katılma hakkı
- İşyeri yönetimine katılma hakkı olarak ifade edilebilir.

Hem birey olmaktan hem de sosyal varlık olmaktan kaynaklı haklarının harmanlandığı haklardır “**ikinci kuşak**” haklar.

C- Üçüncü kuşak Haklar (Dayanışma Hakları)

Dayanışma haklarını doğuran nedenlerin başında, bilimsel ve teknik ilerlemenin yarattığı sorunlar gelmektedir. Çevre kirliliğinin korkunç boyutlara ulaşması, nükleer silahların tüm insanlığı yok edecek bir savaş tehlikesine yol açması, ülkeler ya da bölgeler arasında çok büyük gelişme farklarının bulunması ilk akla gelen ciddi sorunlardır. Bu kaygıların insan hakları çerçevesinde düşünölməsi üçüncü kuşak hakları gündeme getirmiştir.

- Üçüncü kuşak haklar;
- Çevre hakkı
 - Barış hakkı
 - Gelişme hakkı
 - İnsanlığın ortak mal varlığına (kültürel miras) saygı haklarıdır.

Üçüncü kuşak haklar klasik ve sosyal haklardan farklı niteliktedir. Gerçekleşmeleri için kişilerin, kurumların, devletin ortak çabası gerekir.

İnsan Hakları noktasında böylesi bir tanımlamadan sonra **Yoksulluk** olgusu üzerinde düşündüğümüzde, **Yoksulluğun**, dünya ölçeğinde yaygın, yaşanır olan yakıcı bir sorun olduğunu görmekteyiz. Öncelikle 20.yüzyılın son çeyreğinde yoğun bir biçimde yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal krizlerle beraber giderek yaygın bir konum kazanmakta yoksulluk. Bir gelir eksikliğinden öte, insan haklarının bütünselliği, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı temelinde “**tüm insan haklarının ihlali olarak tanımlanması**” bugün yerleşiklik kazanan bir tanımlama. Ama en anlaşılabilir tanımlama ise yoksulluğun “**yoksunluk**”

olduğu tanımlamasıdır. Diğer bir tanımlama ise **yoksulluk**'un yoksullar tarafından yaratılmayan bir **"ayrımcılık"** olduğu tanımlamasıdır.

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, İnsan hakları açısından yoksulluğu; **"YETERLİ BİR YAŞAM DÜZEYİ VE DİĞER TEMEL SİVİL, KÜLTÜREL, EKONOMİK, SİYASAL VE SOSYAL HAKLARDAN FAYDALANMAK İÇİN GEREKLİ OLAN KAYNAKLARDAN, OLANAKLARDAN, TERCİHLERDEN, GÜVENLİKTEN VE GÜÇTEN YOKSUN OLMA DURUMU"** diye tanımlıyor. Kısaca insan hakları ve demokratik haklardan yoksunluk, yoksullukla birlikte var olmaktadır.

Yoksulluk, özünde bireysel ve sosyal olduğu kadar politik bir süreçtir.

Bu da onu, yani yoksulluğu, toplumsal bir mücadele vermemiz gereken bir gerçekliğe büründürmektedir.

Yoksulluğu BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğince tespitli **"her şeyden yoksunluk"** noktasına indirgediğimizde sorulması gereken bunun kendiliğinden olan bir **"hal"** mi, yoksa bu sonucu hazırlayan belli siyasi ve iktisadi politikaların etken mi olduğu sorusudur,

Buna verilebilecek en doğru ve kestirme cevap şudur;

Yoksulluk: Kapitalist üretim tarzının küresel çapta inşasının yarattığı sonuçtur. Zaten **"zenginlik"** ancak **"yoksulluk"** yaratarak birikebilir.

Bir sonuç olarak yoksulluktan önce yoksulların toplumsal birliktelikte nasıl görülüp değerlendirildiğine bakmakta fayda görmekteyim.

Yoksullar siyasal dışlanma, temel insan ve siyasi haklarından yararlanamama (bunlar siyasal katılım, kişisel güvenlik, ifade özgürlüğü, fırsat eşitsizliği, eğitim, sağlık) gerçekliğiyle yüz yüze kalmaktadırlar. Devlet (egemen/varsıl) ve toplum kurumları tarafından kendilerine iyi gözle bakılmamaktadır. Bu yalıtım aslında yoksulların **"söz"** ve **"iktidar"**dan yalıtımı anlamına gelmektedir.

Sonuçta dışlanmış, marjinalleşmiş, hangi kuşak olursa olsun hiçbir insan hakkını kullanamayan/kullandırılmayan, kamusal alana ve yaşama dahil edilmeyen bir **"insan"** tipi yoksulluk olgusu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Evet yoksulluk bir İnsan Hakları sorunudur. Ve bu sorun belli bir dünya görüşü/ideoloji, belli bir siyaset, belli bir ekonomi anlayışından **"üreyen"** bir olgudur. Ve bu üremeye, yani bölgeler ve ülkeler arasındaki farka, kuzey güney uçurumuna, milli gelirlerden çok düşük paylar almaya bir tek düzen taşıyıcılık/annelik yapmaktadır. Bu da Emperyalizmin geldiği yeni aşama olan Yeni Dünya Düzeni adıyla tanımlanan **"Küreselleşme"** olgusunun ta kendisidir.

Küreselleşme kendiliğinden ortaya çıkan işleyen bir süreç midir? Yoksa bu sürecin devletler, sınıflar, uluslararası kurum ve kuruluşlar gibi taşıyıcıları mı vardır?

Tabii ki **"evet"**.

Küreselleşme; Kapitalist (liberal) sermaye birikim sürecinin yeni bir ortamına işaret etmektedir.

Küreselleşme süreci **"eşit"** bir biçimde gelişen bir süreç değil, **"eşitsiz"** bir biçimde gelişen bir süreçtir.

BM İnsani yerleşim merkezi (UNCHS) rakamlarına göre dünyada 1 milyar yoksul kişi yaşamakta ve yetersiz beslenme nedeniyle kiloları normalin altında 5 yaşından küçük çocuk sayısı ise 163 milyondur.

G-7'ler, gelir seviyesi en yoksul 7 ülkenin gelir seviyesi ile karşılaştırıldığında 1965'te 29 kat olan fark, 1995'te 70 kat olarak çıkmaktadır. Dünyanın en zengin %20'sine tekabül eden nüfusun 1980 sonrasında dünya gelirinden almış olduğu pay %70'lerden %83'lere çıkmıştır.

Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark 1960 yılında 30 iken, 1990'lı yılların sonunda 82 kat olmuş durumda. Bu durum aslında dünyanın yaşamakta olduğu yeni üretim ve bölüşüm çağındaki tüm adaletsizliği, eşitsizliği ve vahşiliği göstermektedir.

Ama bu her kesim tarafından kabul edilen bir durum değil.

Yeni sağın piyasa temelli refah anlayışında yoksulluk, kapitalist gelişmenin istenmeyen geçici bir sonucu ve bireysel bir sorun olarak görülür. Hatta

yoksulluk “bireyin” olumsuz sosyalleşmesinin sonucu olarak gösterilerek ideolojik ve sınıfsal nedensellik maskelenmeye çalışılır. Bu, Devletlerin, bu sonuç ve süreçle ilgisizliğini ifade etmenin bir diğer yoludur.

Oysa bu süreç devletlerin bizatihi sorumlu olduğu, inisiyatif aldığı bir süreçtir.

Buradaki devletlerden kasıt Neo-Liberal hegemonyayı dünya ölçeğinde tesis etmek arzusunda olan ve bu uğurda bu politikaları diğer uluslara DB, IMF, DTÖ gibi mali örgütleriyle dayatan devletlerdir.

Artık herkesçe bilinmektedir ki DB ve IMF'nin özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere uyguladıkları yapısal uyum politikaları; gelir dağılımının giderek bozulmasına, işsizliğin artmasına, yoksulluğun daha uç noktalarda yaşanmasına neden olmaktadır. Bu politikaların neticesi olarak, mutlak yoksulluk dünya tarihinde görülmedik biçimde küreselleşmekte, insan hak ve gereksinimindeki yoksunluklar çeşitlenerek artmaktadır.

Neo-Liberal Politikaların arzu edilen ölçekte uygulanması kolay olmamaktadır. Yapısal Uyum Programlarının uygulamaya konulması, Özelleştirmeler, Sendikasılaşmalar aynı ölçekte karşı dirençle karşılaşmaktadırlar. Böyle olunca da ; örgütlü topluma, demokrasiye, hatta buna karşı olan devlete saldırılar başlamaktadır. Aslında YDD'cilerinin dillerinden düşürmedikleri ve “devleti küçültmek” olarak adlandırdıkları şey **ÖRGÜTLÜ TOPLUMU PARÇALAYIP KENDİLERİNE DİRENÇSİZ, ZAHMETSİZ, ENGELSİZ BİR ÖZGÜRLÜK ORTAMI YARATMAKTAN BAŞKA BİRŞEY DEĞİLDİR.** Bunu da zaten “laissez faire, laissez passer” (bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler) ile dünyaya ilan etmişlerdir. Tüm dünyada özgürce “yapmak” ve “geçmek” istiyorlar. Karşılarında onlara engel olabilecek bir yasa, hukuk, devlet, örgüt istemiyorlar ama kendileri DB, IMF, DTÖ adı altında örgütleniyorlar.

IMF ve DB gibi örgütlerin değişmeyen reçeteleri yapısal uyum programlarıdır.

Hiçbir yoksul ülkenin IMF ve DB'nın YUP kabul etmeden borç alması mümkün değildir. Peki nedir bu YUP? Yakından incelendiğinde;

1. Sosyal Harcamaların Kısılması: Sosyal güvenlik, sağlık, eğitime ayrılan kamu harcamalarının kısılması.

Sonuç: Salgın-bulaşıcı hastalıklarda artış, bebek ölümleri, eğitimsiz ucuz işgücü.

2. Devletin Küçültülmesi: Özelleştirmeler, Taşeronlaşmalar, İşten atılmalar.

Sonuç: İşsizlik, yaşam kalitesinde düşüş, ücretlerde düşme, kamu hizmetlerinde niceliksel ve niteliksel azalma.

3. Temel Tüketim Mallarında Sübvansiyonun Kesilmesi:

Sonuç: Sübvansiyonun kesildiği sektörde işsizliğin artması. Kente göç hızlanması.

4. Ekonominin İhracata Yönlendirilmesi:

Sonuç: Üretimin ülke ihtiyaçlarına göre değil, uluslararası rekabet koşullarına göre yapılması. Ülkenin kendi üretebileceği alanlarda bile ithal ürünlere bağımlı hale gelmesi.

5. Kamu Yararı İlkesinden Vazgeçilir.

Sonuç: Şirketlerin yararı gözetilir. Anlaşmazlıklarda o ülkenin ulusal yasaları değil, uluslararası “tahkim” devreye girer.

SONUÇ: Nedenleri, niçinleri bir kenara bıraksak bile Yoksulluk ; 1.,2.,3. kuşak insan haklarının kullanılamamasına yol açıyor. Hayek'in ifade ettiği “**Sonuçtaki adalet değil, kuralardaki adalet önemlidir.**” yaklaşımından da anlaşılacağı gibi Neo-Liberal politikalar Yeni Dünya Düzensizliği üretiyorlar ve sonuçlarında adalet yok. Hatta; Yoksulluk olgusundaki çözümsüzlüğü devletler, “**sosyal refah politikalarını**” bir yana bırakmanın gerekçesi olarak kullanıyorlar. Bu, hak ihlallerinin meşru görülmesine yol açıyor ve hangi isim altında olursa olsun neo-liberal uygulamalar her yerde yeni baskı yasaları ya da sıkıyönetimlerle birlikte uygulanıyor. Bu her türlü demokratik hak ve özgürlükleri kaldırdığı gibi uygulandığı alanda mutlak yoksulluğu sonuçluyor.

Yoksulluğu sonuçlayan bu durumun çözümü ise, bu sonucu yaratanla ideolojik ve kurumsal anlamda mücadele etmekten başka bir şey değildir.

ÜRETİM, ZENGİNLİK ve TAVŞANLI İSTİMLAK KÖYLÜSÜ

Tevfik GÜNEŞ

Sanayileşmenin sadece yararları değil bir de bedeli bulunmaktadır. İnsani ve ekolojik normlar dikkate alınmadığı ölçüde bu zararlar artmakta, toplumsal ve ekolojik yıkımlar boyutlanmaktadır. Bu çelişkinin uyarıcı ve tipik örneklerinden birisi de Kütahya iline bağlı Tavşanlı yöresinde yaşanmaktadır. Büyük linyit yataklarına sahip olan bu havzada 1940'lı yıllardan günümüze kömür üretimi yapılmaktadır. Çıkarılan kömür, evlerde, sanayide ve elektrik enerjisi üreten termik santrallerde hammadde olarak kullanılmaktadır. Termik santralle birlikte kömür üretimi devasa boyutlarda artmıştır. Termik santrallerde elektrik enerjisine dönüşen kömür evlerimizdeki, caddelerdeki ampullerden, ameliyathanelerden hayatımızı aydınlatmakta, fabrikalarda, tezgahlarda makineleri döndürmektedir. Köylülerin topraklarının altında bulunan kömür çıkarılırken önce örtü tabakası alınmaktadır. Bu milyonlarca metreküp örtü tabakası ormanlık ve tarım arazilerine dökülmektedir. Öte yandan milyonlarca ton linyitin çıkarıldığı geniş alanlar ormandan ve tarımdan koparılmakta, bu sahalarda muazzam çukurlar açılmaktadır. Yasalarımız gereğince köylülerin bu arazileri zorunlu olarak kamulaştırılmakta ve tespit edilen bedelleri toprak sahiplerine ödenmektedir. Toprak sahipleri yalnızca arazilerin bedelleri konusunda dava açabilmektedir.

Madencilikte evrensel ve ulusal bir gelenek olarak arazileri satın alınan toprağın eski sahipleri, madenci kuruluş tarafından öncelikle işe alınmaktadır. Bu gelenek halen yürürlükte bulunan bakanlar kurulu kararıyla da 1984 yılından bu yana yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Ancak ne var ki ülkemizde yasal güvenceye de kavuşturulmuş bulunan bu gelenek uygulanmamakta ya da göstermelik uygulanmaktadır. Kömür üretimi nedeniyle tarım ve hayvancılık

yapamayan köylüler, kömür işletmelerinde de işe alınmayınca bu havzada çok büyük işsiz kitlesi oluşmuştur. Kendileri yerine başkalarının işe yerleştirildiği Tavşanlı maden köylüleri bu nedenlerle ekonomik ve ekolojik bir yıkımla karşılaşmıştır. Önemli miktarda ormanlık alan, meralar, ekilip biçilen geniş araziler, sular, köy yolları ve köprüler artık yerini madencilik enkazına bırakmıştır. Linyit zenginliğine sahip bir çok köy tamamen haritadan silinmiş durumdadır.

Sonuç olarak; sahip oldukları kömürün zenginliğini, faydasını görmesi gereken köylüler sırf topraklarında kömür olduğu için yaşamları parçalanmış, yoksullaşmış, gelecekte umudunu kesme noktasına düşürülmüş durumdadır. Kara elmas da denilen kömürün zenginliğini değil, sefaletini yaşar olmuşlardır. Bu süreçlerin çeşitli evrelerine tanık olmuş yaşlı madenciler ve maden köylüleri torunlarının sadece ekonomik geleceğinden değil ahlaki çöküntüden de ciddi olarak kaygı duymaktadırlar. Bu durum elbette büyük bir plansızlık ve adaletsizlik örneği olarak karşımızda durmakta ve bir başka tehlikeye de işaret etmektedir. O da şudur: Kamu denetim kuruluşlarının ve toplumsal denetim mekanizmalarının zayıf olduğu kırsalda ki bu istimlak ve üretim günümüze kadar, bir kamu kuruluşu olan TKİ/GLİ tarafından yapılmış ancak yine de komplike bir sorunlar yumağı ortaya çıkmıştır. Şimdi özelleştirmesi kararlaştırılmış bulunan bir çok termik santral ve linyit sahasında üretiminde ortaya çıkacak sorunlar eğer önlem alınmaz ise çok daha boyutlu, çok daha fazla vahim olabilecektir. Denetimin çok zayıf bulunduğu kırsal bölgelerde, işsizliğin yarattığı baskının yanında, özel sektörün rekabet ve karlılık baskısı nedenleriyle üretim süresince ortaya çıkacak sorunları tahmin etmek bile uyku kaçtıracak derecededir. Sağlıklı sanayileşmeyi isteyen her kes madalyonun öteki yüzünü de dikkate almak zorundadır. Demokratik örgütlenmeler, bilgi ve bilinçli yurttaşın, sürdürülebilir bir madencilik ve sanayileşme açısından da önemi, bu çalışmayla bir kez daha teyit edilmiş olmaktadır.

Bu problemler sadece Tavşanlı'nın yaşadığı ve yaşayacağı sorunlar değildir. Termik santrallerin bulunduğu ve kömürün üretildiği bütün havzalar bu süreçler ve sorunların değişik versiyonlarıyla ve farklı ölçekleriyle karşılaşmaktadır.

Sendikamızın eğitim faaliyetleri esnasında tanışılan ve sorunları en yakıcı biçimde yaşayan bazı köylerin ortak çalışmalarla, sorunu ilgililere ulaştırma ve

çözümü hususunda ilerleme kaydetmiş olmalarına rağmen, sorunları giderilebilmiş olmadığı gibi azaltılmış da değildir. Köylülerin verdiği uğraşlar özetler şeklinde raporumuzda yer almaktadır. Köylülerin bu toplu çabası ve faaliyetlerinin tüm evreleri bu küçük rapora sığabilecek durumda değildir.

Sektörümüze; yöre insanını, toplumu, ekolojiyi, teknolojiyi dikkate alan kısacası sürdürülebilir bir madencilik perspektifiyle yaklaşan sendikamızın mütevazı eğitim çalışmaları sırasında ve sonucunda gözlemlenen, tespit edilebilen sonuçlar ilgili bakanlıklarımıza, sosyal taraflara, yöre insanına ve tüm kamuoyuna bu nedenle ulaştırılmak istenilmektedir. Raporumuzun ilerleyen sayfalarında bu çalışmayı ve çalışmaya ilişkin bulguları özetleriyle sunmaya çalıştık. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde katkılarını esirgemeyen TTB, TMMOB/ÇMO'nun ve Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği'nin değerli yöneticileri ve uzmanlarının yanında birçok bilim insanının katkısına rağmen bu çalışma mütevazı bir çabadan öte anlam taşımamaktadır. Bu alanda çok daha kapsamlı araştırma ve çalışmaya ihtiyaç bulunduğu açıktır. Sendikamız diğer havzaların yanında Tavşanlı Havzası'nda bu çalışmaları önümüzdeki süreçte de derinleştirerek sürdürecektir.

Kütahya-Tavşanlı-Tunçbilek Kömür Havzasında Madencilik, Çevre, İnsan Sağlığı ve İşsizlik Sorunu Üzerine Özet Bilgi

Kütahya İli'ne bağlı Tavşanlı İlçe'sinin nüfusu yaklaşık 60.000 dolayındadır.Tavşanlı'da ekonomik yaşam oldukça gelişmiş durumdadır.Linyit Kömürü madenciliği, Termik Santral enerji üretimi ve bunların yarattığı hizmet sektörlerinin yanısıra tarım ve hayvancılık da yaygın bir şekilde yapılmaktadır.

GENEL DURUM

Tavşanlı-Tunçbilek'te TKİ-GLİ Bölge Müdürlüğü'ne ait linyit sahalarında 1940 yılından bu yana üretim yapılmakta ve günümüzde bu faaliyet 460 km₂ lik bir alanda devam etmektedir. Gelecekte ise, 2500 hektarlık bir alanda üretim yapılması planlanmaktadır.

335 milyon ton rezervi bulunan ve 4.051 personeliyle 1999 yılında 2.681 bin tonu açık ocaklardan, 560 bin tonu ise yeraltından toplam 3.241 bin ton üretim yapılmıştır. Mevcut üretimin %55'i 429 MW gücü olan termik santrallere %45'i de piyasaya olmuştur.

1999 yılı dekapaj üretimi ise, kamu ve taşeron firmalar toplamı olarak 70.441,347 ton olarak gerçekleştirilmiştir.

MEVCUT DURUM

Tavşanlı-Tunçbilek'te oldukça geniş bir sahaya yayılmış linyit kömürü işletmeciliği TKİ-GLİ (Garp Linyitleri İşletmeciliği) tarafından yapılmaktadır. Diğer yandan, bölgede dekapaj işlemini yapan 15'e yakın taşeron firma bulunmaktadır.Bu firmalar GLİ için dekapaj üretimi yaparlarken, çalışma ortamına ilişkin yasal düzenlemelere uymamalarının yanısıra çevre tahribatına dair pek çok olumsuzluğun kaynağını da oluşturmaktadırlar. Gerçekte, alt işveren ilişkilerinden ana firma olarak TKİ sorumlu durumdayken, bu firmalara dair herhangi bir düzenleme içine girmemesi oldukça düşündürücüdür.(2000 yılı için, taşeron firmalara ihale açılmamış durumdadır.Halen dekapaj üretimi yapanlar ise,bir önceki sözleşme döneminden kalma işlere yapmaktadırlar.)

TAVŞANLI-TUNÇBİLEK'TE ÇEVRESEL DURUM

Tunçbilek maden havzasında kömür üretimi ve termik santral işletmeciliği sürecinde ciddi çevre problemleri ortaya çıkmış ve geri dönüşmesi zor çevre tahribatı doğayı ve insan sağlığını tehdit eder hale gelmiştir. Çevre envanteri, işçi sağlığı ve meslek hastalıkları, yörenin yerleşim ve yaşam alanlarına ilişkin sağlıklı bilgi ve istatistikler bulunmadığı gibi, böyle bir çalışmanın yapıldığına ilişkin herhangi bir duyum da söz konusu değildir.

GLİ Tunçbilek işletmesinde hala 2 adet yer altı ve 10 adet açık ocak faaliyettedir. Açık ocaklarda kamyon-ekskavatör bileşimi ve Dragline sistem olarak kullanılırken; yer altı ocaklarından Tunçbilek işletmesinde doğrultu boyunca geri dönüşlü ve arkadan blok göçertmeli uzun ayak sistemi, Ömerler yer altı işletmesinde de mekanize ayak sistemi kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Sorun yer altı işletmeciliğinden çok açık ocak işletmelerinin bulunduğu sahalarda ortaya çıkmakta ve bir maden havzasında çevrenin, insan sağlığının ve yasaların tahribi en açık bir şekilde kendini göstermektedir.

Tunçbilek maden sahasında Beke, Ömerler, Bozbelen, Demirbilek köyleri ve Güragaç Beldesi'nde durum; çevre,doğa ve insan yaşamı açısından bakıldığında yürek parçalayıcı bir durumdadır. Köylerin kısa öykülerine girecek olursak;

Beke köyü istimlak edilmiş ve dekapaj toprağı altında kalmış, artık bir harman (kömürün üzerindeki toprağın alınarak döküldüğü alan) yeridir. Burada yaşayan insanlar Tavşanlı Mücavir alanında iskan edilmişler. İskan yeri ama, altyapısı olmayan, zeminin tamamen taşlık olduğu ve belediyenin hizmet götürmek konusunda oldukça nazlı davrandığı ve hizmet istiyorlarsa 3'er milyarı gözden çıkarmalarını istemektedir. Bu iskan yerinin adı Ömer Bey Köyü olarak geçmektedir.

Ömerler köyünün kuruluşu yaklaşık 5 asra dayanmaktadır. 1985 yılı verilerine göre 250 hane ve 1500 nüfusu bulunan köy Kamulaştırma öncesi hububat, anason,haşhaş ve baklagiller için verimli bir araziydi. Ayrıca, 400 büyükbaş ve 2500 küçükbaş hayvana sahip bir köydü. 1978-1992 yılları arasında yapılan istimlakler sonucu kendilerine bir iskan yeri gösterildi. Bu ortak bir kaderi paylaştıkları Beke Köylüleri ile artık ortak olarak yaşayacakları alandı:Ömer Bey Köyü. Zaten Ömer Bey adı da bu iki köyün isimlerinin birleştirilmesinden türetilmişti. Devlet kamulaştırdığı araziler sonucu ortaya çıkan mağduriyeti telafi etmek için insanlara iskan yeri açarken, bunun altyapısını oluşturmak durumunda değil midir? Hem altyapı yok, hem de zemin altyapı oluşturulmasına izin vermeyecek sertlikte.Bu nasıl bir kamulaştırma politikası olmaktadır? Bundan dolayı, 60'a yakın hane köyde yaşamaya devam ediyor. Ama nasıl? Bir yanda bir dağ gibi yükselmiş harman yerinin köyün kurulu bulunduğu arazi üzerine yaptığı baskı ve bu baskılar sonucu toprakta ortaya çıkmış derin yarıklar; diğer yandan, TKİ'nin köyü boşaltmaları için zorlamaları... Köy halkı bu iki olumsuzluk içinde yapayalnız kalmış durumdadır.

Bozbelen köyü 200 senelik tarihsel geçmişi olan 150 haneli,700 nüfuslu bir köy. Köy, GLİ maden sahasının ortasında kalmış durumdadır. Köyün üç yanında aktif olarak dekapaj, dinamit patlatma, hafriyat ve taşıma işlemleri devam etmektedir. Köyün dördüncü yanı ise, dekapaj çalışması ortaya çıkan posanın yığma tepeler halinde bırakıldığı ve hiçbir yeniden değerlendirme çalışmasının olmadığı çösel bir görünümü sergilemektedir. Yine, köyün orman sahasına giden kesimde yukardan aşağıya dökülen posanın ormanın üzerinde yarattığı tahribat korkunç boyutlara ulaşmış durumdadır. Köyün, tarım ve hayvancılıkla uğraşısı bitme noktasına gelirken, işsizlik hızla artmış durumdadır. 700 nüfuslu köyde 150 işsiz genç erkek bulunmaktadır. Uzun yıllardır yaşadıkları bu topraklarda artık ürettiği ile geçinen bir yöre insanı değil, kendi topraklarında kamyondan düşen kömürleri topladığı veya toplanmamış ya da

yanmaya bırakılmış kömürü aldığı için part time ve kayıtdışı hor görülecek iş yaşamına sahip insan muamelesine tabi tutulmaktadır.

Gürağaç beldesi 850 hanesi 3000'e yakın nüfusu sahip belediyelik bir köydür. Verimli tarım alanlarına sahip bu beldenin dört bir yanında kömür çıkarma işlemi devam etmektedir.Beldenin verimli toprakları ve ormanlık alanları kamulaştırma işlemiyle giderek küçültülmüş durumdadır. Her ne kadar diğer köyler kadar tahribata uğramamışsa da yaşam alanları giderek küçültülmüş, tarım ve hayvancılık gerilemeye başlamış ve işsizlik artmış durumdadır. Alınan bilgilere göre, köyde 400'ün üzerinde işsiz insan bulunmaktadır. Göç olgusu bu beldede hızlanmış ve 200'ün üzerinde insanın Kütahya,İnegöl gibi yerlere göç etmiştir

1984 yılında 7893 sayılı KHK kamulaştırmalar sonucu mağdur olan vatandaşların imtihansız işe yerleştirilmelerini söylerken, 1984 yılından bu yana Beke, Ömerler, Bozbelen köylerinden hiç bir insan işe alınmamıştır. İşe alınmamalarının gerekçesi ise oldukça ilginçtir: Türkiye Maden- İş Sendikası ile yapılan sözleşmenin 10.Maddesinin dördüncü paragrafında"Müessesesece arazisi istimlak edilenlerin bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinden biri var ise müessesede ailede başka çalışanı olmaması şartı ile Seçme Sınav Kurulu tercih hakkını bunlar lehine kullanır" denildiğinden dolayıdır.

Ayrıca, İş ve İşçi Bulma Kurumu'na iş istemeye gidildiğinde kurum bu insanlardan Kamulaştırma Belgesi istemiş ve ancak o zaman bu başvuruları takip edebileceğini belirtmiştir. Fakat TKİ-GLİ bugüne kadar kamulaştırma işlemi yaptığı bu köylerde kamulaştırma belgesi adı altında düzenlenmiş bir belge vermekten özenle kaçınmıştır.

Kamulaştırma, bir yandan yerden-yurttan eder, yaşanabilir bir iskan alanı sunmazken; işsizliği de had safhaya çıkarmıştır. Köylerdeki işsiz genç nüfus ne yapacağını bilememektedir. Yakın zamana kadar, iş bulamamanın çaresizliği ile kömür toplama(kendi yaşadıkları topraklarda düştükleri hal!) yaşamlarını sürdürmede etkili bir faktörken bugün bunun yolları da kapanmış durumda. Tepkiyi etkisizleştirmenin bu ekonomik faaliyeti artık gerçekleştirilemez duruma gelmiş.Çünkü, önümüzdeki günler, Özelleştirme Günleri... Özel sektör kömürün dirhemini başkasına yar etmez.

Diğer yandan, Belirtilmiş bu köylerin dışında Yörgüç, Hamitabat, Yeniköy ve GLİ imtiyaz sahası içinde bulunan diğer köylerde giderek bu vahim tabloyla karşılaşmayı beklemektedirler.

TERMİK SANTRALLER

Diğer yandan, Tunçbilek'te linyit kömürüne dayalı olarak faaliyet gösteren santraller (2x32)+65=129 MW ve (2x150)=300 MW kurulu güce sahiptirler. Santrallerin "desülfirizasyon" sistemleri olmadığından Tunçbilek ve çevresinde ciddi hava kirliliği ve çevre sorunları yarattığı bilinmektedir. Santrallerin bacalarından çıkan emisyonların Tunçbilek ve çevre köylerde gerek insan sağlığını ve yaşamını ve gerekse de çevreyi tahrip ve tehdit ettiği yöre halkı tarafından belirtilmektedir. Ve hatta 90 km_ bir alanda bu etki devamlı bir özellik göstermektedir. Ayrıca, santrallerde yakılan kömürün külleri ormanlık alanların koyaklarında depolanmakta ; hem bu depolamanın hem de ortaya çıkan kül bulutlarının yarattığı olumsuzluklar sorunu daha da katmerleştirmektedir.

Özellikle, insanların uykuda oldukları sabaha karşı bacalardan bırakılan duman ve küllerin yaşam alanı üzerine kara bir bulut gibi çöktüğü insanlar tarafından belirtiliyor.

Kül Barajı hemen yerleşim alanının üst tarafında bulunmaktadır. Baraja gelen küller önce grayder ile yayılmakta ve bu esnada ortaya çıkan kül bulutu bütün bir havzaya yayılmaktadır. Sulama yöntemi ile külün havaya karışması engellenmeye çalışılsa da yetersizliği herkes tarafından dile getirilmektedir.

TALEPLER

İstimlak yapılan köylerde işe girmek için istenilen kamulaştırma belgeleri köylülere hemen verilmelidir.

Giderek büyüyen işsizlik sorununa acil çözüm olarak, 1984'ten bugüne işe alınmada hakları sürekli ihlal edilmiş kamulaştırılmış köylerin işsiz nüfusu işletmede işe alınmalıdır.

Kamulaştırma sonucu kendilerine iskan yeri olarak gösterilmiş Ömer Bey

yerleşim biriminde devlet altyapı çalışmalarını tamamlamalıdır. Zeminin uygun olmadığı durumda, altyapıya elverişli başka bir iskan alanı kendilerine acilen gösterilmelidir.

Dekapaj işlemi sonucu, bozulmuş olan arazilerin yeniden değerlendirilmesi, ekilebilir ve tarıma elverişli bir duruma getirilmesi için düzenlemelerin hızla yaşama geçirilmesi gerekmektedir.

Termik Santralin ortaya çıkardığı emisyonların yarattığı hava kirliliğini önleyici tedbirler hızla yaşama geçirilmeli ve ilk elden santral için "Baca Gazı Desülfirizasyon Sistemi" oluşturulmalıdır.

Kül Barajı yerleşim yerlerinden uzak, ormanlık ve ekilebilir arazilerin uzağında, çevre ve insan sağlığını tehdit etmeyecek alanlarda oluşturulmalıdır. Mevcut kül barajı için rehabilite çalışmaları yapılarak ağaçlandırmaya uygun bir hale getirilmelidir.

SONUÇ YERİNE;

Tavşanlı'da istimlak edilen köylerin mağdur halkı ile 2000-2001 yıllarında yapılan ortak çalışmalar yoğunlukla

- a- işsizlik
- b- çevre sorunları
- c- insan sağlığı

konuları üzerinden bunların çözümlerine dönük demokratik arayışlar ve tepkilerin açığa çıkarılması biçimine büründü.

Bir yıl süresince yapılan bütün etkinlikler demokratik düşünme ve ilişki biçimlerini geliştirerek onların bilinçlerinde bir dönüşüme ve kırılmaya yol açtığını belirtebiliriz. Bir yıl öncesine kadar içinde yaşadığı toplumsal ilişkilerin dominant etkisiyle denilene kanan, söyleneni yapan ve kendi bireyci dünyasının çeperini kıramayan bu insanlar, kendilerinin ve çocuklarının bugünü ve geleceğini önlerine atılmış geçici ekonomik zeminlerde sürdürürken, bölgelerinde zenginlik kaynağının kendilerine yansıyan biçimiyle bile artık sonuna gelindiğini içgüdüsel ve uygulamalar anlamında gördüğünde , kendi

geleceklerinin ve maddi çıkarlarının bu yanıltıcı ve örtücü ideolojik-siyasal ve geçici maddi ilişki biçimlerinde değil, ama kendi kaderini ele alan, sorunlarına kendi çözüm üretmeyi önüne koymaya çalışsan, içinde geçtiği mağduriyet sürecinin bizzat bu kendisinin beslediği ve içinde yer aldığı ilişkilerden kaynaklandığını görmeye başlayan bir değişim ve dönüşüm sürecinin belirgin öznelere olmaya başladılar.

Elbette süreç bir noktadan diğerine giden düz bir çizgi gibi gelişme göstermedi. Çalışmaları etkileyen ve aşılması gereken o kadar olumsuz faktör vardı ki. Belki de ilk başa onların köylü olmalarından kaynaklanan toplumsal yaşam biçimini(toprak ile girdikleri ilişki) koymak gerekmektedir. Ayrıca bu bölgede yaşayan insanların bütün düşünüş ve yaşam biçim ve ilişkilerini derinden etkileyen geleneksel, geri , muhafazakar ve dinsel etmenler yoğun bir toplumsal etki yaratmaktadır. Bu da kendi içine dönük dış etkilenmelere kapalıya da kendi istediği ölçüde girmesine izin verdiği- çekirdek ilişkiden köy topluluğuna kadar demokratik ilişki ve yaşam anlayışını pratikte hayata geçirmeye çok zor olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, bütün bu geri toplumsal değerleri yeniden ve yeniden üreterek kısır bir döngünün pekiştiren bir zeminini oluşturmaktadır.

Bölge zengin kömür yataklarına sahip olmasından dolayı bunun yarattığı çok ciddi menfaat ilişkileri vardır. Bu ilişkiler içinde yer alan kurum, kuruluş ve şirketler ve hatta yerel yönetimler bir biçimiyle bu zenginliklerden seplenmektedirler. İşe alınmadan, taşeron faaliyetlerine, kaçak kömür çıkarıp satmadan, özelleştirmeden pay kapmaya kadar bu ilişkiler öyle bir grift yapı oluşturmaktadır ki, iş hakkına yasal olarak sahip olan bu köylülerin mağduriyetinin sürmesine 17 yıldır göz yumulduğu gibi, hakları olan işe girme meselesinde ön açıcı bir davranış dahi sergilenmemiştir. Bu durum , istimlak edilmiş ve edilen yerlerde ortaya çıkan işsizler kitlesinin güvencesiz ve ucuz iş gücü olarak kömür sahalarında faaliyet gösteren taşeron firmalarda çalıştırılmasının da önünü açmıştır.

Yine, bir yanılla kömür üretim sahalarına devletin sahip olmasından, diğer yanılla taşıdığı düşünsel yapının devlete dair hiçbir şeyi sorgulamadan rıza göstermesinden dolayı gerek kömürün çıkarılması ve gerekse çıkarılan bu kömürün termik santralde yakılması neticesinde çok büyük alanlarda çevre deformasyonu ve halk ve çevre sağlığını ciddi boyutlarda tehdit eden kirlenmeler yaşanmaktadır.

Diğer yandan, örgütlü ve demokratik toplumun vazgeçilmez unsuru olan TKİ/GLİ'deki örgütlü sendikanın bütün bu olumsuz gelişmelere göz yumması ve hiçbir şey yapmaması da üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken negatif faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Üyelerinin temel hak, örgütlenme ve özgürlüklerini koruma ve geliştirme ve onların daha insanca bir çevrede yaşamalarını sağlama görevini yerine getirmesi gereken sendika, gerek mağduriyetin giderilebilmesi için iş, gerek yaşanabilir bir çevre için maden üretimi yapıldıktan sonra çevrenin yeniden değerlendirilmesinin takibi ve gerekse kömür çıkarımı ve enerji üretiminin insan sağlığı üzerindeki etkilerinin azaltılması konularında üzerine düşeni yerine getirmemiştir.

Bir diğer olumsuz etken, bölgede siyasal partilerin mevcut ekonomik kaynakların kullanımı istihdam ve yaratılan değerlerin paylaşımı konusunda gösterdikleri performans ile bağlantılıdır. İlçedeki bütün siyasal partiler bu değerler zemininden azami faydayı elde etmek için ellerinden gelen bütün çabayı sergilemektedirler. Siyasal ve maddi çıkarların bütünü açısından bakıldığında siyasal partilerin kendi mağdur insanları konusunda bugüne kadar etkin bir davranış gösterdiklerini söylemek çok zor. Aksine bu açıdan bakıldığında yöre insanına dönük hizmet vermek yerine bu hizmetlerin kendisi bile kendileri açısından bir menfaat ilişkileri alanı oluşturmuş durumdadır. Para temelli bu ilişkilerin mağdur edilmiş köylülerin halkına verdiği herhangi bir değer olmamıştır. Siyasal ilişkiler zemininde körü körüne her türlü desteği veren bu insanlara bugün elde ettikleri şey nedir diye sorulsa işsizlik ,yoksulluk ve sefalet cevabını vereceklerdir.

Aksine, bütün bu karmaşık çıkar ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir gerçek, mağdur köylülerin kendi topraklarında yaşamlarını idame ettirebilmek için kömür çalma işini yapmaktan başka çarelerinin kalmamasıdır. Yüzyıllardır üzerinde yaşadığı,ektiği ve ürün aldığı toprakların altında yatan zenginliğin bir gün kendisini aç, muhtaç ve hırsız konumuna getireceğini bilse topraklarından bu kadar kolay vazgeçmeyecekleri herkesin bildiği bir gerçektir.

Elbette ki,köylülük kendi küçük çıkarlarını maksimize etme konusunda tarımsal üretim ve kömür çıkarma işi arasında bir kıyaslama yapmıştır. Kolay ve fazla emek harcamadan kömür çıkararak yüksek gelirler elde etme çabası kısa dönemli yaşama ve düşünüş biçiminin bir sonucu olarak ele alınmalıdır. Uzun dönemli plan yapma ve kendisinin ve nesillerinin geleceğini öngörme çabası ve

bunun üzerinden bir üretim faaliyetini geçerli kılma düşüncesinden yoksun olma bugünkü sonuçların oluşmasına yol açmıştır diyebiliriz. Toprağın kamulaştırılması sonucu eline geçen parayı (yeterli olmasa da) bir yatırıma dönüştürme ya da kömürden kazandığını geleceğini kurmada değerlendirme ya da kollektif bir çabanın üretkenliğini yaratmada bir yaklaşımı olmadığından , hele de mesleki bilgi ve beceri toprak işlemenin ötesinde bulunmadığından işsizlik, yoksulluk ve açlık kaçınılmaz bir son olarak onları beklemekteydi.

Yaşanan sorunlar üzerinden bir yıl süre ile yapılan çalışmalar gerek sendikamız ve gerekse mağdur insanlar açısından belli bir ilişki zemini ve doyunluk noktası yaratmış durumdadır. Özellikle işsizlik problemi üzerine yapılan etkinlikler ele alındığında hem yerelde demokratik ilişki ve hak arama biçimlerinin çeşitliliği yaratılmış hem de bunun devletin ilgili kurum ve kuruluşları ile olan bağlantı oldukça olgun bir düzeyde sağlanmıştır.

Sendikamız demokratik ilişki ve bilinç geliştirme çalışmalarında ikili bir yöntem ile hareket etmiştir. İlki, en geniş demokratik karar ve ilişki mekanizmalarının yaşama geçirilmesi, ikincisi, bu karar ve ilişki mekanizmaları ışığında etkinlikler yaparak hak arama bilincinin açığa çıkarılması.

Mevcut insan yapısına ve zihni gelişkinlik durumuna göre yapılan etkinlikler bu gerçeklikle uyum içinde sürdürülmüştür. Basitten karmaşığa doğru giden bir yol izlendiğini, ve onların algılama, kavrama ve yaşama geçirmede etkinleşme süreçleri başarılı bir şekilde geçilmiştir. Seçme/ seçilme, yönetme/yönetilme, inisiyatif oluşturma, kitle ile ilişki kurma ve yönlendirme, ikna süreçleri, süreçler ve ilişkiler arasındaki bağlantılar, analiz etme ve sonuçlar çıkararak bütünsel düşünme alanlarında fikri ve pratik çalışmalar yapılmıştır.

Kendi içlerinde inisiyatif koyucuları seçme, onlara yetki verme, sorumluluk alma, sorumluluğu yerine getirme, içsel ve dışsal denetleme, hesap sorma ve geri çağırma mekanizmasıyla gösterilen çabanın kitlesel ve örgütlü olmasına ve kollektif davranışların yetkin hale getirilmesine çalışılmıştır. Böylece, içkin olan kişisellik ve bencillik duygularının aşılmasına, kendini bir toplumsallık içinde düşünme, ele alma ve onun bir bireyi olarak davranma örgütlü hali vücut bulmaya başlamıştır.

Elbette, taşıdıkları siyasal düşünceler ve inançları onların toplumsallık içindeki özgür birey olma, etkileme ve etkilenme ilişkisini kavrayabilme ve yaşamda sınama olanağının önündeki en büyük engelleridir. Yüzyılların belirlediği bu hegemonik düşünce ve inançlar kul olma, biat etme ilişki biçimlerinin toplumsal düşünüş ve yaşayış biçimi haline almasının nedenidir. Ve geline süreçte, bu ikili süreç çelişik ve çatışmalı bir süreç olarak devam edecektir. Geleneksel düşünüş, davranış ve ilişki biçimlerinden kısa sürede kopmalarını beklemek çok anlamlı bir beklenti olmayacaktır. Onlar bugün mevcut durumlarından dolayı ne kadar umutsuz olurlarsa olsunlar, bu özelliklerinden kısa sürede sıyrılamazlar. Çalışma süreçlerinde karşımıza çıkan en önemli sorun, kendi bencil çıkarlarını sürekli ön plana çıkarma davranışları kendini hissettirmiştir. En mağdur biziz, en mağdur bizim köy, en mağdur aile bizim, en mağdur ben indirgemeciliğiyle sıralanabilecek bu olumsuzluk,sürekli kendi dışındakileri dışlama, ötekileştirme bizden/benden değil/farklı düşünce ve davranışlarını kollektif zeminde içkin hale getirmeye çalışmıştır. Bir yandan toplumsallık içinde olmak , diğer yandan bu toplumsallığı kendi özgülüne döndürmeyi istemek tam da bu geleneksel yapısının yeni ilişkiler içindeki çelişkili yanına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, hem bizimle, hem de başkalarıyla (bugüne kadar kendisine hiçbir şey vermemiş olan) sürekli temasta bulunan; hem toplumsal davranış hem bencilliği bir arada sürdüren; hem kitlesel etkinlik yapan hem bireyci ilişkiler geliştiren bir mağdur işsiz köylü tipinin ikilemli örneğini göstermektedir.

Sendikanın buradaki en önemli görevi, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonrada gerçekleri söylemesi, kendi özgül durumlarıyla genel somutluk arasındaki illiyet bağlarını kurması, onların yapamayacağı ya da kaldıramayacağı işlere kalkışmaması, ne söylüyorsa onu yaşama geçirmesi, kendi gücünün ötesinde davranışlar sergilememesidir. Aldatılmışlık ve kandırılmışlık zeminlerinden çıkmaya çalışan bu insanlara farklılığın nasıl ve nerede olduğunu, kendi geleceklerini hangi tarz ile belirlemeleri gerektiği bilincini aktarırken, onlarla ve gerçeğin kendisi ile birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Kalıcı ve bilimsel bilgiye dayalı birikimleri olmadığından gidiş gelişler, iniş çıkışlar sıkça yaşanacaktır, tek bir alanda çaba yerine bu toplumsallığı hem konusal hem de toplumsal kesim açısından çeşitlendirme ve onların bu mevcut çabaların içine çekilmesi, onlarla sağlıklı ilişki zemini oluşturma ve özgül sorunlar konusunda düşünce ve proje üretmek yaşamı daha anlaşılır ve kabul edilebilir hale getirme noktasında faaliyet alanının çeşitlenmesi önemlidir.

Kurguladığı bütün yaklaşımlar mağdur köylülerin çelişik ve ikili davranış süreçlerine etkide bulunacak ve onları demokratik, toplumsal ve bencil olmayan ilişkiler alanına daha da yaklaştıracak bir zenginlikte bulunmalıdır. Güven , dayanışma ve örgütlü davranma duygusu ve pratiği, sorunların çözümünde anahtar kavramlardır. Bu kavramlar, gerek sendikanın onlarla kuracağı ve geliştireceği ilişki zeminlerinde ve gerekse onların kendi aralarında oluşturacağı ve süreklileştireceği ilişkiler bütününde etkendirler.

Bu anlamda; geliştirilmiş ilişki ve örgütlenme pratikleri üzerinden, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kadınların, ihtiyar kesimlerin ve çocukların gerek çevreyle gerek toplumla ve gerekse birbirleriyle girdikleri ilişkilerde ortaya çıkmış olan ve çıkması muhtemel görünen sorun alanlarının tespiti ya da öngörüsü üzerinden onları ne türde olursa olsun ya da ne yaşta bulunursa bulunsun toplumsallık içinde yaratıcı ve üretken kılabilecek çözüm alanları üzerine projeleri yaşama geçirmesi kendi faaliyetlerinin daha anlamlı, inandırıcı ve uzun vadede kalıcılışmasının önünü açabilecektir.

KADINLARIN YOKSULLUKLA BAŞETME YOLLARI

Filiz KARDAM - İlknur YÜKSEL ALYANAK

1. Çalışmanın Amacı/ Yöntemi

2002 yazı sonunda Ankara'da dar gelirlili ve yoksul kadınlar arasında bir araştırmaya başlarken esas kaygımız, yoksulluğu, kadınların kendilerinden dinleyerek anlamak ve hangi faktörlerden etkilendiğini tanımlayabilmek kadar, kadınların yoksullukla hangi koşullarda ve nasıl baş ettiklerinden çıkarak, temel gereksinimlerini saptayabilmek ve bu alanda yapılabilecek bir kadın çalışmasının ön fikirlerini yaşam içinde bu kadınlarla birlikte oluşturabilmek idi. Yani, görüştüğümüz, daha çok da dinlediğimiz kadınların en azından bir kısmı ile bir toplum bilimci merakının giderilmesinden daha uzun sürecek bir yolculuğu düşünüyorduk. Araştırmada temelde şu soruların yanıtlarını bulmaya çalıştık.

- Alt gelir gruplarında kadınlar yoksulluğu nasıl yaşıyorlar?
- Yaşanan yoksulluğun belirleyici nedenleri neler?
- Kadınlar ve erkekler açısından yoksulluğun algılanması ve yaşanmasında ne gibi farklılıklar var?
- Kadınların ve erkeklerin yoksullukla baş etme yolları farklılaşıyor mu? Nasıl?
- Özellikle kadınların baş etme yolları arasında enformel ağlar önemli bir rol oynuyor mu? Bu tür bir dayanışma kimlerle, hangi koşullarda, nasıl gerçekleşiyor?
- Yoksulluğun yaşandığı süreçte kadın kendisini, geleneksel rolü dışında bazı rolleri üstlenme durumunda buluyor mu? Ataerkil aile ilişkilerinin dışına çıkabiliyor mu? Hangi koşullarda?

● Daha önce ücretli bir işte çalışmadığı halde, hane gelirindeki düşüş nedeniyle çalışma hayatına giren kadınların aile ilişkilerinde, özellikle de eşyle ilişkilerinde farklılıklar oluyor mu? Nasıl?

● Kadınlar ve erkekler yoksullukla baş etme (hayatta kalma) ve yaşamlarını iyileştirme konusunda umudu nerede görüyorlar?

Çalışmada, niteliksel araştırma teknikleri, özellikle de derinlemesine görüşmeler ve gözlemler kanalıyla bilgi toplamayı hedefledik. Hedef kitlemizin alt gelir grubunda yer alan hanelerdeki kadınlar ve erkekler olacağından hareketle görüşme yapacağımız kişileri daha çok alt gelir grubundan hanelerin yerleştiği mahallelerden seçtik. Mahalle seçiminde M.Güvenç'in Ankara kenti için statü-gelir gruplarına göre belirlediği haritalardan yararlandık. Bu haritalarda daha çok alt gelir grubundakilerin yaşadığı kuşak olarak tanımlanan bölgenin hangi ilçenin, hangi mahallelerini içerdiğini saptayarak, görüşme yapmak istediğimiz kadınlara bu mahallelerde Toplum Merkezleri, muhtarlar ve diğer kişisel ilişkilerimiz kanalıyla ve bir kadından diğerlerine bir çeşit kartopu yöntemi ile ulaştık. Ayrıca, yoksul hanelere yardım veren kuruluşlar kanalıyla da bazı hanelere ulaşmaya çalıştık. Kadınlarla kendi hanelerinde ve genelde dört-beş saat süren görüşmeler yaptık; yaşam hikayelerini çok yönlü olarak öğrenmeyi hedefledik.

Bu kadınların hanelerinin, daha önceki yoksulluk çalışmalarının ortaya koyduğu bazı özelliklere sahip olmasına dikkat etmeye çalıştık. Bu açıdan, konuştuğumuz kadınların esas olarak, eşlerinin çalışıp/çalışmaması, kendilerinin hane gelirine katkılarının olup/olmaması, akraba desteğinin bulunup/ bulunmaması, hane reisinin erkek ya da kadın olması gibi hanenin ekonomik ve toplumsal özelliklerini etkileyen bazı faktörler açısından çeşitlilik göstermesini istedik. Bu kategoriler şöyle tanımlanabilir:

- 1- Erkeğin hane reisi olduğu ve belirli bir gelirinin bulunduğu, aile dayanışmasının olmadığı ya da az olduğu aileler,
- 2- Erkeğin hane reisi olduğu ve belirli bir gelire sahip bulunduğu, aile dayanışmasının olduğu aileler,
- 3- Kadının tek başına hane reisi olduğu ve çocuklarıyla yaşadığı aileler,
- 4- Eşin uzun süredir işsiz olduğu, kadının çalışmadığı, ya da ara sıra çalıştığı aileler,
- 5- Erkeğin düşük ücretle çalıştığı, kadının da düşük ücretle düzenli, ya da ara sıra çalıştığı ve aile dayanışmasının olmadığı aileler,

6- Erkeğin düşük ücretle çalıştığı, kadının düşük ücretle ya da ara sıra çalıştığı ve aile dayanışmasının olduğu aileler,

(Burada aile dayanışmasından eşin ya da kadının ailesinin aynı ya da nakdi yardımları, ailenin kira vermeden eşlerden birinin ailesine ait konutta yaşaması, köyden düzenli olarak gelen yiyecek yardımları vb. dayanışma türleri anlaşılmaktadır.)

Veri Toplama Aracı: Veri toplama aracı olarak kadının yaşam öyküsünü, şu andaki koşullarını, geleceğe yönelik beklentilerini vb. anlamayı hedefleyen oldukça kapsamlı bir görüşme kılavuzu geliştirdik. Görüşme kılavuzunda yer alan sorulara verilen yanıtları hem not ettik, hem de izin verenlerle koşulların uygun olduğu durumlarda bant kaydı yaptık. Soru kağıdında, kadının yaşam koşullarını etkilediği varsayılan göç tarihçesi, çalışma ve eğitim tarihçesi, ailesinin toplumsal konumu, ne tür dayanışma ağları içinde olduğu, eşinin çalışma koşulları, çocuklarının eğitim durumu, tüketim alışkanlıkları, toplumsal ilişkiler gibi konuları ele aldık. Derinlemesine görüşmeyi, kadının yaşadığı evin özellikleri, mahalledeki ilişkiler/olanaklar, sunulan hizmetler, kadınlar arasındaki ilişkiler vb. gözlemleyerek zenginleştirmeye çalıştık.

2. Görüşmeler hakkında kısa bilgi

Bir kısmını Ağustos- Ekim 2002 tarihleri arasında yürüttüğümüz araştırmada bugüne kadar Altındağ ve Mamak'tan 9'ar, Yenimahalle'den de 2 kadın olmak üzere toplam 20 kadınla görüştük. Ayrıca, çalışma sürecinde Nato Yolu Toplum Merkezi (Mamak), Altındağ Toplum Merkezi (Altındağ), Altındağ Kaymakamlığı ve Valilik'teki Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakfı ile Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Yardım Bölümü'nde çalışan yetkililerle görüşmeler yaptık.

3. Yoksulluğu Yaşamak: Yapabilirlik ve Yapabilirliği Tümüyle Yitirme Koşulları

Bu çalışmada, kadınların yoksulluk koşullarında durumlarını iyileştirmek için neler yapabildiklerini "yapabilirlik, ya da yapabilirliğin tümüyle yitirilmesi" eksenini içine oturtmaya çalıştık. Yoksulluğu ele alırken hem insani boyutu dışlamamak, hem de maddi koşullardaki görece değişimler ile kişilerin yapabilirlikleri arasında bir ilinti kurabilmek için bu bakış açısını tercih ettik. Böyle bir eksen içinde kadınların ve erkeklerin yoksulluğu yaşarken belli koşullarda yapabilirliklerini tümüyle yitirme noktasına gelebileceklerini (total

disempowerment), yoksulluğa karşı tepkilerinin farklı olacağını, yani, "yapabilirlik/yapamazlığın" farklı sosyal-ekonomik koşullar ve kişilik özelliklerinin yanı sıra, kadınlara ve erkeklere verilen toplumsal rollerden de etkileneceği noktasından hareket ettik.

Yoksulluk literatüründe "yapabilirlik", insanların yaşamını değiştirecek bir güce sahip olmaları, önceden sahip oldukları kimi olanakları kaybettiklerinde de, yeniden bir noktadan bir yerden başlayıp, farklı stratejiler geliştirebilme yeteneği olarak tanımlanıyor. Öte yanda, yapabilirliğin yitirilmesi, hiçbir umut taşımama, farklı stratejiler geliştirememe, ertesi gün için hiçbir planı olmama ve gitgide sistem dışına itilme anlamına geliyor. Gelişmiş ülkelerde, refah devletinin geniş kesimlerce çok alışlagelmiş sosyal haklarının budanması veya tümüyle ortadan kaldırılması ile teknolojilerin farklılaşmasının getirdiği yapı değişikliklerine bağlı olarak işlerini kaybeden, uzun süre işsiz kalan ve belki de bir daha eski işlerine dönemeyecek durumda olan kesimler gitgide yoksullaşmışlar ve toplum dışına itilerek, 'sınıf altı' (underclass) dediğimiz grubu meydana getirmişlerdir. (Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk*, 2002) Yapabilirliği yitirme hali genelde sistem dışına itilen bu kesim ile ilişkilendirilir.

Çalışmamızda, henüz erkeklerle yüz yüze görüşmeler yapmadığımız ve onların durumuyla ilgili bilgileri dolaylı olarak eşlerinden edindiğimiz için bu konuda karşılaştırmalı gözlemlere yer verebilecek durumda değiliz. Ancak, kadınlardan aldığımız bilgiler ve yaptığımız bazı gözlemler bize toplumda hanenin temel gelir getiricisi olarak kabul edilen erkeğin işini kaybetmesi ve istediği gibi bir işi (çoğu kez güvenceli bir iş de denilebilir) bulamaması koşulunda bunu kabul etmekte zorlandığı yönünde. Bu durumda erkek, başlıca işlevini yerine getiremediği için kendisini kadına kıyasla daha hızlı bir biçimde 'yapamazlık' konumunda mı buluyor? Üstelik kamusal alandaki ilişkilerini ve bir işi olmanın saygınlığını yitirdiği için duyumsadığı dışlanma (evin dışında artık bir yeri olmayışı) onu bu durumdan büsbütün kaçmaya, ancak zamanının çoğunluğunu (çoğu kez de iş arama kisvesi altında) evin dışında geçirmeye ve dış dünyada sanki onun için hiç bir şey değişmemiş gibi davranmaya mı yöneltiyor?

Kadın ise, belki önceden de yaşadığı yoksulluğu şimdi büsbütün ağır bir biçimde yaşarken, toplumsal rolü ondan ne koşulda olursa olsun evin idaresini,

çocukların bakımının sağlanmasını vb. bekliyor. Onun, ev dışında, bu sorumluluğu bir süre için unutabileceği bir yer yok. Ev halkının, özellikle de çocukların ısınması, beslenmesi, okul gereksinimlerinin sağlanması, sağlık sorunlarının çözülmesi, faturaların yatırılması, ev kirasının ödenmesi lazım. Altındağ'da yaşayan, eşi bir süredir işsiz kalmış, şu anda asgari ücretle çalışan üç çocuk annesi Nazan'ın basitçe ifade ettiği gibi, *"Yokluğun içinde yaşayan benim. O, sabah gidiyor, akşam geliyor. Çocuklar evde, onlara bakacak olan benim."* Nazan, eşiyle kaçarak evlendiği, bu nedenle de eşi ailesince pek kabullenilmediği için ona dayanışma gösteren ailesine karşı da başka sorumluluklar taşıyor ve durumlarının çok kötüye gittiğini onlardan saklamanın yollarını arıyor. Kadınlar yoksulluğun sosyal ve psikolojik etkilerini kendi toplumsal rolleri gereği daha yoğun yaşıyorlar; ev ve çocuklar ile sınırlanan toplumsal rollerini gitgide yoksullaşan koşullara karşın sürdürmeye çalışırken, "yapabilirliklerini" de belli sınırlar içinde zorluyorlar.

'Yapabilirliğin' dayanakları

'Yapabilirlik' in, benzer koşullarda yaşayan her kadını bir diğerinden biraz farklı kılan dayanakları nelerdir? "Yapabilirlik", toplumsal olarak oluşturulabilecek, geliştirilebilecek bir şey midir? Henüz 20 kadın ile görüşme yapmış olmanın ihtiyatını taşıyarak, yaşamlarını değiştirmeye çalışan kadınlar ile hiçbir şey yapamayacak durumda olanlar arasındaki bazı farklardan yola çıkarak elde ettiğimiz kimi ip uçları üzerinde durabiliriz.

Yapabilirlik duygusunu koruyan ve kendi durumunu iyileştirmek için çaba gösteren kadınlarda aşağıda sıraladığımız durumlardan bir ya da birkaçının geçerli olduğunu saptadık:

- Ücreti çok düşük de olsa eşin bir işe, daha iyisi güvenceli bir işe sahip olması,
- Kötü koşullarda da olsa içinde yaşanılabilir bir konuta sahip olmaları (kendilerine ait olmasa bile ailelerine ait olan, kira ödemedikleri bir yer). Yine daha iyisi bu konutun yıkılıp, yerine bir apartmanın (kendilerine bir hisse düşebilecek) yapılma umudunun olması.
- Kadının kendisinin, düşük ücretli, güvencesiz de olsa bir işinin ya da düzensiz de olsa gelir getirci bir faaliyetinin olması.
- Eşin ve kadının kendisinin dışında (ya da hatta onların çalışmadığı koşulda) çocuklardan bir kısmının çalışıyor olması
- Yardım eden, çeşitli biçimlerde dayanışma gösteren akrabaların olması.

- Az sayıda da olsa kendisine yakınlık gösteren güvendiği bir arkadaşı ya da komşusunun olması
- Aile-içi ilişkilerin, özellikle de eşi ile iletişiminin iyi olması.
- Güvenilen bir kurum, ya da bir kurumda belli kişilerden alınan desteğin varlığı

Kuşkusuz bu faktörler, kadınların yoksullukla baş etme konusunda bir şeyler yapmaya yönelmelerinde eşit ağırlık taşıyor ya da her kadında aynı sonuçları doğurmuyor, çünkü bunların dışında birçok değişken de (göç, eğitim, çocuk sayısı, kendisinin çocukluğundan beri, özellikle de bir kız çocuğu ve kadın olarak içinde yaşadığı koşullar vb.) kadınların yaşamlarının belirlenmesinde ve bu yaşamların,- çoğu grinin tonları da olsa- farklı renklerinde hepsi bir arada ve birbirini etkileyen bir rol oynuyor. Bu nedenle yukarıdaki faktörleri tüm karmaşık dinamikler arasından çekip çıkarırken bu tabloya başka kadınlar eklendiğinde belki de değişebilecek bir dizi faktör sunduğumuz farkındayız. Ancak, şu anda gözlemediğimiz bunlar ve bunlardan birinin bile varlığının, örneğin kendisine yakınlık gösteren, güvenilir bir kişi ya da kurumun kadınların yaşamını değiştirebildiğini, ya da onları diğerlerinden bir ölçüde farklılaştırdığını izleyebildik. Bu anlamda Mamak'tan Feride'nin anlattıkları bizim için çarpıcı oldu: *"Sağlık ocağından böyle ağlıyarak geliyom iki gözüm iki çeşme yukardan kadının biri dedi ki sen niye ağlıyon bi şey mi oldu dedim ki durum böyle böyle çocuklarım hasta bakamıyom onun için duramıyom. Şurda bi tane dedi..... toplum merkezi diye bi yer var oraya bi uğra belki yardımcı olurlar.Gidip intihar edecem, çocukları sonra kendimi artık çarem kalmadı.Yani böyle gözümün önümde ölmeden hepimiz birden ölek kurtulak, ondan kesinlikle öyle bişey yapma dedi bana. Öyle bi bunalıma girdiğin zaman gel biz sana yardımcı oluruk dedi..... Yani Toplum Merkezi olmasa iki çocuğumla ölmüştüm."*

Belli bir yapabilirlik gücünü kendinde bulan kadınlar, bir taraftan gündelik yaşamın pratik gereksinimlerine yönelik bazı arayışlara girerken, diğer taraftan da ileriye yönelik olarak kendileri ve aileleri için, kimi zaman hayal olduğunu da belirterek, olumlu şeyler düşünmekteydiler. Çocuğunu daha iyi bir okula gönderme, kendisine küçük bir iş kurabilme, 'kıyafet olayına girme', hatta birkaç gün kendi başına tatil yapıp dinlenme... Bu kadınların bir kısmı evlerinde çocukların yaş gününü kutlamak için ufak bir şeyler yaptıklarını, düğünlerin hepsine gidemeseler de, gittiklerinde küçük birer hediye aldıklarını

söylemekteydiler. Yine bu kadınların bir kısmında kendilerine yönelik bazı talepleri de görmek mümkündü. Bunlardan biri olan Nato Yolu'ndan 29 yaşında ve lise mezunu olan Cevriye, iyi bir yaşamın anlamının kendisi için de bir şeyler yapmak olduğunu söylemiş, yine Mamak'tan 29 yaşında ve ilkokul mezunu Fidan, *"annem bir gün bile kendisi için yaşamamış, hep babamın ve çocuklarının peşinde"* diyerek annesinin hep babasına tabi olmasını eleştirmişti.

Yoğunlaşan Yoksulluk, Dışlanma ve Yapabilirliğin Azalması

Yukarıda sıraladığımız unsurların birçoğunun olmaması, özellikle de erkeğin uzun süreli işsiz ya da yarı-boş gezmesinin yarattığı gerginlikler, içki ve kumara yönelmiş eşler, aile-içi şiddet, aile bireylerinin birinin ya da birkaçının kronik bir hastalığının ortaya çıkması; aileden birinin cezaevinde olması (eş veya erkek çocuk) ya da bir cinayete kurban gitmesi, intihar girişimleri, kopuk akrabalık bağları ile karşı karşıya getirdi bizi... Örneğin, Hıdırlık Tep'e'de oturan 29 yaşındaki Şefkat'i, şizofren olan kocası sıklıkla dövüyor ve hatta sigortalı bir işde çalıştığı halde hasta olan çocuğu için (işden çıkarılma endişesi ile) sevk kağıdı almaya korkuyor. Tümünüyle umutlarını yitirmişliğini, *"benim yapabileceğim hiç bir şey yok, bu gidişle hiç bir şeyin iyi olacağını düşünmüyorum"* diye ifade eden Şefkat'in yaşamıyla ilgili en ufak şeyleri bile yerine getirirken ve sorularımızı yanıtlarken zorlandığını da hissettik. Mamak'tan 28 yaşındaki Gülsüm ise, eşi, eşinin ve kendisinin ailesi ile yaşadığı bazı sıkıntılar, yokluklar ve eşin uyguladığı şiddet sonucunda depresyona girdiğini ve intihar etmeyi düşündüğünü *"geceleri yatınca kendimi asmayı hayal ediyorum, ölmek istiyorum, hayattan hiçbir beklentim yok"* diye dillendiriyor. Hele, benzer koşullardaki ailelerin tüm sorunlarıyla birlikte çok iç içe olan konutlarda yaşamaları, yoğunlaşmış yoksulluk koşullarında sosyal patolojik sorunların daha da derinleşmesine neden oluyor, kendi içinde bir dışlanmışlık kültürü oluşturuyordu. Bu nedenle görüştüğümüz bazı kadınlar çocuklarını farklı semtlerin okullarına göndermekten, ya da evlerini 'dairelerde yaşanan, sürekli küfür edilmeyen, daha temiz semtlere' taşıyabilmekten söz etmişlerdi.

Özellikle 'yapabilirliği' iyice azalmış olan hanelerdeki kadınlar, kendilerini bu toplumdaki ailelerin en altında, ya da dilenenlerin biraz üzerinde görmekte idiler. Bu kadınların bazılarına göre, yalnızca kocası ölmüş yaşlı kadınlar, yardımla yaşayanlar, sokakta yatanlar ya da kiralalarını bile ödeyemeyen, bir ekmek parası bulamayanlar, sakatlar, onlardan daha aşağıda sayılabilirlerdi. Ya daha üsttekiler? Toplumsal yaşamdan dışlanmışlık, kentin belirli bir bölgeyle

sınırlanan yaşamları kadınların dünyasını öylesine daraltmıştı ki, onlara göre kendilerinden daha iyi bir evde yaşayan ve ara sıra 'mangal yapan' Bohçacılar, asgari ücretle yaşayan, ama belli bir güvencesi olanlar, et alabilenler, kocaları işçi ya da memur olanlar, kocalarının işi olanlar, bazı yardımları alabilenler, çocuk sayısı ikiyi geçmeyenler, hepsi daha üstte idiler. Tanımladıkları, onların dünyasında yer alan ve durumu biraz daha iyi olan komşularıydı aslında. Daha da üsttekiler, o dünyanın dışında bir yerlerde idiler.

İnsanca bir yaşamın en temel gereksinimlerinden yoksun olan bu hanelerde kadınlar sadece o günü kurtarmakla meşguldüler; bir sonraki günün planı ile ilgili bir kaygıları yoktu. Civarda oturan ve kendilerine çok benzeyen komşuları ile çok iç içe olan yaşantıları, aralarında en yoksul olanı aç bırakmamaya çalışmaları ilk bakışta paylaşımcı ilişkilerin olduğu izlenimini yaratsa da biraz daha içlerine girdiğinizde, birbirlerine güven duymadıklarını, birbirlerini sürekli şüpheyle izlediklerini ve kendileri hakkında dedikodu yapılmasından çekindiklerini anlıyordunuz. Aralarında *'kurumlardan yardım alıp almamak' parası olup da bunu saklamak, 'kendini olduğundan yoksul göstermek'* gibi konular etrafında dönen gerilimi oldukça yüksek bir ilişkinin hüküm sürmekte olduğu görülmekteydi... İçlerinden birinin yardım alması sanki yardım dağıtan kuruluşun stokunu azaltıp, diğerlerinin almasını engelleyecekmiş gibi kaymakamlık ya da belediyeden aldıkları yardımları birbirlerinden saklayarak, yanlış hedeflere, yani kendileri gibi olanlara yönelik çatışma alanları üretmekteydiler. Akrabalardan ve yakın çevredeki insanlardan umudun kırılmışlığı, kadınların dilinde *'buraları aç olanı aç öldürerek diyorlar, 'her birimizin çilesi ayrı ayrı, ben aç, öbürü aç, öbürü de aç, bizim tok değil ki!'* (Havva, Altındağ) ve, *'Rahatlamak için komşulara derdimi açarım. Komşular iyidir, vericidir ama dedikoducudur da. Mahallede herkes kendi halinde, birlikte bir şey yapmayız.'* (Sevim, Mamak) gibi sözlerle ifade buldu.

4. Pratik Gereksinimlerle Baş Etme Biçimleri

Fikret Şenses (2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü-Yoksulluk* adlı kitabında çeşitli ülkelerde yoksullukla mücadelede yoksulların yaşamlarını devam ettirebilmek için sosyal içerikli protesto eylemleri gerçekleştirmeye ya da hane halkı içinde, topluluk düzeyinde geliştirdikleri geçim stratejilerine yöneldiklerini belirtiyor. Kriz dönemlerinde daha çok içe dönük arayışlara doğru yönelme olduğunu söyleyen Şenses, bu stratejileri mal ve hizmetlerin tüketiminin azaltılması olarak 4 grupta topluyor.

1. Gıda üretmek, yakacak toplamak gibi geçimlik etkinliklere yönelmek, değişik kaynaklardan kredi ya da yardımlar almak.

2. Daha ucuz mallara yönelme, öğün sayısını azaltma, ev içinde gerekli onarımları erteleme, sosyal amaçlı harcamaların azalması ve karşılığında gıdaya yönlendirilmesi,

3. Başka yerlere göç etme, hane halkı büyüklüğünü ve bileşimini değiştirme,

4. Daha fazla bireyin işgücüne katılması, kadınların ve çocukların işgücüne katılmaları.

Görüştüğümüz kadınlar arasında bir şeyler yapma çabasında olanlarda bunların bir kısmının geçerli olduğunu izledik. Kadınlar daha çok ailenin pratik gereksinimlerini sağlamak, bunları ucuza ya da hiç para vermeden elde etmek ya da tüketimi düşürmek için çok çeşitli biçimler bulmaktaydılar. Pratik ihtiyaçlar için başvuru yollarından bir kısmı da gelirin artırılmasına yönelik çalışma ve üretime yönelik faaliyetlerdi.

Kadınlar arasında yoksulluk koşullarında temel gereksinimleri karşılamak üzere gerçekleştirilen faaliyetleri gözden geçirdiğimizde sıklıkla şu kategoriler ile karşılaştık.

- Beslenmeye yönelik: Pazardan artık sebze ve meyveleri toplamak
Bayat ekmek almak
Evde ekmek yapmak
Et almamak veya çok ender 1 milyon liralık kıyma alıp, birkaç yemekte kullanmak
Bakkaldan veresiye almak
Yiyecek yardımı veren kurumlara başvurmak
Bazı ürünleri evde üretmek(tarhana,konserve gibi)

- Barınma, ısınma, elektrik,su:
Yıkık evlerden tuğla ve diğer malzemeleri toplayarak ev yapmak
Yakacak yardımı veren kurumlara başvurmak
Kaçak elektrik kullanmak
Evin kirasını geciktirerek ödemek
Ödenemeyen kirayı aynı, örneğin belediyenin verdiği yakacak ile ödemek
Elektrik ve suyu az kullanmak

- Sağlık: Başkalarının yeşil kartını kullanmak
Kişisel ilişkiler veya televizyon programlarından edinilen bilgi ile ücretsiz doktor kontrolü ve tedavi sağlamaya çalışmak ; bazı kuruluşlardan sağlık sorunlarıyla ilgili bilgi almaya çalışmak
Sorunu, belli bir sınıra dayanana dek ertelemek, hiçbir şey yapmamak

- Eğitim: Çocukların okul giysilerini ve kitaplarını başkalarının yardımıyla sağlamaya çalışmak
Kaymakamlıktan eğitim yardımı almaya çalışmak
Burs veren yerlere başvuruda bulunmak

- Diğer: Bir yere gitmek gerektiğinde uzun mesafeleri yürümek
Giyim için başkalarının eskilerini kullanmak, ya da taksitle veren mağazalardan veya pazardan her ay bir aile ferdinin ihtiyacını gidermek
Günlere, geleneksel kutlama ve düğünlere katılmamak
Komşu ziyaretlerini azaltmak

Görüştüğümüz kadınların bir bölümü de çeşitli gelir artırıcı faaliyetlere yönelmişlerdi. Sıklıkla rastlanan gelir artırıcı faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz:

- Ev işlerinde (temizlik, çocuk bakımı gibi) sürekli veya ara sıra çalışma. Çocukları küçük olanlar bu tür bir işte çalışmamakta, ancak arada civardaki apartmanlarda merdiven silmekte, ya da okulda cam silme gibi işler yapmaktaydılar.

- Dantel, el işi, çorap üretip satma. (Bunu sipariş üzerine belli bir süreklilikte yapan az sayıda kadın kendi açısından anlamlı bir gelir elde edebilmekte, diğerlerinin ise satışı tesadüflere kaldığı için düzenli bir gelir elde edilmemektedir.)

- Halı yıkama
- Pazarda bazlama, gözleme satma
- Para karşılığı fal bakma

Bunların çoğu kişisel düzeyde girişimler olup, kadınların bir araya gelerek gerçekleştirdikleri, ya da birbirlerine destek oldukları faaliyetlere

rastlanmamıştır. (Bazı kadın kuruluşlarının kermeslerinde ya da kadın projeleri kanalıyla kurulan pazar yerlerinde yapılan satışların dışında.)

Kurumsal Destekler

Kadınların uyguladıkları bu stratejilerle ailelerinin ayakta kalmasını sağlayabilmeleri için yine de aileden gelen bazı desteklerin önemi var. Önemli bir diğer nokta da çocuk sayısının az olması. Çocukların sayısının 2'yi aştığı, küçük yaşlarda oldukları ve kadının onların bakımı yönünde bir destek bulamadığı koşulda gelir getirici faaliyetlere girişmesi de zorlaşıyor. Çeşitli nedenlerle gelir getirici faaliyetlere yönelemeyen ya da yönelmeyen kadınlar da gitgide kurumların yaptıkları yardımların mahkumu oluyorlar. Bu yardımları, araştırmamızda şimdilik izleyebildiğimiz kadarıyla, Büyük Şehir Belediyesi'nin giyecek, yiyecek, yakacak, eğitim bursu, ülke çapında 931 adet olan ve kaymakamlıklarda hizmet veren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın gıda, yakacak, nakit para, ulaşım ve sağlık yardımı (esas olarak da yeşil kart sahiplerinin ilaç reçetelerinin ödenmesi), SHÇEK kanalıyla yapılan yardımlar ve belli dönemlerde yardımsever kişi ve gönüllü kuruluşların verdiği giyecek, eğitim ve gıda yardımları olarak sınıflandırabiliriz.

Onları öldürmeyen, ama yaşatmayan bu yardımları sağlamak, herkesten çok sağlamak özellikle yapabilirliğini belli ölçüde yitirmiş olan kadınların başlıca amaçları haline geliyor. Belki de şöyle demek daha doğru: Yardımları sağlamak tek "yapabilirlik" haline geliyor! Yardımların dağıtımında yaşanan düzensizlikler, eşitsizlikler, denetim eksiklikleri çoğu kez kadınlar arasında kıskançlıklara ve gerginliklere yol açıyor.

Yardımların niteliği ve yardımları dağıtan kurumların özellikleri konusunda başlı başına bir araştırma yapılması gerekiyor, ancak sınırlı da olsa buralardaki gözlemlerimizin sonucunda yardımların toplam miktarının çok büyük olmakla birlikte, birçoğunda işleyiş mekanizmalarının pek çok öznellik taşıdığını, yardımların yapılma tarzının insan onurunu kırıcı olduğunu ve yoksulların yaşamında düzenli ve süreklilik taşıyan iyileştirmeleri hedeflemediğini söyleyebiliriz. 2000 yılı sonu itibarıyla Türkiye nüfusunun yaklaşık %13-15'inin ve son dört yılda toplam nüfusun %22-25'inin sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan yoksulluk yardımı aldığı görülmektedir. Yardımlar özellikle son dört yıl içinde artmış ve 1997-2000 yılları arasında

fondan 388 trilyon lira ülke nüfusunun %22'sine (15 milyon kişi) dağıtılmıştır (Songül Sallan-Gül, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, TODAİE, 2002 içinde). Türkiye'de son dönemde neo-liberal politikaların sonucunda giderek derinleşen yoksulluğu ve yeni yoksulların yaşam koşulları ile buna yönelik çözümleri ele alan araştırmalarda sosyal politikalar üzerinde durulurken yardım fonları da ele alınmıştır. Bu tür bir araştırma yürüten Prof. Keyder ve Prof. Buğra 'Yeni Yoksulluk ve Değişen Sosyal Politikalar' adlı çalışmalarında neo-liberal ideoloji nedeniyle yardımların asgari geçim desteği olarak verilmediğini, bunun sonucunda da sosyal bir hak olarak algılanmalarının önlendiğini vurgulamışlar, Türkiye'de açlık sınırında olan 1.6 milyon haneye yapılacak aylık 80-100 milyon lira asgari gelir desteğinin yoksulluk sorununu hafifletebileceğini belirtmişlerdir.

Bizim burada üzerinde kısaca duracağımız konu ise yardımların kadınlar açısından ne anlama geldiği ve onları nasıl etkilediğidir. Yardımı alan kesimlerde belli alışkanlıklar yaratılmakta, iş olanaklarının da zaten sınırlı olduğu koşullarda kendi yaratıcılıklarını kullanarak bir şeyler yapmaktansa yardımlara yönelmek bir tercih haline gelmektedir. Öte yanda, yaşamını sürdürebilmek için başkalarının yapacağı yardıma bağımlı olma da dışlanma ve acizlik duygularını körüklemektedir. Bu yardımlar için formları hazırlayan, belediyeye ya da kaymakamlıklardaki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı birimlerine başvuranların, kuyruklarda bekleyenlerin çoğunluğu da kadınlardır. Kaymakamlığın verdiği yardımı alabilmek için aileden kimsenin sosyal güvencesi olmadığının ispatlanması, bu nedenle de SSK, Bağkur ve Emekli Sandığı'ndan onay gerekiyor. Uzun zamandır Ankara'da yaşadıkları halde, buldukları mahalleden çok az çıkmış ya da eşleriyle birlikte çıkmış olan kadınların bu kurumları bulmaları, kurumlara ulaşabildikleri durumda da ulaşım masraflarını karşılayabilmeleri oldukça zor görünüyor ve yeşil kartın çıkarılması için muhtarlıkta başlayan bu süreci sona erdirmek, hele okuma yazmalarının olmadığı, ya da yetersiz olduğu koşullarda, kadınlar için büyük bir sıkıntıya neden oluyor. Öte yanda, kadınların yardım alma faaliyetleri, hanede yeniden üretimin gerçekleşmesi, yani kadının geleneksel rolünü bir devamı gibi görüldüğü için, bir vakıf çalışanının da aktardığına göre, erkekler de kahvede oturup kimin karısının ne kadar yardım aldığını konuşmakta sonra da evde eşlerine "onun karısı neler almış, sen beceremedin" diye eleştiride bulunma hakkını kendilerinde görmektedirler.

Baş etme Biçimleri Toplumsal Rol ile Uyumlu

Kadınların yoksullukla baş etme yollarının onların yaşamın yeniden üretilmesi alanındaki toplumsal görevleriyle oldukça uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikli ihtiyaçları da öyledir, yani esas olarak çocukları ve aile için bir şeylere ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir. Hatta bizim, "Bu söylediklerin ailen için, peki kendin için ne istiyorsun?" sorumuz bile onları şaşırtmakta, kendileri için ne isteyeceklerine çoğu kez karar verememekte ve sonuçta yine eve ya da çocuklara yönelik bazı gereksinimlerden söz etmektedirler. Yine de, kendileri için bir şeyler isteyebilen az sayıda kadının ilk gözlemlerimize göre eğitimi görece daha yüksek, daha genç, kentle daha fazla ilişkisi olan ya da Toplum Merkezi'nde bazı eğitim ve etkinliklere katılmış kadınlar olduklarını söyleyebiliriz.

5. Stratejik Değişiklikleri Destekleyebilecek Koşullar

Kadınların yoksulluğu aşmak veya durumlarının daha alt düzeye inmesini engellemek için kendi yaşamlarında önemli değişikliklere gitmeleri, ki bu esas olarak düzenli biçimde çalışmaktır, ancak ailenin gelirinde önemli bir düşüş yaşandığı, eşin uzun süre iş bulamadığı, akrabalarından bir desteğin gelmesinin umudu olmadığı ama çoğu kez çocukların da en azından okul çağına geldikleri durumda olabiliyor. Bu durumda başlangıçta eşlerinin çalışmasını onaylamayan, özellikle evlere işçiliğe gitmesini istemeyen kocalar da rıza gösterebiliyorlar. Ancak, kadının kendi gelirinin olması ve ailenin ihtiyaçlarının bir kısmını sağlar hale gelmesinin evdeki konumunu değiştirdiğini, karı-koca rollerinde stratejik değişikliklerin ortaya çıktığını söyleyemeyiz. Kadından evdeki rolüne uygun beklentiler sürerken, kadın kendisi çoğu kez bunları beklentiye uygun bir biçimde yerine getiremeyecek kadar yorulmakta, yükü büsbütün artmaktadır. Öte yanda, bir taraftan tanımadığı bir başka dünyaya ait ilişkiler içinde dünyası genişleyip, farklı beklentiler edinirken, bir taraftan da yakın çevresinden, komşularından ve ona moral destek verebilecek bazı sosyal ilişkilerden de kopabilmektedir.

İstihdamın, özellikle de güvenceli bir işe sahip olmanın kadınlara nasıl bir güç ve güven verebileceği konusunda bazı tahminler yürütmekle birlikte, bu güvenin aile içi ilişkilere nasıl yansıtılabileceği konusunda örnek oluşturacak bir durum ile karşılaşmadık. Ancak, herhangi bir işe sahip olmasalar bile bunun kendileri için önemli olacağını düşünen, Toplum Merkezi'nde aldıkları bazı eğitimler sonucunda kendilerine güven duyan, aile içinde eşleri ve çocuklarıyla

iletişimlerinde belli farklılıklar yaşadıklarını ifade eden genç kadınlarla karşılaştık. Bunların bazıları, kendilerini değiştirmek ve geliştirmek için bu merkezlerde verilen her tür kursa katılmakta, bazıları yaşamlarında ilk kez sinemaya ve tiyatroya gitmiş olmanın sevincini yaşamakta idiler. Örneğin, Mamak'tan Fidan, Toplum Merkezi'nde çalışan sosyal hizmet uzmanı için 'O olmasa idi, biz duygularımızın farkında olmazdık, kör kuyuda gibiydik' diyor. Yine bu kadınlar, artık bir kuruma gittiklerinde hakları olan şeyleri talep etmekte daha çok kendilerine güvendiklerini ve kendilerini eskisi kadar hor görmediklerini, aciz hissetmediklerini söylemekte idiler. Kiyop eğitimi alan Mamak'tan Feride bu durumu şöyle dillendiriyor: 'Kiyop'a gittim, kadın haklarıyla ilgili bizim ne gibi haklarımız olduğunu hem nasıl yaşamamız gerektiğini, orda öğrendim. Daha da beni, yani olgunlaştırdı, sakinleştirdi, eşime karşı olsun, çocuklarıma karşı olsun daha bi özverili olmaya başladım.....Hem yani böyle insanlara güvenme açısından hiç kimseye güvenemiyordum artık herkes bizi hakir buluyo yani ne bileyim doktora gidiyorum, çocuğumu götürüyorum, doktor hanım çocuğun ney deyince unutuyom, konuşamıyom, ellerim ayağım titriyo doktorda, hani öyle oluyodum, tutuluyodum. Konuşma şeyim yoktu, yeteneğim yoğudu bunu da kiyop'a gidince normal onlarda bizim gibi bi insan, onların görevi bu diyerekten şimdik istediğim gibi derdimi anlatmaya başladım. Elimden geldiği kadar herkese yardımcı olmaya başladım. Daha benden şeyleri olduğunu düşünmeye başladım. Önceden en kötü, en mağdur durumda kendimi zannederek kendi kendimi yiyip bitiriyordum, durumlar böyle.'

Bu kadınlar, ileriye yönelik kendi başlarına bir şeyler yapabilme umudunu diğer kadınlara kıyasla daha fazla taşımaktaydılar. Ama henüz bu kadar. Birlikte bir şeyler yapmanın önünü açmamıştı bu güven, hak aramalar bireyseldi, haklarını öğrenen kadınlar arasında hemşehrilik, akrabalık bağlarından farklı bir dayanışma, kadın olmaya dayalı bir dayanışmanın, başka kadınlarla birlikte hareket ederek yoksulluk ve yoksunluklara karşı belli stratejiler geliştirebilmenin yolunu açmamıştı. Toplum Merkezi'ne gitmeyenlerin bir kısmı gidenlere biraz şüphe ile bakarken, gidenler de çeşitli nedenlerle orada ne yaptıklarını diğerlerine anlatmaktan çekiniyorlardı. Kadınlar Toplum Merkezi'nde bazı şeyleri üretmeyi öğreniyor, ama çocuklarına bakacak kimse olmadığı (veya bir başka engelleri olduğu için) gidip bunları satamıyorlar ama bunu durumu uygun olanlarla paylaşarak yapmayı akıl bile etmiyor, ya da onlara güvenemiyorlardı.

Yine de bunlar bize, kadın yoksulluğuna karşı geliştirilecek program ve projelerde hem yoksul kadınlar ve yaşadıkları b6lgeler arasındaki farklılıkların g6z ardı edilmemesi gerektiği, hem de bu programların çok boyutlu olmasının 6nemi konusunda bazı fikirler verdi. Kadınlara yeni iş alanlarının açılması kendi başına kadının aile içinde yaşadığı yoksulluğun temellerini ortadan kaldırabilir miydi? Kadınların evin dışında çalışmasını kolaylaştırıcı 6nlemlerin yanı sıra, kadınların evde s6zlerini dinlenir hale getirme, kendilerine ve birbirlerine g6venmelerini sağlama ve iletişimi g6lendirme açısından da çeşitli eğitim programlarına gereksinimleri var. Ama kişisel g6c6n toplumsal bir g6ce d6n6ř6m6 için bu da yetmiyor. Kadınlara kendi ihtiyaçlarından çıkararak, kendi koşullarına en uygun biçimde başka kadınlarla dayanışma içinde belli 6rg6tlenme deneyimleri içine girmeleri y6n6nde de destek verilmesi 6nem taşıyor.

YOKSULLUK ve SEKS İŞÇİLERİ

Fügen YILDIRIM

Seks işçileriyle ilk kez 1994 yılında tanıştım. O yıllarda Milliyet Gazetesi Kim Dergisi için bir yazı hazırlıyordum. Seks işçisi kadınlarla konuştuğumda, durumun tahmin ettiğimden çok daha kötü olduğunu gördüm. Beni en çok yaşadıkları şiddetin boyutu etkilemişti. Buna katlanmaya razı olmak ya da göze almak! Hangi koşullar altında razı oluyorlardı?

Yaşadıkları yoksulluk, özel hayatları, çocukları, eşleri, üvey babaları-anneleri, kendi çocuklukları, bu işe başladıktan sonra edindikleri "dostları", onları bekleyen tehlikeler, tecavüzler, yalnızlıkları, müşterilerle yaşadıkları... Bütün bunları dergi sayfalarına sığdırmam imkânsızdı. Ancak bir kitapta gerçekleştirilebileceğime o zaman karar verdim.

Mahkemelerinin, “fahişeye tecavüz edenlere ceza indirimi” uyguladığı bir ülkede yaşıyorduk. Genelevler, yasalarla düzenlenmiş, denetim altında tutulan kurumlar olduğu halde orada çalışanlar adeta görünmezdiler. Sosyal güvenlikleri, insani hakları yok sayılıyordu. Aslında yok sayılan onlardı.

Bir yanda “kutsal aile” kurumu, bir yanda eşlerini pazarlayan kocalar, öbür tarafta vergi rekortmeni seçilen genelev patronları, ortada da seks işçisi olduğu için aşağılanan, hor görülen, damgalanan kadınlar!

Kitapla ilgili sistemli çalışmalara ancak 2000 yılında gazetede ki işimden istifa ettikten sonra başlayabildim. Tanıştığım her kadın, dışarıdan aynı gibi görülen hayatların, ne kadar farklı olduğunu anlatıyordu. Her kadının ayrı ve özel bir tarihi vardı. Aynı olanlarsa yoksulluk, şiddet, açlık, sevgi ve ilgiden yoksun geçen çocukluk yıllarıydı.

Görüşme yaptığım seks işçisi kadınların anlattıklarından çıkarttığım ortak noktaları, biraz genelleyerek sizlerle paylaşmak istiyorum.

Görüştüğüm kadınlar çoğunlukla büyük kentlerin gecekondu bölgelerinden geliyorlardı.

Eğitim olanaklarından yararlanamamışlardı.

Erken yaşta ve zorla, babaları tarafından baş göz edilmiş, tabi karşılığında bir başlık parası alınmıştı.

Büyük çoğunluğu nikahsız olarak evlendirilmişti.

Mutsuz evliliklerine rağmen hemen çocuk sahibi olmuşlardı.

Yetersiz beslenme ve hamilelikte maruz kaldıkları şiddet yüzünden çocuk ölümleri oldukça sık rastlanan bir durumdu.

Büyük bir çoğunluğu kocaları tarafından çalıştırılmaya zorlanmış, genelev patronlarına satılmışlardı.

İş hayatında da şiddete maruz kalıyor, borçlandırıldıkları için zorla çalıştırılıyorlardı.

Bedensel ve ruhsal sağlık sorunları olanlar, hiçbir sosyal güvenceleri olmamasından yakınıyordu.

Bir bölümü bu sektörde çalışmaya başladıktan sonra uyuşturucu kullanmaya yönelmişti.

Aileleriyle yakın ilişki içinde olma ihtiyacı duyuyor, ama ailelerinin çıkarlarına uygun davranmadıkları sürece dışlandıklarından söz ediyorlardı.

Başlangıçta yaptıkları işi ailelerinin duyması korkusunu çok yoğun yaşadıkları halde, yaşadıkları tecrübelerle bu korkunun boşuna olduğunu fark ediyorlardı. Örneğin konuştuğum kadınlardan birisi, bu işi yaptığı için kendisini öldürmeye gelen dayısının bir takım elbiseye fit olduğunu anlatmıştı.

Paraya önem veriyorlardı. Bir kadın "Bizi kimse sevmez, biz sevgiyi bile parayla satın almak zorundayız" demişti. Parayı tek güvenceleri olarak görüyorlardı.

Önce babaları tarafından kocalarına satılmış, sonra da kocaları onları patronlara pazarlamıştı. Yani kendi hayatlarını kendileri kontrol edemiyorlardı.

Gençlik dönemlerinde çok fazla para kazandıkları halde, geleceklelerini güvence altına alabilecek yatırımlar yapamıyorlardı. Çünkü çok kazandıkları dönemde yanlarında hep onların kazandığı paraya el koyan bir erkek oluyordu.

Kırkly yaşlardan sonra yeniden çok yoksul günlerine geri dönmeye başlıyor, yaşları ilerledikçe daha da yoksullaşıyorlardı. Çünkü müşteriiden daha az para alıyor ama çalıştıkları iş yerine yüklü miktarda ödemeler yapıyorlardı.

Hemen hemen görüştüğüm kadınların tümü iş yeri koşullarından memnuniyetsizliklerini ve kendilerine baskı yapıldığından söz ettiler.

Gizlilik nedeniyle sık sık ev değiştirmek zorunda kalıyorlardı.

Kadınlardan sadece üç tanesi sigortalı çalışıyordu.

Yaşadıkları mahallede yaptıkları işin bilinmesini, kendileri ya da çocukları için büyük bir tehlike olarak görüyorlardı. Bir kadın, ev sahibinin, yaptığı işi bilmesi halinde kendisini yakmasından korktuğunu söylemişti.

Seks işçisi olarak başka ülkelerden gelen kadınlar da dahil hemen hepsi, bu işi çocukları için yaptığını söylüyorlardı.

Önemli bir bölümü, borçlarını ödedikten sonra bu işi bırakmayı arzu ediyor; emekli parasıyla yaşamaya razı olduklarını ifade ediyorlardı.

Tüm bunlar, sizlerinde fark edeceğiniz gibi seks işçilerinin durumunda iki önemli noktanın altını çiziyor. Birincisi, toplumsal cinsiyet rolleri ve erkek egemen anlayışın kadına dayattıkları, diğeri ise yoksulluğun bu dayatmalara nasıl uygun ve meşru bir zemin hazırladığı.

Yani yoksulluğu; geçinecek bir gelirin olmaması, açlık ve yetersiz beslenme, sağlık, eğitim gibi hizmetlerden yararlanamama, evsizlik, dışlanmaya maruz kalma, karar verme süreçlerine, sosyal ve kültürel yaşama katılamama, hastalıklara bağlı ölümlerin artması diye tanımlarsak, seks işçileri için bu tanımın biraz daha genişletmemiz, şiddet boyutunu ve en temel insan hakkı olan kendi yaşamını kontrol hakkından mahrumiyeti da eklememiz gerekiyor.

Şimdi insan hakları ve yoksulluk bağlamında Türkiye’de seks işçiliğinin durumuna kısaca göz atalım.

Göstermelik de olsa, hâlâ izinli genelevleri olan, dünyada az sayıdaki ülkelerden biri de Türkiye. Genelevlerde çalışanlar düzenli olarak haftada iki kez sağlık kontrolünden geçiriliyor. Ayrıca genelevlerde çalışmanın bazı koşulları var; kadın olmak, 21 yaşını doldurmak, Türk vatandaşı olmak, evli olmamak gibi.

Bu tanımın dışında kalan binlerce seks işçisi kayıtsız olarak çalışıyor. Erkek ve kadın seks işçileri, transseksüeller, travestiler, yabancı uyruklu kadınlar ve çocuklar, işte bu kayıtsız çalışan çoğunluğu oluşturuyor.

Çok daha zor ve riskli olmasına rağmen, genelevlere sınırlı sayıda seks işçisi kabul edildiği için, seks işçileri illegal olarak çalışmayı tercih ediyor ya da illegal çalışmak zorunda kalıyor.

Emniyet Genel Müdürlüğü’nün 1998’de yaptığı “Fuhuş Olaylarını Değerlendirme Çalışması”na göre, Türkiye’de toplam 56 tane genelev ve buralarda çalışan 2 bin 603 seks işçisi var. Oysa sadece İstanbul’da çalışan seks işçisi sayısının 30 bini geçtiği tahmin ediliyor.

Zaten ne genelevler ne de genelev çalışanlarına hizmet veren sağlık kuruluşları bu yükü kaldıracabilecek altyapıya sahip. 30 bin çalışanlı bir genelev hayal etmek bile imkânsız! 30 bin kişinin haftada iki kez sağlık kontrolünden geçmesini de...

Yani “Genel Kadınlar ve Genelevlerin Tabi Olacakları Hükümler ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü”nün öngördüğü hükümlerin hayata geçebilmesi için kayıtlı seks işçilerinin, belli bir sayıda

tutulması gerekiyor! Artık seks işçileri için genelevlerde iş bulabilmek eskisi kadar kolay değil, hatta imkânsız.

Bu sektörde sayıları her gün hızla artan çocukların durumu ise yetişkin seks işçilerine göre çok daha ciddi bir sorun. Savunmasız oldukları için, kolayca fiziksel şiddetin, işkencenin, uluslararası pazarlamanın kurbanı olabiliyorlar. Cinsel sömürü onlar için çok ciddi bir şiddet şekli. Diğer taraftan yaşamları da tehdit altında. Çocuklarla ilgili gerçek rakamlara, yetişkin seks işçilerinde de olduğu gibi, ulaşmak mümkün değil. Ulaşılabilenler, sadece polis ya da hastane kayıtlarından elde edilebilen resmi rakamlar.

Prof. Dr. Esin Küntay ve Doç. Dr. Güliz Erginsoy'un 1998 yılında yaptıkları, "Fuhuş Sektöründe Çalışan Kız Çocukları" başlıklı araştırma "İstanbul'da 500 kadar küçük yaşta kız çocuğunun cinsel sömürüye maruz kaldığı" nı gösteriyor.

Kaldı ki bu veride de resmi kayıtlara dayanıyor ve gerçek rakamların çok daha yüksek olduğu tahmin ediliyor.

Çocuk seks işçilerin durumu kimi dünya ülkelerindeyse çok daha vahim. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1998 Raporu, 1997 yılında Filipinler'de 75 bin çocuğun bu sektör içinde yer aldığını yazıyor.

Yasal düzenlemeler de seks işçileri için çeşitli dayatma ve engellemeler içeriyor. İnsan hakları ihlalleri ve kamu özgürlüklerinin sınırlandırılmasının gerekçesi ise kamu sağlığının korunması.

Bu amaçla seks işçileri yasaların da onayladığı bir biçimde zorunlu muayeneye sevk edilmek üzere hastanelere kapatılabiliyorlar.

Seks işçilerine, zorunlu HIV testi uygulanabiliyor.

Nerede çalıştıkları belli olsun diye seyahat özgürlükleri kısıtlanabiliyor.

'Fuhuşu ihtiyat haline getiren kadınlar', zorunlu kayıt altına alınarak çalışma yer ve biçimleri konusunda dayatma uygulanabiliyor. Bu anlamda çalışma ve sözleşme özgürlükleri kısıtlanabilir. Anayasa'nın zorla çalıştırma yasağı uygulanmayabilir.

Tüzükte, kayıtlarla ilgili bilgilerin gizli kalması zorunlu olduğu halde seks işçilerinin çocukları subay ve polis olamıyorlar.

Seks işçileri büyük kentler hariç, genelevlerde ikamet etmek zorundalar.

Seks işçileri, sosyal güvenlik haklarını da diğer insanlar gibi kullanamazlar. Genelevlerde sigortalı olmak zorunda olmalarına karşın şimdiye kadar bilinen çok az sayıda emekli seks işçisi var.

Seks işçilerinin çalıştıkları evlerde yaşamaya zorlanmaları, istedikleri zaman seyahat edememeleri çoğu anne olan seks işçisi kadınlar için bir kısıtlama olduğu gibi çocuklarına karşıda bir haksızlık ve kısıtlama getiriyor.

Dünyaya baktığımızda da seks sektörünün her yerde benzer mekanizmalarla işlediğini görüyoruz. Bu sektör; turizmi, otelcilik hizmetlerini, sauna ve masaj salonlarını, sağlık kliniklerini, barları, ulaşım hizmetlerini, restoranları, içki ve sigara satışlarını da içine almış, uluslararası kadın ve çocuk ticareti ağlarını oluşturmuş durumda. Yani seks işçilerinin etrafında giderek gelişen, güçlü çıkar gruplarının da içinde yer aldığı, organize bir ekonomik yapı var.

Kimi ülkelerde seks ticaretinden elde edilen gelir, gayri safi milli hasılanın içinde önemli bir pay oluşturuyor. Mesela Tayland'da 1995'te seks ticaretinin yıllık geliri 27 milyar dolar. Aynı dönemde Tayland'da sadece kentlerde seks işçisi olarak çalışan kadınların, köylerde yaşayan ailelerine gönderdikleri para, yılda 300 milyon dolara ulaşmış. Bu hükümetlerin kalkınma programlarına ayırdıkları bütçelerden bile fazla.

Seks işçilerinin durumunu iyileştirmeye yönelik sivil çalışmalara gelince, henüz yeterli olmasa da umut verici. Dünyanın çeşitli ülkelerinde projeler yürüten sivil toplum kuruluşlarının bazıları doğrudan seks işçilerine ve çocuklarına yönelik, bazıları seks işçilerine hizmet veren hastane ve sosyal hizmet kurumlarına, bazıları da işyeri koşullarının iyileştirilmesi ya da sivil haklar konusuna öncelik veriyor.

Sivil haklar konusuna dikkat çeken projeler, sağlıklı olmanın insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu, bunun sadece seks işçilerinin eğitimiyle gerçekleştirilemeyeceğini söylüyor. Bu nedenle sadece seks işçileriyle

değil, aynı zamanda müşteriler, patronlar, genelev yöneticileri, pezevenkler, polis ve yargıçlar, sağlık çalışanları, yerel yöneticiler, medya, komşular, aileler ve kişisel ilişkileri içine alması gerektiğinin altı çiziliyor. Artık seks işçilerinin etrafında çok büyük bir sektör oluştuğunun, milyonlarca kişinin de bu yolla para kazandığının farkında olarak.

Dünyanın hiçbir ülkesinde seks işçileriyle ilgili açık ve etkili bir kamu politikası ya da programının olmaması düşündürücü. Var olan düzenlemelerin, iyileştirme gayretlerinin de etkisiz olduğu ortada. Bazı ülkeler, artık bu yöntemlerle “cinsel yolla bulaşan hastalıklar”ın önlenemeyeceğini, seks işçiliğinin denetlenemez bir alan olduğunu fark ettikleri için izinli genelevleri kaldırmışlar.

Sonuç olarak; seks işçiliğinin belki de en önemli sebebi yoksulluk. Yoksulluğun ilk ve en kırılgan mağdurları ise kadınlar ve genç kızlar.

Yoksulluk arttıkça seks işçilerinin sayısı da artmaya devam edecek!.. Yoksulluk, sokaklarda yaşayan çocukların sayısını da arttıracak. Bu da seks sektörüne yeni çocuk kurbanlar vermek anlamına geliyor.

Yoksulluk, cinsler arası eşitsizliği doğrudan etkilemese bile var olan eşitsizliği daha da derinleştiriyor. Ailelerden başlayarak toplumdaki katmanlarda ilk kurban edilenler, bir anlamda gözden çıkarılanlarsa kadınlar oluyor.

BİR ULUSAL SOSYAL KALKINMA MODELİ ÖNERİSİ ANADOLU BAHÇESİ PROJESİ

Güven TUNÇ

1. MEVCUT DURUM VE GEREKÇE

1.1 Gelir dağılımı dengesizliği gibi çok önemli bir sorunu yaşayan Türkiye' de Şubat 2001 ekonomik krizinin de olmasıyla, gerçek ve görece yoksulluğun hızla yayılması.

1.2 Ülkemizde; özelde ekonomik kriz dönemlerinin olumsuz etkilerinin giderilmesi, genelde yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak "Sosyal Yardım" şeklinde ulusal bir programın bulunmaması.

1.3 Göç ve kentleşme nedeniyle geleneksel yardımlaşma ve dayanışma ağının zayıflaması, yeni, kentsel ve sivil bir toplumsal dayanışma ağı oluşturulamamasıyla yoksulluğun etkilerinin vurucu hale gelmesi. Bu durumun bireyleri yalnızlığa, umutsuzluğa ve çaresizliğe sürüklemesi.

1.4 Yoksullukla mücadelede en önemli aktörler olan kadınların; kamusal alanlardan uzak tutuluyor olması, eğitim oranlarının düşüklüğü, sık ve sağlıksız doğumlarla ev içlerine bağımlılışmaları gibi nedenlerle bir toplumsal dinamik yaratmalarının olanaklı olmaması.

1.5 Kriz nedeniyle, kamu bütçesinin, yoksulluğun azaltılmasına yönelik yatırımlara olanak verememesi.

2. AMAÇLAR

2.1 Yoksulluğun özkaynaklara dayalı bir ulusal sosyal kalkınma modeli oluşturularak azaltılması.

2.2 Kamu bütçesine ek yük getirmeden var olan olanakların kullanımı ve kamu güvencesiyle bir sivil üretim ve istihdam alanının oluşturulması. Bir örgüt ve işleyiş modeli gerçekleştirilip iki yıl içinde kamunun projeden çekilmesi.

2.3 Kadınlara el, ev ve bahçe ürünlerini piyasaya sunma olanakları tanınarak bir kalkınma dinamiği oluşturmalarına ortam sağlanması.

2.4 Proje sürecinde kamu, sivil toplum örgütleri ve kadınlar arasında oluşan dayanışmanın bu programının da teşviki ile toplumsallaşmasına olanak sağlanması. Bu durumun da bireyin kapıldığı umutsuzluk, yalnızlık gibi olumsuz duyguları silmesi.

3. HEDEFLER

3.1 Yoksulluğun yaygın gözlemlendiği illerden ve metropollerden başlamak üzere kadınların ev ve el ürünlerini piyasaya sunabilecekleri pazarlar (**Anadolu Bahçeleri**), oluşturulması.

3.2 Anadolu Bahçelerinin, il hatta ülke olanaklarıyla sınırlandırılmaması için, satışların internet ortamında da sürdürülebilmesi amacıyla bir web sitesinin oluşturulması.

3.3 Bir ulusal televizyon kanalında haftada bir saat yapılan programla projenin;

- Toplumsal kabulünün ve katılımın sağlanması
- Sürece ivme ve etkinlik kazandırması
- Dayanışmayı teşvik etmesi

3.4 Devlet Bakanlığı sorumluluğu ve güvencesinin; özellikle kırsal kesimdeki kadınların ev dışında çalışmasına meşruiyet kazandırması.

3.5 Kadınların gelirlerinin büyük oranda aile refahına yönelik harcanıyor olmasından hareketle çocukların korunması.

3.6 Kadınların, proje çerçevesinde kamusal yaşama katılarak gelir elde etmelerinin;

- Aile içi şiddeti kendiliğinden azaltması.
- Aile planlaması yöntemlerinin kendiliğinden kullanılmaya başlanması.
- Kadının okuma-yazma ve hesap öğrenme çabalarının çevresince de desteklenmesi.
- Ve bağımlılığının azalması.

3.7 Anadolu Bahçelerinin; katkı maddesiz ev ve bahçe ürünleri ile el emeği ürünler çerçevesinde, üretici ve tüketici kadınlar ile bu pazarı sanal ortama taşıyan kadınlar, sivil toplum kuruluşları arasında bir iletişim, birbirini tanıma ve anlama ortamı sağlayarak dayanışma merkezlerine dönüşmesi.

4. ÖRGÜTLENME VE İŞLEYİŞ

4.1 MERKEZ KOORDİNASYON BİRİMİ

● Devlet Bakanına bağlı "Koordinasyon Birimi" oluşturulması- Koordinasyon Biriminin; Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Genel Müdür Yardımcısı ile TV temsilcisinden oluşması

● Koordinasyon Birimi Sekreteryaşının, 1 SHÇEK görevlisi, 1 TV görevlisi, 1 bilgisayarıcı (SHÇEK' den) oluşması

4.1.1 Merkez Koordinasyon Biriminin Görevleri

- Projeye hazırlık (iller bazında girişim, il olanaklarının değerlendirilmesi, öncelikli illerin seçilmesi vb.)
- TV' de yayınlanacak programın genel çerçevesinin ilkelerinin belirlenmesi
- Projelerin izlenmesi, il ve ilçe raporlarının değerlendirilmesi
- Yerel bazda çözülemeyen tıkanıklıkların aşılması için illere destek verilmesi
- Başarılı örneklerden hareketle "örnek uygulama" raporları hazırlayıp illere göndererek, uygulamaya rehberlik edilmesi

- Televizyon programlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi
- El ve ev ürünleri yarışmaları düzenlenmesi
- Proje sürecini değerlendiren genel raporlar oluşturulması
- Olanakları nedeniyle birbirine destek verebilecek iller arası iletişim kurulmasının sağlanması için bilgi havuzu oluşturulması
- Ayda bir rutin toplanılarak projeye yön verilmesi.

4.2 İL KOORDİNASYON BİRİMİ

- İl Sosyal Hizmet Müdürü, Belediye Başkan Yardımcısı, TV Yerel Temsilcisi, Kadın Temsilcisinden oluşan koordinasyon biriminin kurulması
- Sekreteryanın il sosyal hizmetler müdürlüğünce yapılması.

4.2.1 İl Koordinasyon Biriminin Görevleri

- Projenin uygulanması ve izlenmesi
- Yerel bazda çözülemeyen aksaklıklar ile uygulama başarılarının ayda bir raporlaştırılarak merkez koordinasyon birimine gönderilmesi
- 15 günde bir toplanılarak projenin değerlendirilmesi
- Bağlı ilçe ve köylerde proje uygulaması var ise izlenmesi.

4.3 İLÇE KOORDİNASYON BİRİMİ

● İl sosyal hizmetler müdürlüğü görevlisi veya varsa ilçe sosyal hizmet müdürü, belediye görevlisi, kadın temsilcisinden oluşan ilçe koordinasyon biriminin kurulması

- Sekreteryanın sosyal hizmet birimi tarafından yapılması

4.3.1 İlçe Koordinasyon Biriminin Görevleri;

- Projenin uygulanması ve izlenmesi
- Uygulama raporlarının oluşturularak ayda bir kez merkez koordinasyon birimine gönderilmesi

- 15 günde bir toplanılarak uygulamanın değerlendirilmesi.

4.4 KÖY BİRİMİ

Muhtar, öğretmen ve kadın temsilcisinden bir birim oluşturulması.

4.4.1 Köy Biriminin Görevleri

- Projenin uygulanması.
- Uygulama raporları oluşturup merkez koordinasyon birimine gönderilmesi.

5. SORUMLU KURULUŞLAR İLE İŞBİRLİĞİ YAPILACAK KURULUŞLAR

5.1 Sorumlu Kuruluşlar

- Devlet Bakanlığı (SHÇEK' den sorumlu)
- Televizyon Kanalı (.....) (TRT,Kanal D, NTV, CNN, ATV)
- İşbirliği Yapılacak Kuruluşlar
- Belediyeler
- İl Turizm Müdürlükleri
- İl Kültür Müdürlükleri
- İl Sağlık Müdürlükleri
- İl Milli Eğitim Müdürlükleri
- Gönüllü dernek ve bireyler

6. ÖRGÜT ŞEMASI

Devlet Bakanlığı

Merkez Koordinasyon Birimi

İl Koordinasyon Birimi

(İl Sosyal Hizmet Müdürü + Belediye Başkan Yardımcısı + TV Yerel Temsilcisi + Kadın Temsilcisi)

İlçe Koordinasyon Birimi

(Sosyal Hizmet Görevlisi + Belediye Görevlisi + Kadın Temsilcisi)

Köy Birimi

(Muhtar+Öğretmen)

7. UYGULAMA KAPSAMI

7.1 Projede iki yıl içinde tüm illeri kapsamayı hedeflemekle birlikte

- Metropol iller; Ankara, İstanbul, İzmir
- Göç alan iller; Adana, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, İçel
- Kendi kırsalında göç alan iller; Adıyaman, Batman, Hakkari, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak
- Çocuk emeğinin pazarlandığı il ve ilçeler; Çarşamba, Bafra, Sinop, Samsun
- Deprem yaşamış il ve ilçeler; Adapazarı, Kocaeli, Bolu, Düzce, Gölcük gibi yerleşim merkezlerine öncelik verilmesi.

7.2 Projenin, sosyal kalkınmayı; bir yandan yoksulluktan en olumsuz etkilenen gruplardan olup, diğer yandan yoksulluğun azaltılmasında en önemli güç olan kadınlardan hareketle gerçekleştirmeyi hedeflemesi.

8. UYGULAMA

8.1 PAZAR BÖLÜMÜ

8.1.1 "Anadolu Bahçesi" adlı pazarların;

- Alışveriş hareketliliğinin yüksek olduğu semtlerde
- Kent merkezlerinde
- Ziyaretçisi çok olan tarihi ve kültürel yapıların çevresinde
- Turistlerin yoğun ilgisi olan mahallerde
- Park veya piknik yerlerinde açılması.
- "Anadolu Bahçesi" yalnızca;
- Doğal
- Katkı maddesiz
- Sağlıklı
- Ev ürünleri (pestil, pekmez, kuru meyve, kuru sebze, reçel, turşu, tarhana, erişte, baharat, yağ, şarap, sabun, ekmek)
- El ürünleri (kilim, hasır, halı, battaniye, dantel, kumaş, toprak, bakır, gümüş işleri vb.) ve organik tarımla yapılmış bahçe ürünleri gibi Anadolu'yu yansıtan ürünlerin satışa sunulması
- Ev ürünlerinin; içerdiği maddeler, nasıl üretildiği, son kullanma tarihi, baharatların nelere iyi geldiği gibi bilgileri içeren yazılı paketlerle satılması.

8.1.3 Anadolu Bahçelerinde ;

- 18 yaşını doldurmuş
- Sosyal güvenlik kurumlarından yararlanamayan
- Herhangi bir işte çalışmayan kadın ve genç kızların kendi ürünleri ile satış yapması
- Proje başvurularının kabulü ile incelenerek değerlendirilmesinin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu uzmanlarınca yapılması.

8.1.3 deki koşulların yanısıra kadınlarda; sosyal yardım için başvuru, özürlülük, çocuklar için KMÇ başvurusu, çocukların okul ilişkisi, sokak ilişkisi, ihmal belirtilerinin öncelik sağlayabilmesi

- Kadınlarda; yeni bir beceri geliştirmek yerine en iyi yaptığı iş veya piyasaya sunabileceği en iyi ürünle pazarda yerini almasına dikkat edilmesi

- Katılımcı kadınlara fotoğraflı kimlik kartı verilmesi

8.1.5 Anadolu Bahçeleri denetiminin, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, belediye ve TV görevlisinin birlikte gerçekleştirmesi (Sağlık,kalite, koşullara uygunluk)

8.1.6 Turistik yapıları olmayan, tarihi ve kültürel yapıları az ya da tanınmamış olan, genelde vatandaşlarının TED'i düşük olan ve bu nedenlerle pazarı zayıf olan illerden başlamak üzere Anadolu Bahçelerinin sanal pazara taşınması.

İldeki gönüllü internet bağlantılı bilgisayar sahipleri ve internet kafelerin katılımı ile lise mezunu genç kızların eğitilerek pazarın il ve ülke sınırlarının dışına taşınması.

8.2 TELEVİZYON PROGRAMI BÖLÜMÜ

● Anadolu Bahçelerinin amaçlarının, kadınlara, çocuklara, ailelere ve topluma neler kazandıracığının, nasıl oluşturulup, nasıl izleneceğinin Devlet Bakanı ve Kanal.... yetkililerince duyurulması, toplumsal dayanışmaya olan ihtiyacın anlatılması

● Hazırlık çalışmalarının, pazarların açılışlarının, işleyişlerinin, gönüllü katılımların gösterilmesi.

● Pazarlardaki gelişmelerle birlikte; aşılama, çocuk sağlığı, aile planlaması, resmi nikah, nüfus cüzdanı, ev ekonomisi, maliyet, tasarruf, kar-zarar hesabı, banka işlemleri vb. konuların tartışılması

● Projeye katılan kadınların tanıklıkları, bireysel ve grupsal gelişimleri, gönüllü katılımların ve örnek uygulamalarının gösterilmesi

9. SÜRE

● 16 Temmuz - 30 Temmuz 2001 hazırlık ve görüşmeler (Bakanlık, TV, Belediyeler)

● 30 Temmuz - 15 Ağustos 2001 Televizyonda Anadolu Bahçeleri duyuruları

● 15 Ağustos - 30 Ağustos 2001 İlk pazarın açılması

- 30 Ağustos - 15 Kasım 2001 Olanakları dar, kış şartları ağır olan illerin internet sitelerinin açılması
- 15 Kasım 2001 - 15 Nisan 2002 Projedeki tüm il ve ilçelerde pazarların açılması ve web sitelerinin tamamlanması

Tarihlerde sapma olabilir.

10. FİNANSMAN

- Başvuru formlarının, sosyal inceleme ve raporlarının oluşumunun Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından karşılanması. Form ve yazım ücretlerinin kurumca, istenirse gönüllülerce karşılanması,
- Katılımcı kadınların fotoğraflı kimlik kartı ücretleri katılımcılar veya belediyeler ve gönüllülerce karşılanması,
- Web tasarımlarının televizyon aracılığıyla merkezden gönüllülerce gerçekleştirilmesi,
- İl ve İlçe gönüllülerince internet kullanımının sağlanması ve genç kızların eğitimi,

Üretici kadınların ilk ürünleri ve paketleme için gereken maliyetin gönüllülerin ve gönüllü kuruluşların geri dönüşümü kredisiyle sağlanması.

TOPLUMSAL CİNSİYET ve YOKSULLUK: YOKSULLUĞUN VARLIĞININ ve DÜZEYİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET BOYUTUNUN ÖLÇÜLMESİ İÇİN VERİ GEREKSİNİMİ

Gülfer DİKBAYIR

Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda gerçekleştirilmesine karar verilen yükümlülüklerden biri yoksulluğun sona erdirilmesidir. Aynı amaç Sosyal Kalkınma için Dünya Zirvesi'nde de vurgulanmıştır. Bu amacın gerçekleşmesi, ekonomik büyümenin yanı sıra cinsiyet eşitliği de dahil olmak üzere sosyal hedeflerin de gerçekleştirilmesini gerekli kılar. Geleneksel bakıştan farklı bir bakışla elde edilecek analitik yöntemlere gereksinim bulunmaktadır. Bu yolla kadın ile erkeğin yaşamın değişik alanlarındaki farklılıklarının algılanması sağlanabilir. Sosyo-ekonomik hakların kullanılma düzeyi, dağılım ve yoksulluk konularında kişilerin görelî durumlarının değerlendirilmesinde yardımcı olur.

1. Sosyo-ekonomik hakların uygulanması

2.1. Sosyo-ekonomik haklar açısından yasa-uygulama farkı

Sosyo-ekonomik haklar, başta Birleşmiş Milletlerin ve diğer uluslararası kuruluşların oluşturduğu sözleşmelerde (İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Avrupa Sosyal Şartı, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi vb.) yer almakta ve bu sözleşmeleri

imzalayan üye ülkelerin bu sözleşme maddelerine uygun yasal ve idari tedbirleri almasını zorunlu kılmaktadır.

Bu sözleşmeleri imzalayan ülkeler, belirtilen amaçların gerçekleşebilmesi için gerekli tüm yasal ve idari adımları atmamakla yükümlüdür. Öngördüğü yasal değişiklikleri, ulusal yasalarında genellikle yaptıkları gözlenmektedir. Üye ülkelerin, yalnızca sözleşmeye aykırı ulusal yasa maddelerini değiştirdikleri, hakların kullanımını sağlayacak, hukuk sistemi içinde bir köklü değişiklik yapmamaları hukuksal bir sorundur. Üye ülkelerin çoğunda hakların kullanımına ilişkin hedeflere ulaşma konusunda yasal sistemin bütününde radikal değişikliklere rastlanmamaktadır.

Bunun da ötesinde asıl sorun olan hak kullanımı açısından yasa-uygulama arasındaki farktır. Yasalarda, sosyo-ekonomik hakların kullanımı anlamında insanlara tanınan eşitlik¹ hipotetik bir eşitliktir. Bu hipotetik eşitliğin hak kullanımına dönüşmesi toplumsal sistemin bütünü ilgilendirmektedir. Köklü yasal değişikliklerle birlikte idari tedbirlerin, sosyo-ekonomik ve kurumsal reformların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Eşitlik hedefine ulaşılmasını geciktiren yapısal engeller bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik hakların kullanımı açısından eşitsizlik, kadın ve erkek arasında daha belirgin bir biçimde gözlenmektedir. Kadınların haklarını kullanması, onların sosyal ve ekonomik yaşamlarında idari ve yasal düzenlemeler yapılmasından çok kadınların özel alandaki yaşantıları ile ilgilidir. Ev içi işlerin paylaşımındaki eşitlik derecesi, aile içi karar alma sürecinde paylaşımın varlığı ve düzeyi kamusal alanda kadın ve erkeğin görelî pozisyonlarını da belirler. Kültürel değerler çok ağır değişir. Kadının insan hakları konusunda ciddi eksiklikler taşıyan kültürel yapının değişmesi konusunda ilk adım sosyoekonomik dönüşüm yoluyla gerçekleştirilmiş olur.

¹ 1982 yılının sonunda yürürlüğe konulan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. Maddesine göre herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep, ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.

2.2. Türkiye’de sosyo-ekonomik hakları cinsiyetlerin kullanımı açısından yasa-uygulama farkı

Türkiye’de 1923 yılında Cumhuriyet’in kurulmasının hemen ardından, kadınlar yasal düzeyde temel sosyal ve ekonomik haklarına kavuşmuştur ve temel eğitim kız ve erkek çocukları için zorunlu hale getirilmiştir. Buna rağmen 1990’larda kadınların yaklaşık dörtte biri (%25) okur-yazar değildir, erkeklerde bu oran yaklaşık % 5’e düşmektedir. 1994 verilerine göre 6-14 yaş grubunda bulunan 1.5 milyon çocuktan, kız çocuklarının yaklaşık % 16’sı, erkek çocuklarının % 10’u okula ya kayıt yaptırmamıştır ya da terk durumundadır. Kız çocuklarının başlıca okula gitmeme nedeni, ailenin göndermemesi ve kız çocuğunun ev işlerinde/çocuk bakımında aileye yardımcı olmasıdır (%31.2). Erkek çocuklarının ise başlıca okula gitmeme nedeni okula ilgi duymamasıdır (%29.1).

Türkiye’de kadınlar 1934 yılında temel siyasi haklardan olan seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur. Son parlamentoda 11 kadın milletvekili görev yapmıştır. Kadınların seçme hakkını da tek başına kullandığı tartışmalıdır. Seçimlerde oy verilecek parti, siyasi partiye ya da sivil toplum örgütlerine üye olma konularında kadınların özgür iradelerinin kendini göstermediği ortaya konulmuştur. (Ilkcaracan and Ilkcaracan, 1998). Araştırma, her üç eylem için karar verilmesi aşamasında kadınların eşlerinin fikirlerinin öne çıktığını göstermiştir. Erkeklerin eşleri adına karar verme oranı Doğu Anadolu Bölgesi’nde her üç eylem için de % 60’ı geçmektedir.

2.3. Sosyo-ekonomik hakların kullanımının izlenmesi ve yasa-uygulama farkının ortaya çıkarılması

Günümüzde herhangi bir ülkede, sosyo-ekonomik hakkın bireyler tarafından kullanılıp kullanılmadığı, ‘nesnel’ olarak varolan araştırma ve kayıt verilerinden oluşturulan istatistikî bilgiler ve göstergelerle izlenebilmektedir. İstatistikî bilgilerin ve göstergelerin nesnelliği, dayandıkları verilerin nesnelliği ile bağlantılıdır ve nesnel veri günümüzün en çok tartışılan konularından biridir. Diğer taraftan yasalarla tanınan hakların kullanımını engelleyen uygulamadaki engeller ve sorunlar, varolan araştırmaların, temel araştırma konularından biri değildir. Hak ve araştırma-istatistik-gösterge ilişkisi konusunda sağlıklı bir sonuca varmak için bu bağlamdaki tartışmaları gözden geçirmekte yarar vardır.

2.4. Geleneksel araştırma yöntemlerinin nesnelliği ve kavramlaştırma sorunları

Toplumsal olayların ve olguların, geleneksel araştırma yöntemleriyle bir bütün olarak ne denli kavrandığı ve nesnel(objektif) olarak ne ölçüde betimlendiği özellikle 1970’lerden sonra yoğun olarak sorgulanmaya başlamıştır. Bilimsel araştırma yöntemlerinde geleneksel olarak iki eğilim gözlenmektedir: Rasyonalizm (akılcılık) ve Amprizm(uygulayıcılık). Rasyonalizm saf(pure) nedene ya da mantığa dayanırken, amprizm doğal ve toplumsal dünyanın doğrudan gözlemlenmesi, kayıt edilmesi ya da izlenmesi sürecine dayanmaktadır (Nielsen 1990).

Kadınların ve erkeklerin farklı deneyimleri farklı ancak eşit ölçüde güvenilir veri kaynakları oluşturmaktadır. Harding (1987) sosyal bilimlerin geleneksel olarak problemlerin analizinde baskın grubun yani beyaz, batılı, orta sınıf erkeğin deneyimlerden yararlandığını ifade etmiştir. Ona göre, bu yapılırken açıklanması gereken kadın deneyimleri gözden kaçmaktadır.

Caplan (1988) erkek öznelliğinin nesnellik olarak sunulduğunu savunmaktadır. Harding (1995) tarafsızlığın nesnelğin gerçekleşmesinin aleyhine çalıştığını ve tüm sosyal değer ve çıkarlardan arınmanın ne mümkün ne de amaç olduğunu ileri sürer.

Sosyal bilimlerde toplumsal cinsiyet bilinci sorunların saptanmasında kadınların da deneyimlerinin kullanılmasını gerekli kılar. Harding (1995) toplumsal cinsiyet bilinciyle bakıldığı takdirde ekonomi biliminin temel kavram ve analiz yöntemlerinin pek çok erkek merkezli değer ve çıkarlar ile şekillendirildiğini savunur. Ekonomi teorisinin daha kapsamlı ve gerçekçi biçimde yeniden yapılandırılması için daha kapsamlı ve gerçekçi farklı cinsiyet değerlerinin, çıkarlarının, rollerini ve kadınların ev içi emeklerinin gözönünde bulundurulması gereklidir.

3. Geleneksel hanehalkı anketlerinin yetersizliği

Neoklasik ekonomistlerin büyük çoğunluğu Gary S. Becker tarafından geliştirilen ve hanehalkı düzeyindeki olayların izlenmesi için bireyin incelenmesini öngören yöntemi benimsemişlerdir. Bu geleneksel yöntemde

hanehalkı reisi analiz yapılırken birim olarak ele alınır ve aile içi kaynak bölüşümü analiz dışında tutulur. Bunun yanısıra hanehalkındaki bireylerin davranışlarını şekillendiren sosyal, yapısal, kültürel etkenler çoğu kez gözardı edilir (Phipps, 1995). Hanehalkı karar alma konusunda Becker modelinin kullanımı, aile bireyleri geliri her zaman eşit olarak paylaşmayacakları ya da harcamalardan eşit yararlanamayacakları için sorgulanmaktadır. Aynı hanede bulunan fertlerin refah düzeylerinin farklı olması sıkça karşılaşılan bir durumdur (MacDonald, 1988).

Kadın yoksulluğunun ölçülmesi konusunda en sık karşılaşılan yaklaşım hanehalkı reisi kadın olan ve erkek olan hanelerin gelir ve tüketim yoluyla ölçülen yoksulluk oranlarının karşılaştırılmasıdır. Fakat bu yöntemin 2 önemli eksikliği bulunmaktadır. Öncelikle “hanehalkı reisi kadın olan haneler” homojen birey gruplarına işaret etmez. Bu grubun içinde hiçbir sosyal güvenceye sahip olmayan boşanmış ya da eşi ölmüş kadınlar da, yurtdışında çalışan eşleri yoluyla yeterli mali kaynağa sahip kadınlar da yer alır. İkinci olarak bu yaklaşım kaynakların kullanımı konusunda cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan kadın yoksulluğunu ortaya koymakta başarısız olur (Çağatay, 1998).

Fukuda- Parr (1999) geleneksel yoksulluk ölçütlerinin hanehalkını araştırma birimi olarak kabul ederek sadece gelire odaklandığını belirtir ve “yoksul” fertlerin belirlenebilmesi için katılımcı kırsal değerlendirme çalışmalarının hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketlerinden üstünlüğüne işaret eder. Litchfield (1999), eşitsizlik, yoksulluk ve refah kelimelerinin üç farklı kavrama işaret ettiğini belirtmekle birlikte bu kavramların birbiriyle yakından ilgili olduklarını ve bileşik ölçütlerin geliştirilmesinde birlikte kullanılmalılarının gerekliliğini savunmuştur.

Kaynakların hane düzeyinde paylaşımı ve hane içindeki eşitsizlik konularında yapılan araştırmalar giderek artmaktadır. Purkayastha (1999), hane içi kaynak dağılımına verilen önemin nedeninin bu dağılımın kadınlar aleyhine olması kaygısından çok ekonomik kalkınma için bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması gerekliliği ile açıklanabileceğini belirtmiştir.

Ücretli çalışmayı ücretsiz çalışmadan ve her iki tür işin yapılması için gereken zamanı birbirinden ayırmak için bir ölçüte gereksinim vardır. Sonucunda bir

ödeme olsun ya da olmasın farklı işler için kullanılan zamanın yoksulluk araştırmalarında kullanılması, refah arayışında zaman en önemli varlıklardan birini oluşturduğu için, gereklidir.

Bireylerin sağlık durumları ve sağlık sigortalarını hangi yolla elde ettikleri de yoksulluk çalışmalarında kapsanmalıdır. Sağlık sigortasının kullanımı konusunda da kadın ve erkek arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır ve bu farklılık kadın ve erkeğin görece refah düzeyleri konusunda doğrudan ipuçları verir. Kadınların ev içi sorumlulukları, karar alma konusundaki ikincil pozisyonları ve hareket etmeleri konusundaki kısıtlamalar onların ücretli işlere ve formel iktisadi faaliyetlere katılımını kısıtlar. Bu durum onları sosyal güvenlik ve sağlık sigortasına sahip olmaktan da alıkoymaz.

4. Yoksulluk kavramının yapısından kaynaklanan ölçüm zorlukları

Mutlak yoksulluk, yaşamı sürdürmek için gerekli minimum gelirden yoksunluğu ifade etmekle birlikte, yeni yaklaşımları kapsayacak biçimde yoksulluk göstergelerinin genişletilmesine gereksinim duyulmaktadır. Lok-Dessallien (2000), yoksulluk sınıflandırmasında halen uygulanan yöntemlerin yanlılığına işaret etmektedir. Sen (1993), mutlak yoksulluğun kapasitelerin sınırları konusunda geçerli olduğunu, belirli mallar ve özelliklere ulaşımın mutlak yoksulluk için ölçüt olamayacağını belirtmiştir. Streeten (1994) mutlak yoksunluğun, görece avanjin bir fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir.

Yoksulluk konusunda disiplinlerarası bir yaklaşım geliştirilmeksizin yoksulluğun bütün yönlerinin ele alınabilmesi mümkün değildir. Mouyelo-Katoula ve diğerleri (1998), yoksulluğun temel özelliklerini çok yönlülük, etkileşim, değişkenlik, dinamik ve özgün olma olarak belirtmişlerdir. Duclos, J.-Y. ve diğerleri (1999), yoksulluğun çok yönlü bir kavram olduğunun kabul edilmiş olmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmaların hemen hepsinin kişinin durumu hakkında bir yargıya ulaşmak için tek bir veri kaynağına dayandığını ve bunun da genellikle harcama ya da gelir verisi olduğunu ifade etmişlerdir. Hane halkının ve tek tek bireylerin özelliklerinde görülen farklılıkların, hane büyüklüğü ve kompozisyonunun, tek tek bireylerin yaptığı işlerin, yaşanan yerleşim yerinin kişilerin durumuna ek fayda ya da ek maliyet olarak katkıları gözardı edilmektedir. Bu nedenle yoksulluk sınırı belirlenirken kişilerin ihtiyaçlarındaki ve bunu karşılamak için ödemek zorunda

oldukları fiyatlardaki farklılıkların dikkate alındığı bir yapılmasına gereksinim vardır (Mouyelo-Katoula ve diğerleri, 1998).

Hanehalkı anketleri yoksulluk araştırmalarının temel veri kaynağı olmakla birlikte bu konunun irdelenmesinde sadece gelir düzeyini dikkate almaktadır ve bu yönüyle eksiktir. “Yaşam Standartı Ölçme Anketleri” Dünya Bankası tarafından geleneksel yöntemlerin eksikliğini gidermek amacıyla geliştirilmiş olan oldukça kapsamlı çalışmalardır (Mouyelo-Katoula ve diğerleri, 1998).

5. Türkiye'de kadınların dezavantajlı konumları

12 ve daha yukarı yaşta bulunan işgücü nüfusu içinde erkeklerin % 63.05'i kadınların ise % 27.77'si istihdam edilmektedir. Erkeklerin onda birine karşılık kadınların onda yedisi ücretsiz olarak çalışmaktadır (DİE, 2000). Ücretli çalışan kadınlar, ortalama olarak ücretli çalışan erkeklerin yarısı kadar kazanmaktadır. Sosyal güvenlik kapsamında çalışan kadınların oranı erkeklerin çok gerisindedir (İlkkaracan, 1998).

Kadınların ve erkeklerin yoksulluk karşısında görelî durumlarını ortaya koyan kapsamlı bir çalışma şu güne dek yapılmamıştır. Böyle bir analiz kadın ve erkeğin farklılık gösteren deneyimlerinin kavranmasını gerektireceği için bu amaçla düzenlenecek anketin de toplumsal cinsiyet bilinci ile tasarlanması gereklidir. Bunun yanı sıra sadece gelir göstergeleri ile yetinilmemesi ve kişilerin durumunu ortaya koyan derinlemesine araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Kadın ve erkek arasında eğitim düzeyi konusunda önemli farklılıklar görülmektedir. Yoksulluk sınırı² altında bulunan kişiler içinde minimum gıda harcaması yaklaşımına göre hesaplanan yoksulluk sınırının altında bulunan 6-24 yaş grubundaki kadınların %25, erkeklerin %16'sı okuryazar değildir. Temel gereksinimler yaklaşımına göre hesaplanan yoksulluk sınırı için karşılık gelen oranlar kadınlar ve erkekler için sırasıyla %15 ve %11 şeklindedir.

Eğitim düzeyi, tüm eğitim düzeylerini tamamlamak için gerekli yaşa göre ayarlandıktan sonra kadın ve erkek arasındaki farklılık daha çok belirginleşir. 25

² Bu çalışmada kullanılan yoksulluk sınırı Erdoğan (1998) çalışmasından alınmıştır ve en az gıda harcaması yaklaşımı için yıllık 7,848,000 TL.'ye (246 \$), temel gereksinimler yaklaşımı için ise yıllık 18,252,000 TL.'ye (614 \$) eşittir.

yaş ve üzerinde olup minimum gıda harcaması yaklaşımı ile hesaplanan yoksulluk sınırı altındaki kadınların %67'si erkeklerin ise %28'i okuryazar değildir. Kadın ve erkek arasında eğitim düzeyi konusundaki farklılık, tüm eğitim düzeylerinde erkekler lehine devam eder.

12 ve üzeri yaş grubundaki kadınların alternatif yoksulluk sınırlarına göre sırasıyla %2.5'u ve %4.5'u tarım dışı faaliyetlerde bulunurken erkekler için bu oranlar %23 ve %36'dır. Aynı yaş grubundaki çalışan kadınların birinci yaklaşıma göre % 83, ikinci yaklaşıma göre %78'i ücretsiz olarak çalışırken erkekler için bu oranlar sırasıyla %27 ve %21'dir.

Sağlık sigortasına sahiplik konusunda kadınlar ve erkekler içindeki paylarda fazla farklılık görülmez. Yoksulluk sınırı altında kalan hem erkekler hem de kadınlar için sağlık sigortası kapsamında olma oranı yoksulluk eşiği yükseldikçe artar.

Tablo 1. Yoksulluk türü ve temel özelliklere göre yoksulluk sınırı altında kalan kadın ve erkeklerin dağılımı

	Minimum gıda harcaması yaklaşımı için hesaplanan yoksulluk sınırına göre (Hanehalklarının % 5.7'sini kapsar)		Temel gereksinimler yaklaşımı için hesaplanan yoksulluk sınırına göre (Hanehalklarının % 32.4'ünü kapsar)	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Eğitim düzeyi				
<i>(6-24 yaştaki nüfus)</i>				
Okur yazar olmayan	24.58	15.89	15.42	10.53
Mezun olmayan	30.66	39.61	30.39	34.53
İlkokul	41.69	34.77	45.44	38.53
Ortaokul ve dengi	2.00	7.05	5.50	10.94
Lise ve dengi	1.06	2.57	3.15	5.23
Üniversite ve üzeri	0.01	0.10	0.10	0.23
<i>(25 ve üzeri yaştaki nüfus)</i>				
Okur yazar olmayan	66.56	27.85	52.99	18.42
Mezun olmayan	7.21	12.72	7.74	10.39
İlkokul	25.35	54.94	36.53	58.98
Ortaokul ve dengi	0.42	3.03	1.53	6.47
Lise ve dengi	0.46	1.12	1.16	5.02
Üniversite ve üzeri	0.00	0.34	0.04	0.73

İstihdam durumu

(12 ve üzeri yaştaki nüfus)

İktisaden faal olmayan	58.48	32.41	60.96	30.21
Tarımda çalışan	39.01	44.22	34.99	33.91
Tarım dışı sektörlerde çalışan	2.51	23.37	4.05	35.87

İşin türü

(12 ve üzeri yaştaki nüfus)

Ücretli ve sosyal güvenlik kapsamında	0.67	13.68	2.54	29.21
Ücretli , sosyal güvenlik kapsamı dışında	16.73	59.59	19.11	49.85
Ücretsiz	82.6	26.73	78.35	20.94

Sağlık sigortasının varlığı

Sağlık sigortasına sahip	24.07	23.67	39.18	38.34
Sağlık sigortasına sahip değil	75.93	76.33	60.82	61.66

Kaynak : 1994 Gelir Dağılımı Araştırması yayımlanmamış ham verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 2'de %10'luk hanehalkı grupları içinde ortada yer alan (5. ve 6. %10) ve en üstte yer alan (9. ve 10. %10) hanehalklarının temel özelliklere göre dağılımı verilmiştir. Gelir düzeyi arttıkça hem kadının hem de erkeğin durumlarında gelişme gözlenmekle birlikte, eğitim düzeyi, istihdam ve çalışma tipi alanında kadınlar erkeklerin gerisinde kalmaya devam eder.

Table 2. Hane başına düşen gelire göre orta ve en üst gelir grubunda yeralan kadın ve erkeklerin temel özelliklere göre dağılımı, 1994

Han halklarının Besinci % 10'u		Han halklarının Altıncı % 10'u		Han halklarının Dokuzuncu % 10'u		Han halklarının Onuncu % 10'u	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek

Eğitim düzeyi

(6-24 yaştaki nüfus)

Okur yazar olmayan	10.33	7.33	9.41	7.39	8.83	5.81	7.84	5.44
Mezun olmayan	26.25	32.44	27.85	29.64	23.55	24.66	23.82	23.78
İlkokul	47.05	39.46	45.03	37.85	44.59	38.33	39.53	35.54
Ortaokul ve dengi	10.04	12.73	9.27	14.79	10.80	17.41	12.89	17.22
Lise ve dengi	6.21	7.51	8.32	9.92	11.01	12.95	14.30	16.04
Üniversite ve üzeri	0.13	0.54	0.12	0.41	1.22	0.85	1.62	1.97

(25 ve üzeri yaştaki nüfus)

Okur yazar olmayan	38.18	10.39	34.65	8.55	24.54	5.67	20.22	3.11
Mezun olmayan	8.20	8.18	7.55	6.67	6.91	5.53	5.61	4.00
İlkokul	46.70	58.83	46.62	56.80	43.08	48.75	39.48	43.82
Ortaokul ve dengi	3.16	9.84	4.68	9.52	5.75	11.25	5.99	9.98
Lise ve dengi	3.44	10.27	5.62	13.35	13.46	16.06	17.32	18.60
Üniversite ve üzeri	0.32	2.50	0.89	5.12	6.27	12.74	11.38	20.49

İstihdam durumu

(12 ve üzeri yaştaki nüfus)

İktisaden faal olmayan	64.23	27.59	62.25	27.80	62.77	26.41	66.05	24.22
Tarımda çalışan	29.18	27.90	29.98	25.38	23.58	20.19	20.54	18.47
Tarım dışı sektörlerde çalışan	6.59	44.51	7.77	46.82	13.65	53.40	13.42	57.32

İşin türü

(12 ve üzeri yaştaki nüfus)

Ücretli ve sosyal güvenlik kapsamında	7.52	45.77	10.70	48.91	27.34	56.08	32.27	57.29
Ücretli , sosyal güvenlik kapsamı dışında	19.14	36.87	16.87	35.61	10.90	25.92	7.33	22.00
Ücretsiz	73.34	17.36	72.43	15.48	61.76	18.00	60.40	20.71

Sağlık sigortasının varlığı

Sağlık sigortasına sahip	54.88	53.51	55.69	55.69	64.74	61.34	62.54	60.00
Sağlık sigortasına sahip değil	45.12	46.49	44.31	44.31	5.26	38.66	37.46	40.00

Kaynak : 1994 Gelir Dağılımı Araştırması yayımlanmamış ham verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yoksulluk sınırının düzeyine göre kişilerin pozisyonları ya da gelir düzeyine göre kişilerin pozisyonları eğitim düzeyi, istihdam biçimi, sosyal güvenlik düzenlemesi tarafından kapsama gibi konularda önemli ipuçları vermekle birlikte gelir yaratıcı kapasite ile bu kapasite üzerinde doğrudan etkiye sahip olan toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturulması arasındaki ilişkiye odaklı yoksulluk değerlendirme çalışmalarına gereksinim bulunmaktadır. Hanehalkı gelirin dayalı analizler kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların ortaya konulmasında yetersiz kalmaktadır.

6. Sonuç

Yasa/düzenleme ve sosyoekonomik hakların kullanımındaki farklılıklar konusunda izleme ve değerlendirme için ulusal bir sistemin oluşturulması

gerekmektedir. Kamusal ve özel, sivil toplum kuruluşları, ulusal istatistik enstitüsü başta olmak üzere tüm birimlerin kendi sorumluluğunu yerine getirmesi ve bunu diğer birimlere aktarımı gereklidir. Erkeklerle kadınların farklılıkları konusunda yaklaşımda bulunurken 3 temel adımdan sözedilebilir. Bunlar:

1. Sosyo ekonomik hakların kullanımı konusunda görülen farklılıklar
2. Hakların kullanımı konusunda görülen engellerin tespit edilmesi
3. Bu engellerin altında yatan ve kökleri derinlerde bulunan nedenlerin araştırılması

Kadınların yaşamlarının birçok yönünü detaylı hanehalkı araştırmaları ile yakalamak mümkün değildir ve derinlemesine araştırma gereklidir. Yoksul kişilerin özellikleri konusunda bilgi edinme amacı ile yapılan yoksulluk araştırmaları kadın ve erkeğin tümüyle farklılık gösteren tecrübelerini gözardı etmemelidir. Gelirdeki sürdürülebilir büyüme yoksulluğun sonlandırılmasında olumlu etkiye sahip olmakla birlikte, büyümenin getirileri tüm hane halklarına ya da hanehalklarındaki tüm bireylere ulaşamaz.

Yoksulluğun ölçülmesinde minimum gıda harcaması yaklaşımı önemli eksiklikler ve kısıtlar taşımakla birlikte veri bulma konusunda görece olarak daha az sorunla karşılaşılması dolayısıyla en yaygın biçimde kullanılan ölçüm aracıdır. Temel gereksinimler yaklaşımı bir adım ileri giderek yiyecek dışında bazı mal ve hizmetleri de kapsar. Ancak bu yaklaşımda minimum gıda harcaması yaklaşımının indirgemeci yaklaşımından tamamıyla kurtulmuş değildir. Yoksulluk döngüsünde yönün belirlenebilmesi için (yoksulluk neden mi yoksa sonuç mu) toplumsal cinsiyet duyarlılığı olan yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Yoksulluğun görülmesi ve boyutu konusunda kadın ve erkek arasında görülen farklılıkların analizi için geleneksel yoksulluk ölçümleri yetersiz kalmaktadır.

KAYNAKLAR

Cagatay, N. (1998). "Gender and Poverty", Social Development and Poverty Elimination Division, UNDP Working Paper Series, No. 5.

Caplan, P. (1988). "Engendering Knowledge: The Politics of Ethnography", *Anthropology Today*, vol. 4, no. 5, pp. 8-17.

Constitution of the Republic of Turkey, (1993). Turhan Publications, Ankara: Turkey.

Dayioglu, M. (1995). "Earnings Inequality between Gender in Turkey" Ph. D. Thesis in Economics, Middle East Technical University, Ankara.

Dikbayir, G. and Karaduman Tas, A. (2000). "Women and Health Insurance: The Situation of Women as Dependents in Turkey", presented at CIRCED International Seminar on Social and Economic Patterning of Health among Women, January 20-22, Tunis, Tunisia.

Duclos, J.-Y. et al. (1999). "Making Multidimensional Poverty Comparisons", <http://mango.human.cornell.edu/cfnpp/images/wp98.pdf>

Erdogan, G. (1998). "Poverty Profiles in Turkey", paper presented in the meeting of Expert Group on Poverty Statistics, Rio de Janeiro, 13-15 May.

Fukuda-Parr, S. (1999). "What does feminization of poverty mean? It isn't just lack of income", *Feminist Economics*, Vol. 5, No. 2, pp. 99-103.

Harding, S. (1987). "Introduction: Is There a Feminist Method" in Harding (ed.). *Feminism and Methodology: Social Science Issues*, Indiana University Press.

Harding, S. (1995). "Can Feminist Thought Make Economics More Objective? ", *Feminist Economics*, vol. 1, no. 1, pp. 7-32.

Ilkcaracan, I. (1998). "Urban Women and Working Life" in Berktaş Hacimirzaoglu and Ozkan (eds.), *Women and Men in 75 Years*, Istanbul.

Ilkkaracan, I. and Ilkkaracan, P. (1998) "From Servant to Citizen: Where Women are Placed?" in Unsal (ed.), From Servant towards Citizen in 75 Years, Istanbul.

Litchfield, J. A. (1999). "Inequality: Methods and Tools", <http://www.worldbank.org/poverty/inequal/index.htm>

Lok-Dessallien, R. (2000). "Review of Poverty Concepts and Indicators", http://www.undp.org/poverty/publications/pov_red

MacDonald, M. (1998). "Gender and Social Security Policy: Pitfalls and Possibilities", *Feminist Economics*, vol. 4, no. 1, Routledge, UK.

Mouyelo-Katoula et al., (1998). "Monitoring Poverty Alleviation in Africa: An Iterative Approach", *Annual Report on International Statistics*, ISI.

Phipps, S. A. and Burton, P. S. (1995). *Social/Institutional Variables and Behaviour within Households: An Empirical Tests Using the Luxembourg Income Study*, vol. 1, no. 1, pp. 151-174.

Purkayastha, D. (1999). "Patriarchal Monopoly and Economic Development", *Feminist Economics*, vol. 5, no. 2, pp. 61-78.

Sen, A. (1993). "Capability and Well-being", in Nussbaum and Sen (eds.), *The Quality of Life*, Clarendon Press, Oxford.

State Institute of Statistics (SIS) (2000) Household Labour Force Survey Results, April 1999, Ankara.

Streeten, P. (1994). "Poverty Concepts and Measurement", in R. van der Hoeven and R. Anker (eds.), *Poverty Monitoring: An International Concern*, UNICEF.

UN. (1988). *Improving Statistics and Indicators on Women Using Household Surveys*, New York.

UNDP. (1997). *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.

KÖYDEN KENTE GÖÇ, YOKSULLUK ve KADIN

Mehtap GÜNEŞ

1950'lerden beri süre gelen köyden kente göç olgusu içinde kadınlar, aktif rol oynamaktadırlar. Köyden kente ilk gelenler genç ve bekar erkekler olmakla birlikte, zaman içinde kentler köydeki kadınlar için büyük bir cazibe kazanmıştır. Kentin rahat ve daha az baskılı bir yaşam vaadi, köyde yaşayan kadınları kente çekmiştir. Köyde hem tarlada hem evde çalışan; hem de kocasının ailesinin evinde, aile büyüklerinin denetimi altında yaşamak durumunda olan kadın, büyük kente gelip rahat etmek arzusuyla kente gelme çabası içerisine girmiştir. Diğer yandan köyde tarlası olmayan ya da paylarına düşen toprak miktarı kendilerine yetmeyen ailelerin erkekleri için de, kentteki istihdam imkanının çokluğu, kentin daha rahat bir hayat getireceği düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Kente göç etme isteğinin diğer bir sebebi ise ailelerin çocuklarına iyi bir gelecek sağlamak arzusudur ve bir çok kadın için bu çok önemlidir.

Ancak Türkiye'de kent yoksulluğu ve buna bağlı olarak yoksulluğun kadınlaşması, esas olarak köyden kente göç olgusu ile birlikte başlamıştır. Kentteki yaşam, köyden göçen kadınlara pek umduğunu verememiştir. Bu kadınlar, kente tutunabilmek için çaba göstermek zorunda kalmışlardır. Göç edenlerin çoğu yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkum olmuşlardır. Konut, yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetlerinin yokluğu, göç edenlerin çoğu için gündelik yaşamın bir hayatta kalma savaşına dönüşmesine sebep olmuştur. Göçle birlikte, işsizlik, gelir eşitsizliği, sosyal adaletsizlik gibi olumsuzlukların her gün yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Tüm bunlara, oturdukları kenar mahallelere gerekli hizmetin götürülmemesi de eklenince kadınlar ve çocuklar

için hayat tamamen çekilmez hale gelmektedir. Bu kadınlar, yıllarca elektriksiz ve susuz mahallelerinde akşamları lamba ışığında, kuyudan taşıdıkları su ile hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Kentte tutunamayan, kentin asıl sahipleri tarafından dışlanan, kentin nimetlerinden paylarını hakkıyla alamayan bu ailelerin delikanlı çocukları, kızgınlıklarını kamusal alanda şiddet eylemleri biçiminde ya da kendilerinin olmayan, olamayan kent merkezinde hırsızlık, gasp, tecavüz, cinayet gibi eylemlerle göstermişlerdir. Bu durumda da gene acı çeken, oğullarını bu suç batağına ya da polis kuvvetlerine kaptıran analardır.

Kentin yoksulluğunun ve buna bağlı olarak da şiddetin çok yoğun olarak yaşanmasına rağmen 'aile namusu'na verilen önem ve kadının ev dışında çalışmasının buna bir tehdit olarak görülmesi, kadınların çalışmasını engelleyici unsurların başında gelmektedir. Erkekler en ağır ekonomik koşullarda bile kadının çalışmasını kendileri için bir tehdit, onur kırıcı bir davranış olarak görüyorlar. Erkek, içinde bulunduğu sistemin sürmesinin, kadının çalışmamasına ve dolayısıyla ekonomik olarak kendisine bağımlı kalmasına bağlı olduğunu düşünüyor. Kadın, ekonomik şartların zorlanması sonucunda bir işte çalışmaya başladığı taktirde, namus kaygısı sebebiyle davranışlarına çok dikkat etmesi gerekmektedir. Ancak ne kadar dikkat ederse etsin, çoğu zaman dedikodudan kurtulamamaktadır. Eğitim ve beceri düzeyleri sınırlı olan bu kadınlar, çalışma iznini eşlerinden alabilirlerse daha çok ev temizliğine giderek, kısıtlı para karşılığında ve iş güvencesi olmadan ailelerine katkıda bulunmaya çalışıyorlar. Yine de para kazanarak aile geçimine katkıda buldukları halde bunu kendileri bile küçümseyerek hem ev içi ve hem ev dışı çifte sorumluluklarını, pek de taktir ve değer görmeden yükleniyorlar ve kentte tutunabilmek için büyük roller oynuyorlar. Ancak genelde bu kadınların emek ve çabalarının karşılığını alamadıkları, aile içerisinde düşük olan konumlarının önemli ölçüde yükselmediği görülmektedir. Ayrıca, çoğunlukla aynı köy ve bölgeden göçen insanların ve dolayısıyla akrabaların kümelendiği gecekondu mahallelerinde yaşamak zorunda olan bu kadınlar, üzerlerindeki bu sıkı toplumsal denetimden 'kent' ortamında da kurtulamamışlardır.

Günümüzde uygulanan liberal politikaların sonucunda, ekonomik kutuplaşma ve alt sınıfların hızlı bir şekilde yoksullaşması yaşanmaktadır. Köyden göç etmiş kadınlar, ortaya çıkmış bu durumla baş edebilmek ve ailelerinin ayakta kalabilmelerini sağlamak için ağır yükler ve sorumluluklar yüklenmektedir. Kocasız kalan, ya da kocasının getirdiği paranın çok yetersiz

kaldığı durumlarda, kadınların hem ekonomik faaliyetleri artmakta, hem de tasarruf edebilme çabası içerisine girmektedirler. Eve giren parayı yetiştirme derdi içinde olan kadınlar, kendi ihtiyaçlarını göz ardı etmekten çekinmemektedirler. Buna rağmen günlük harcamaların kadının üzerinde olduğu evlerde erkek, fiyat artışlarının ne kadar hızlı olduğunu kavramakta güçlük çekince ve verdiği paranın yetişmemesi durumunda, evde karı ve koca arasında olaylar çıkmakta, erkek karısını aşırı para harcamakla suçlamaktadır. Aile içi şiddet ve tartışmalar, artan yoksulluk ve işsizlikle birlikte artmaktadır. Özellikle kocanın işsiz olduğu ya da düzenli para getiremediği ve karısının çalışmak zorunda kaldığı durumlarda evde tansiyon yükselmekte ve koca şiddete kalkışmaktadır. Ancak çoğu kadın bu şiddeti de kocalarının içinde bulunduğu stresli durumla açıklamakta ve şiddeti meşrulaştırmaktalar. Kısaca, artan yoksullukla birlikte kadınların hem ekonomik katılımları ve hem de uğradıkları ihlaller artmaktadır. Ancak kadınlar, içinde buldukları ataerkil yapı yüzünden bu yapılanmayı kabullenmiş durumdadır. Bu yapılanmayı kırıp da şiddete 'hayır' diyebilen kadınlar ise ne boşanma davası açabilecek maddi imkana ne de hangi prosedürü izleyecekleri bilgisine sahiptirler.

Yine gıdanın aile bireyleri arasındaki paylaşımı sırasında nitelik ve nicelik farklılıkları görülür. Yemek listesinde nadiren yer alan et, özellikle aile reisince tüketilir. Kadınlar ve çocuklar hiçbir zaman en iyi parçayı alamazlar. Ayrıca bazı yiyecekler belirli bireyler için korunur ve saklanır. Erkekler yaramayan besinler nedense kadınlar ve çocuklara uygun görülür. Bir gelenek olarak kişilerin davranışlarında görülen bu anlayışla sık sık karşılaşmaktayız. Şanlıurfa'da yapılan bir araştırmada haneye giren her türlü kaynağın, hane içi konum ve güç ilişkileri temel alınarak dağıtıldığı, aile içi toplam gelir artsa da bunun evdeki hayat seviyesine yansımadağı görülmüştür (Şanlıurfa'da Yoksulluk Manzaraları, Toplum ve Bilim). Bu araştırma neden orta halli ailelerde bile kadının, görece yoksul olduğunu açıklamaktadır. Ailenin gelir düzeyi ve hayat standardı ne olursa olsun, Türkiye'de kadınların ezici çoğunluğu kendine ait bir gelirden yoksundur. Türkiye'de yalnızca %22 kadının kendine ait bir geliri var ve hane geliri ne olursa olsun kadının yoksulluğu her zaman ailenin yoksulluğunu da getirmiyor (DPT, Beş Yıllık Kalkınma Planı, Toplumda Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu, Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk Alt Komisyonu Raporu, Ankara, 2001).

Kadınlar üzerlerine çöreklenen yoksulluktan bir nebze de olsa kurtulabilmek için evlerine parça başı iş almakta ve evlerinin geçimine katkıda bulunmaya

çalışmaktadırlar. Küreselleşen dünyanın getirdiği rekabet ortamında her zamankinden daha fazla gerek duyulan ucuz ve örgütsüz iş gücünün önemli bir kısmını kadınlar ve özellikle de gecekonuda yaşayan kadınlar oluşturmaktadır. İşin eve gelmesi sayesinde hem ev işlerini ihmal etmemiş ve hem de çocuklarının başında bulunuyor olan kadınlar, eve katkıda bulunuyor olmakla üzerlerindeki baskıyı bir nebze de olsa azaltmaya çalışmaktadırlar. Ancak ev eksenli çalışma olarak nitelendirilebilecek olan bu çalışma tipinin de diğer işlerle kıyaslanınca beraberinde getirdiği olumsuzluklar var. Her şeyden önce şunu belirtmekte yarar var ki DİE'ye göre tüm evde çalışanların %95'i kadındır. Ev eksenli çalışma, düşük ücretli, genellikle sosyal hak ve güvencelerden yoksun gerçekleştirilen bir çalışma türüdür.

Kimi kadınlar hızla kötüleşen ekonomik koşullar sebebiyle köyü özler duruma gelseler de gerek çocuklarını kentte okutma istekleri ve gerekse köyde ev ve tarlanın kalmamış olması bu isteğin gerçekleşmesini imkansız hale getirmektedir. Evlerini, mallarını, geçim imkanlarını kaybeden bu insanlar için göç, maddi bir kayıp olup, yeni mekanda iş bulamamak bu kayıp duygusunu pekiştiriyor. Göç genellikle aile içi ilişkilerde değişikliklere neden oluyor ve bu değişiklikler erkeklerden çok kadınları etkiliyor. Göç eden ailelerin maddi durumlarının kötü olması aynı hanede yaşayan aile bireylerinin sayısının artmasına sebep oluyor. Zira birden fazla aile bir arada yaşayarak bazı giderlerden tasarruf etmeye çalışıyorlar. Bu mekan kısıtlanması kadının daha çok ezilmesine zemin hazırlıyor. Kadınların, bu hane içinde yaşamak durumunda kaldıkları, gerek bu kadınları ve gerekse de evdeki çocukları olumsuz şekilde etkilemektedir.

Diğer taraftan küçük bölgelerden göç ederek küçük imkanlarla yaşamak zorunda olan kadın ve özellikle genç kızlar, tek eğlence kaynakları olan görsel basında şahit oldukları bazı manken, oyuncu ve şarkıcıların şaşaalı hayatlarına karşı sempati duymaktadırlar. Yokluk içerisinde yaşayan bu ailelerin özellikle kız çocukları, kendilerine bir anlamda empoze edilen bu lüks yaşamı kendi hayatlarında da yaşama arzusuyla evden kaçmaktadırlar. Gerçek yaşamda bu lüks hayatları bulamayan ancak hayatlarını da idame ettirmek zorunda olan ve karşılaştıkları sorunları çözümlenecek kadar eğitim ve bilgi düzeyi olmayan bu kızlar bu sefer de seks tüccarlarının ellerine düşmektedirler. Bu kızların çocuk denilecek yaşta fuhuş batağına düşmesinin bir diğer sebebi de aile içi şiddet ve üyeler arasındaki ilişkinin manen çözülmesidir. Yine yoksulluklarını bertaraf

edemeyen bu insanların rahat yaşama arzuları bazen kendi iradeleri ve fakat bazen de bir yakınının zorlaması ile bu ticaretin içine sürüklenmesine sebep oluyor. Maalesef ülkemizde de kadın ve genç kız ticareti içinde yer alan kızlarımızın yaşı dramatik şekilde düşmüştür. Oysa ülkemizin de taraf olduğu ‘Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de çocukların cinsel sömürü objesi olmaktan korunması, bu arada fuhuş ve pornografi dahil olmak üzere her türlü cinsel sömürü olaylarından koruyucu tedbirlerin alınması taraf devletlerin görevidir. Ayrıca Türk Ceza Kanunu’nun 435 ve 436. maddeleri, “Fuhşa tahrik” başlığı altında toplanarak çocukların, küçüklerin, kadınların, hatta erkeklerin çeşitli biçimlerde teşvik, tehdit, cebir ve şiddet, nüfuzun kötüye kullanılması, iffal yoluyla fuhşa teşvik edilmesi failin mağdura yakınlığına göre cezalandırılmasını öngörmektedir. Bu temel ilkeler adeta yok sayılıp, pazarda her gün/gece satışa sunulan, boyun eğen, bir türlü ‘bizim çocuklarımız’ olamayan ‘öteki’ olarak nitelendirilip soyutlanan, fuhuş sektörünün adeta köleleştirdiği kız çocuklar, insan haklarının ihlal edildiği en kritik alanlarından birisini oluşturmaktadır (Esin Küntay, 21.Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu; Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları).

Özellikle kentte yaşayan fakirleştirilmiş kadının yaşamak durumunda kaldığı bir diğer problem ise kocanın gerek geçim yükünden kaçmaktan başka çare bulamamasından ve gerekse diğer başka sebeplerden evi terk etmesidir. Bu erkeklerin çocuklarıyla ilgili herhangi bir sorumluluk hissetmemeleri, kadınlarla birlikte onları da bırakmış olmaları, kadınların fakirliklerini ve çaresizliklerini iyice artırmaktadır. Özellikle son ekonomik krizle birlikte artan fakirlikle beraber evini terk eden erkeklerin oranında artış olmuştur. Bunun, hükümetin içinde bulunduğu şehir olan Ankara’da bol sayıda örneklerini görmek gayet mümkündür. Eşi tarafından terk edilen bu kadınlardan bazılarının belediyeler tarafından iş imkanı sağlanmışsa da hepsine ulaşabilmek mümkün olmamıştır.

Sağlık hizmetlerinden bu fakir kadınların payına düşen diğer kesimlerle karşılaştırılınca daha düşüktür. Nitekim son dönemlerde hastanelerde rehin kalma olayları ile sık sık karşılaşmaktayız. Bu insanların hastanelerde tedavi olabilmeleri amacıyla kendilerine verilen yeşil kartlar da çare olmamış, yeşil kartları olan bu insanlar yine de hastanelere kabul edilmemişler ya da hastanelerde tedavi altına alınmak zorunda kalan hastalar masrafları karşılayamadıkları için bu kurumlarda rehin olarak kalmışlardır. Halbuki “Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım,

gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, ihtiyarlık veya geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.” (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Madde 25)

Yoksul insanlar arasında dayanışmanın ne boyutta olduğuna baktığımız zaman akrabalık ve hemşehrilik gibi yapılanmaların kent hayatı içerisinde yeni anlamlar aldığını görüyoruz. Kötü yaşam koşullarına rağmen kenar yerleşimin eski sakinleri yeni gelenlerin minimal gereksinimlerini karşılayarak, yeni hayatlarına daha çabuk adapte olabilmelerini sağlıyorlar. Ancak herkes aynı durumda olduğu için maddi olarak kimse kimseye çok fazla yardım edemiyor. Dayanışma, ancak ortak yaşamın birlikte yaşanmasından dolayı duyguların paylaşılması aşamasında gerçekleşmektedir. Yine ev ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla kadınların ev içi gıda üretimlerinde birbirleriyle dayanışmaları söz konusudur. Bu anlamda da gecekonduda yaşayan kadınların, birbiriyle dayanışması erkeklere göre daha fazla olmaktadır.

Özellikle göçle birlikte yoksullaştırılmış ve bunun getirdiği şiddeti yaşayan kadının yaşadığı bu hak ihlallerini minimuma indirmek ya da daha iyimser bir yaklaşımla tamamen ortadan kaldırmak için neler yapılabilir?

Kadınların içinde yaşadığı yoksulluğun travmatik etkisini ortadan kaldırmak için öncelikle devlet eliyle yapılabilecek ve zaten devletin yapması gereken düzenlemeler söz konusudur. Her şeyden önce bu kadınların hayatlarını daha yaşanabilir bir hale getirmek için, içinde buldukları mahallelere, diğer mahallelerle hiçbir ayırım gözetmeksizin her türlü hizmet götürülmelidir. Bu kadınlar, haftada bir gelen su tankerlerini beklemek zorunda bırakılmamalıdır. Ya da elektrik ışıklarını, yalnızca uzaktan seyredilebilir ama ulaşılamaz birşey olarak görmemelidirler. Hastane kapılarından geri çevrilmek, ölümlü yüz yüze gelmek ya da bir şekilde hastaneye girerlerse orada rehin kalmak kaderleri olmamalı. Ekonomik sebeplerle aldığı eğitimden fedakarlık yapmak zorunda olanlar ilk önce kızlarımız olmamalıdır. Ataerkil yapı sebebi ile kırsal kesimden gelen ailelerde, kocalar eşlerinin bile çalışmasını hoş karşılamazken kız ya da bazen erkek çocuklarının seks ticareti yapan kişilerin ellerine düşmesini ve bunların bir meta gibi satılması engellenmelidir. Bu noktada devlet de, taraf olduğu anlaşmaları uygulama kararlılığı göstermelidir. Ev içi şiddete maruz kalmış ve kendine yetecek geliri olmayan kadınlar kaderleriyle baş

başa bırakılmamalı, her şeyden önce devlet ya da herhangi bir kurumun güvencesi altına alınmalıdır. Aynı şekilde eşleri ölmüş ancak gerek kendi ve gerekse çocuklarının hayatını idame ettirecek gelir ve bilgi düzeyine sahip olmayan kadınlar da devlet güvencesi altına alınmalı ve kendilerine iş imkanı sağlanmalıdır.

Uzun vadede ise kadının eğitime küçük yaşlardan itibaren önem verilmelidir. Kadınlar geleneksel yaşamın dayatmalarını olmazsa olmaz kurallar olarak görmemeli; sahip oldukları hakları bilerek bunları kullanma kararlılığına sahip olmalıdırlar. Ayrıca kadınlar kendilerine yetecek yaşam standartlarını oluşturacak bilgi ve becerilerle donatılmalı, eşzamanlı olarak erkekler de aynı eğitimden geçmelidirler. Bir insan hakları eğitiminin yanında kadınların mesleki beceri kazanmalarını sağlayacak eğitim imkanları da sonuna kadar kullanılmalıdır. Diğer bir uzun vadeli ama kadının yoksulluğu için belki de en önemli çözüm yolu, ekonomik koşulların herkes için bir an önce düzeltilmesinden geçmektedir.

Yoksulluk Halleri adlı kitaptan aldığım bir iki örneği sizlerle paylaşarak sunumumu bitirmek istiyorum:

Güher, aynı mahallede oturan kayınbiraderinin varlığına karşı, süt için 600 bin lira bulamadıklarını ve yeni doğan bebeğinin öldüğünü anlatmış araştırmacı-yazar Aksu Bora'ya...

Halime'nin kırgınlığının sebebi; o ailesinden maddi herhangi bir destek beklemiyor, sadece manevi destek bekliyor ancak onu da bulamadığını söylüyor. Ona göre bunun nedeni kendisinin paraya ihtiyacı oluşu ve ailesinin para istemesinden korktuğu için onunla görüşmeyi kesmesiydi.

Fatma, kocası öldükten sonra çocuklarıyla içine düştüğü sefaleti ve çaresizliği, çocuklarına çöpten ekmek bulup yedirdiğini ağlayarak anlattı: "Hiç unutmam onu, evde tüp bitti, çalışmıyorum da; işte kocamın öldüğü günlerdi. Evde tüp bitti. Ona mama yapıcım, tüp yok ki tüpü ısıtıp... anne tüp, tüpçü geçiyo ordan, tüpçü geçiyo diyo bana hadi tüp alsana. Diyorum, oğlum bu değil, bekle öbür tüpçü gelsin, öyle... başka tüpçüler geçiyo, hani geçiyo diyo niye almıyorsun... bilmiyor ki para yokta o yüzden alamıyorum, bilmiyo... iki gün öyle aç kaldım, çocuklar da... pisliklerini şe yaptım, yedirdim işte."

ORA'DA KADIN OLMAK

Müjgan HALİS

Yemeğin iyi, lezzetli kısmının erkek çocuklara verildiği, kızların "mal" olarak görüldüğü, 12-13 yaşından sonra başlık parası ile evlendirildiği, şansları dönmediği sürece köylerinden bir adım ötesini göremeyen genç kızların toprakları, Güneydoğu.

Büyük şehirlerde yaşayanlar,"Ben özgürüm" diyen reklamın üzerine "o kız gerçekten oralarda öyle gezebilir mi?" sorusunu sormaya başladılar mı bilinmez ama, Türkiye'nin Doğusu'nda ve Güneydoğusu'nda kadınların yazgısı yıllardır değişmedi.

Doğu ve Güneydoğu'da genç kızlar Batı'daki yaşlılarından çok farklı hayatlar yaşıyorlar; Onlar töre yüzünden eğitilmiyor, iş sahibi olamıyor, çocuk yaşta evlendiriliyor, sinemaya gidemiyor, ana-baba-erkek kardeş-koca tarafından acımasızca şiddete maruz bırakılıyor.Onlar kendi evlerinde F tipi bir yaşam sürüyorlar. Onlar için başlık parası, berdel, kuma ve dayak "kader".

Araştırmalar, Türkiye'nin Doğusu'nda ve Güneydoğusu'nda kadınların 12-13 yaşlarında evlenip, 35 yaşında yaşlandığını ortaya koyuyor. Her iki bölgede de evlilik kararları genellikle aile büyükleri tarafından alınıyor. Bu oran kentlerde yüzde 29 iken, kırsal alanda yüzde 40'a kadar çıkıyor. Türkiye'nin 1986'da taraf olduğu, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)'ne göre evliliklerin tarafların hür iradeleri ile yapılması önerilirken,bölgede 1994-1998 yılları arasında yapılan evliliklerin yüzde 55'ine aileler karar verdi. Ailelerin kararıyla yapılan bu evliliklerin yüzde 20'sinde ise kadının rızası alınmadı.

Bölgede birçok erkek,kadın ve çocuğun nüfus kağıdı yok. Kan bedeli karşılığı evlenme, imam nikahı, akraba evliliği, başlık parası,çok eşlilik, çok çocukluluk ise çok yaygın. Sadece imam nikahı ile evlenenlerin oranı kentte yüzde 14, kırsal alanda yüzde 31 iken, kırsal alanda kadınların yüzde 52'sinin, kentte ise yüzde 39'unun kocalarıyla aralarında akrabalık bağı var. Türkiye'nin başka bölgelerinde zayıflamasına rağmen töre olarak hala süren başlık parası ise kentte yüzde 47, kırsalda ise yüzde 70 oranında devam ediyor.

Kız çocuklarının okula gitmek yerine,çok küçük yaşta ev işlerini yüklediği bölgede, şiddet de çok yaygın olarak görülüyor. Şiddete uğrayan kadınların oranı kırsalda yüzde 54 kentte ise yüzde 44'lere varmış durumda.Kadınların boşanması ve mirastan pay alması da ender görülen bir durum olmayı sürdürürken,berdel ve namus cinayetleri devam ediyor. Doğu ve Güneydoğu'da kadınların düzenli gazete okuyanlarının oranı yüzde 13.6 iken radyo yaygın bir şekilde dinleniyor. Okur-yazarlık oranı ise yüzde 44.77 düzeyinde.

Araştırmalar; bölgede, kırsal alanda kadınların yüzde 64'ünde, kentte ise yüzde 50'sinde sağlık sorunları görüldüğünü, kadınların yüzde 26'sının da yaşamları boyunca hiç hastaneye gitmediğini ortaya koyuyor. Doğum, düşük ve bebek ölümlerinin oranı çok yüksek. Çalışma hayatında ise kadın, daha çok tarım işkolu ile toplum, sosyal ve kişisel hizmetler işkolunda kendisine yer bulabiliyor.

Güneydoğu ve Doğu'da yüzde 33'e çıkan akraba evliliği nedeniyle özürlü oranı da Türkiye ortalamasının üstünde. Türkiye genelinde 7 milyon özürlüden ancak 33 bin 612 özürlü "özürlü kimlik kartı" taşıyor ve bunlardan 1977'si Doğu ve Güneydoğu'da yaşıyor. 15 yaş altında evlenen kadın sayısı Türkiye'de yüzde 8.9 oranındayken bölgede ise yüzde 37 oranında.

Sadece yukarıdaki veriler bile bölge halkının Türkiye'nin diğer bölgelerinden ne kadar farklı bir gerçeği olduğunu açıklamaya yeter. Bölgenin bu kadar farklı gerçeğinde feodal tutuculuk, parçalayıcılık ve bunun yarattığı çürümüşlüğü yanı sıra; 12 Eylül'ün aileye, yaşama,topluma taşıdığı, dayattığı gerilikler yabana atılır gibi değil. Ulusal-toplumsal bilinçten yoksunluk, feodalizmin ve dinin ağır etkileri,çarpık kapitalizmin yarattığı çok yönlü tahribatlar ve sosyal yapılanmada ortaya çıkan parçalanma ve çözülmeyle birlikte; toplumsal anlamda son derece tutucu, değişim ve dönüşüme karşı direnen bir gerçeklik, on yıllardır kendisini

dayatmış durumda. Bu gerçeklikle paralel olarak mevcut tüm ilişkiler,aile ve aile içerisindeki kadın-erkek ilişkisinde sınırlı ve ailesel çıkarlara endekli olarak yaşanıyor.

Kapitalizmin kendisini en fazla gerçekleştirdiği zemin ve çekirdek kurum olan ataerkil aile; bu bölgede yaşayan halkın sosyolojik ve psikolojik olarak düşüşünün ve tabiri caizse feleketinin en önemli nedenlerinden biri.Aile kurumunda hiçbir toplumsal amacı, felsefesi olmayan feodal, aşiretçi ya da kapitalist ilişki tarzı; toplumsal çıkarları esas alan ,yaratıcı değerleri olmaktan uzak durmaya devam ediyor. Sosyalleşme noktasında yaşanan olağanüstü gerilik, toplumla yeterli ve sağlıklı iletişim kurmaya engel. Geleneksel değer yargılarındaki tutuculuk, son elli yılda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümle birleşince ortaya, farklı kültürel arayışlara kapılan, uyumsuz, güvensiz, umutsuz bireyler çıkmış durumda. Bu evrim; toplumdaki ve toplumsal çıkarlardan soyutlanan insanların kendi doğasına yabancılaşması ve özgürlük arayışından vazgeçmesi sonucunu doğuruyor. Yaşanan toplumsal güdükleşme kimlik, kişilik ve kültür savrulmasıyla birleşince, benlikte çarpık bir şekilde büyütülen arayışların da tükenmesi ve dolayısıyla yaşamdan vazgeçişle sonuçlanıyor.

Batman 'ilk'ti, son değil

Batman coğrafi konumu,feodalizmin ve dinin ağır etkileri gibi nedenlerle devlet tarafından pilot bölge olarak ele alınan ,kapitalizmin hızlı ama çok çarpık bir biçimde taşırıldığı bir kent. Batman'da var olan feodal tutuculuk köylülüğün yanı sıra medyanın etkisi, 12 Eylül politikalarının yarattığı tahribatlar ve çarpık kapitalistleşme, yine sosyal dokuda yaşanan çözülme nedeniyle sosyolojik ve psikolojik anlamda bir aşınma ve düşüş yaşanıyor. Ortaya çıkan bu gerçeklik, her türlü sosyal, siyasal, psikolojik gelişimin önünde aşılmaz duvarlar dikmiş durumda. Kozmopolit,gittikçe özünden uzaklaşarak yabancılaşan, farklı kültürler arasında sıkışan, umutsuz ve güvensiz kişilikler Batman'da potansiyel intihar kurbanları olarak yaşamayı sürdürüyor.

Yaşanan bu gerçekliğe ramen ,kapitalizmin girişiyle ortaya çıkan yoğun çelişkilerin yarattığı arayışlar, Batman halkının hızla politikleşmesini de beraberinde getirdi.Bir yandan PKK'ye katılımın en yoğun olduğu bölgelerden biri olarak dikkati çekti. Burayı bir pilot bölge olarak ele alan devlet ,özellikle PKK tabanının büyümesini engellemek için çeşitli önlemler aldı ve kapsamlı

politikalar geliştirdi. Dinin kentteki önemli etkisi gözönünde bulundurularak Hizbullah'ın oluşumuna gidildi, politikleşmiş kesimler başta olmak üzere, çeşitli halk kesimlerine yönelik faili meçhul cinayetler geliştirildi ve halk üzerinde tam bir terör havası estirilerek, psikolojik olarak iradenin kırılması yaratılmak istendi. Batman halkı için ölüm adeta kanıksanan bir günlük yaşam gerçeği haline geldi.

11 yıl önce il olan Batman, geliştirilen köy boşaltma politikası nedeniyle 1993'ten itibaren adeta bir göç akınına uğradı ve nüfusu 300 bine dayandı. Göç ettirilen kesimler, uygulanan şiddetin ağır etkisi, gelir dağılımında yaşanan büyük dengesizliğin yarattığı ekonomik sorunlar ve faili meçhul cinayetlerin ortaya çıkardığı sonuçlarla derin bir çıkmaza sürüklendi. Tüm toplum kesimlerinde özellikle de bir yozlaşma yaşanmaya,hırsızlık ve fuhuş vakaları artmaya başladı. Göç ettirildikten sonra çarpık da olsa kapitalizmle tanışan ve bu ortama uyum sağlamak isteyen gençlerle, geleneksel değerlerine bağlı ve dindar yaşlı kuşaklar arasında ortaya çıkan kültür çatışması, uyumsuzluk ve güvensizliği daha da derinleştirdi.

Devlet Batman'da özellikle kadına yönelik olarak da çeşitli politikalar geliştirdi. ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezi) MOBİL gibi kuruluşlar aracılığıyla el sanatları,ve yetiştirme kursları adı altında bir tür "elit" kadın tabakası yaratılmak istendi. Yoğun bir baskıyla karşı karşıya kalan geleneksel aile kurumunda sürekli küçümsenen ,dışlanan,sınır ve kalıplara hapsedilen, okula gönderilmeyen, dört duvar arasında yıllarını tüketmeye mahkum edilen kadınlar için bu kuruluşların vadeleri ve TV'deki renkli hayatlar adeta bir kurtuluş umudu oldu. Dört duvar arasından çıkışın arayışı içerisine giren kadınlar ,hayatlarında ilk kez yüzyüze geldikleri "gerçek" dünyanın sorunları ile, tutucu bir toplumsal yapının asla kaldıramayacağı arayışların içine girdi. Bunun sonucunda birçok psikolojik dengesizlikler ve bunalımlar baş göstermeye başladı.

Kadın üzerinde uygulanan tüm bu politikaların yanı sıra, Kürt olmanın zorlukları, kapalı toplum yapısı, ataerkil aile yapılanması, aile içi şiddet, feodalizm ve dinin ağır etkileri, geleneksel değer yargılarının katı uygulanışı ve geleneksel bakış açısı nedeniyle kadında yaşanan güvensizlik, umutsuzluk derinleşti ve kadın çaresizliğe sürüklendi. Başlık parası karşılığında veya istemediği halde zorla evlendirilme, okula gönderilmeme, her an düşünsel,

fiziksel ve cinsel baskılarla karşı karşıya kalma, çok dar ilişkilere ve kapkaranlık bir yaşama mahkum edilme kadına ölümü tercih ettirmeye başladı. İçine girilen derin çıkmaz karşısında çözüm gücü olamayan, ya da başka bir yaşam alternatif olmayan kadın aslında aile, toplum ve sistem tarafından ölüme sürüklendi. Kadın artık bu tarz bir yaşamı kabul etmedi ve erkek egemen karakterli ataerkil aile ve toplum yapısına karşı isyanı yaşamından vazgeçerek gösterdi.

İntihar kurtuluş gibi...

İntihar istatistiklerini her geçen gün yükselten bölge halkının toplumsal gerçeği; yaşanan toplumsal güdükleşmenin, tek tek bireylerde patlama noktalarına yol açması ve bu patlamaların ağırlığının bizzat kendi bedenlerine yönelerek bertaraf etme çabasından başka bir şey değil. Yaşanan bu patlamanın bölge halkının en zayıf halkası olan “kadın”daki tezahürü olduğunu söylemek yanlış olmayacak. İntiharlar; yaşamdan uzaklaştırılan, salt bir mülk konumunda olan kadınların bölgedeki tarihsel ve toplumsal şekillenişinin bir sonucu. Doğu ve Güneydoğu’da kadın; feodal değer yargılarının, dinin ve ataerkilliğin olağan etkileri nedeniyle “namus” olgusunun altını dolduran bir nesne halinde. Etkisiz; bilinçsiz, konuşma ve tartışma gücü bile olmadığı düşünülen kadın; tarihinin hiçbir noktasında kendi sorununa kendisi çözüm bulabilecek olanaklara, yöntemlere ve en önemlisi güce sahip olamadı. Yaşadığı özgül sorunları “ulus” bilinciyle birleştiren kadınlar gücü dağa çıkmakta bulurken ; geride kalanlar 15 yıllık çatışma ortamında ya hemcinslerinin peşinden gittiler ya da onların varlığının yarattığı “özgür” ortamda sorunlarıyla yüzleşmeden bugüne geldiler. Gelinek nokta ise bölge kadınının HADEP Batman İl Başkanı Murat Ceylan’ın da (2) ifade ettiği gibi, sadece siyasallaştığını, ama sosyalleşmediğini ortaya çıkardı. “barış” ortamı yeniden yazıldığı sayılan tarihin, eskisinden de beter bir şekilde yaşandığını ortaya çıkardı. İradesizleştirilen, hiçleştirilen, çaresiz-umutsuz ve kadercı kılınan kadın ailesinde de toplumda da hala “düşkü” bir konumdaydı. Dünyanın ve Türkiye’nin hemen hemen tamamında farklı-modern-özgür kadınlar çoğalırken, Doğu ve Güneydoğu’da kadının rolü “savaş”la da değişmedi. Düşüncesi, fiziği ve duyguları bastırılan bir mülk konumundaki kadına içinde bulunduğu konum ve yaşam biçimi bir kader olarak benimsetilmeye devam ediliyor ve adeta dipsiz, karanlık bir kuyuda yaşamaya mahkum edilmeye zorlanıyor. Ancak bu zor; kadınlarına bunu dayatan bir toplumun ne kadar geri bıraktırıldığının ve toplum dışı-dünya dışı yaşamaya zorlandığının da ipuçlarını veriyor.

Yapılan araştırmalarda bazı çarpıcı sonuçlara ulaşılsa da intihar nedenleri en çok da şu biçimlerde açıklandı’ “sevdiğine varamadı... Bekaretini yitirmişti... Namus infazından kurtulmak için intihar etti...Hiç arkadaşı olmadı... Okula gönderilmediği için bunalıma girdi... Aile baskısına dayanamadı... Kuşak çatışmasına kurban gitti...”

Açıklamalar böyle ama nedenler bu kadar basit mi? Yaşanan trajedi bu kadar hafife alınabilir mi? Ya da masa başlarında izah edilebilir mi? Nedenleri yeterli ve doğru anlaşılmaz, izah edilmezse sonuçları önlenebilir mi? Ya da salt nedenleri sonuçları izah edip bununla yetinmekle, basit önlemler almakla intiharlar önlenebilir mi? Bu kadınların seslendirdikleri çarpıcı gerçeklere, ilgili ve sorumlu kesimler başta olmak üzere herkes doğru anlam verebiliyor mu? İntiharları engellemek için gerekli olan sosyal, siyasal, psikolojik, ekonomik vb. çözümlere ulaşılabilir mi? Bu faciayı önlemek için amansız bir çaba içerisine girilebilir mi? Yaşam, yaşanılacak bir düzeye getirilebilir mi? Hayır!

18 yaşındaki Gülcan ölmeden önce bıraktığı son mektupta, “hayat yaşamaya değmez. Yaşamak için hiçbir neden yok....” diyordu. Gülcan bu sözleriyle Batman’da intihar eden tüm kadınların son sözlerini dillendiriyordu.. Daha 15 yaşındayken evlendirilen, bir çocuk annesi 18 yaşındaki Gülcan’ın intiharının ve son sözlerinin anlamı da izahı da çok basit değil. Bu sözler çok çarpıcı bir gerçeği ifade ediyor. Tarihsel ve toplumsal bir yaraya, bir kördüğümüne parmak basıyor. Bir trajedinin son perdesinin nihai sözleri oluyor. Bir kadının öfkesini, isyanını ve reddini olduğu olduğu kadar umutsuzluğunu ve yılgınlığını da ifade ediyor.

Batmanlı Gülcan ve onun gibi daha nice yitmiş kadın için, yaşamın her anı ölümden daha beter. Arayış ve dolayısıyla da yaşam bitmiş. Hayat, yaşanılmaya değmeyecek kadar katlanılmaz bir hale gelmiş. Yaşamın hiçbir anlamı ve nedeni kalmamış. Bu kadınlar artık bu tarz yaşamı kaçınılmaz bir kader olarak görmüyor. Artık böyle yaşamak istemiyor. Kendisini asarak, yakarak veya vurarak, böylesi bir yaşamdansa ölümü tercih ediyor.

Kadının bu karşı çıkışı ya da çıkmazı aslında demokratikleşemeyen sisteme, son derece geri bıraktırılan yaşam düzeyine, ağır ekonomik sıkıntılara karşı da bir reddediş. Batman kadınlarının intihar trajedisi ya da faciası, genelde varolan, ama bazı özgün yanları itibarıyla daha fazla açığa çıkan ve patlak veren bir toplumsal yaranın en uç simgesi olma durumunda.

Bu yaranın iyileştirilmesi için, bir demokrasi mücadelesine, bir yeniden yapılandırmaya ihtiyaç var. Bunun için gereken değişim ve gelişim sağlanmalı ve insan iradesini en özgür bir biçimde açığa çıkaran bir sistem inşasına bir an önce başlanmalıdır. Her türden eşitsizlik, baskı, sömürü ve ayrımcılık giderilmeli, toplumsal yapı sağlıklı hale getirilmeli ve sosyal adalet gerçekleştirilmelidir. Yine yaşam standartlarında yaşanabilecek bir düzey yaratılmalı ve ekonomik anlamda bir gelişim düzeyi sağlanmalıdır. Toplumda varolan farklılıklara (ulus, sınıf, cins, dil, kültür, din, vb) hoşgörüle yaklaşılmalı, kültürel gelişmeye, ana dilde eğitime her türlü olanak sunulmalıdır. Toplumun tüm kesimleri kapsamlı bir proje temelinde eğitilmeli, bilinç ve kültür düzeyi geliştirilmelidir. Yine demokratik toplumun yaratılmasında kadının temel dinamik güç olduğu görülerek, kadın barış ve demokrasinin temel garantisi konumuna getirilmeli, kadının her yönlü yapılandırıldığı ve bilinçlendirildiği bir sosyal zemin yaratılmalıdır. Kadının sosyal, siyasal, hukuksal, ekonomik olarak ve yaşamın tüm alanlarında özgür iradesiyle yer alabileceği bir düzey yaratılmalıdır.

Bu konuda tüm insanlar, tüm kurumlar, tüm örgütler derin bir sorumluluk hissini yanı sıra, büyük bir çalışma gücü ve bilincinin, sınırsız ve hesapsız bir emeğin sahibi olabilmelidir. İnsan ve yaşam ancak böyle anlam kazanabilir.

(1) Bu yazı, Batman'da Kadınlar Ölüyor kitabında yer alan bir bölümün yeniden ele alınmış halidir (Müjgan Halis, Metis Yayınları, 2001).

(2) Adı geçen kitapta yer alan söyleşiden

Bir başkaldırı olarak intihar

Müjgan Halis

İntihar sözcüklerde “kişinin bilerek, kasıtlı olarak kendisini öldürme” olarak tanımlanıyor. Bazen ağır bir ruhsal hastalığın belirtisi, bazen de kendini anlık olarak kontrol etmedeki güçlüklerin belirtisi olarak nitelendiriliyor. Genelde intihar girişimi, yoğun sıkıntıya yol açan bir kriz çaresizlik, ümitsizlik, çelişkiler nedeniyle kişinin görebildiği seçeneklerin daralmasıyla ortaya çıkabildiği gibi nefret edilen objeye yönelen öfkenin kendine döndürülmesiyle de ortaya çıkıyor. İntihara yatkınlığı saptamak oldukça güç bir iş. Genelde daha önceki girişimler yön gösterici olarak tayin ediliyor. Bununla beraber beyaz ırktan olmak, sosyal

ilişkilerin zayıflığı, yaşın ilerlemesi ve erkek olmak intihar riskini yükselten faktörler olarak göze çarpıyor. Literatürler; kadınlarda intihar girişimlerinin daha sık yaşandığını, ancak ölümlerle sonuçlanan intiharların daha çok erkeklerde görüldüğünü belirtiyor.

İnsanoğlu var olduğundan beri, hep yok olmayı tercih edenler de oldu. Hayatını anlamsız, kendisini çaresiz, sorunlarını çözümsüz görenler ölümlerle aradılar bazen kurtuluşu. Napolyon, Sokrat, Hitler gibi kimi ünlüler ve nice ünsüzler hayatın ağır yüküne “tahammül edemeyip” “istifa” ettiler.

Albert Camus, “Uyumsuz ve İntihar” başlıklı denemesinde şöyle der: “Gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorunu vardır: İntihar. Hayatın yaşamak zahmetine değip değmediğinde bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna karşılık vermektir. Hayatın yaşamak zahmetine değmediği düşüncesine vardıkları için ölen birçok insanlar görüyorum. Kendileri için bir yaşam sebebi olan (bir yaşama sebebi denilen şey, aynı zamanda çok güzel ölme sebebidir de) fikirler ya da hayaller uğrunda aykırı şekilde ölüme giden başka insanlar görüyorum.”

Nazım Hikmet, umut dolu iyimserliğiyle romanına “Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim” adını veriyor ama Camus yaşamının hiç de kolay bir şey olmadığını düşünüyor, sözleriyle; “Kendini öldürmek, bir anlamda melodramdaki gibi, itiraf etmektir. Hayatın bizi aştığını ya da hayatı anlamadığımızı itiraf etmektir.”

Mayakovski intihar ettiğinde cebinde bulunan son şiirinin adı şuydu “Saat biri geçti”. Rus şairlerinden Sergey Yesenin, 1925 yılında intihar etmeden önce yazdığı son şiirinde şöyle sesleniyordu geride kalan ölümlülere: “Şu yaşamda yeni bir şey değil ki ölüm, / Ama pek öyle yeni sayılmaz yaşamak da. ”Yesenin’in ölümüne gösterilen tepkileri acı içinde izleyen Mayakovski ise “Sergey Yesenin’e” adlı uzun şiirinde “Şu yaşamda / en kolay iştir ölmek. / Asıl güç olan / yeni bir hayata / başlamak” diye yazdıktan beş yıl sonra intihar etti.

Yaşamak ve ölmek yeni bir şey değil. Ama bir insanın kendi isteğiyle ölmesi tarihi ne kadar eski de olsa, aslında hep yeni olmanın şaşırtıcılığını yansıtır. Çünkü hayatı olumlayan, ona değer biçen her tek bir soruya dönüştüren –hayat değerli midir-intihar, hayatı “içeriden” çözümsüzleştirerek, ama “dışarıdan” da yok edici bir tutumla yanıtlar.

Biz yaşayanlar için, ölmeyi seçmek hep dramatik oldu. Ama intiharın oluşturduğu bu dramatiklik -Semavi dinlerin tutumundan farklı olarak- modern çağ düşünürlerinde hep biraz “erdemli ve etik” bir eylem olarak da anılageldi. Hegel için intihar ,dinsel iman ve romenesk aşkla birlikte mutlak olana gidenin kestirme bir yoluydu. Pozitivist düşünce geleneğinin kurucularından Davit Hume ise intiharı bir suç addeden Ortodoks papazlara karşı akılsal ve bedensel bir tercih olarak olumluyordu. Hayatının her döneminde depresif varoluş sorunlarıyla boğuşan Weber bile intiharı insan özgürlüğünün en son ve inatçı doğrulanışı olarak değerlendirdi.

Hayatı savunmaya ilişkin akli söylemlere inat intiharı seçenler, egemen çevreleri de korkutur, sarsar. Bu korku ve sarsıntı nedeniyledir ki, 12 Eylül’ün cuntacı generalleri, onlarca devrimcinin idamına onay vermelerine karşın ,intihar olaylarının gazete, radyo ve televizyonlarda haber olarak yayınlanmasını bir dönem için yasaklamışlardır. Çünkü Al Alvarez’in söylemiyle intihar “hayatta kalanlara her şeyin ne kadar kötü gittiğinin” gösterilmesidir.

İntihar edene göre hayat bir yaradır ve iyileştirilmesi gerekir.Bu bakımdan intihar her zaman ürküntü verir, “kalan sağlara.” İnsanın reddedildiği bir hayatı reddetmesi ya da kendini hayattan silmesi,yaşama içgüdüğü kadar ölme-öldürme içgüdüğüne de sahip olduğunun göstergesidir aslında .İnsanda yaşama içgüdüğü kadar varolan ölme-öldürme içgüdüğünün sadece öldürme içgüdüğü egemen kültür tarafından savunulur kılınmıştır. Ne var ki, hayatın insan karşısında gözden düşmesiyle bu bastırılan potansiyel güç, dışa vurur. İnsan artık, verili hayata uyumsuzdur ve bu uyumsuzluğu kendini hayattan silerek aşma noktasındadır. Al Alvarez, intihar gerçeği ile ilgili olarak “toplumsal baskıların belki su yüzüne çıkarttığı, ancak bu baskılardan önce de varolan, baskılar kalktığında da büyük olasılıkla sürececek bir iç yadsıma ve umutsuzluktan” söz ediyor, yine tıpkı Batman’ı çatışma yıllarını ve evlerde süren savaşı anlatır gibi.

İntihar eden için artık hayatın savunulacak meşru bir yanı kalmamıştır ve Wittgenstein’in söylemiyle; “Ölüm yaşanmaz.” Biz “kalan sağlar” ise asla yaşanamayan bir ölümü veya intiharı tanımlamaya çalışırız.

Ama tüm bu sözlere karşılık,şu bir gerçek ki ,intihar üzerine söylenen her şey, gerçekte “kalan sağların” akli yanıtları. Çünkü hayat rasyonel bir gerçeklik. Akla dayalı örgütlülüğüyle hayat,her intiharın karşısında aynı ironik yanıtı verir;

“kalan sağlar bizimdir”. Adliye, psikiyatri, hapisane, bilinç endüstrisi vs. yaşadığımız hayatın anlamlılık sınırlarını tayin eder,yüceltir,vazgeçilmez olarak tanımlar ve dahası kendi içinde yaşanılır kılar. Bu oyunun kuralıdır ve çünkü kendi içinde aslanan hayattır, bu hayatın dışı yoktur. Ölüm, ancak “resmi” olduğu ve resmi evraklarla tanımlanabilir olduğu sürece akla yatkındır ve yaşayanların timsah gözyaşlarıyla tescillenmiş ayinsel bir seramoniyle karşılanır. Bu yüzden cenaze törenleri, öleni değil yaşayanları ve hayatı kutsayan geçit törenleridir biraz da.

İşte bu yüzden intihar;varolan hayatın idamesine dayalı toplumsal bağları zedeleyici bir eylemdir. Çünkü kendi “hayatına” kıyan kişi, aynı zamanda varolan toplumsal “düzenin”ya da karşıtının kendisine yüklediği “sosyal” “kamusal” ve “kültürel” kimlikleri de öldürür. Aristo’nun yüzyıllar sonraki Batman’ı doğrularcasına; intiharıdevlete karşı bir başkaldırı olarak nitelendirmesi bundan dolayıdır. İntihar eden kişi ya da kişiler, ya varolan toplumsal sistemde bir boşluk olduğunu gösterir ya doldurulamaz bir boşluğu kendi ölümüyle açar. Kurulu düzenin ise böylesi bir gediğe tahammülü yoktur olamaz. Egemen kültürel söylem bu boşluğu doğrudan absorbe ederek, intihar eylemini düzenin dışına iter; “Araz” der “lezyon” der ya da “patolojik bir bozukluk” olarak tanımlar intiharı. Ama tüm bu tanımlar intiharın yüzyıllardır yaşanan şaşırtıcılığı değiştirmez; ister şair, ister sistemin yaraladığı sıradan bir birey isterse Adolf Abromovic Loffe gibi Adller’in terapi seanslarına katılan ve terapi ücretini de parti maliyesinden değil, kendi cebinden ödeyen bir yeraltı devrimcisi olsun, her dönem birileri çıkar ve “yok olmayı” seçer. Resmi toplumbilimcilerine ise, otopsi raporu düzenlemek kalır.

KADIN, İNTİHAR ve YOKSULLUK

M. Sabit ATAÇ

Batman'da yaşanan intihar olaylarının verilerinden hareketle kadın, intihar yoksulluk ve şiddet hakkında bir şeyler söylenmek istendiğinde, söylemin lokal olması kaçınılmazdır. Mütevazı bir çalışmanın da amacı bu olmalı ve bu amaç sınırının aşılması, konunun uzmanlarına bırakılmalıdır.

Kentin hikayesi, bu sorunları da barındırdığından, bilinmesinde, anlama ve öneride bulunma açısından önemlidir.

50 yıl kadar önce Raman dağlarında petrol bulunmuştur. Kırsal bölgelerde, nüfus hızla artmış ancak toprak artmamıştır. Aynı zamanda, tarımda gelişen teknolojiye kullanılınca, gizli işsizlik başlamış, işsiz sayısı artmıştır. Bu durum köyler için itici bir etken olup göçü teşvik etmektedir.

Bulunan petrol ile birlikte İluh köyünün düz arazilerinde rafineri kurulmuş; rafineride çalışan uzman kadroya, geniş asfalt caddeleri, bahçeli, kaloriferli, güzel evler olan bir mahalle yapılmıştır. Dinlenme parkları, çay bahçeleri, çocuk oyun bahçeleri, okulları, yüzme havuzları, sinema salonu olan bu küçük kentte **Site** adı verilir.

Sitelilerin, gelirlerinin iyi olduğu giydiklerinden, yediklerinden, içtiklerinden anlaşılacaktır.

Sitelilerle birlikte çalışacak işçiler işe alınmaya başlanmıştır. Çalışmaya yeni başlayanlar, düşlerinde, buralarda yaşamak bu olanaklardan yararlanmak, onlar

gibi olma düşünü kurarlar. Bu düş yayılır ve yayıldıkça Batman'ı, göç için çekici kılar, kaynaşmışlardır.

Hızla çoğalan göç, İluh köyünü, **ekonomik özellikli kent** Batman'a dönüştürür.

İlk gelenler hemen iş bulmuş, işyerine yakın, siteye bitişik evler yaparak, Site İluh arasında bir bölgede yaşamışlardır. Türkiye'nin değişik bölgelerinden, farklı kültürlerle gelen bu insanlar, aynı ekonomik koşullarla aynı ortamı paylaştıklarından, sosyal kültürel sirkülasyon da hızlı yaşanmıştır. Kendi rızaları ile geldikleri için değişime de hazırdırlar. Kaynaşma, değişim sonucu, çalışıp üretme, yaşama bağlılık, insana saygı, diyalog, hoşgörü uzlaşma karakterli ortak bir kültür yaratılmıştır.

Gelişlerin ya da göçlerin nedeni ekonomik olan bu kitle arzuladıklarını kısmen de olsa elde etmiş, kısa sürede, ev sahibi olmuş, çocuklarını okutma olanağı bulmuşlardır.

Siteler ve ilk göçle birlikte gelip hemen iş bulanlar ile sonradan gelen memurların oluşturduğu **1. Bölge** bölgedir burası.

Bugün emekliye ayrılmış bu ilk işçilerin, hatırı sayılır bir kısmının çocukları eğitimlerini tamamlamış, ya da bazı işlerde çalışma olanağını bulmuştur. Bu kesim, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme gösterirken, eski evlerini bırakarak, altyapısı düzgün, ayrı bölge oluşturacak, merkeze yakın modern mahalleler kurmuşlardır.

Cadde ve sokaklar düzenlidir. binalar planlı, genelde apartman, kaloriferli, sosyal yapıya uygun daireler yapılmıştır.

Evin babası, çalışıp üretirken, köyden gelen davranış biçimlerini yumuşatmış dengeli bir tip çizmiştir.

Çocuklar evlerinde mutlu, okul ortamında farklı arkadaşlarla kaynaşıp, sevgi ve saygıyı tanıyarak gelişmektedirler.

Bu bölgede evin kadını, genelde evin işlerini yapsa da, eğitilmiş olanlar ev dışı

işlerde çalışmaktadır. Evin yönetimine katılır, evin ekonomisi çocukların eğitimi ile ilgilendir. Kızlar istisnalar dışında, erkek çocukları gibi okuldadırlar.

Bu bölgelerde oturanlar, mutlu, uyumlu ve akılcıdırlar.

Evvelce gelip, gelişim/değişimi sağlayamayanlar, ilk yerlerinde kalmışlardır. Sonradan ekonomik zorluklardan dolayı gelenler de, durumlarını düzeltip, modern mahallelere taşınanların yerlerine yerleşmişlerdir. **2. Bölgede** buralardır.

Cadde ve sokaklar dar, düzensiz, evler ilk yapıldıklarında tek katlı, sonradan üstlerinde katlar yapılmış durumdadır. Oturma ihtiyacını karşılar, genelde kalorifersiz, sobalıdırlar.

Evin büyüğü çalışmakta veya emeklidir. Erkek çocuklardan eğitimini tamamlamış, işsiz olanları evi terk etmemişlerdir.

Kızlar evlenme yaşına kadar okumuş; genç yaşta evlenenler evi terk etmiş, evlenemeyenler baba evinde, anne ile birlikte evin yöneticisidir. Genelde ev işlerinde çalışmaktadırlar kısmen evin ekonomisine katkı sunmak için, ev dışında çalışanlar bulunmaktadır.

Mevcut konumları şehirli-köylü, modern-eski arasındadır. İlk gelenlere nazaran, nispeten daha alt bir katman oluşturan bu kesim yoğun duygusal çatışma yaşamamasına rağmen kendini rahatça tanımlayabilmektedir. Geldikleri yerlere oranla mutlu, şehre göre mutsuzdurlar.

1985-1995 yılları arasında şehre ayrı bir göç dalgası gelmiştir. Gelenleri getiren temel güdü, kırsal kesimde yaşanan çatışmalar, şiddetler arasında tercih dayatmaları ve can güvenliği olmuştur. Çatışmaların yoğunluğu ile göç artmış, gelenler şehrin kenarlarına kurdukları sığınak/gecekondu binalarında barınmışlardır. Bir kısmı, akrabalarının bulunduğu gecekondu bölgelerine yerleşirken, kendilerine ait, geçmişle bağlantılı bir köy kurmuşlardır. **3. Bölge** de buralardır.

Cadde ve sokaklar gelişigüzel, düzensizdirler. Çoğu stabilize ve topraklılar. Kanalizasyon altyapısı tamamlanmamıştır. Oturulan yerler, barınmak içindir. Evler bir iki odalı, bir kesimi banyo için ayrılmış plansız, gelişi güzel araziye oturtulmuştur. Çoğunluğu, akraba topluluğudur.

Çocuk sayısı çok fazla olup, ekonomik koşullar bunların sağlıklı gelişmelerine elverişli değildir. Büyükler sevgi ve ilgilerini küçüklerde yoğunlaştırıp, sokağa çıkacak kadar büyüyenler kendi başlarındadırlar. Çocuklar, eğitim, okul yerine sokaklardadırlar.

Şehrin hiçbir nimetinden yararlanmayan bu insanlar, şehrin özelliklerinin izleyicisi konumdadırlar. Suskun, küskün, aşırı duygusal ve içine kapanıktırlar. Yaşam sevinci, üretkenlik, yaratıcılık mutluluk, gibi olumlu duygu ve yeteneklerini ümitsizleştikçe yitirmekte, acılı, sert ve kırılğan bir tipe dönüşürken, öfke, çabuk sinirlenme, çaresizlik, düşmanlık, huzursuzluk kişiliği sarmaktadır.

Yaşayan nüfusun çoğunluğu gençtir. Köy yaşantısının aynısı, yaşlılar ve orta kuşak tarafından şehirde yaşamaya çalışılmakta, gençlere dayatılmaktadır. Gençler şehirli olmanın özlemini yaşamaktadırlar.

Değil kuşaklar, bir iki yaş farkı arasında da uyumsuzluk gözlenmektedir. Gençler, iç dünyalarında yaşlılardan farklı olmalarına rağmen dış dünyada, davranışta, görünüşte, uyumlu görünmektedirler. Çatışma iç dünyada kalmaktadır.

Bu mahalleler de tek tip yaşam tarzı, insan kişiliğine de yansımış, düşünce ve inançta da bir model oluşmuştur. Hemen hemen aynı değerlere inanılmaktadır. Toplumsal sorunlara önerilen çözümler, tartışmasız benimsenerek, dogmatlaştırılmıştır. Katı inanç tabakası farklıyı barındırmamaktadır.

İnançlar doğrultusunda hayali kurulan veya ulaşılmak istenen hedeflere varılmayınca bireylerde bir boşluk oluşmuş, bu boşluğu dolduracak, değerler ortaya konulmamıştır. Sağlıklı tartışma ortamını yaratacak kurumlar mevcut değildir.

Var olandan kopuş, hayal edilen, düşünülene ulaşamama olgusu, genel bir karakterdir.

Tüm evlerde, aile üyelerinden birinde, farkında olunmayan/önemsenmeyen psikolojik bir rahatsızlığın olduğu gözlenmiştir.

Rahat bir yaşam arzusu ve bunun gerçekleşme ihtimalinin zayıflığının yarattığı, ekonomik yetersizlik, sorunlara çare bulmadaki eğitim ve kültür eksikliği ön plana çıkmaktadır. Olağan psikolojik rahatsızlıklara daha sık rastlanmaktadır. Şehre özgü bir değer taşımamaktadırlar.

1990-2000 yılları arasında Batman'da toplam 135 intihar olayı yaşanmış; bunlardan 42 olay ölümlü sonuçlanmış 93 olay teşebbüs aşamasında kalmıştır.

27 bayan hayatına son verirken (%64.3), 70 bayan intihara teşebbüs etmiştir (%76). Ölümle sonuçlananların 11'i (%40.7) evli, 16'sı (%59.3) bekar; teşebbüs edenlerin 18'i (%25.7) evli, 52'si (%74.3) bekadır.¹

	(60-55 yaş)	(55-30 yaş)	(30-25 yaş)	(25-20 yaş)	(20-15 yaş)	(15 ve altı)
Ölüm						
Bayan	3	6	2	5	8	3
Teşebbüs						
Bayan	1	4	9	14	30	11

Ölümlü sonuçlanan olaylarda, evlenmeden önceki genç yaşlar ile evlilikten bir süre sonra olan yaşlarda oran yüksektir. Teşebbüs olaylarında ise 15-30 arası yaşlarda oran yüksektir.

Yerleşim Yerleri

	<u>1. Bölge</u>	<u>2. Bölge</u>	<u>3. Bölge</u>	<u>Köy</u>
Ölüm				
Bayan	3	4	9	6
Teşebbüs				
Bayan	12	21	29	5

Olayların yüksek oranda yaşandığı bölge 3. Bölgedir; 1. Bölgeye gelindiğinde oran azalmaktadır.

Birinci bölgede yaşanan intihar olayları, her yerde rastlanabilen, tipik şehir nedenlidirler. İkinci bölgenin karmaşık nedenlerine nazaran, üçüncü bölgedeki nedenler çok karışıktır. Ancak 1. Bölgeden 3. Bölgeye doğru gidildikçe yoksun kalanlar, önemli ip uçlarıdır.

- Kadın, evin erkek büyüğünün kararları ile yaşar, varlığından yoksundur, kendi kişiliğinin sahibi değildir.

- Kadın, erkeğin, evin, toplumun namusu olarak görülmekte, kadının kendisine ait bir namusu olduğu anlayışı kabul edilmemektedir.

- Kendine ait evi, tarlası, malı mülkü yoktur. Mal edinme hakkına sahip değildir.

- Zorunlu göçler nedeni ile gelinen şehir, arzulanan istenen yer değildir. Taşınmaya kendisi karar vermediği gibi, gelinen yeri de evin erkeği belirlemiştir. İsteddiği yere gidemez, seyahat özgürlüğü yoktur.

- Kendi iradesi ile belirlediği bir işte çalışmamaktadır. Evin içinde erkeğe, kaynanaya, kayınbabaya, çocuklara hizmetçilik yapmaktadır. Çalışma hakkı ve özgürlüğü yoktur.

- Çalışanlar, genellikle tarım işçisi veya evlerde hizmetçi olarak, çok düşük bir ücretle ve sigortasız, sosyal güvenlik yoksun çalışmaktadır. Genelde, geçici işlerde çalıştıklarından sürekli bir gelirden de söz edilemez.

- Aldığı ücreti evin erkeğine verir, bunun üzerinde tasarruf etme hakkı yoktur.

- Okula gönderilmez, okula gönderilirse de, küçük yaşta evlendirilmek istendiğinden ya da evin işlerini yapması istendiğinden, temel eğitimden sonra okuldan alınır.

- Değil sinema, tiyatro, parklar, komşusuna bile gidemez, erkek arkadaşı hiç olamaz; ilişki kurmaktan yoksundur.

¹ Batman Barosu 1999-2000 intiharlar raporu.

- Mahalle ve çevre, yakın akrabalarından oluştuğundan, ev içerisindeki mutlak baba otoritesi sokakta gelenek otoritesi olarak, yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Savunulan özgürlük erkek için olmakta, kadın için özgürlükten söz edilmemektedir.

- Aile içerisindeki otoriteden kurtulmak için, genç bireyler kendilerini dışarı atmak istemektedirler. Genç kızların tek seçeneği evlilik kalmaktadır. Eğitimsiz olan bu genç kızlar, istemeye gelenlerden birine razı olmaktadır. Bu evlilik çoğu zaman, gerçekte arzuladığı, düşünüyorduğu evlilik olmayabilmektedir.

- Yaşamın sorunlarını dogma ve inançlarla çözümlenme uzun süre hayat bulmuşken, gelmeyen çözüm insanları akılcı olmaya zorlamakta, akılcı yöntem kullanılmadığı için, pek alışkın olmayan bireyler, çıkmazda çırpınmaktadır.

Bütün bunları son cümlelerde anlatmak gerekirse; Kadın yoksunlukları nedeni ile kendini ifade edememektedir. Yoksulluk; yiyecek, giyecek ve barınma gibi ekonomik temel ihtiyaçların yokluğu yanında, insanca yaşam için gerekli olan bütün sosyal, kültürel ve bunların donatacağı ruhi alt yapı koşullarından yoksunluk olarak algılanmalı.

Yoksulluklara rağmen, insan beyninin faaliyetleri devam etmektedir. Sosyal olaylara tanık olan kadının, etrafını çevreleyen katı inançlara rağmen düşünmektedir. Ancak, düşüncelerini açıkça ifade edemediğinden konuşamamakta, susmakta, çalışmadığı için yaratıcılığı ortaya çıkmamakta ya da körelmekte, bir başkası ile bir araya gelemediği için iletişimsiz kalmakta; kendini ifade edememekte içine kapanmaktadır.

Canlı, kendini ifade ederek toplumsallaşır; toplumsallaşarak bireyselleşir.

Sınırı konulamayan bireydeki özgür düşünce, kendini yaşama, başkasıyla yaşama katılma ifadesiyle biçimlenirken, otoritelerin, egemenlerin tepkisi, baskısı, şiddetli hissedildiğinde, tanımlayacak bilgi, anlatacak dil, direnecek bedene sahip olmayanlar, yokluğun uykusuna dalabilirler.

Baskı altında, haklardan yoksun ve tek başına düşünmek ölüme götürecektedir kadar tehlikeli olabilir.

KADIN ve YOKSULLUK

Seher DEMİR

Kapitalizmin küreselleşme evresine girmesi ile beraber gelişen istikrar politikaları ve yapısal uyum programları hızla yayılıyor. Bu yayılma ile beraber zengin ve yoksul arasındaki uçurum çok daha belirgin hale gelmektedir. Küreselleşme süreci, çok uluslu şirketlerin ve büyük sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırırken, eşitsizlikleri ve yoksulluğu da görülmemiş boyutlara çıkartmaktadır. Dünyanın en yoksul yüzde 20'lik kesimiyle karşılaştığımızda dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'lik kesiminin toplam gelirden elde ettiği pay, 1960'ta yoksullardan 30 kat fazla iken bu oran 1995'te 59 kat fazla olmuştur.

İstatistiksel veriler yoksullar arasında kadınların erkeklerden sayıca daha fazla olduğunu göstermektedir.

Güney ülkelerinde tarımsal nüfusun ve tarımdaki kadın işgücünün oranı yükselmektedir. Yeni Dünya Düzeni dünya yoksullarını kırlara doğru çekmektedir, bunun en önemli nedeni Kuzey ülkelerinin Güney ülkelerini sürüklediği borç kısıkcıdır. Tarımsal alana geri dönen yoksul insanlar tarımsal alanı destekleyen devlet politikalarının giderek geçersizleştiği bir ortamda, teknolojik olanaklardan yoksun bir çaba içine girmektedirler. Bu da çekildikleri alanların ekonomik sorunlarını çözmeye yetmemesi ile sonuçlanmaktadır. Dünya zirvesinin açıklamasına göre gelişmekte olan ülkelerde temel gıda maddelerinin yüzde 80'ini kadınlar üretiyor, ancak tarım alanlarının sadece yüzde 1'i kadınlara ait. Yoksul ülkelerin kadınları tarım alanlarında çok daha yoğun var olurken, emeklerinin karşılığını alamamakta, sadece boğaz tokluğuna çalışan emekçiler haline getirilmektedirler.

Kentlerde kadınlar daha çok küçük ölçekli, işten atılmalarının kolay olduğu, teknolojik yatırımın en az olduğu, kayıt dışı, sosyal güvencesi olmayan sektörlerde çoğunlukla sendikasız çalışıyor. Kadın işgücünün Belçika'da yüzde 84.6'sı, ABD'de % 83.7'si, Danimarka'da % 80.4'ü, Fransa'da da % 78.5'i hizmet sektöründe toplanmış durumdadır. Krizden ilk darbeyi yiyen işyerleri ve çabuk işçi çıkarılan işyerleri de bunlar. Bu yüzden kadınlar işini ilk kaybedenler arasında oluyor.

Kentteki kadınların işgücüne katılma oranı yüzde 15, bu oran en fazla yüzde 16'ya çıkıyor. 1994 krizi sırasında kentte çalışmak isteyen kadınların yüzde 20'si işsizken, bu oran erkeklerde yüzde 10 du.

Yaklaşık olarak 6 milyara varan dünya nüfusunun en yoksulları olan kadınlar, çalışma saatlerinin üçte ikisini karşılmasına rağmen dünya gelirinin sadece yüzde 10 ve dünya zenginliğinin ise ancak yüzde 1'ine sahipler.

Açlık çeken insanlar sonsuz yoksulluk ve güçsüzlük tuzağına yakalanmışlardır. Kronik yetersiz beslenmenin neden olduğu zararlar erken başlar ve insanları hayatları boyunca izler. Yeterli ölçüde besin maddeleri alamayan kişilerin bedeni, fiziksel etkinliklerini azaltarak bunun bedelini öder. Çocuklarda büyüme yavaşlar veya hemen hemen durur. Aç olan anne, ilerde gelişme engeli yüzünden salgın hastalıklarla yüzyüze kalacak çocuklar dünyaya getirir. Fiziksel ve zihinsel olarak zayıf nesil, bir sonraki nesli de etkiler.

Mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayan 1.3 milyar kişinin yüzde 70'ini kadınlar oluşturuyor.

Sık sık yoksul kişinin servetinin emeği olduğu söylenir. Fakat açlık burada da yerini alır. Kronik açlık bedenin enerjiyi işe dönüştürme yeteneğini sınırlar, zayıflık, ümitsizlik ve bıkkınlığa sevk eder. Yetersiz beslenen kadınların çok zor iş bulmaları ve verimsiz olmaları şaşırtıcı değildir. İşverenler, aç olan insanları tembel ve işe yaramaz olarak görür, ancak bu insanlar, düşkünlükten ve bedenleri fiziksel olarak uzun süreli kalori ve besinden mahrum edildiğinden acı çekmektedirler.

Eğer açlık toplumda tahrip edici etki doğuruyorsa, neden hükümetler öncelikle bu konuyla savaşmamaktadır? Cevaplardan birisi, ülkenin birçok ezici

sorunla meşgul olduğu ve öncelikle en büyük yangını söndürmeye çalışmasıdır, kıtlık dikkatleri çekerken kimse gizli açlıkla ilgilenmez. Bunun yanında dünya besin üretiminde o kadar başarılı olmuştur ki bazı yetkililer harekete geçmeye gerek olmadığını farz ederler. Dolayısıyla gıda güvencesi konusunda belli hedefleri koymak yerine, geleneksel düşünerek açlığın sonuç olarak ortadan kalkacağı ekonomik büyüme üzerinde yoğunlaşırlar.

Açlık yoksulluğa neden olur ve yoksulluğun sebeplerinden birisidir.

Açlıkla savaşta gerekli yolları açmak için hükümet politikalarının, aç ve yoksul insanların %70'inin yaşadığı kırsal alanlara odaklanması gerekmektedir. Kaynakların dağıtımında yıllardır şehirlere yapılan iltimas sonucu kırsal kesimler, yaşamsal haberleşme, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinden yoksun kalmışlardır. Tarım ise, dünyadaki iş gücünün yarıdan fazlasını istihdam etmesine karşın yatırım pastasından ne yazık ki çok az pay almaktadır. Tarımsal yatırımları özellikle özel sektör için daha cazip kılmak amacıyla daha çok çaba sarf edilmesi de gereklidir. Eğer uluslararası toplum açlığa son verme taahhüdünde gerçekten samimi ise, bu söz yatırımıyla desteklenmelidir. Tabi ki tarım tek başına yoksulluğu ortadan kaldıramaz. Ülkelerin ekonomi tarihi, tarımdan, endüstri gibi sektörlere sürekli olarak işçi akışından bahsedilir. Bu arada, tarımsal verimlilikteki ilerlemeler, yerel pazarlarda daha çok miktarda besin bulunmasını sağlayacak ve büyümeyi teşvik edecektir. Bu durum aynı zamanda şehirlerdeki sosyal hizmetleri ve alt yapıyı zorlayan, kırsal gelişmeyi engelleyen kırsal alanlardan göçü de önleyecektir.

Beslenme durumunun iyileştirilmesi iş verimliliğinin artırılması yoluyla ekonomik büyümeyi doğrudan uzun yaşam beklentisini ve daha iyi sağlığı ise dolaylı olarak etkiler. Fakat giderek artan kanıtlar bunun şahıslar için gerekli olduğunu göstermekte, daha az sayıda yapılan çalışmalar ise bu durumu ulusların mutluluğuna bağlamaktadır. Günümüzde yapılan bazı araştırmalar, boşluğu doldurmaktadır. Yeni yapılan bir çalışma, 30 yıllık dönemde kalkınmakta olan ülkelerdeki giderek artan besin alımı ile Gayri Safi Milli Hasıla arasındaki ilişkiye göz atmaktadır. Yüksek eksik beslenme oranına sahip ülkelerin besin tüketimini yeterli düzeye çıkarttıkları taktirde, ülkelerinde Gayri Safi Milli Hasıla'nın %45 artacağını görecekları ortaya konmuştur. Bir başka çalışma, İngiltere'de ve Fransa'da ekonominin yarı yarıya büyüme nedenini 18. ve 19. yüzyıllarda sağlık ve beslenmedeki ilerlemelere bağlamıştır.

Aynı işte çalışan kadınlar erkeklere göre daha az ücret alıyor. Almanya'da kadınların ortalama ücreti erkek ortalamasının yüzde 76.9'u ile yüzde 89.9'u arasında değişiyor. Bu oran İsveç'te yüzde 87, Fransa'da yüzde 76.6, Hollanda'da yüzde 70.6, Yunanistan'da ise yüzde 68.

Yarım zamanlı işlerin yüzde 80'inde kadınlar çalışıyor. Tüm yarım zamanlı çalışanlar arasında kadınların oranının ABD'de % 70.3, Kanada'da % 72, İsveç'te yüzde 84.5, Fransa'da % 84.6, Almanya'da % 93.8, İngiltere'de ise % 94.3 olduğu bildirilmektedir.

Türkiye'de kadınlar kırsal kesimden kente göç ettikçe evlere kapanmaktadır. Örneğin 1950lerde % 70'i bulan kadınların işgücüne katılım oranı, günümüzde % 32'ye düşmüştür ve bu oran, IMF ve Dünya Bankası dayatmalarıyla Türkiye'de uygulamaya sokulan "istikrar programları"nın yol açtığı işsizlik koşullarında, daha da gerilemektedir.

Türkiye'de kırlarda en ağır, emek yoğun işlerde boğaz tokluğuna istihdam edilen kadın emeği(tüm istihdamın % 74.7si), kentlerde ise kayıt dışı sektöre (gündelikçilik, ev konfeksiyonculuğu vb.) ya da en düşük ve hızla değer yitiren alanlara (sanayide tekstil, gıda ve kamu sektörü) kaymakta, ev işlerinin ve çocuklarla yaşlıların bakımının hemen tümünü sıfır maliyetle üstlenmektedirler. Türkiyeli kadının konumuna damgasını vuran statü, "ev kadınlığı"dır. Bu ülkede 6 milyona yakın kadın, kendini "işsiz" değil de "ev kadını" olarak algılamakta ve tanımlamaktadır.

Yoksulluğun sonucunda şiddet artışı ortaya çıkıyor. Toplumsal dengelerin bozulduğu, gelir dağılımındaki uçurumun genişlediği, işsizlik korkusunun, yarın kaygısının yaygınlaştığı ortamlarda şiddet, her zaman, yarattığı "öteki"ni ezerek kendini var eden bir toplumsal-psikolojik boşalım aracıdır. Öteki ise genellikle güçsüz olandır; kadınların şu anki konumu da böyledir.

Yoksulluğun sonucunda sağlıklı ve güvenli barınma olanakları ortadan kalkıyor. Koruyucu hekimliğin, ülke sağlık politikaları nedeni ile gerçekleştirilemediği bu bölgelerde hastalıklara çok uygun zeminler oluşuyor. Bu döngü, sağlığın özelleştirilmesi adımları ile,yoksulların sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamasının yol açtığı sonuçlarla artarak devam ediyor. Böylece, hastalıklara karşı gerekli önlem ve tedavilerin yeterince yapılmaması hasta bakımını evlerde kadınların üzerine artı bir yük olarak yüklemektedir.

Yoksulluğun sonucunda eğitim olanakları azalmakta ve bu da öncelikle kız çocuklarını etkilemektedir. Yoksulluğun ve eğitimsizliğin bulunduğu alanlarda gericiğin zemini yaratılmış oluyor. 7-13 yaş arasındaki kız çocuklarının %31.2'si, erkek çocukların da %21.2'si okula kayıtlı değildir. Yoksulluk, eğitim olanaklarını azalttıkça okuma konusunda erkek çocuklara daha fazla fırsat tanınmaktadır. Türkiye'de kadınların % 23'ü okuma yazma bilmemektedir. % 19.7 si sadece okur yazar, % 41.7si ise ilkokul mezunudur. Orta ve yüksek öğrenim görmüş kadınların oranı ise ancak % 11.4 tür.

Kadınlar yaşamın tüm alanlarında ikinci sınıf insan olarak görülmektedir. Her yerde aşağılanan, hakları gasp edilen kadının yoksullukta birinciliği alması hiç şaşılacak bir sonuç değildir. Ataerkinin geçerli olduğu günümüzde yoksulluk varsa, tabi ki bundan nasibini "ev kadını" denilen emeğinin karşılığı olmayan kadınlar fazlası ile alacaktır. Zaten evin erkeğine ekonomik olarak bağımlı olan bu kesim yoksulluğun artışı ile daha da zor durumda kalacak, eline verilen para ne kadarsa onunla evin tüm ihtiyaçlarını karşılamak için yaşamının büyük bir kısmını ihtiyaçları ucuza mal etme, erteleme olanaklarını bulma çabası ile geçirecektir. Yoksulluk nedeni ile çocuklar okuyamayacaksa tüm gücümüzü seferber edip okutacağımız çocuk tabi ki erkek çocuk olacaktır. Geriye kalan kız çocuklarımız erkek çocuğunu okutmamıza yardımcı olabilmek için küçük yaşlarda temizlik, dikiş gibi sosyal güvencesi olmayan işlerde çalışacaktır. Her ekonomik kriz ortamında tabi ki işten çıkarmayı ilk akıl edeceğimiz insanlar, sosyal güvencesi olmayan işlerde çoğunluklu olarak çalışan kadınlar olacaktır, zaten düzensizleşen piyasa koşullarında kreş vb hizmetlerin sunulmadığı ortamlarda kadınlar dışarıda çalışma fikrinden ister istemez uzaklaşacaklardır, hem çocuklarına bakabilecekleri hem de para kazanabilecekleri işlere yöneleceklerdir. Tarım destek uygulamaları kaldırıldıkça aile içindeki kadınlar ücretsiz olarak çalışmak zorunda kalacaktır.

Kadınların yoksullaşmasını önlemedeki bir adım "yoksulluğu" önlemektir. Erkek kadın ayrımı yapmadan yoksulluğa neden olan, dünyanın ufak bir azınlığını varlığa gömerken çoğunluğu yoksulluğa hatta açlığa mahkum eden ekonomi politikalarının yaşama geçirilmesi engellenmelidir. Bir diğer adım ise kadın ve erkek arasındaki her tür ayrımcılığa son veren bir toplumsal yaşam biçimi oluşturmak için mücadele etmek olmalıdır.

Kadınları ikinci cins olarak gören kültürel yaklaşımlarla mücadele etmek,

kadın erkek eşitliğine inanan bir toplumsal dönüşüme ön ayak olmak, yasa ve idari uygulamalarda , eşit haklara ve ekonomik kaynaklara ulaşmasını güvence altına alacak düzenlemelerin getirilmesi ve bunların yaşama geçirilmesi için mücadele etmek önemli adımlardır.

Kadınların yoksullaşmasını önlemede verilecek mücadelede yukarıda sözünü ettiğim her iki adım da eş zamanlı atılmalıdır. Yoksulluğa karşı emeği ile geçinen erkek kadın herkesin ortak mücadelesi ne kadar zorunlu ise, bu mücadele ile beraber yürütülmesi gereken kadınların her düzlemde erkeklerle eşit olması mücadelesi de o kadar olmazsa olmaz bir mücadeledir.

Kapitalist sistem içinde çalışma hayatına çekilen kadınlar, bir yandan ucuz emek olarak kullanılırken, diğer yandan da cins olarak baskı altında tutuluyor. Üstelik sistem bu durumu yıllardır devam ettirmekte ve kadınların toplumsal konumlarını düzeltmek için doğru düzgün bir iyileştirme yapmamaktadır. Kadınlar hala ucuz işgücü olarak kullanılmakta, eşit işe eşit ücret alamamakta, yaşam hakları ihlal edilmekte, namus uğruna öldürülmekte, eğitim hakkı kısıtlanmakta, politika yapması engellenmektedir. Bu tabloya bir de her geçen yıl daha da ağırlaşarak yaşanan krizler eklenince emekçi kadınların yaşam koşulları daha da kötüleşiyor. Hayat daha da zorlaşıyor.

Bilgi ve teknoloji çağında yaşadığımız söyleniyor. Anlatılanlara göre, modern zamanlarda mal, hizmet ve sermaye herhangi bir sınır tanımadan dünyanın en ücra köşelerinde dolaşabiliyor.

Merkezi ekonomik sistem yerine serbest piyasa sistemiyle hak ve fırsat eşitliği sağlanırken, sınırlar artık eski önemini yitiriyor. İnsanlığı bu değişime, hıza, esnekliğe uygun bir hayat bekliyor. Bilgisayar tuşuna basarak kazanılan paralar, teknolojik gelişmeler sayesinde kolaylaşan ev işleri (otomatik çamaşır ve bulaşık makineleri, robotlar) klasik kadın-erkek rolleri de değişmekte. Küreselleşen dünyamızda eşitlik çok daha mümkün. İşte küreselleşmecilerin vaad ettiği cennet bu. Sanki cennet ayaklarımızın altında.

Bu cennetin aslında nasıl bir cehennem olduğunu söylenenlere göre değil de, yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimin göstergelerine bakarak anlamak mümkün.

- 6 milyara yaklaşan dünya nüfusunun büyük çoğunluğu yoksulluk içinde yaşıyor. Çoğunluğu kadın ve çocuk olan 4 milyar kişi görece yoksulluk sınırının altına yaşıyor. Mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayan 1.3 milyar kişinin %70'ini kadınlar oluşturuyor.
- Son otuz yılda dünyanın zenginliği 5 kat arttı. Son otuz yılda dünyanın en zengin %20'si ile en yoksul %20'si arasındaki uçurum ikiye katlandı.
- Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve IMF gibi küresel sermayenin kaleleri olan uluslararası finans kuruluşlarının politikaları sonucunda en zengin ülkelerin geliri, en fakir ülkelerin gelirinin 59 katına ulaştı. Bu oran 1960'lı yıllarda 30 katıydı.
- Uluslararası finans kuruluşlarının hakimiyeti altında geçen bu süreçte yoksulluk hızla artarken bu yoksulluğun en fazla etkilediği kesim kadınlar oluyor. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, dünyadaki toplam üretimin 2/3'ünü üretmelerine rağmen, toplam gelirin %5'ini alabiliyorlar.
- Neo-liberal politikaların uygulandığı AB ülkelerinde sosyal harcamalar hızla kesintiye uğrarken kadınların yaşamları gittikçe kötüleşmekte. Doğum izinleri, ücretli izinler bu politikaların sonucunda tarih olurken, kadınlar evde çocuk, hasta ve yaşlıların bakımını üstlenmek zorunda kalıyor. AB'nin en yoksul kesimini kadınlar oluşturuyor.
- AB ülkelerinin bütününde sanıldığı gibi aksine kadınlar erkeklere göre daha az ücret alıyor. İspanya'da aynı işi yapan erkeklere göre kadınlar %27, İtalya'da %20, Hollanda'da %24 daha az ücret alıyorlar.
- AB ülkelerinde part-time işlerin %80'inde kadınlar çalışıyor. Avantaj gibi görünen part-time çalışma kadının, erkeğe ekonomik olarak bağımlılığını devam ettirirken sosyal güvencesi olmayan, işten çıkarmaların çok kolay olduğu, ev işlerinin de kadının üzerine kalmasına neden olduğu bir çalışma.
- Artan yoksulluğun, eşit-sizliğin, ayrımcılığın ve baskının sorumlusu kapitalist sistemdir. Ancak mücadele ederek eşitliği, özgürlüğü ve dünyayı kazanabiliriz.

- Yoksulluk kadınlarımızın kaderi değildir.

İçinde yaşadığımız sistem zengini daha zengin fakiri daha fakir yapıyor. Dünyadaki üretim kapasitesi ve zenginlik artmasına rağmen sokaklarda yaşayan çocukların, işsizlerin, yoksulların sayısı azalmıyor, aksine artıyor. Yani toplum olarak daha çok üretmemize karşın daha çok yoksullaşıyoruz.

Bugün dünyadaki toplam üretim 1960'lara göre 8 kat daha büyük. Ancak üretimdeki bu artış ne yazık ki çok adaletsiz paylaşılmaktadır. 1950'lerde dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'lik kesimi toplam gelirin yüzde 30'unu alırken bugün bu kesimin payı yüzde 60'ı geçti. Küçük bir azınlık gittikçe zenginleşirken biz çalışanlar daha fazla yoksullaşmakta, hayatlarımız bu adaletsizlik yüzünden daha da çekilmez hale gelmektedir.

Türkiye'de dört kişilik bir aile için yoksulluk sınırı 600 milyon lirayı bulmasına karşın asgari ücret sadece 260 milyon liradır. Türkiye'de en zengin yüzde 20'lik dilimin payı 1984'de yüzde 49'du. Bu oran 1994'e geldiğinde yüzde 55'e yükseldi. Yoksulların durumu ise daha da kötüleşti. Türkiye'de nüfusun en yoksul yüzde 20'lik dilimi 1994'de toplam gelirin yüzde 5'inden bile azına sahipti. Bu dağılımın geçtiğimiz yıllarda daha da kötüleştiği kuşku götürmez.

İnsanlık bu kadar yüksek bir teknolojiye ve zenginliğe sahipken hala her yıl yaklaşık 30 milyon kişi açlık nedeniyle ölüyor. Türkiye'de her 10 bin kişiye 1 sağlık ocağı düşerken 2 tank düşüyor. Peki neden böylesi akıl dışı bir durumla karşı karşıyayız? Neden elimizdeki olanakları insan ihtiyaçları için kullanmıyoruz? Neden sahip olduğumuz yüksek teknolojiyi, birikimi, bilgiyi, malzemeyi toplumun yararına değerlendiremiyoruz?

Bu akıl dışı işleyiş kapitalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Çünkü kapitalizmde öncelik insan değil kardır. Hiçbir girişimci şunları düşünerek fırın açmaz: "Elimde epeyce bir sermaye var. Bari ben bu sermayeyi bir fırın açmak için kullanayım. Böylece insanlar rahat rahat karnını doyurur." Yatırım yapacak bir girişimcinin kafasında öncelikle kar vardır. Şöyle düşünür: "Elimdeki bu sermayeyi nasıl kullanırsam kar eder, daha fazla sermaye sahibi olurum?" Girişimci, eğer ekmeğe üretmek kar getirecekse fırın açar, aksi halde açmaz. Ekmeğe ihtiyaç olup olmaması girişimcinin yatırım kararında belirleyici olamaz.

Üretimde kar olgusunun varlığı kapitalist ekonominin tıkanmasına, sistemin ihtiyaçlarına yanıt verememesine neden olur.

Sürekli tekrarlanan açlık ve yoksulluk sorunundan bıkmış bir dünya toplumu için politik ve finansal kazanımlar elde etmede ekonomik tartışma daha etkili olabilir. Sebep ne olursa olsun cevap aynı olmalıdır. Bu da insanların açlık ve yoksulluk tuzağından kurtarılmasına yardım için, hemen ve kararlı bir şekilde harekete geçmektir.

KADIN YOKSULLUĞU NASIL ANLAŞILMALI ?

Sibel KALAYCIOĞLU

1. Giriş

Yeniden yapılanma, ülkedeki üretimin yeniden örgütlenerek ademi-merkeziyetçi bir yapıya dönüşmesini, ürün ve işgücü piyasalarında yeni bilişim teknolojilerinin kullanılmasını, üretim sürecinin esnekleşmesini ve yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasını, sermayenin serbest dolaşımını hızlandıracak yasal düzenlemelerin yapılmasını içeren bir süreçtir. Bu süreçte, doğal olarak siyasi ve toplumsal mekanizmalarda da değişim beklenmelidir. Siyasi mekanizmaların uyumunda en önemli değişim ise “ulusal ölçekte sosyal yatırımlardan sorumlu olan ve bu amaca yönelik sosyal politikalar geliştirip, uygulayan devlet” anlayışından giderek vazgeçilmesidir. Bu yeni devlet anlayışı, kısıtlı kaynakların daha verimli kullanılması, israftan kaçınılması ve en önemlisi kamu harcamalarında sosyal bütçeye ayrılan payın düşürülmesi hedeflerine yönelik olarak meşrulaştırılmaktadır. Toplumsal düzeyde ise eskiden geçerli olan “devletin himayesinde olan yurttaş” yerine, yeni yurttaşlık tanımları aranmaktadır (Nash, 2000). Bu arayış özellikle Batının gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerinde, “liberal demokrasi” ilkelerine de en uygun olduğu düşünülen, “başarılı, kendi ayağı üzerinde durabilen, girişimci ruha sahip ve kendi sorumluluğunu alabilen, korumacı bir otoriteye gerek duymayan yeni yurttaş” tanımı ile özdeşleşmektedir.

1980’lerden beri farklı ülkelerde farklı derecelerde uygulanan bu politikalar sonucunda 2002’ye gelindiğinde yaşam kalitesinin düşmeye başladığı görülmüş

ve tüm dünya bu sorunun nasıl giderilebileceği üzerinde kafa yormaya başlamıştır. Yaşam kalitesinin düşmesi gerçek ücretlerde ve alım gücündeki düşüşle hane halkı gelirlerinde azalma; büyük ölçekli işletmelerdeki teknoloji dönüşümüne bağlı olarak işgücünün azaltılması ve dolayısıyla işsizliğin artması; sanayi ve hizmetlerdeki istihdamda enformel sektör işlerinin oranının yükselmesi; tüketim mallarının fiyatlarının kişilerin alım gücünün ötesinde yükselmesi; insan kaynaklarını geliştirmeye yönelik, yani eğitim ve sağlık konularına yapılan yatırımların kısıtlanması gibi göstergelerle tanımlanmaktadır. Yaşam kalitesindeki düşme toplumlarda en çok “korumasız/değişen şartlardan kolay etkilenen” gruplar olarak, yoksul ve düşük gelirli hane halklarını, kadınları, çocukları, gençleri ve yaşlıları olumsuz etkilemiştir. Kamusal hizmetlerin ve sosyal ve ekonomik olanakların nicel ve nitel olarak kısıtlandığı, ulaşılmadığı, erişilemediği durumlarda yoksul hane halkları yaşamlarını sürdürebilmek ve konumlarını kaybetmemek için çoklu yaşam stratejileri geliştirmek zorunda kalmışlardır (Jordan, 1996).

2. Sanayileşmiş Ülkelerde ve Az Gelişmiş Ülkelerde Yoksulluğun Anlaşılması ve Göstergeleri

Sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan yoksulluğun göstergeleri, öncelikle 1980 sonrası sosyal devlet politikalarından vazgeçilmesi ve neo-liberal iktisadi politikaların bir gereği olarak, özelleştirilen hizmetler ve üretim süreçleri sonucunda bu toplumlarda durumu önceden iyi olan bazı kesimlerin yoksullaşması, konumunu kaybetmesi (precarity) ve zaten alta olan toplumsal tabakaların da sosyal devlet hizmetlerini alamadıkları zaman daha da alta düşmeleri, yeni alt sınıflar (underclass) oluşturmaları olarak anlaşılmaktadır. Konumunu kaybedenler özellikle Post-fordist çalışma biçimlerinin ortaya çıkardığı az miktarda yüksek eğitilmiş ve becerili, esnek işgücüne karşılık, büyük oranda becerisini ve istihdam olanaklarını kaybeden önemli bir işçi kitlesidir. Bunlar istihdamdan ve ücretli emek haklarından dışlanmışlardır.

Bunlara ilaveten, daha iyi koşullara kavuşmak için ülkelerinden sanayileşmiş ülkelere uluslararası göç ile gelmiş göçmenlerin yaşadığı yoksulluk vardır. Bu yoksulların etnik, ırk ve dini kökenlerine bağlı olarak toplumda “tehlikeli sınıfları” (dangerous classes) oluşturdukları iddiası ile bu göçmenler varolan “yurttaş” tanımından ve haklarından dışlanmaktadır (social exclusion). Ayrıca bu göçmenlerin sistem dışında tutuldukları ve “sınıf olma hak”larından

bile soyutlandıkları tartışılmaktadır. 1980'ler sonrasındaki politikalar ile sanayileşmiş ülke yurttaşlarının önceki konumlarına kıyasla yaşadıkları “görece yoksulluk”, yurttaşların gelir kaybına uğramasını ve özelleştirmeye bağlı olarak bazı altyapı ve temel gereksinimlerden (özellikle konut ve iş gibi) yoksun kalmasını da ortaya çıkarmıştır. Bütün bu gelişmelere dayalı olarak, göçmenleri ve çabuk etkilenen toplumsal kesimleri de kapsayabilecek “Yeni Sosyal Devlet” anlayışı tartışmaları bu ülkelerde gündemi oluşturmaktadır.

Az gelişmiş ülke ekonomilerinde ise zaten evelden de bu ülkelerde varolan yoksulluk sorununun bu yeni yapılanma ve dünya pastasındaki payın azalması ile giderek derinleştiği görülmektedir. 1990 Dünya Bankası Raporu ile de vurgulandığı gibi “mutlak yoksulluk” ve “görece yoksulluk” oranları, örneğin Afrika kıtasının toplu olarak açlığa mahkum olması gibi, artmıştır. Bütün bunlara birde Post- Soviet döneminde eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşanan değişim ve dönüşümle ortaya çıkan yoksullaşmayı eklersek olayın boyutları ortaya çıkar ve dünyanın yoksulluk sorununa çözüm getirebilmek için neden bu denli seferber olduğunu daha iyi anlarız.

3. Türkiye’de Yoksulluğun Göstergeleri ve Yoksulluğu Gözlerden Gizleyen Bazı Toplumsal Özellikler

Türkiye’de yoksulluk ve bu konuya ilişkin görüşler, son yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 kriz dönemlerinden sonra büyük oranda yaygınlaşıp, çok yönlü tartışılmaya başlanmıştır. 1990 sonrası Türkiye’de de hızla yükselen ve toplumun gündemine oturan yoksulluğun en önemli göstergeleri aşağıdaki gibidir:

1. İmalat sektöründeki gerileme, iş ve istihdam olanaklarının azalması, ki bunun bir tek özelleştirme ve post-fordizm gibi gelişmelerle açıklanamayacağı, daha çok az gelişmiş ülke ekonomilerinin global düzeyde rekabet eksikliğinin, marka olamamanın ve siyasa eksikliği sonucu olduğu düşünülmelidir,

2. Reel ücretlerde düşme ve yedek işgücü ordusunda artma,

3. Devletin özellikle 1990 sonralarında ve 2000’den sonra bazı subvansiyonlardan vazgeçmesi,

4. Sağlık ve eğitime yapılan yatırımların giderek azalması,

5. Kentlere göç eden nüfusun ve genç nüfusun %40’lar oranında artması ancak kentlerde istihdam daralması nedeniyle bu artan işgücü arzını emebilecek bir talep olmaması,

6. Genç ve göçmen nüfusun daha çok formel okul eğitimi olanağına (çok kısıtlı düzeyde kalan üniversite eğitimi dahil) kavuşmasına rağmen bu eğitimin sanayinin ihtiyaçlarına yönelik yeni mesleki bilgi ve becerilerden yoksun kalması ve giderek artan genç işsizliği,

7. Kentli kadının işgücünden dışlanması ve ancak düşük statüli işlere yoğun bir rekabetle erişebilmesi,

8. Tüketimin, kentliliğin artmasına paralel olarak artması ancak gelirlerin düşmesi ile toplumda sürekli artan ve arası açılan bir sınıfsal kutuplaşma,

9. Kentleşme/ gecekondulaşmada artan rant geliri ile bazı kesimlerin konut sahibi olma (gecekondu olsa da) olanaklarını yitirmeleri ve kiracılığın artması,

10. Toplumda “yoksulluk sınırı”nın yanı sıra “açlık sınırı” gibi yeni bir kavramın telaffuz edilmeye başlanması.

Ancak Türkiye’de yoksulluğu tartışırken ve boyutlarını tanımlamaya çalışırken bazı özelliklerin de göz önünde tutulması gerekir. Bunlardan en önemlisi Türkiye’de sosyal devletin (ücretsiz eğitim, ucuz ulaşım, sadece devlet memuru statüsünde olan bir kitleye sağlanan aile ve yakacak yardımları, parçalı ve ancak toplumun yarısını kapsabilen bir sosyal güvence sistemi, yavaş ilerleyen alt yapı yatırımları dışında) hiçbir zaman yeterince gelişmemiş olması dolayısı ile bireylerin ve ailelerin kendi başlarının çaresine bakma, ayakları üzerinde durma, kendi yaşam stratejilerini oluşturma gibi, bir zorunlulukla başetmeleridir. Ancak, bu zorunluluk kır- kent ve sınıf farklılaşmaları nedeniyle her ailede aynı oranda ve şiddetle yaşanmamış olabilmektedir. Az gelişmiş bir ekonomide yaşayan kesimlerin bir çoğunun çeşitli “ayakta kalma stratejileri” ile yaşayabildikleri gerçeği bu anlamda pek de yeni değil, eski ve hatta kırdan kente taşınan bir mekanizmadır. Dolayısıyla, aslında yoksul sayılabilecek birçok aile bu dayanışma stratejileri yüzünden gözden uzakta

kalmakta ve ülkedeki hayat standardı istatistiklerinde gerçek olmayan bir yükselmeye sebep olmaktadır.

Türkiye’de yoksulluğu gizleyen bir başka gerçeklik, formel sektör işyerlerinin ve sermaye birikiminin kısıtlı kalmasına bağlı olarak, büyük oranda gelişen bir enformel sektörün - sürekliliği olmayan, marginal verimlilik ve karlılık ile çalışan, küçük ve orta ölçekli işyerlerinde örgütlenen, çoğu durumda çalışanına sosyal güvence ve sendikalaşma haklarını tanımayan, vergi kontrollerinin dışında kalabilen ve en çok hizmetler sektöründe etkinleşen bir sektörün- ekonomide belirleyici unsur olmasıdır. Bu enformel yapının şekillendirdiği “patrimonyal” ve “himayeci” sosyal yapının toplumda egemen olması ile edilgen bir kitle ruhu yaratılmakta ve yoksul kişi veya aile, yoksulluğu çözebilecek daha aktif ve sorumluluk içeren yapılarda buluşmak yerine enformel sektörde bir yer edinme veya bir patronun himayesine sığınma gibi çözümler hedeflemektedir.

Türkiye’de yoksulluğu katmanlı olarak ele almak da gerekmektedir. Bundan kastedilen kır ve kent yoksulluğudur. Her iki katmanın da sorunları, yapılanması, insan haklarına etkisi birbirinde çok farklıdır. Kırdaki yoksulluk insanın bizzat bir başka insana boyun eğmesi, bir çeşit kölelik anlamına gelebilmektedir. Kentlerdeki yoksulluk ise daha çok iş-istihdam haklarından soyutlanma, eğitim olanaklarının kısıtlanması ve kadın, çocuk, yaşlı ve özürülülerin çalışma haklarının ellerinden alınması, bireylerin sağlıklı ve çağdaş bir yaşam standardına ve mekana sahip olamaması, toplumsal ve siyasi olarak edilgen olmaları ve dışlanmaları gibi anlamlara gelebilmektedir.

4. Türkiye’de Kadın Yoksulluğu ve Yoksunluğu Nasıl Anlaşılmalıdır?

Kadın yoksulluğunu öncelikle yukarıda tartışılan yoksulluk göstergeleri çerçevesinde anlamak gerekir. Daha sonra da toplumdaki ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri içinde tekrar düşünülmelidir.

4.1. Kadın Yoksulluğunun Ekonomik Boyutları

Kadın yoksulluğunu ekonomik boyutlardan ele alacak olursak, öncelikle öne çıkan belli konular : Gelirden yoksun olmak (kendine ait geliri olmaması ve

gelir getirene bağımlı olmak) ; İşsiz olmak (Eğitimsizlik veya bilgi beceri düzeyi çok düşük olduğundan) ; Hizmet sektöründe , düşük statülü ve ücretli işlerde çalışmak ; herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamak ; Mülksüzlük (çok az sayıda kadının üstüne kayıtlı mülk olması) ; Hanenin geçimi için üretim ve çalışma (tarlada çalışma, ev içinde parça başı iş yapma, ev eksenli çalışma, ev dışında esnek güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalma, ücretsiz aile emeği) ; Ev içi üretim (hammaddelerin üretilmesi, işlenmesi, bakımı, evde turşu, ekmek v.b. yapmak zorunda kalmak veya bahçe işi yapmak veya hayvanların bakımını üstlenmek). Bütün bunları yerine getirmek zorunda kalan kadın kır veya kentte hanenin yoksulluğunu yenmesinde çok büyük bir rol oynamaktadır. Ancak bu durumda kadın emeğini karşılıksız olarak, ailenin yoksulluğunu ortadan kaldırmaya adanmıştır. Ayrıca, kadın emeğinin bu şekilde karşılıksız olarak ekonomik faaliyetlerde yer alması aslında daha büyük olan yoksulluğu gizleyen önemli nedenlerden biridir.

4.2. Kadın Yoksulluğunun Sosyal Boyutları

Kadınlar en temel ihtiyaçlardan olan beslenmeye en son erişebilen aile üyeleridir zira beslenme öncelikle çocuklar ve sonra da ailedeki erkeklerin hakkıdır. Ayrıca, çoğu kırsal bölgelerde ailenin kullanacağı su eve kadınlar tarafından taşınmaktadır. Yani kadın temiz ve sağlıklı suya erişmeden, barınmadan ve en çok da sağlık hizmetlerinden dışlanmaktadır. Birçok yoksul hanede kadın çok ağır çekse bile “masraf olur” düşüncesi ile hastahaneye gitmeyi talep edememektedir. Kadınların en çok hastahane yüzü görmeleri birinci ve ikinci doğumda olmaktadır. Bunun da nedeni, patriarkal aile yapısı içinde, ailenin devamı sayılan çocukların sağlığını garanti etmektir. Ayrıca, yoksulluğu hafifleten toplumsal örüntü mekanizmalarının sürdürülmesinde kadınlar en büyük yükü üstlenirler. Örneğin, aile büyüklerinin (kocası tarafının ve kendinin) tüm işlerini (temizlik, yemek, bakım gibi) kadınlar sağladığı gibi, akrabalar, komşular ve sosyal yardım kuruluşları ile olan yardım ve dayanışma ilişkilerinde esas aktörler kadınlardır. Kadınlar gururlarını ayaklar altına alıp, komşudan çocukları için yemek ister veya çocukları komşuya televizyona gönderir ; çocuğunun dersine yardım eden komşunun evinde karşılıksız temizlik yapar. Kadın evdeki çocuk, yaşlı ve hasta bakımından sorumludur. Birçok kadın, çalışabilecek düzeyde eğitimi olsa da ev içi işlerin ve çocuk, hasta, yaşlı bakımının sorumluluğu yüzünden çalışmamaktadır. Dolayısıyla, kadın bir derece eğitime ulaşsa bile yine de bunu değerlendirememektedir.

Kadın, sosyal ve ekonomik konumundaki kısıtlılıklar nedeniyle kriz, afet, savaş gibi olaylardan ve bu dönemlerde yaşanan koşullardan daha fazla etkilenmeye açıktır.

4.3. Kadın Yoksulluğunun Siyasi Boyutları

Kadınlar özellikle yoksul hanelerde ev içinde ve ev dışında karar alma mekanizmalarından dışlanmaktadır. Buradan devamla, her türlü yasama-yürütme erklerinin de dışında kalmaktadırlar. Birçok kadının vereceği oy, kocası veya oğlu tarafından belirlenmektedir. Bu durumda kadın yoksulluğu güç ilişkilerinde kadının daha alt ve eşitsiz bir konumda olması anlamındadır. Yoksul kadın hep sistem dışı işlerde (esnek, geçici, veya ev içi işlerde) çalışabildiği için işçi olmayı öğrenememekte, örgütlenme ve haklarını korumada sorumluluk alma gibi konulara gelememekte, belli bir sınıfa ait bile olamamaktadır.

4.4. Kadın Yoksulluğunun Kültürel Boyutları

Kadın yoksulluğunun belki de en somutlaştığı konu, kadının çocuklarını aç yarıırken çektiği ruhi bunalım ve yokluk hissidir. Kadın bu durumda ya komşudan yemek isteyecek, ya muhtardan fakir kağıdı alıp belediyeden yardım istemeye gidecek veya bazı sosyal yardım kuruluşları, vakıflar veya kişiler yardım dağıttığında ayaklar altında ezilerek birşeyler kapmaya çalışacaktır. Bu durumda medyada gösterilen, yardım kamyonlarının başında hep itişen kadınların görülmesi, kadını bir kez daha etiketlemekte ve toplumda dışlanmasına neden olmaktadır.

Kadınların eğitimsiz kalmaları, onların temel ihtiyaçlara ulaşamamanın yanısıra kültürel olarak da yoksul olmalarına yol açmaktadır. Bu da yine çoğu kadında ortaya çıkan kendine güvenmeme, kendi emeği ile elde ettiği gelirini önemsememe, kendinin yoksul haneye sağladığı katkıya inanmama gibi kişilik özellikleri yaratmaktadır. Kültürel yoksulluk ve yoksunluk, kadının cinsel kimliğine, bedenine yönelik tacizlerde açık ve korumasız olmasına neden olmakta, hatta kadın bu durumda can güvenliğinden bile yoksun olmaktadır.

4.5. Kadın Yoksulluğunun Toplumsal Cinsiyet Rolüne İlişkin Boyutları

Kadını, toplum ve hane içinde birey olarak hakları ve sorumluluklarının

bulduğu düşüncesi yerine sadece sorumlulukları çerçevesinde ele almak ve “yoksul hanenin refahına yaptığı potansiyel katkıları” irdelemek toplumda kadına atfedilen cinsiyetçi rolü güçlendirmektedir. Devletin formal hizmet kurumlarının, belediyelerin, valiliklerin veya Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonununun, kısıtlı olarak sunduğu yardımlar kadını daha çok patriarkal aile dayanışma stratejileri içine itmekte, daha çok bağımlı hale getirmektedir. Halbuki yoksullukla mücadele programlarında, kadını ayakta tutacak, bağımsızlığını sağlayacak ve güçlendirecek mekanizmalar yerine, toplumda varolan toplumsal cinsiyet anlayışına paralel uygulamalar yapılmaktadır. Ayrıca, burada bir de “yoksulluğun kadınlaşması”ndan bahsedilmesi gerekmektedir. Kadınlar tüm haneler içinde geri planda kalmakta, ailenin kaynaklarına diğerleri ile eşit şartlarda ulaşamamakta ve kendileri de bunu da “fedakarlık” anlayışı içinde yapmaktadırlar. Bu durumda hanelerin en yoksulu kadınlar olmaktadır. Bu da kadının insan hakları açısından en önemli engelin toplumsal cinsiyet rolleri olduğunu ortaya koymaktadır.

5. Kadın Yoksulluğunun Geleceği

Kadın yoksulluğunun kadının insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerinin aşılabilmesi için öncelikle ele alınması gerekli konular şunlardır:

1. Kadının işgücü piyasasına kendi şartları ile katılmadığı, ancak hanenin yaşam stratejilerine destek olma konumunda ve sistemin getirdiği tüm dışlanmaların bedelini kendi ödeyerek (düşük ücret, güvencesiz iş, aile içi veya toplumsal şiddete, tacize, damgalanmaya da maruz kalarak v.b.) çalışabildiği işlerde, kadının konumunun düzeltilmesi, istihdam olanaklarının iyileştirilmesi, meslek eğitimi programlarının öne çıkarılması,

2. Aile dayanışma ağları içinde kadın, hem bedenen hem ruhen bedeller ödeyerek, hanenin refahı ve yoksulluğa karşı durabilmesi için kalmakta, öte yandan kendi refahı da hanenin refahına bağımlı olduğu için, şiddet, istismar ve tacize katlanmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca, hane dışında kalan kadın en yoksul olup, toplumsal skalada en alta düşmektedir. Kadını bu bağımlılıktan kurtarabilecek politikalara önem verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

JORDAN, B., 1996, A Theory of Poverty and Social Exclusion, Polity Press: Oxford

NASH, K. 2000, Contemporary Political Sociology, Blackwell Pub.: London.

RITTERSBERGER-TILIÇ, H.; KALAYCIOGLU, S., 1999, "Legitimizing and Re-production of Domestic Violence in Turkish Families", Zeitschrift für Türkeistudien, cilt 12, no. 2, sf. 225-

TÜSİAD (2000), Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim Çalışma Yaşamı ve Siyaset, İstanbul: Tüsiad Yayınları, 2000-12/290.

UNDP (2001), Human Development Report, UNDP Yayını.

World Bank (2000), Turkey, Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, May 17, World Bank Yayını.

YOKSULLUĞA KARŞI BİR STRATEJİ OLARAK ENFORMEL SEKTÖRDE KADINLARIN ÇALIŞMASI VE KADINLARA YÖNELİK SOSYAL KORUMA MODELLERİ

Şenay GÖKBAYRAK

1. Yaşama Verilen Değerin Bir Göstergesi Olarak Yoksulluk ve Kadınlar:

Yoksulluk küreselleşme bağlamında yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucu tüm insanlığı tehdit eden küresel bir sorun haline almıştır. Yoksulluk, yalnızca belli bir gelir düzeyinin altında yaşamak anlamına gelmemekte, bir bütün olarak insan haklarından yoksun olarak yaşamak biçiminde algılanmaktadır. Bir başka deyişle yoksulluk sorunu, insan haklarının temelini oluşturan insan yaşamına verilen ya da verilmeyen değer önemli bir göstergesi durumundadır. İnsan yaşamına verilen değer ölçülebilir mi? Bu konuda “İnsan Yaşamına Verilen Değerin Bileşik Göstergesi Modeli” bize önemli bir çıkış noktası sunmaktadır (Fişek,1992). Bu modelde altı tane öncelikli ve insanın yaşam gereksinimlerinin karşılanması ile ilgili değişken bulunmaktadır:

- Sağlık
- Gelir düzeyi
- Eğitim
- Çalışma hakkı ve işsizliğin önlenmesi

¹ Yoksullukla mücadele stratejilerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Küreselleşmenin Öteki Yüzü, Yoksulluk, Fikret Şenses, İletişim Yayınları, 2001.

- Güvence
- Hak arama ve örgütlenme özgürlüğü

Modelde tüm değişkenler birbirini etkilemekte ve biri olamadan diğerini sağlayabilme olanağı bulunmamaktadır. Yine tüm değişkenlerin var olabilmesi ve sürdürülebilmesinin ön koşulu demokrasidir. Modelin özelliği, kendi içine kapalı bir sistem olmaması, dışa açık, dinamik ve geliştirilebilir bir sistem olmasıdır. Bu modeldeki değişkenlerin en önemli özelliği ise, çağdaş toplumlardaki temel insan hakları olarak kabul edilen haklardan oluşmasıdır. İnsanca yaşam için gerekli gelir düzeyinden yoksunluk, beraberinde diğer tüm değişkenlerin yokluğunu ya da yeteri düzeyde var olmamasını getirmektedir. Dolayısıyla, yoksulluk bir bütün olarak insan haklarından yoksunluk olarak tanımlanmaktadır.

Yoksulluğu böyle bütüncül bir perspektifle değerlendirmek, yoksulluğun toplumsal cinsiyet açısından da tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde dünya yoksullarının büyük bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Yaşama verilen değer bileşik göstergesi modelini toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirdiğimizde, söz konusu göstergelerin, tüm dünyada kadınlar açısından görece olarak düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir. Kadınlar, eğitim olanaklarından yeteri düzeyde yararlanamamakta, sağlık ve sosyal güvence hizmetlerine erişimde sorunlar yaşamakta, niceliksel olarak çalışma yaşamına katılımlarında artış olsa da, niteliksel anlamda olumsuz çalışma koşullarında çalışmakta (Beneria, 2001; Elson,1999, Standing,1999), hak arama ve örgütlenme bağlamında ciddi kısıtlılıklar yaşamakta (ILO,1997-98) dolayısıyla kadın yoksulluğu sadece gelir ve tüketim ile sınırlı bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilemeyecek, bir sorun olmaktadır. Bu açıdan kadınlar toplumsal yaşamda, özel önem gösterilmesi gereken bir risk grubu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yoksullukla başa çıkma stratejileri içinde öne çıkan temel strateji kadınların gelir getirici faaliyetlerde bulunmalarının sağlanmasıdır. Gelir getirici faaliyetlerde bulunma, kadınları kalkınma sürecinin pasif öğeleri olmaktan çıkarıp, aktif öğeler haline gelmelerinde önemli olmakla birlikte, toplumsal ve ekonomik yaşam içinde cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle, kadın emeğinin ikincil emek olarak kabul edilmesi, kadın yoksulluğunu yeniden üreten kısır döngüleri beraberinde getirmektedir. Bunun en açık örneği ise, kadın

istihdamının en yaygın olduğu, enformel sektör faaliyetleri kapsamında, kadınların hiçbir güvence ve sosyal korumaya sahip olmaksızın, çok riskli koşullar altında çalışma gerçeğinde görülmektedir.

2. Yoksullukla Başa Çıkma Stratejisi Olarak Kadınların Enformel Sektör Faaliyetleri:

2.1. Enformel Sektör Kavramı, Özellikleri ve Gelişim Süreci

Enformel sektör kavramı, ilk kez 1970'li yılların başında, Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO)'nün Dünya İstihdam Programı çerçevesinde hazırlanan Ghana ve Kenya raporlarında kullanılmıştır. Bu raporların ortaya çıkardığı sonuçlardan biri, Ghana ve Kenya gibi ülkelerde temel sosyal sorunun işsizlik olmadığı, buna karşın nüfusun büyük bir bölümünün çalışan yoksullardan oluşmasıydı. Çalışanların büyük bir kısmı, emeklerinin kayıtlı olmadığı ve kamu tarafından yasalarla korunma kapsamına alınmayan işlerde çalışmaktaydı (ILO,1999).

ILO literatüründe bu kavram, modern formel sektör tarafından emilemeyen kentsel işgücüne gelir ve istihdam sağladığı, bireylerin temel mal ve hizmetlere olan ihtiyaçlarını düşük fiyatlarla karşıladığı için 1970'li yıllar boyunca üzerinde önemle durulan bir kavram olmuştur (Spath,1993:2). Bununla beraber, bu dönemde enformel sektör kavramı, büyük ölçüde, gelişmekte olan ülkelerin modern olmayan kentsel işgücü piyasalarının analizine yönelik olarak kullanılmıştır. ILO'nun 1991 yılındaki Uluslararası Çalışma Konferansı genel direktörünün raporunda, enformel sektör kavramının çok daha ayrıntılı ve kapsamının genişletilerek tanımlandığı görülmektedir. Bu çerçevede, enformel sektörün temel özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır(ILO,1999:2):

- Mal ve/veya hizmet üretip/dağıtan oldukça küçük birimlerden oluşması.
- Bağımsız, kendi hesabına üreticilerden oluşan, gelişmekte olan ülkelerin kentsel alanlarında faaliyet gösterilmesi.
- Bazı işletmelerde ücretsiz aile emeğinin kullanılması ve/veya çok az sayıda işçi ya da çirak çalıştırılması.

● Çok az sermaye ile çalışan ya da sermayesi hiç olmayan işletmelerin yoğunluğu.

● Çok düşük ve düzensiz gelir sağlayan, çalışanlar için statik olmayan istihdam olanakları.

● İşletmelerin çoğunluğunun resmi istatistiklerde görülmemesi.

● İşletmelerin örgütlü/düzenli piyasalara giriş şansının çok az ya da hiç olmaması. Bunun yanı sıra, kredi, formal eğitim ve mesleki eğitim gibi olanakların olmaması.

● Kamu otoriteleri tarafından düzenlenemeyen piyasalarda faaliyet gösterilmesi.

● Çalışanların herhangi bir sosyal koruma mekanizması dışında çalıştırılması.

Enformel sektörün ILO tarafından benimsenen tanımına ilişkin olarak belirtilmesi gerekli önemli bir nokta, bu sektörde gerçekleştirilen gelir getirici aktivitelerin kapsamına, yeraltı ekonomisi kapsamındaki işlerin girmediğidir. Bu çerçevede enformel sektör, yasal olarak kabul edilen ancak resmi kayıtlara yansımaya, gelir getirici faaliyetleri kapsamına alan bir anlamda kullanılmaktadır.

Enformel sektör, içinde bulunulan koşullar ve yapılan faaliyetler açısından oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Bununla beraber sektörün genel yapısına ilişkin olarak bazı ortak unsurlar da bulunmaktadır. Bunların ilki, formel ve enformel sektör arasındaki sistematik ilişkinin varlığıdır. Bu noktada, esnek üretim süreçlerinin olanaklı kıldığı yapılar içinde, büyük işletmelerin üretim süreçlerini küçük işletmelere dezentralize etmesi ve böylece enformel sektördeki düşük işgücü maliyetlerinin yarattığı avantajlardan faydalanmaları, formal-enformel sektör arasındaki sistematik ilişkinin temel dayanağıdır (Parker,2000; Kumar,1999; Castells ve Porters,1989). İkinci bir ortak özellik ise, düşük nitelik ve koşullarda işçi istihdam edilmesidir. Bu çerçevede, etnisite, cinsiyet, yaş ve göçmenliğe dayalı, düşük ücret, kötü çalışma koşulları, sosyal güvencesiz istihdam sektörün temel ortak özelliklerinden birisidir (Castell ve

Portes,1989:26). Üçüncü bir ortak özellik ise, sektörün işsizlikten kaynaklı ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm üretmesi nedeniyle hükümetler tarafından tolere edilmesidir.

Enformel sektör kavramına ilişkin yapılan tanım ve buna bağlı olarak sektörün özelliğine ilişkin unsurlar hala tam olarak açıklık kazanmamakla birlikte, günümüzde enformel sektör, beraberinde getirdiği olumsuz çalışma koşullarına karşın, işsizlik ve yoksulluğa bir çözüm olarak kabul edilmesi nedeniyle, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde varlığı kabul edilen bir olgu haline gelmiştir.

Enformel sektörün büyüklüğüne ilişkin var olan verilerin sınırlılıklarına ve kavramsal açıdan yaşanan farklılıklara karşın, tüm gelişmekte olan ülkelerde, enformel sektörün hızla büyüdüğü yönünde tartışmasız bir kabul bulunmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde, 1990-1994 yılları arasında yaratılan toplam 15.7 milyon yeni işten her 10 işin 8.4'nün enformel sektör kapsamında olduğu belirtilmektedir. Enformel sektör istihdamı bölgede, yıllık %4.7 oranında artarken, formel sektör istihdam artışı yıllık %1.1 olmaktadır. Asya'da, enformel sektörün, yeni endüstrileşen ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmakla beraber, kentsel işgücünün %40-%50'sini istihdam ettiği tahmin edilmektedir. Afrika'da ise, kentsel enformel sektör, kentsel işgücünün yaklaşık %61'ni istihdam etmektedir. (ILO,1997-98:179). Enformel sektörün büyümesi günümüzde sadece gelişmekte olan ülkeler ile sınırlı değildir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde de enformel sektör istihdamında büyük bir artış olduğu gözlenmektedir. Her ne kadar rakamlara yansımaya da, Amerika'da enformel sektörde faaliyet gösteren işgücünün toplam işgücüne oranı, 1980'de %31.2'dir (Castell ve Portes,1989:19).

3. Kadınların Enformel Sektör Faaliyetleri:

Kadınların enformel sektöre katılımı, dünya genelinde formel sektöre katılımından daha yüksektir ve bu oran her geçen gün daha da artmaktadır. Örneğin, kadınların enformel sektöre katılım oranı, Peru'da %80, Endonezya'da %65, Zambia'da %72, Kore'de %41'dir (ILO,1997-98:180). Enformel sektörün temel özelliklerinden biri, sektörde kadın egemen faaliyetlerin geniş yer tutmasıdır. Enformel sektörde kadınlar yanında çocuk emeğinin de yaygın olduğu gözlenmektedir. Çocuk işgücü içinde de cinsiyet

bazında farklılaşmalar olabilmektedir. Örneğin, ILO'nun 26 ülke kapsamında yaptığı bir araştırmada kırsal alanda çocuk emeğinin oldukça yaygın olduğu, kırsal kesimdeki çocuk emeği içinde de ağırlıklı olarak kız çocuklarının emeğinin yaygın kullanıldığı ortaya çıkmıştır(ILO,1999:2).

Gelişmekte olan ülkelerde çalışan kadınların sadece %6'sı formel sektör kapsamındaki işlerde çalışırken, geriye kalan %94'lük bir dilimin enformel sektör faaliyetleri kapsamında çalıştığı tahmin edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde de kadınlar enformel sektör içinde çalışanların çoğunluğunu oluşturmakta, bu bağlamda örneğin enformel sektörde ev eksenli çalışan kadınların durumu, Tayland, Avrupa ve Amerika'da gittikçe birbirine benzemeye başlamaktadır(International Network News,1997:72-73).

ABD'de, geleneksel ekonometrik analizler, her ne kadar Amerikan kadınların üçüncü dünya kadınlarının aksine, enformel sektör faaliyetleri kapsamında çok az yer aldığını ortaya koysa da, Amerikan Nüfus Bürosu(1997), kadın egemen mesleklerde, sosyal güvenlik vergilerinin düşüklüğü, kayıtların azlığı, aile işlerinde kayıtlı işgücü sayısı ve bu kişilerin kendilerini bildirmedeki düşük orandan yola çıkarak, kadınların enformel sektör faaliyetlerinin erkeklere oranla çok daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (McInnis-Dittrich,1995:398).

Kadınların gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde enformel sektöre katılım oranlarındaki artışın çeşitli nedenleri bulunmaktadır(ILO,1997-98:180): Geleneksel olarak, kamu sektörü kadın istihdamın temel kaynağıdır. 1980'lerde kamuyu küçültme amacı taşıyan neo-liberal politikalar çerçevesinde uygulanan özelleştirme politikaları, kadınların erkeklere oranla daha fazla iş kaybına uğramalarına neden olmuştur. Ayrıca formel sektörde reel ücretlerin düşüklüğü, artan yoksulluk, azalan hane halkı gelirlerine ek kaynak yaratmak amacıyla kadınların işgücü piyasasına girmelerini hızlandırmıştır. Ancak kadınların formel sektörde istihdam olanağı, eğitim düzeyinin düşük olması, ayrımcılık, kadının ev içi sorumluluklarından kaynaklı yüklerinin fazla olması nedeniyle sınırlı kalmakta, bu çerçevede hane halkına gelir sağlama zorunda olan kadınlar için enformel sektör işleri bir yaşam stratejisi olmaktadır. Ayrıca, sosyo-kültürel ve patriyarkal yapının kadın üzerinde yarattığı sınırlılıklar ve kadının yeniden üretim fonksiyonlarının önüne geçmesi, kadınların ev dışı formel sektör işlerinde akışkanlığını zorlaştıran temel nedenlerdir. Bu noktada, enformel

sektörde ev eksenli çalışma, kadınlar tarafından tercih edilir bir çalışma türü olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, kadın emeğinin, küreselleşme ile birlikte, uluslararası ticaretin hızla geliştiği dönemde, özellikle ihracata dayalı emek-yoğun sektörlerde, üretimin alt sektörlerle dezentralize edilmesi sürecinde, işverenler tarafından ucuz işgücü olarak tercih edilir bir olgu olması, kadın emeğinin enformel sektörde fason iş ilişkileri çerçevesinde kullanılmasının temel nedenlerinden birisidir.

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca dünyanın her yerinde yukarıda aktardığımız gelişmeler doğrultusunda, kadınların işgücü piyasasına katılımları artmıştır. Bu gelişim literatürde işgücünün feminizasyonu olarak adlandırılmakta ancak bu sürecin, işgücü piyasasının esnekleşmesi doğrultusunda, kadınların düşük ücretli, güvencesiz ve düzensiz işlerde, kötü çalışma koşullarına sahip olan enformel sektör faaliyetlerindeki artış sonucu gerçekleştiği belirtilmektedir (Standing,1999).

Kadınların enformel sektör kapsamında yaptıkları işler temel olarak şu şekilde sıralanmaktadır (Women International Net Work,1997:72).

- Tanımda, yapı ve diğer sektörlerde el emeği ile yapılan işler.
- Ev eksenli işler (evde parça başına çalışma)
- Ev dışında çocuk, yaşlı bakımı, hizmetçilik, temizlikçilik
- Sokaklarda küçük ölçekli yiyecek satıcılığı.

Kadınların enformel sektördeki faaliyetleri genel olarak incelendiğinde, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün bu sektörde de kendini ürettiğini ve kadınların yaptıkları işler açısından herhangi bir sosyal korumaya sahip olmadıklarından risk grubu oluşturdukları görülmektedir. Yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, enformel sektör kapsamındaki kadınlar için hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde benzer etkiler yaratmakta ve bu etkiler şu şekilde sıralanmaktadır (Lund ve Srivina,2000):

- Yapılan işlerin yıpratıcı ve zararlı doğası

- Kamusal düzenlemelerin olmamasından kaynaklı kötü çalışma koşulları
- Yeniden üretim rolleri dolayısıyla kadınlara karşı ayrımcılık
- Sosyal güvence kapsamında olmamaları
- Kadınların çalıştıkları işlerde kariyer olanaklarına sahip olmamaları
- Azalan sosyal haklar ve/veya örgütlenme hakkının olmaması.

Tüm bu etkiler göz önüne alındığında, enformel sektördeki kadınlar için sosyal koruma mekanizmalarının varlığı ön plana çıkmaktadır.

3. Enformel Sektörde Kadınlara Yönelik Sosyal Koruma Modelleri:

3.1. Sosyal Koruma Kavramı :

ILO'nun tanımına göre sosyal koruma, kamu sosyal güvenlik sistemleri yanında aynı zamanda özel ya da zorunlu olmayan sistemleri de içine alan, enformel ve formel sektör kapsamında yoksulluğu azaltma ve/veya ortadan kaldırma amacı içinde çeşitli risklere karşı koruma sağlayan çerçeve bir kavram olarak nitelendirilmektedir (ILO,2000:29-30). Bu çerçeve yapı içinde sosyal korunmanın temel işlevi, gelir güvenliği sağlamak, sağlık bakımı ile temel sosyal hizmetlere erişebilme hakkı sağlayarak yaşam standartlarını yükseltmek olarak tanımlanmaktadır. Sosyal korumanın aktörleri ise, aile ve yerel dayanışma ağları, kadınların kendi aralarında kurdukları örgütler, meslek ya da bulunan yerel bölge temelinde kurulan mikro sigorta sistemleri, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), girişimciler, ticari piyasalar, hükümetler, sosyal güvenlik kurumları, uluslararası topluluk ve bu bağlamda da uluslararası kalkınma kuruluşlarıdır (ILO,2001:94-103). Bu yapı içinde, ILO tarafından ortaya konulan koruma modellerine yönelik temel yaklaşım, enformel sektörün esnek yapısına uyum sağlayabilen, yukarıda sıraladığımız aktörlerin içinde yer aldığı, geniş katılımlı bir yapı içinde yükselen mekanizmalar olmaktadır (Von-Ginneken,2000). Ancak, öne sürülen sistemlerin işlerliğine ilişkin olarak ortaya konulan somut bir mekanizma bulunmamakta, bu noktada önerilen tablo belirsizliklerden başka bir renk taşımamaktadır.

Kadınlar enformal sektörde yaptıkları işler bağlamında hane halkının gelir güvencesini sağlamada anahtar bir rol oynamakla beraber, kadın emeğinin görünmez oluşu, gerek kadınların üretken rollerini gerekse de kadınların karşılaştıkları riskler ve sosyal güvence gereksinimini açığa çıkarmada engelleyici bir rol oynamaktadır. Milyonlarca kadın, evde üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin eş anlı olarak gerçekleştirdikleri ortamlarda çalışmaktadır. Kadınların ev ve işten kaynaklı sorumluluklarının fazla oluşu, kadınların sosyal güvenceye olan gereksinimlerin artmasına neden olmaktadır. Bu noktada, kadınların sosyal korunma gereksinimi, sadece dezavantajlı bir grup olarak çeşitli risklere karşısında gelir azalışları ya da harcama artışlarına karşı kadınları sigortalama olmamakta aynı zamanda, sağlıklı ve kalıcı toplumlar için yapılan bir yatırım olmaktadır(Lund ve Srivinas,2000).

3.2. Enformel Sektörde Kadınların Karşılaştıkları Riskler :

Enformel sektör kapsamında yer alan kadınlara yönelik sosyal koruma mekanizmalarının oluşturulması yönünde uluslararası kadın hareketinin etkisi ile artan bir uzlaşma bulunmaktadır. Enformel sektördeki kadınlara yönelik sosyal koruma modelleri, kadınların yaşamlarındaki riskleri minimize etme stratejisi kadar, gelir dalgalanmalarını önleme ve reel geliri arttırarak yaşam standartlarını yükseltme anlamı taşımaktadır.

Enformel sektörde çalışanların ve sektörün heterojen yapısından kaynaklı olarak karşılaşılan riskler ve dolayısıyla sosyal korunma gereksinimleri oldukça farklılaşabilmektedir (Von Ginneken,2000). Bu noktada kadınların enformel sektörde de tıpkı formel sektördeki gibi ikincil konumu kadınlara özgü risk tanımlarını farklılaştırmaktadır. Bu nedenle kadınlara sosyal güvence sağlayacak olası sosyal koruma mekanizmalarının oluşum sürecinde, toplumsal cinsiyet tabanlı işbölümü ve bu işbölümünün yarattığı tabiyet ilişkilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kadınların genel olarak hem enformel hem de formel sektörde karşılaştıkları riskler hastalık(hem uzun hem kısa dönemli rahatsızlıklardan kaynaklı düşük verimlilik, işini kaybetme, gelirin azalışı, giderlerin artışı), doğum ve çocuk bakımı(hamilelikte kadınların sağlığı, doğum öncesi ve sonrası karşılaşılan riskler, çocuk bakım masrafları), sakatlık ve ölüm(geçirilen kazalar sonucu sakat kalma,iş göremez hale gelme ya da ölme), mülkiyetin kaybı(sel,

kuraklık,deprem, yangın gibi olaylar sonucu çalışılan yerin ya da ürünlerin kaybetme, sokakta satıcı olarak çalışan kadınların mallarına resmi makamlar tarafından el konulması), işsizlik(ekonominin dönemsel veya yapısal dalgalanmalarından dolayı gelir kaybı), sosyal olaylardan(evlilik, doğum, dini bayram ve törenler nedeniyle harcama artışı)oluşmaktadır. Enformel sektörün özelliklerine uygun toplumsal cinsiyet tabanlı riskler ise, kadın emeğinin görünmez oluşundan kaynaklı riskler, düşük ücretle ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışma, kadınların finansal kaynaklara ulaşmada yaşadığı zorluklar, eğitim düzeylerinin düşük olması, piyasalar hakkında bilgiye sahip olmamadan kaynaklı riskler şeklinde sıralanmaktadır(Lund ve Srivinas,2000).

ILO'nun Sosyal Dışlanma ve Yoksullara Karşı Stratejiler ve Araçlar Küresel Programı (STEP), enformel sektörde hem erkekler hem de kadınlar için sosyal korumayı amaçlayan, bu çerçevede esas olarak kadınların sosyal ve ekonomik rollerini daha görünür kılmayı hedefleyen ve tüm sosyal koruma aktivitelerini toplumsal cinsiyet boyutu ile değerlendirmeyi hedefleyen çerçeve bir programdır. Bu programın yaklaşım ve faaliyetlerinin genel olarak, enformel sektördeki kadınlara yönelik spesifik programlarının özelliklerine uygun olduğu gözlenmektedir. STEP'in temel stratejileri, kalkınma projelerinin yürütümü, eyleme yönelik araştırmalar ve politik diyalogu içermektedir. Bu çerçevede, programın ortakları, hükümetler, işçi ve işveren örgütleri, uluslararası kalkınma kuruluşları, araştırma merkezleri, topluluk tabanlı kuruluşlar ve hükümet dışı kuruluşlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortaya konulan sosyal koruma mekanizmalarının genel özelliklerine bakıldığında, bu programların örgütlü yapılar temelinde (sendika veya kooperatif) yükseldiği görülmektedir. Bu şekilde kadınlara sosyal koruma sağlamanın, sistemlerin sürdürülebilirliğini sağlayan temel faktör olduğu belirtilmektedir.

3.3. Modellerin Yönetim ve Finansmanı:

Enformel örgütlenmeler çerçevesinde kurulan programların yönetim yapılarına bakıldığında varlıklarını sürdürülebilir kılmak demokratik niteliklerinin gelişmesine bağlı olmaktadır. Finansman ise, sosyal koruma kavramının temel niteliklerine uygun olarak birçok aktör tarafından sağlanmaktadır. Sosyal koruma çerçevesinde sunulan hizmetlerin finansman

kaynakları, üyelerin ödediği aidat ve/veya primlerden, işveren paylarından, merkezi ve yerel yönetimler tarafından sağlanan yardımlardan, çeşitli NGO ve uluslararası kalkınma kuruluşlarının sağladığı yardımlardan oluşmaktadır (Lund ve Srinivas:2000). Ancak finansmanda dış kaynaklara aşırı bağımlılık sistemlerin finansman yapılarını sürdürülebilir kılmakta temel sorun olarak değerlendirilmektedir.

3.4. Sunulan Hizmetler:

Sosyal korumanın temel amacı, kadınlara asgari bir gelir güvencesi sağlamak olduğundan kadınların gelirlerini arttırıcı, her çeşit aktivite söz konusu örgütlerin faaliyet alanlarına girmektedir. Bunlar,

- Toplu pazarlık yolu ile ücretleri arttırma
- Kadınları koruyucu nitelikte yasal değişikliklere yönelik lobi faaliyetleri ve bu çerçevede kazanılan yasal haklar.
- Kooperatifler kurarak üyelerine alternatif istihdam olanakları sağlamak. Kooperatifler yolu ile piyasa koşulları hakkında bilgi sahibi olarak pazarlık güçlerini arttırmak
- Üyelerine kredi olanakları sağlayarak kendi işlerini kurmalarına yardımcı olmak.
- Kadınları ekonomik, sosyal ve yasal yönden güçlendirici eğitim faaliyetleri.
- Çeşitli yayın faaliyetleri.
- Kadınları destekleyici nitelikteki çocuk bakım merkezleri oluşturmak.
- Sigorta ve yardım kapsamında çeşitli hizmetler sunmak. Bu hizmetler genel olarak, temel sağlık hizmetlerini, hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık risklerine karşı koruma sağlayan ve sigorta niteliği ağır basan hizmetleri kapsamaktadır. Sistemler belli bir olgunluğa ulaşıp, sürdürülebilirlik kazandıkça koruma sağlanan risklerin kapsamının da genişlediği görülmektedir.

- Çeşitli kampanyalar yolu ile kamuoyunun dikkatini enformel sektörde çalışan kadınların çalışma koşulları üzerine çekerek işverenler üzerinde baskı unsuru oluşturmak. Bu kampanyalar çerçevesinde Hollanda'da Temiz Giycek Kampanyası ve Avustralya'da TCFU'nun başını çektiği Adil Giyim Kampanyası sonucunda, işverenler üzerinde baskı yaratılarak çeşitli kazanımlar elde edilmiştir (Huws ve Potro,1995; Rowbotham, 1999).

Yukarıda genel özelliklerini sıralamaya çalıştığımız enformel sektörde çalışan kadınlara yönelik sosyal koruma mekanizmalarını, uygulamada görece gelişkin bir model olan SEWA örneği çerçevesinde daha yakından inceleyelim.

3.5. Örnek Bir Model: SEWA

Enformel sektörde çalışan kadınların dünya çapında ün kazanmış, örgütlenme modeli olan SEWA'nın kendi içinde oluşturduğu sosyal güvenlik sistemi ise, hem sistemin gelişkinliği açısından hem de Hindistan sosyal güvenlik sistemi içinde önemli bir yer tutmasından dolayı, enformel sektör kapsamında çalışan kadınlara yönelik olası sosyal koruma modelleri için anlamlı bir örnek oluşturduğu belirtilmektedir.

1972 yılından bu yana enformel sektörde çalışan yoksul kadınlara yönelik çalışmalar sürdüren SEWA'nın temel amaçları, bu kadınları örgütlemek, onların ihtiyaçlarını ulusal ve uluslararası düzlemde görünür kılmak, kadınlara asgari bir ücret, iş güvencesi ve gerektiğinde yasal yardım sağlamak, kadınlara yönelik eğitim olanakları sunmak ve SEWA yönetiminin her düzeyinde kadınların demokratik katılımını sağlamaktır (Jhabvala,1994; Datta,2000).

SEWA'nın Hindistan'da sosyal güvenlik sistemi ile bütünleşmiş sosyal güvenlik programı ise, enformel sektöre yönelik katkıya dayalı olarak oluşturulan en geniş sosyal güvenlik programıdır. Bu program içinde, 32.000 kadın işçi sigortalı durumdadır. Program, sağlık sigortası (analık yardımını da içeren), yaşam sigortası (ölüm ve malullük), mülkiyet sigortasını (ev ünitesi ve iş ekipmanının zarara uğraması ya da kaybı durumunda) kapsamaktadır. SEWA üyeleri açısından, sisteme üyelik tercihe dayalıdır. Yaklaşık olarak SEWA üyelerinin %14'ü sigortalı durumdadır. Mülkiyet ve sağlık sigortası bir paket olarak beraber sunulmakta, buna karşın yaşam sigortası, seçime bağlı olmaktadır. Mülkiyet ve sağlık sigortası paketi için toplam yıllık sigorta prim

paketi Rs 60 (15 Amerikan Doları)'dır. Eğer, yaşam sigortası seçilmiş ise, ek olarak Rs 15 ödenmektedir. Ayrıca, çok yoksul gelir gruplarına yönelik olarak uygun prim paketleri de sunulmaktadır(Lund ve Srinivas, 2000:133). Şimdilerde, primler ve sigortadan yapılan yardımlar, yeniden yapılandırılmaktadır. Sisteme üyelik ve talep süreci, SEWA'nın banka uzmanları tarafından yürütölmektedir. Prim toplama işlemleri için ise, mobil servisler oluşturulmuştur. Sistem içinde oluşan bürokratik engeller, ortak çalışılan sigorta şirketleri tarafından minimize edilmekte, üyelerden oluşan sigorta komitesi ise üyelerden gelen talepleri ve geleceğe yönelik önerileri incelemektedir.

Primlerin üçte biri, Alman Teknik Kalkınma Bürosu tarafından sağlanan başışların işletilmesi sonucu elde edilen faizlerden, diğer üçte biri kadınlar tarafından ödenen katkılardan, diğer üçte biri ise Hindistan Yaşam Sigortası ve Birleşik Hindistan Sigorta Şirketi tarafından sağlanan sübvansiyonlar ile finanse edilmektedir. SEWA, üye kadınların üçte birlik katkısını başlangıç olarak görmekte, sistemin işleyişinde kadınların söz sahibi olmaları yönünde bir araç olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bu sistem, devlet, işveren ve işçi katkılarına dayalı, formal sosyal güvenlik sisteminin üçlü finansman yapısına da uygunluk sağlamaktadır. Hem bankacılık hem de sigortacılık faaliyetlerinin birbiri ile ilişkili olarak sürdürölmesi ise her iki programın üye sayısını yükseltmekte ve programlara olan ilgiyi arttırmaktadır (Lund ve Srinivas, 2000).

Sistemin yönetiminde kolaylık sağlamak ve özellikle kırsal kesimdeki kadınların ihtiyaçlarını yerinde ve etkin bir biçimde karşılamak amacıyla, sistem içinde gerçekleştirilen faaliyetler dezantralize edilmektedir. Bu çerçevede sistemin hızlı ve etkin işlerliğini sağlamak için eğitim çalışmaları sürdürölmektedir. SEWA, felaket alanlarına yönelik olarak yapılan çalışmalara aktif olarak katılmakta ve kadınların ihtiyaçlarının hemen karşılanması amacıyla hükümet ile koordinasyon içinde çalışmaktadır.

SEWA'nın sosyal sigorta programı çerçevesinde yürüttüğü faaliyetler, günümüzde enformel sektöre yönelik tartışılan ve sosyal koruma kavramı içinde somutlaşan, sistemden yararlanacak olanların spesifik ihtiyaçlarına yönelik ve çok aktörlü katılımın sağlandığı sosyal koruma mekanizmaları için ilk adımı göstermesi açısından oldukça önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Lund ve Srinivas, 2000).

SONUÇ:

Kadınların yoksulluğa karşı geliştirdikleri bir yaşam stratejisi olan enformel sektör faaliyetlerinde çalışma, sektörün özellikleri, toplumsal ve ekonomik yaşamda cinsiyete dayalı işbölümü ve tabiyet ilişkileri gözönüne alınınca, kadınlar açısından yoksulluğu ve güvencesizliği yeniden üreten bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Enformel sektör faaliyetleri kapsamında çalışma, kadınlar açısından, gerek emeklerinin görünmez nitelikte olması, gerekse de kadınların hem üretim hem de yeniden üretim faaliyetlerini eş anlı olarak yerine getirmelerinden dolayı ciddi riskleri içinde barındırmaktadır. Bu açıdan herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadan çalışan kadınlara sosyal koruma sağlama üzerinde uzlaşmaya varılmış bir unsur olmakla birlikte bu korumanın nasıl gerçekleştirileceği tam olarak açıkluğa kavuşmuş bir olgu değildir. Bununla birlikte süreç içerisinde ortaya çıkan çeşitli uygulamalar, kadınlara yönelik sosyal korumanın farklı biçimler alabilen güven ve dayanışma temeline dayalı örgütler yolu ile sağlanabileceğini göstermektedir. Enformel sektörde kadınlara sosyal koruma sağlamaya yönelik sistemlerin, kadınlar ve örgütleri, işveren örgütleri, yerel ve merkezi yönetimler, NGO'lar, ulusal ve uluslararası kalkınma kuruluşları gibi çok aktörlü katılım mekanizmaları çerçevesinde oluşturulması gerekliliği üzerinde giderek artan bir kabul olduğu gözlenmekle beraber, bu sistemlerin sosyal koruma sağlama yönünde ne ölçüde başarılı olacağı ya da söz konusu korumanın ne ölçüde sosyal olduğu üzerinde düşünölmesi gerekli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA:

Beneria, L., (2001), “*Changing employment patterns and the informalization of jobs: General trends and gender dimension*”, International Labour Office, Geneva.

Castells, M ve Portes, A., (1989), “The World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of The Informal Economy”, *Informal Economy: Studies Advanced and Less Developed Countries* içinde, ed: A. Portes, M.Castells ve L. Bernon, p: 298-311, John Hopkins University Press.

Datta, R., (2000), “On their own: Development strategies of the Self-Employment Women Association (SEWA) in India”, *The Society for International Development*, Sage Publications,p:51-55.

Fişek, A.G.(1992), “*İş Güvencesi ve Sağlık*”, Çalışma Ortamı Dergisi, Sayı: 3, s: 10-17.

Jhabvala, R., (1994), “Self-employed Women Association”, *Dignity and Daily Bread*.

ILO (1997-98), *World Labour Report*, International Labour Office, Geneva.

ILO (1999), *Trade Unions and the informal sector: Towards a comprehensive strategy*, Background paper, International Labour Office, Geneva.

ILO (2000), *World Labour Report:Income Security and Social Protection in a changing world*, International Labour Office, Geneva.

ILO (2001), *Social Security: A new concensus*, International Labour Office, Geneva

Lund, F; Srinivas, S.,(2000), *Learning from experience: A gendered approach to social protection for workers in the informal economy*, Geneva.

McInnis-Dittrich, K., (1995), “Women at shadows: Appalachian Women’s Participation in the informal economy”, *AFFILIA*, Vol:10, No:4, p:398-412.

Standing, G., (1999), “Global feminization through flexible labour: A theme revisited”, *World Development*, Vol: 27, No:3, pp: 583-602.

Women International Network (1997), “The informal sector: The hidden workforce”, *Women International Network Review*, Vol: 23(4), p: 72.

Won Ginneken, W., (2000), *Social Security For The Informal Sector: Issues, Options And Task Ahead*, Working Paper, ILO, Geneva.

YOKSULLUK ve İNSAN HAKLARI

Yüksel SELEK

Afet Sonrası Kadın Yoksulluğu ve Kadını Güçlendirmeye Yönelik Politika ve Projeler

17 Ağustos Depremi ve Kadınlar

Vakfımızın kuruluşuna yol açan gelişmeler, 17 Ağustos depreminin ardından bölgeye giden kadın arkadaşlarımızın gözlemleriyle başladı. Büyük yıkımdan etkilenen nüfus içerisinde kadınlar sessiz bir tevekkülle günlük yaşamı sürdürme çabasının ağır yükünü omuzlamışlardı. Erkekler çoğunlukla kahvelerde bir arada vakit geçiriyorlar; çocuklara, yardım kuruluşları tarafından açılan çadır yuvalarda bakılıyor, oyun ve eğitici etkinliklerle oyalanıyorlardı. Kadınlar ise ekmek, yemek kuyruklarına giriyor, aileyi doyuruyor, bulaşıkları, çamaşırları elverişsiz koşullarda yıkamaya çalışıyor, geri kalan zamanlarında ise çadırlardaki üç beş parça eşyayı korumak için nöbet tutuyorlardı. Ömürlerinin büyük bölümünü geçirdikleri evleri, yaşam alanları yıkılmış veya hasar görmüş, egemen oldukları varlıkları, yani eşyaları, yılların emeği, alışkanlıkları 45 saniyede uçup gitmişti. Üstelik çoğu yakınlarını enkaz altında bırakmış, canlarını yitirmişlerdi ve yürekleri kanıyordu. Ama toplumsal rolleri gereği geride kalanlar için ağır sorumluluklar yüklenmek zorundaydılar. Birbirleri ile dertleşecek, biraz rahatlayacak toplu mekanlardan da yoksundular. Kahırlı, acılı, gergin ve çaresizdiler. Öfkelerini çocuklardan çıkarıyorlardı. Çocuklara yönelik şiddet artmıştı. Gözlemlerimiz bize afetten en fazla etkilenen kesimlerden birinin kadınlar olduğunu öğretmişti.

Kadınlarla dayanışmak amacıyla bir araya gelen grubumuz işe, onları

rahatlatacak geniş, rahat çadır mekanlar kurarak başladı. Ardından, bu mekanlarda kadın sağlığı uzmanı doktorlar, psikologlar ve hukukçular tarafından danışmanlık hizmetleri verdik ve rehabilitasyon amaçlı etkinlikler düzenledik. Acil dönemin geride kalmaya başladığı günlerde ise yıkılan ekonomik durumlarını iyileştirecek neler yapabiliriz, arayışına girdik. Çünkü yaşayarak görmüştük ki, deprem en fazla dar gelimli aileleri, yoksulları vurmuştu.

2000 Mayıs'ında Hisareyn'de açtığımız okuma yazma, bilgisayar, ik yardım ve dikiş kurslarını, Temmuz- Ağustos 2000'de gelir getirici atölyeler izledi. Gölcük-Şirinköy Prefabrikleri'nde Kadın Merkezi'mizde kurslar çeşitlenerek sürerken, bir mum atölyesi ve bir ev tekstili atölyesi açtık. Bu atölyelerde 15-65 yaş arası 45 kadın üretim bilgisi, becerisi edinmeye başladı. Sorptimistlerin partnerliğinde bir de halı atölyesi açtık. 8 Tezgahta 10-15 arası kadın Hereke halıları dokumaya başladılar, hala dokuyorlar.

Dayanışma Grubu'ndan 2001 Temmuz'unda Kadınlarla Dayanışma Vakfı'na dönüşüncüye kadar geçen süre içinde (Kuruluş için 1999 Aralık'ta başvurmuştuk) gözlemlerimiz ve örgütsel deneyimlerimiz ışığında tartışarak amacımızı, misyon ve vizyonumuzu da tanımlamaya çalıştık.

Daha ilk günlerde dikkatimizi, afetten etkilenmiş tüm kadınlar arasında en zor, en zayıf durumda olan bir kadın kategorisi çekmekteydi: Depremde erkek yakınlarını kaybetmiş, desteksiz kalmış kadınlar... Bu kadınların büyük bir kısmının çocuklu kadınlar olduklarını, çocuklu ya da çocuksuz, afetten sonra ya kendileri de deprezede olan akrabalarının yanına sığındıklarını, ya da memleketlerine döneceklerini tahmin ediyorduk. Çünkü çoğunluğunun eğitim ve beceri düzeyleri kendi ayakları üzerinde durmaya yeterli olmayacaktı. Belki de görece bir yoksulluktan mutlak bir yoksulluğa düşmüş olan bu kadınlar bizim öncelikli hedef kitemizi oluşturmalydılar. Onlara mesleki eğitim, üretim becerisi edinmeleri, temel hak ve özgürlükleri konularında destek olmalı, ayakları üzerinde durabilecek yeterliğe gelmelerine yardımcı olmalıydık. Ama biliyorduk ki, bunların dışında da çok fazla sayıda kadın, evli de olsalar, ailede çalışan erkek bireyler de olsa yoksuldular ve aynı yetersizlik içinde ailelerinin geçimine nasıl katkı yapacaklarını bilemiyorlardı.

KADAV misyonunu bu saptamaların ışığında ve kadın bakış açısı temelinde belirledi. Biz bir kadın örgütüydük ve nihai amacımız kadınların kurtuluşu

“Afetler ve acil durumlar normal hayatın aynasıdır,” saptaması, depremin bölgede neden bu kadar büyük kayıplara yol açtığını, kadınların afetten neden daha fazla etkilendiğini anlamak için hareket noktamız olabilir.

Olağan dışı şiddette bir doğa olayının ya da insan eliyle meydana gelmiş yıkıcı bir olayın bir topluluğun yaşamı için tehlike oluşturması, olağan dışı acil bir durum yaratarak afet halini almasının ardında kökleri derinlere inen önemli nedenler bütünü yatar. Afetin büyüklüğü nüfus artışıyla, ekonomik kaynakların yetersizliği ve paylaşımındaki eşitsizlikle doğru orantılıdır. Hassas fiziksel çevre, tehlikeli bölgelere kurulan depreme dayanıksız binalar ve bozuk altyapı, hassas yerel ekonomi, düşük eğitim ve gelir düzeyi gibi güvenli olmayan koşullar riski artırmakta, bir doğa olayını afet haline getirmekte ve afetten etkilenme derecesini artırmaktadır. Diğer yandan, afetten etkilenme derecesini yükselten etkenlerin başında göç, hızlı nüfus artışı ve hızlı kentleşme gibi az gelişmişlik göstergeleri yer alıyor. Bu tablo, kısaca afet durumunu etkileyen en önemli faktörün yoksulluk olduğunu ortaya koyuyor. Araştırmalar zengin nüfusun afetten ya hiç etkilenmediğini ya da afetin etkisinden çok çabuk kurtulduğunu gösteriyor.

Kadınların afetlerden en fazla etkilenir bir toplumsal kategori olmalarının kökeninde ise toplumsal cinsiyet rolleri yatmaktadır. Yoksulluk bu incinebilirliği artırmaktadır. Onlar kentlerin yoksulları, kırsal kesimin ücretsiz işçileri, ailenin yeniden üretimini sağlayan, emekleri hiç hesaba katılmayan ev içi köleleridir. Afet koşullarında ise yaşadıkları travmaya ek olarak ağır sorumlulukları yüklenmek zorunda.

Kriz yönetiminde yerleri yoktur, görüşleri alınmaz. Periyodik özel günlerinde depolar dolusu malzeme de olsa gidip isteyemezler erkek sorumlulardan. Çadırlarda, tek göz prefabriklerdeki sefaleti yaşanı hale getirmek, ailenin ihtiyaçlarını karşılamak onların görevidir. O koşullarda normal yaşanmayan cinselliğin faturası şiddet olarak, ensest, taciz, tecavüz olarak onlara çıkar. Yoksullukları bir kat daha artmıştır. Ama kadınlar inanılmaz bir dirençle yaşamı sırtlayıp götürmektedirler. Bu dirençten yaşam koşullarını değiştirme doğrultusunda bir enerjinin açığa çıktığını, öğrenme motivasyonlarının yükseldiğini, çalışma isteklerinin arttığını, yoksulluklarını azaltma azmi kazandıklarını gördük. Bunda kuşkusuz, afetten sonra bölgeye akan gönüllü

doğrultusunda çalışmaktı. Biliyorduk ki, cinsiyetçi sistemde kadınların insan olarak haklarından yararlanmalarının asgari koşulu ekonomik olarak güçlenmeleri, özerkleşmeleri idi. KADAV bunu yeterli olmayan, ama gerekli koşul olarak görmekte, vizyonunu ve projelerini buna göre geliştirmektedir.

Mum ve ev tekstili atölyelerinde politikamızı projenin sürdürülebilirliği üzerine kurduk. Kadınlar işyerlerinde birer işçi olarak değil, kendi işyerleri olarak çalışmalıydılar. Onları kooperatifleştirmeyi ve böylece kollektif bir mülkiyet oluşturmayı hedefledik. Birlikte üretip çalışma saatlerine göre paylaştılar. 2001 Ekim’inde her iki atölyeden 36 kadın, “Fiskos Kadınlar Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi”ni kurdular. Kadınların yaşamı geri dönülemez bir biçimde değişmişti. 36 ev kadınından 36 emekçi kadın doğmuştu. Bir kollektif olmaları, ürün kalitesini yükseltmeleri, pazarın taleplerine göre ürün çeşitlendirmeleri, bir işletme olabilmeleri, pazar bulmaları, maliyet hesaplamaları, muhasebe bilgileri edinmeleri, ihtiyacı olanların okuma yazma öğrenmeleri, bilgisayar kullanabilmeleri için gerekli eğitim destekleri verdik. Proje elemanları koordinasyon, pazarlama, tasarım, satınalma vb. konularda onlar için çalıştılar.

Bütün süreç, özellikle de KADAV’dan bağımsızlaşmaları sancılı bir süreç oldu. Şimdi bağımsız bir kadın işletmesi, bir kooperatif olarak, ekonomik kriz koşullarında varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar. Kuruluşundan bu yana geçen üç yıla yakın bir zaman diliminde, son ekonomik krizin de baskısı altında zorlu bir mücadele veren, üretmenin, çalışmanın, az çok para kazanmanın tadına varan bu kadınların atölyelerini, işlerini sürdürebilmelerinin, yoksulluklarını azaltabilmelerinin önünde hala birçok engel var.

KADAV olarak bizim bu deneyimi henüz hakkıyla değerlendirebilmemiz için bile erken. Ama bunu olabildiğince yapmamız ve inşaatı Ocak 2003’te tamamlanacak olan ve 8 Mart 2003’te açılışını yapmayı planladığımız, İzmit-Köseköy’deki kalıcı tesisimiz, Yeni Adım Sitesi’nin programlarını ayakları yere basar bir şekilde planlamamız gerekiyor. Deneyimlerimizi, ülkenin, bölgenin sosyoekonomik koşullarını, geleneksel kültürel etkenleri de dikkate alarak, bölgede kadınları güçlendirecek ve yoksulluğu azaltmaya katkı yapacak projeleri hazırlarken nelere dikkat etmemiz gerektiğini öngörebilmeliyiz.

enerjinin, yaraları sarmak, hayatı normalleştirmek üzere bölgeye akan kaynakların, gerçekleştirilen projelerin payı büyük oldu.

Bilindiği gibi, deprem işyerlerini de yıkmış, orta ve küçük esnafı, ticari faaliyeti çöküntüye uğratmış, durma noktasına getirmişti. Deprem sonrasında Kocaeli’nde 221 kişi Ticaret Odalarından, 8560 kişi Vergi Dairelerinden kaydını sildirmiştir. Satınalma gücünün son kertede azaldığı bölgede pazar imkanları da neredeyse ortadan kalkmıştı. Bu durumda gelir getirici faaliyetler başlıca İstanbul pazarına yönelik olmak zorundaydı. Sivil kuruluşlar kaynak sağladılar, örgütlediler; kadınlar hünerlerini ortaya koyup ürettiler. Yerli yabancı sivil toplum kuruluşlarının gönüllüleri aracılığıyla “depremede kadınların el emekleri” kermeslerde, fuarlarda, stand’larda satıldı. Bu ürünlere talebin arkasında öncelikle dayanışma duygusu yatıyordu. Bazı ürünler az da olsa yurt dışına bile gönderildi.

Aradan aylar geçmiş, yaşam normalleşmeye başlamıştı. Acil dönemin dayanışma etkinlikleri yerini kalıcı faaliyetlere bırakmak zorundaydı. Kadınlar için gelir getirici projelerle, mesleki eğitimle, üretim becerisi edindirmekle ilgilenen az sayıda sivil kuruluş kalmıştı deprem bölgesinde. KADAV da bunlardan biriydi.

Sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra Halk Eğitim Merkezleri, SHÇEK, diğer kamu kuruluşları, Belediyeler de Yetişkin Eğitimi-Yaygın Eğitim kapsamında kadınlar için pek çok kurs düzenlediler. Buralarda birşeyler öğrenen kadınların şimdi bu bilgi ve becerileriyle ne yaptıklarını, bu kursların hayatlarını değiştirip değiştirmediğini bilemiyoruz. Bu konuda bildiğimiz bir araştırmaya da rastlamadık. Ama gözlemlerimize göre, bu kurslar gelecekte ekonomik fayda sağlayacak, yoksulluğu azaltacak beceriler kazandırmaktan çok rehabilite edici etkinlikler olarak kadınların sağaltılmasına yardımcı olmuş, ev dışına çıkmalarını sağlayarak bağımsızlaşma, özgürleşme ihtiyaçlarını bir miktar beslemiş olmalı.

Henüz, bölgede kadın yoksulluğu profilini ortaya koyacak, bu yoksulluğun depremden nasıl etkilendiğini ölçecek bir araştırma yapılmış değil. Biz Köseköy-Yeni Adım Sitesi’nin programlarını oluşturmak için buna ihtiyaç duyduk. Kocaeli Üniversitesine başvurarak destek istedik. Olumlu yanıt aldık ve böyle bir araştırmayı gündemimize aldık. Bu konuda sahip olduğumuz bilgi, gözlem ve

deneyimlere dayanmakta. Bunun yanı sıra sağlık ocaklarından, muhtarlıklardan, SHÇEK’ten edindiğimiz bilgilerle hedef kitemize ulaşmaya ve bir veri tabanı oluşturmaya çalışıyoruz. İzmit-Köseköy Yeni Adım Sitesi’nde düzenleyeceğimiz kursların, uygulamalı atölye çalışmalarının kadınları işgücü piyasasına hazırlayacak bilgi ve becerileri edindirmesini hedeflemekteyiz.

Kocaeli’nde Kadın Yoksulluğu

1950’lerden beri hızla sanayileşen bölge kırsal kesimin yanı sıra İstanbul ve Adapazarı gibi merkezlerden de göç almış, hızlı bir kentleşme yaşanmıştır. Kentin ekonomik yapılanmasında sanayi sektörünün payı %75 civarındadır. Sanayide çalışan kadın oranı elimizde yok, ama işgücüne katılma oranı erkek nüfus için %74, kadın nüfus için %41’dir. İstihdam edilen nüfusun %53’ü ücretli çalışmaktadır. Ücretli çalışan erkek nüfus %67 iken, kadın nüfus için bu oran %25’tir. İstihdam edilen kadın nüfusun %74’ü tarımda çalışıyor. Bu kadın nüfusun %68’i ücretsiz aile işçisidir; bu oran erkeklerde sadece %9’dur. İşsizlik rakamlarına bakarsak, Kocaeli genelinde %8 olan işsizlik oranı erkek nüfusta %8.9, kadın nüfusta %7.2 görünüyor. Ama bu oranı kırsal kesimde çalışıyor görünen, ama aslında gizli işsiz durumundaki kadınlar nedeniyle düşük görünüyor. Gerçekten de il merkezinde kadın işsizliği oranı %23, erkek işsizlik oranı %13’tür (Köylerde ise bu oran kadınlarda %1.3, erkeklerde %2.3 görünüyor).

Bu birkaç rakam bile bize kadın yoksulluğunun klasik tablosunu sunmaya yetiyor. Kadınların büyük çoğunluğu, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık nedeniyle ekonomik kaynaklara ve eğitim olanaklarına erişme ve buna bağlı olarak da işgücü piyasalarına girme şansına sahip değiller. Hanehalkı servetinin eşitsiz bölüşümünün bir sonucu olarak, toprak ve sermayeye erişmekte de en düşük düzeyde kalıyorlar. Örneğin, Kocaelinde çalışan nüfus içerisinde kendi hesabına çalışan erkek oranı %21’ken, kendi hesabına çalışan kadın oranı %7’dir (Türkiye oranı da kadınlarda %7). DİE’nin 2000 İstatistik yıllıkları incelendiğinde kadınların uğradığı her türlü ayrımcılık net bir biçimde görülüyor.

Biz, bu erkek egemen sistemde kadınlara uygulanan piyasa ayrımcılığı, yatay ayırım, dikey ayırım, dolaylı ayırım, dolaysız ayırım, bütün bunların derinine inmeyi uzman arkadaşlarımıza bırakarak depremlerle birlikte daha da yoksullaşan,

daha özel ayrımcılıkları da yaşamak durumunda kalan deprem bölgesindeki kadınların hayatını değiştirecek, onları ekonomik olarak güçlendirecek projeleri tasarlarlarken neleri göz önünde bulundurmamız sorusunun cevabını arayalım.

Deneyimlerden Öğrendiklerimiz

1. Kadın kuruluşları olarak projelerimizi oluştururken, öncelikle ayrımcılığa karşı mücadele verdiğimizizi unutmadan mümkün olduğu kadar kadının toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten, pekiştiren seçimler yapmaktan kaçınmalıyız.

2. Kadının ekonomik olarak güçlenmesi amacıyla yapılan projelerden başka kadınlar zarar görmemeli. İşe ya da kursa gelen kadının küçük çocuklarını ablasına veya başka bir kadına bırakmak zorunda kalması gibi durumlar dikkate alınarak çocuk bakım üniteleri bu tür projenin vazgeçilmez bir parçası olarak tasarlanmalı.

3. Ev kadını olarak eğitilmiş, pazara yönelik herhangi bir üretim becerisi olmayan kadınların gelir getirici bir üretim, bir iş yapabilmesi için iyi bir ön eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Proje bu süreci de bütçelendirmelidir.

4. Çalışma deneyimi olmayan bu kadınların kapitalist pazarın kurallarını bilmemeleri doğaldır. Bu konuda da belli bir farkındalık yaratmayı amaçlayan seminerlerle, danışmanlık ve yönlendirmeyle desteklenmeleri sağlanmalıdır. Özellikle kalite ve pazar sorunu aşılması en güç engeli oluşturuyor ve amatörce üstesinden gelinmesi mümkün olmuyor. Bu tür projeler yapan her kuruluş üretim yapan kadınları, kadın gruplarını yönlendirmek için piyasa, pazar, işletme gibi konularda kendi kadrolarını da eğitmeli ve/veya uzman danışmanlarla çalışmalıdır.

5. Projenin sürdürülebilirliği büyük önem taşıyor. Çünkü başarısızlık durumunda bizim bir projemiz başarısız olmuş olur, ama kadınların başarısızlığının bedeli bizimkinden çok daha ağırdır. Özgüvelerini yitirirler, ailedeki statüleri daha da sarsılır. Yaşamlarını kolaylaştırmak yerine zorlaştırmış oluruz. Onları ayakları üzerinde duracak hale gelinceye kadar desteklemeyi sürdürmeli, ama bunu onları özerkleştirme perspektifini gözden kaçırmadan yapmalıyız.

6. 80'lerden beri yürürlükte olan, İMF ve Dünya Bankası destekli neo liberal yeniden yapılanma politikalarının sonucu, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi sürecinin öncelikle kadın emeği sömürsünü artırdığını, enformel sektörü genişlettiğini, bunun da sosyal güvenlikten yoksun olmak, daha düşük ücret demek olduğunu, üstelik de sürekliliği olmayan düzensiz bir gelir anlamına geldiğini biliyoruz. Yoksulluğun arttığı koşullarda denize düşen yılanı sarılır misali fason iş bulma, parça başı ev işçisi gibi konularda çok hassas olmak zorundayız. Kadın kuruluşlarının bu konuya eğilmeleri ve enformel sektörde çalışan kadınların örgütlenmelerine destek sağlamaya başlamaları memnunluk verici.

7. Kadın yoksulluğunu azaltmayı misyon edinmiş kadın kuruluşları ve bu alanda çalışan diğer sivil kuruluşların arasında daha yakın bir koordinasyonun sağlanması, ortak politikalar üretilmesi, birlikte projeler yapılması bir zorunluluktur. Çoğu kadın kuruluşunun gelir getirici projeler konusunda fazla deneyimli olmadığı açıktır.

8. Eğitimli, farklı beceri ve bilgi sahibi kadınların da çeşitli nedenlerle işgücü piyasalarına giremediklerini, ellerinde kaynak bulunan kadınlarla beceri sahibi kadınların buluşamadıklarını, bu nedenle önemli bir nitelikli kadın emeğinin de atıl kaldığını dikkate alarak bu kesime yönelik projeler de geliştirmeliyiz.

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN KADIN YOKSULLUĞUNUN GİDERİLMESİNDEKİ ROLÜ

Zuhal ARNAZ

Giriş

Yoksulluk, özellikle yaşadığımız ekonomik krizlerle birlikte siyasilerin, akademisyenlerin farklı alanlardan uzmanların ve halkın en önemli gündem maddesi haline geldi. Bu nedendir ki Türkiye’de yoksulların toplumsal ekonomik durumları, yoksulluğun boyutları, mutlak ve görece yoksulluk oranları, yoksulların hayatta kalma stratejileri, kamunun ve sivil toplum örgütlerinin yoksulluğun giderilmesi konusundaki çabaları ve etkinlik düzeyleri son yıllarda pek çok araştırmanın konusu olmaktadır.

Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı olarak, bilimsel veriler olmasa da geçeköndü bölgelerinde yaptığımız çalışmalar ve yoksul kesimlerle yoğun ilişkilerimiz nedeniyle elde ettiğimiz gözlem ve deneyimlerimiz var. Bu metinde bizim verilerimiz ve gözlemlerimizle çakışması bakımından özellikle giriş bölümünde Sencer AYATA ve arkadaşları ile Necmi ERDOĞAN ve arkadaşlarının araştırmalarının sonuçlarından da yararlanarak yoksulluk, kadın yoksulluğu ve sivil örgütlerin bu konudaki rolleri ve yardım stratejileri üzerinde durulacaktır.

Kimlere Yoksul Diyoruz?

S. AYATA yoksul tanımına girenleri iki gruba ayırıyor. Birinci grup yüzde 5-10 oranında olan kesim. Bu gruba “yardıma bağımlı yoksullar” diyor. Yani

kamu veya eş-dost, komşu-akraba yardımı almadan günlük yaşamlarını sürdüremeyen aileler/kişiler olarak tanımlıyor.

İkinci grup, en alt yüzde 10 ila yüzde 35 arasında yer alan kesim. Bu kesimin özelliği ise hanede en az bir kişinin düzenli geliri-asgari ücret veya bunun biraz üzerinde olmasıdır. Özet olarak bu araştırmada üzerinde durulan iki ana grup var; yardım bağımlısı yoksullarla düzenli fakat çok düşük geliri olan yoksullar.

Ülkemizde Yoksulların Yaşam Koşulları, Toplumsal - Ekonomik Durumları Nedir?

1. Aile reisinin sakat, özürlü, hasta veya çalışmayacak kadar yaşlı olduğu aileler.
2. Hane halkı reisinin kadın olduğu aileler.
3. Yalnız başlarına kalmış yaşlılar.
4. Uzun süredir işsiz kalanlar.

Bu araştırmada, bu tip ailelerde yoksulluk en üst düzeyde bulunmaktadır.

Birinci grup yoksullar, yani yardım bağımlısı yoksullar arasında bazen hane halkından bir hatta birkaç kişinin çalıştığı bilinmekte ancak, hiç birinin gelirinin düzenli olmadığı görülmektedir. Bu grubun hemen hemen tamamına yakını okur-yazar olmayanlar, ilkokulu terk edenler veya ancak ilkokul mezunu olanlardır.

İkinci grupta ise, aile reisi belirli bir işte çalışan ancak çok düşük ücret alanlar. Bunların önemli bir kısmı sigortasız. Düşük gelirli esnaf ve sanatkarlar, marjinal sektörde çalışanlar, daha az sayıda işçi ve memur emeklileri ile kamu görevlilerinin en alt basamağında yer alanlar. (Biz bu metinde daha çok birinci grup üzerinde duracağız).

Yardıma Bağımlı Yaşayan Ailelerin Yaşam Biçimleri:

Beslenme Birinci gruptaki ailelerin çoğunlukla unlu gıdalara bağımlı oldukları görülüyor. Bu evlere peynir, süt, yoğurt gibi proteinler ile sebze ve meyve hemen hemen hiç girmiyor. Et ancak kurban bayramları ve benzeri durumlarda yardım olarak verilirse yenilebilir. En yoksul gruba giren bu aileler

yiyecek ihtiyaçlarını komşularının, yakınlarının ve devletin yardımlarından karşıyorlar.

Giyecek konusu da benzerlik göstermektedir. Giyecek ihtiyaçlarını daha çok komşular ve akrabalarından ve seyrek olarak da kamu kuruluşlarının yardımlarından sağlamaktadırlar.

Konut - ev eşyası bu kesimde konutunun sahibi olanlar azınlıktadır. Çoğu kirada oturuyorlar. Ancak aileler fiiliyatta kirayı ödeyemiyorlar. Çünkü konutun fiziksel koşullarının sağlığa uygun olup olmadığı meselesi diğer önemli bir konudur. Bu konuda yaşanan başka bir önemli sorun da yakacak teminidir. Bu da büyük oranda -eğer ulaşılabiliyorsa- yardım kuruluşlarından sağlanmaktadır.

Eğitim, yoksul kesimde zaten ebeveynler eğitimsiz. Çoğu çocuklarını parasızlıktan, hastalık-özürlülük durumlarından dolayı okutamıyorlar. Bir şekilde okula başlamış çocuklarını eğitimden koparıp alıyorlar ve çalışıp eve para getirmesini bekliyorlar. Böylece çocukları için de gelecek beklentisi bütünüyle tükenmiş oluyor.

Sağlık ise çözümsüz konulardan bir diğeri. En yoksul yüzde 10'luk kesimde ailelerin birkaç bireyi kronik hasta olduğu halde gerektiği gibi tedavi göremiyor. Gerçi 1996'dan beri bu kesimin yararlandığı bir yeşil kart uygulaması var. Bu çok önemli bir kazanım ve aileler için değerli bir katkı olsa da tedavi kurumlarına ulaşım, buralarda sunulan tedavi hizmetlerinin kalitesi, ayaktan tedavilerde ilaç parası ödenmemesi ve yeşil kart teminindeki güçlükler gibi pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Kısacası tabandaki bu en yoksul kesim, bir birey olarak anayasada yer alan çalışma, eğitim, barınma, beslenme, korunma, sağlıklı bir çevrede ve insan onuruna yakışır bir biçimde yaşama gibi temel insan haklarından yoksun ve hatta bütünüyle habersiz yaşamaktadır.

Yoksulların Yardım Alma Kaynakları

● Bu kesime yardım, en çok ve en yoğun olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonuyla ulaşıyor. Fonun en önemli yardımı; senede bir veya birkaç defa temel gıda maddelerinden, oluşan yiyecek paketleri, yakacak yardımı ve okuyan çocuklara eğitim yardımıdır.

● İkinci büyük yardım kaynağı Belediyelerdir. Muhtarlardan fakirlik kağıdı getirenlere ramazanda gıda dağıtımı, aşevlerinde sıcak yemek, ayrıca yakacak ve ekmek yardımı ile okuyan çocuklara burs yardımı yapılmaktadır.

● Devletin ikinci yaygın bir uygulaması sağlık alanındadır. Sosyal güvenlik sistemi dışında kalan tüm yoksul kesime yeşil kart yoluyla tıbbi bakım, tedavi ve ilaç yardımı ulaştırılmaktadır.

● Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'nun öncelikle çocukları hakkında korunma kararı aldırarak isteyen yoksul aileler, olmak üzere özürü ve yaşlılara yapılan ayni-nakdi yardım uygulaması ile önemli bir kesime ulaşmaktadır. (bu yardımın miktarı 2002 yılında 3.5-4 trilyonu bulmuştur).

● Emekli sandığına 2022 sayılı yaşlı aylığı da, miktarı çok az olmakla birlikte yaygın bir uygulamadır.

● Bir de giderek kaybolmaya yüz tutan halkın kendi arasındaki yardımlaşma alışkanlıkları vardır. Özellikle yaşanan ekonomik krizlerden sonra bitme noktasına gelen yardımlaşma kültürü giderek azalsa da eş-dost, akraba ve bilhassa komşular arasında; bayramlarda et, gıda, şeker, giysi, yakacak ve çocukların okul ihtiyaçlarının karşılanması biçiminde sürdürülmektedir. Bu bağlamda çok nadir olsa da yoksul bir ailenin kızı evlendiğinde mahalleli birleşerek çeyiz konusunda yardımlaşmaktadır. Yine mahallede bir ölüm olduğunda ölünün giyim ve ev eşyaları yoksullara dağıtılmaktadır.

Kuşkusuz bu yardımların nitel ve nicel yetersizlikleri yanında verilmiş ve dağıtımındaki usulsüzlükler ve insan onuru ile bağdaşmayan uygulamalara işaret etmemiz gerekiyor. Öte yandan yoksulların bu konuda yaşadıkları en önemli sorun, böyle bir yardım kaynağından haberdar olmamaları, ya da muhtardan fakirlik kağıdı alamamalarıdır. Muhtarların kimi zaman eş-dost-akraba ve hemşehrilik ilişkileri ya da siyasi görüş farklılıkları nedeniyle en yoksula değil; daha az yoksula yardımcı olabildikleri gözlemlerimiz arasındadır.

Sivil Örgütler Bu Alanda Ne Yapıyor?

Yukarıda sözünü ettiğimiz yüzde 10'luk en yoksul kesime sivil toplum örgütleri pek ulaşamamaktadır. Ayata'nın tespitlerine göre hatta dini vakıf ve

cemaatler bile bu kesime yeterince ulaşamamaktadır. Bunda sivil toplum örgütlerinin gerçek yoksulları tespit etme konusunda Kaymakamlıklarla, muhtarlıklarla, diğer diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ve halkla yeterince işbirliği yapamamaları kadar, yardıma bağımlı yoksulların bu kaynakları bilmeme/ulaşamama ya da yardım istemeyi onursuzluk sayma gibi nedenlerle başvuramaları da etkili olmaktadır.

Tesbitlerimize göre özellikle gecekondu kesimlerinde bu anlamda en işlevsel sivil toplum kuruluşlar, köylü dernekleri ile “Kültür ve Dayanışma” dernekleridir. Bu tür kuruluşlar hemşehrilik ilişkilerine dayandığı ve mahalleli olma bilinciyle çalışmaları için bölgelerindeki fakiri-yoksulu en gerçekçi biçimde tesbit edip ve onur kırmadan yardım ulaştırabilmektedirler. En önemlisi bu tür sivil toplum örgütleri mahallelinin kendi aidatları ile yaşayan, kendi kararlarının geçerli olduğu ve yönetiminde kendilerinin görev aldıkları yani demokratik bir şekilde yönetilen katılımcı örgütlerdir. Köylü ya da hemşehri dernekleri, halkın katılmadığı, bir üst sınıf tarafından yönetilen ve yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen yapılar değildir. Bu derneklerinin yardımları ise yine yiyecek, giyecek, cenaze kaldırma, düğün, ölüm ve geleneksel günlerdeki yemek dağıtımı ve çok düşük miktarda da olsa öğrencilere öğrenim yardımı gibi belirli alanlarda olmaktadır.

Yoksullukla Birlikte Ortaya Çıkan Diğer Sorunlar:

Yoksulluğa eşlik eden sorunlar şöyle sıralanabilir.

Dışlanma, yabancılaşma, yalnızlaşma giderek artan kronik hastalık, sakatlık, özürülülük, aile içi şiddet, terk, boşanma, ayrı yaşama ve aile parçalanmaları, kuşaklar arası çatışma, çocuk ve gençlerin yoksulluktan ve ebeveynlerinden utanma duygusu, çocukları terk etme, devlet korumasına verme ya da eğitimden koparak sokakta-marjinal sektörde çalıştırma, böylelikle çocuk emeğinin sömürülmesi ve suça yönelme, aile reisi ve genç erkekler arasında alkolizm ve madde bağımlılığı, fuhuş, çocuklar arasında tiner-bali alışkanlıkları, yoğun mutsuzluk, değersizlik duyguları, kendini insandan saymama, gelecek kaygısı, umutsuzluk, yoğun depresyon gibi nevroitik bozukluklar, intihar girişimleri ve diğer psikolojik rahatsızlıklar, yoksulluğun psikolojisinin özel bir tablosu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu psikoloji içinde yoksul kesim giderek umudunu, girişimciliğini ve cesaretlerini yitirmekte ve insan olarak değersizleştiğini düşünmektedir.

İşte bu noktada çalışma grubumuzun konusu olan kadın daha güçlü bir birey olarak ortaya çıkıyor, evin geçimi ve ailenin devamlılığı için birçok görevi üstleniyor. Umudunu yitiren kocayı desteklemesini, ailenin dağılmaması, çocukların eğitimden kopmaması, suça, alkole, madde bağımlılığına yönelmemesi, evde babanın şiddetinden kendini ve çocukları korumak için sorunlara çözüm bulması gerekiyor. Ya da masrafları azaltma, (daha az yeme, öğün sayısını düşürme, çocukları okuldan alma, hastaneye, okula, muhtara vs. gitmeyerek ulaşım masraflarından kurtulma) yeni kaynaklar yaratma; (yakacak toplama, yardım kuruluşlarına başvurma, dilenme, çocukları alıştırma vb.) gelir yeterli değil ve koca bütünüyle işsizse kadın kendine çalışma koşulları yaratıyor. Bu başlangıçta ev eksenli işler veya başka evlere yufka açmaya, mantı yapmaya-erişte kesmeye gitmek, semtlerde apartman merdivenlerini süpürmek vb. gibi bulunduğu yörede çalışma olanakları yaratmak, giderek daha geniş alanlarda ev ve büro, pazarlarda satıcılık, özel hastane ve yaşlı kurumlarında bakıcı ve temizlik şirketlerine işçi olarak girmek biçiminde çeşitlenebiliyor.

Yine en yoksul olan yardıma bağımlı kesimde yardım kuruluşlarına başvurmada kadınların daha etkin olduğunu görüyoruz. Bir yardım kuruluşu olmamasına karşın toplum merkezlerine başvuranlar da kadınlar oluyor. Adını koymasa da bu konuda ne yapabileceğine dair fikir almak üzere “danışmanlık” ve “rehberliğe” gerek duyan da kadın. Kadınların hem kendilerine hem diğerlerine yardım konusunda daha duyarlı olduklarını görüyoruz. Nitekim toplum merkezlerinin ilerleyen çalışmalarında kadından-kadına projelerde son derece işlevsel olabiliyorlar. Merkezin etkinliklerine daha çok sayıda kadın katılması için ev ziyaretleri yapma konusundaki çabaları, hemcinsleriyle yaşadıkları şiddet, taciz ve psikolojik sorunları paylaşmaları örnek gösterilebilir. Öte yandan orta ve üst sınıf erkek maddi yardımlar konusunda yoksul akrabası ve komşusuna karşı kayıtsız iken, kadın bu konuda çok daha yardımsever, paylaşımcı ve çözüm üretici olmaktadır.

Yoksulluk Konusunda Toplum Merkezlerinin İşlevleri

Bu sorunların çözümünü bulmak, zayıflayan bu sosyal dokuyu güçlendirmek, özellikle orta sınıf ve zenginlerin yardım duygularını güçlendirip organize ederek yoksullara yönlendirmek her ne kadar sivil toplum örgütlerinin görevi gibi görülüyorsa da kuşkusuz sivil toplum kuruluşlarının kendi olanakları ile bütün bunları başarması çok güç olmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelinebilmesi

için uygun bir zemin ve alt yapı gereklidir. Ama toplum toplum merkezleri şunları yapıyor: Kadının kendini geliştirmesi ve güçlendirmesi, rehberlik danışma hizmetlerinden yararlanması beceri ve girişimcilik kazanması ve diğer sosyal kuruluşlara havale hizmetlerinden yararlanması vb.

Son Söz

- Devletin veya politika yapımcıların bu konuda ne ellerinde yeterli verileri ne de gerçekçi çözüm önerileri/kaynakları var.

- Orta ve üst sınıfların gönüllü yardımları çok zayıf ve Türkiye’de büyük çoğunluk bu konuda duyarsız.

- Halkın duyarsızlığının yanı sıra medya da, sivil toplum kuruluşları da konuya kayıtsız kalmaktadır. Çünkü sivil toplum kuruluşlarında gönüllü çalışan insanlar orta ve üst sınıflardan geliyorlar. Yoksulluk gibi yaygın ve derin bir sorunun da devletin alanı olduğunu düşünüyorlar.

Zaten yeterli ekonomik büyüme, kaynaklarının adil bölüşümü, fırsat eşitliği, tüm vatandaşları kapsayan sosyal güvenlik sistemi oluşturulmadan ve yeterli istihdam yaratılmadan yoksullukla başatma imkanı görülmemektedir. Ekonomik büyüme yanında sosyal politikalara özel bir önem verilmesi ve sosyal hizmetlerin hızla yaygınlaştırılması gerektiği ortadadır.

Bu politikaların bir parçası olarak tabana, toplumun en uç birimlerine ve en yoksul kesime ulaşmada etkin kuruluşlar olarak, ismi ister toplum merkezi olsun ister semt evi, eğitim evi ya da kültür merkezi, bu birimlerin her 40-50 bin nüfusa bir merkez olarak yaygınlaştırılmasına hızla başlanmalıdır.

Bugün ülkemizde Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu’na bağlı toplam 67 Toplum Merkezi, GAP İdaresine bağlı toplam 25 ÇATOM (çok amaçlı toplum merkezi) vardır. Sivil örgütlere bağlı Toplum Merkezi niteliğinde bağımsız kuruluşun sayısı ise son derece sınırlıdır.

Öte yandan bunların çoğu toplum merkezi işlevi ve ruhuna pek de uymayan “dikiş-nakış, batık, boyama vb. gibi geleneksel kadın rollerini pekiştiren kurslar niteliğindedir. Bu görünümleri ile Halk Eğitim Merkezlerinin çalışmalarından

öteye gitmemektedir. Oysa toplum merkezleri toplumsal eğitimin verildiği, demokrasi eğitimin yaşanarak öğrenildiği, halkın katılımını en önde tutan çocuk, genç, kadın, erkek, özürlü, emekli tüm yöre insanlarının gerçek ihtiyaçları doğrultusunda hizmet üreten yeni yapılanmalardır. Yaş, cinsiyet, etnik köken vb. ayrımlar yapılmadan tüm yöre halkının yardım, dayanışma dostluk ve paylaşmayı özümseyeceği bir semt ya da mahalle evidir. Toplum merkezleri ve benzeri kuruluşlarda hizmetlerin sadece çocuk ve kadınlara indirildiğini, bilgilendirici-bilinç yükseltici, çalışmalara nadiren rastlandığını görüyoruz. Toplum merkezlerinin kamuya bağlı oluşunu genelde eleştirmemize rağmen özellikle son yıllarda Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu’nun kimi sivil örgütlerle işbirliği yaparak bu tür eğitim çalışmalarına ağırlık vererek çok önemli sonuçlar aldığını burada belirtmeliyim. Ancak siyasi otoritenin sıklıkla değiştiği ülkemizde bu tür merkezlerin resmi mi, sivil mi olması gerektiği konusu oldukça duyarlı bir konudur.

Bu anlamda konuya akademisyenlerin ve politika yapanların ilgi ve desteği çok önemlidir. Aksi halde mutlak yoksulluk içinde yaşayan en tabandaki yüzde 10 hatta yüzde 35’e varan yoksul kesim “vatandaşlıktan”, “devletten kopuk” bir kitle olarak yaşamaktadır. Devletle bu yoksul kesim arasında büyük bir uçurum oluşmaktadır. İşte genel olarak sivil toplum kuruluşları, özel olarak da toplum merkezi bu arada yer almalı ve kamu, yerel yönetimler, diğer sivil toplum kuruluşları, Üniversiteler ve halk arasında bir köprü oluşturarak etkin iletişim ve yardımlaşmayı sağlamalıdır.